

KORUNK

THÉSZEUSZ IDÉZÉSE • QUE-
RELA PACIS • A BÉKE KÉRDÉSE
HOMÉROSZTÓL ERASMUSIG •
HUGO GROTIUS • AZ ÉLET ÜTŐ-
ERE • DIPLOMÁCIA, TÁRGYA-
LÁSELMÉLET • HADSEREGSZO-
CIOLÓGIA • TÁMADÓKEDV ÉS
SEGÍTSÉG • BŰN ÉS FELELŐSSÉG
DIMENZIÓI • SZENT-GYÖRGYI
ALBERT AZ ATOMRÓL • SIEG-
FRIED LENZ REGÉNYRÉSZLE-
TE • NÉMETH LÁSZLÓRÓL •

1971 | 6

E SZÁM MUNKATÁRSAI

BUKAREST

Malița, Mircea

ARAD

Kocsik József

BARÓT

Kisgyörgy Zoltán

KOLOZSVÁR

**Bajor Andor
Bakó Béla
Balogh Edgár
Bálint Tibor
Bodor András
Demeter János
Farkas László
Gáll Ernő
Gáll Erzsébet
Gáll János
Kallós Miklós
Kántor Lajos
Király László
Kohn Hillel
Páskándi Géza
Ritoók János
Ifj. Szabó T. Attila
Tóth Sándor**

NAGYVÁRAD

Böloni Sándor

SZATMÁR

Zirkuli Péter

KÜLFÖLDI SZERZŐK

**Blank, Szemjon
Huchel, Peter
Lenz, Siegfried
Lifton, Robert Jay
Moric, Junna
Rózewicz, Tadeusz
Sheehan, Neil
Szent-Györgyi Albert
Sinberg, David
Vinokurov, Jevgenyij
Voznyeszenszkij, Andrej**

*Alekszandra Bill: Illusztráció
Robert Rozsgyesztvenszkij
„Rekviem” című poémájához*

SARKIGAZSÁGUNK

A

BÉKE

A régi Korunk háborúellenes, békebarát figyelem-összpontosítását ismételjük meg és idézzük, hivatkozva Fábry Zoltán szép szavára: „A béke: mérték! A béke, mely a legfőbb és legméltóbb emberi gond.“ Kerekén harminc éve múlt, hogy a mi földünk és népünk is belezuhant a világháborúba, illik tehát az alkalom emlékanyagából kiindulva figyelmeztetni a béke „igazára“, szemben minden olyan bűnnel, vagy akár csak cinikus nemtörődömséggel, mely a békeharc ügyét nem iktatja mindennapjaink égető feladatai közé.

A békeharc időszerűségéhez ma hozzátartozik három meggondolandó, fontos tétel: az a tény, hogy háborúk vannak; az egész emberiség pusztulásának végveszélye; és biztató mozzanatként az is, hogy a béke védelme ma már nemcsak az írók, gondolkodók erkölcsi problémája, kétségbeesett tömegek tiltakozása, hanem szocialista világpolitika.

A tomboló háború Délkelet-Ázsiában és a Közel-Kelet el nem múlt háborús konfliktusa — az imperialista agressziók, az annexiók embertelensége — fokozott éberségre int: a „helyi háborúk“ világkatasztrófa tűzfészkeivé válhatnak. És ezt ma már mindenki tudja. Éppen ezért a szervezett békeharcnak, a tudatos kiállásnak háború és imperializmus ellen lehetséges szövetségese az egész emberiség.

A célszerű és határozott békemozgalom élén a szocialista világ halad, s a szocialista országok egységének következetes szószóljaként hazánk a világbéke egyik szilárd támaszpontja. Frontközelben, az amerikai betörés ellen védekező vietnami nép földjén mondta ki újra krédónkat a minap Nicolae Ceaușescu elvtárs, leszögezvén a hanoi Ba Dinh téren: „Mindaddig, míg léteznek az imperializmus, fennáll az újabb agressziók, egy újabb világháború veszélye is. Ezért a népeknek állandóan fokozniuk kell éberségüket, egyesíteniük kell erőfeszítéseiket az imperializmus elleni harcban. Az imperialisták kudarcai itt, Vietnamban, valamint a világ más térségeiben éreztetve bizonyítják, letűntek azok az idők, amikor kényük-kedvük szerint keresztülhajthatták politikájukat; a népek ma mindenütt egyre határozottabban visszavágnak az imperializmusnak.“

Világos, leszűrt fogalmazásban tárul a világ elé Románia Szocialista Köztársaság külpolitikájának béke-értelme, béke-gondja. „Meggyőződésünk — hirdeti pártunk főtitkára a vietnami beszédben —, hogy a szocializmus és a haladás összes erői, az összes antiimperialista erők szoros összefogásával meg lehet hiúsítani az imperializmus agresszív terveit, hogy az emberiség érvényt szerezhet annak az akaratának, hogy a béke és együttműködés légkörében éljen és fejlődjék.“ Külpolitikánk sarkigazsága éppen ezért a béke erősítésében: normális államközi kapcsolatok kiépítése a nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása, a jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás és a kölcsönös előnyök nyújtása alapján, kizárva az erőszakpolitika bárminő formáját.

Amit magunknak kívánunk, kívánjuk mindenkinek. Elsősorban a háború sújtotta Délkelet-Ázsia és Közel-Kelet népeinek. Kívánunk szabadságot és békét a hódító törekvések, az agresszió és annexió kihívásai, a faji megkülönböztetés és gyűlölet, a népirtás helyett. Sok szép és nagy feladat vár mindnyájunkra a Föld kerekén, de a békénél nagyobb emberi gond ma nincsen.

KORUNK

KORUNK

havi szemle

BAJOR ANDOR	Thészeusz idézése	827
BODOR ANDRÁS	A béke kérdése Homérosztól Erasmusig	830
ROTTERDAMI ERASMUS	Querela Pacis	841
DEMETER JÁNOS	Hugo Grotius	848
SZENT-GYÖRGYI ALBERT	Nehézségeim az atommal	855
PÁSKÁNDI GÉZA	Fenyegtettség és ihletforrás	860
MIRCEA MALIȚA	Diplomácia, tárgyaláselmélet (Farkas László fordítása)	862
KALLÓS MIKLÓS	Hadseregszociológia	869
IFJ. SZABÓ T. ATTILA	Támadókedv és segítség	876
ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ	A tó hívása (Király László versfordítása)	879
JEVGENYIJ VINOKUROV	Mikor a náci hadigépezet... (Bölöni Sándor versfordítása); Orenburgi öregaszonyok, Az arc túlsó oldalán (Király László versfordításai)	880
JUNNA MORIC	Tetszel nekem, zöldposztós biliárd (Bölöni Sándor versfordítása)	882
TADEUSZ RÓZEWICZ	Megmenekülés	882
PETER HUCHEL	Zsoltár (Ritoók János versfordításai)	883
GÁLL JÁNOS	A szovjet nép honvédő háborúja	884
SZEMJON BLANK	Az élet ütőere (Összeállította és fordította Gáll Erzsébet)	894
DAVID SINBERG	Elettan (regényrészlet, Ritoók János fordítása)	902
SIEGFRIED LENZ	A bűn és a felelősség dimenziói	917
GÁLL ERNŐ	A kegyetlenség visszazáll	923
F. L.	Szembenézni, túllépni	924
ROBERT JAY LIFTON	A vesztesek bűne	930
NEIL SHEEHAN		
JEGYZETEK		
* * *	Lukács György halálára	938
BALOGH EDGÁR	Béke és humánus oszthatatlan	939
BÁLINT TIBOR	Ki tud róluk?	941
* * *	Victor Cheresteșiu emlékére	943

NEMZETKÖZI ÉLET

- * * * Az erőszak kirekesztése. 1945—1970 (Lantos László összeállítása) 945

ELŐ TÖRTÉNELEM

- KOHN HILLEL Emlékezés egy háborúellenes kongresszusra 952

IFJÚSÁG — NEVELÉS

- BAKÓ BÉLA Pedagógiai tudományművelés — pedagógiai köztudat 956

SZEMLE

- KÁNTOR LAJOS Utunk, útjaink (Kövek) 962
SZOVÁTI ENDRE A béke eszméje az ókorban 965
ZIRKULI PÉTER A hetvenéves Németh Lászlóról 967
RITÓOK JÁNOS Új román „nouveau roman” 970

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

- KOCSIK JÓZSEF Hol voltak legkisebb vidéki lapjaink? 980
KISGYÖRGY ZOLTÁN
TÓTH SÁNDOR Néhány adat Gaál Gábor életrajzából 982

TEKA, LÁTÓHATÁR, A KORUNK HÍREI

*Mű mellékleten Kopacz Mária grafikái
Baász Imre, Bencsik János, Csohány Kálmán, Gedeon Zoltán grafikái,
Finta Edit, ifj. Hans Holbein festményei,
Fodor György fémdomborítása*

Gépelte kéziratokat kérünk
Kéziratokat nem őrzünk meg

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtktár), Lázár József, Szabó Sándor.

Bukaresti szerkesztő: Aszódy János, B-dul Hristo Botev 26. Telefon: 56 09 22.

THÉSZEUSZ IDÉZÉSE

Az emberiség eddig mindég békésen együttélt a háborúval. Di-csőséges volt a hajdani, szent az elkövetkező. Csak a meglévő kibír-hatatlan, pogány emberáldozat.

Így előfordulhatott, hogy egyazon időben olvasták Aeneas hősi tetteit, amikor éppen Várad végső romlását leírták, és Bécs megvé-telét tervezték.

A megdicsőült hősök égi nektárt ittak, az eljövendő hősök ara-nyat csörgettek tarsolyukban, amíg a jelen hősök rendszerint sorban álltak lóhúsért. Ha volt.

A hagyományos ész nem volt képes a hősök azonosítására. Ki-váló tanárom lelkesen beszélt a Trójai háborúról. De békésebb napo-pon, karácsony vagy húsvét előtt Przemysl védelméről mesélt: ez volt ifjúságának — talán egész megszürikült életének — örökké elő-kívánczó élménye. Valószínűleg azért kezdett mindég belé, mert so-hase tudta elmondani. Csak a lótetemből főzött utolsó vacsora júdási ihletésű képéig jutott el. Ilyenkor mindég csengettek, és ő megzavarodott pillantással indult kifelé, mint hajdan a hadifog-ságba.

Károly bácsiban senki — ő maga sem — gyanította Hektor jellemét és sorsát. A valóságos vár képe idegen volt, számunkra tör-ténelmen kívüli. Lényegében egy pokolbeli kondérhoz hasonlított, körülötte és benne rongyos katonákkal, akikre már csak lókoponyák figyelnek, résztvevően és párologva.

Utóbb többször eltöprengtem, mivé alakult volna az elbeszélés, ha nem csengetnek. Bár a kérdés történelmietlen — mert hiszen min-dég csengettek —, megpróbáltam felelni reá.

Nem alakult volna semmivé. Nem volt tovább. És ha nincs to-vább, akkor hirtelen mindég megszólal a csengő. Az ember ugyanis ehhez megszüli — bizonyára rettentő kínok között — a maga pedel-lusait. Akik a világ számtalan szerény őrhelyén — egymásra nem is gondolva — pusztán a pontos időt figyelve — megszólaltatják serény ezüsthangú csengettyűiket vagy nehézkes bádog kolompjaikat, és még azt a tényt is mellékesnek tekinthetik, hogy a csengő történe-tesen vészcsengő. A pontos idő eme felelős hangszerének kezelése ugyanis nem riadalom keltésére szolgál, se ünnepi ceremóniára. Csak egyszerű, hétköznapi, már-már gépies kötelesség. De éppen ezért el-mulaszthatatlan.

Hiszek a szolgálatos altisztek világszolidaritásában.

Ez a hit talán meglepő és egyedi, de az időnk tele van ennél sokkal kevésbé indokolt hitekkel. Vannak, akik a tőkésvilág fogyasz-tásának állandó növekedésében ismerik föl a békés utat, mások a bolygók meghódításában látják a Föld kérdéseinek megoldását. Na-ponta olvashatunk cikkeket arról, hogy a mindenségben vannak ér-telmes lények, akikkel nagyon hasznos lesz fölvenni a kapcsolatot,

esetleg a matematika segítségével. Az én hitem merészebb: a Földön is vannak értelmes lények, és velük nem kell fölvenni a kapcsolatot a matematika segítségével. Mert matematikai hegyibeszédünk előtt is hasonlóképpen gondolkodnak a világról és a benne rejlő lehetőségekről.

Hiszem, hogy az emberek nagy tömegei egyformán ítélik meg a városok romjait, a pusztítás értelmét. Hiszem, hogy országos rémlátásokban ők sem ismernek se az emberi valóságra, se képzeletük természetére. Hiszem, hogy ők is hisznek a csengőt rázó altisztek világszolidaritásában. Hitem — illetve hitünk — kétségtelenül szemben áll az évezredek tapasztalataival. A Piatra Neamț-i múzeum barbár és gyönyörű égetett cserepeit hamuréteg alatt találták, a föld mélyében. Az ismeretlen háború pusztítását, kialudt üszkét a humusz békésen eltemette. Talpuk alatt a mélységben római fegyverek pihennek, téglából kirakott utak mellett, melyen támadó és védő légiók vonultak. Mi, magyarok büszkeséggel szemléljük őseink keletiesen megmunkált kardjait, és mi, kelet-európaiak elégtételt érzünk, ha oszmán hódítók pénzét — megzöldült kurusokat — dob ki magából a föld. A felszín síkjai, szelíd dombjai háborúkat takarnak, mindenkori békénk, régi kastélyaink, új otthonaink erre a felületre épültek.

A béke hívei és hajdani háborúk gyermekei vagyunk. Körülöttünk és bennünk seregek pihennek, még a közönyös égen is a hadak útja ködlik föl tiszta éjszakákon.

Bírodalmak és nemzetek vérben születtek és vérben tűntek el, világunk minden országát háborúk formálták.

Amióta a történelemről tudok, a fegyverek egy órát sem pihentek: úgy látszik, csak a föld mélyében találnak nyugalmat.

A világháború befejeződött — sajátságosan nem békekötéssel, hanem fegyverszünettel —, de utána helyi háborúk lobbantak föl, melyek hol összehúzódnak, hol kiterjednek, hódító politikai csoportok, agresszív uralkodó osztályok véres kedve szerint.

A világ ebben a különös békében többet költ fegyverkezésre, mint az oktatásra, egészségügyre és az éhínség leküzdésére együttvéve.

Katonai megfigyelőhellyé lett az Északi-sark, a megszállott kutatók hajdani célpontja. Az atomenergia gyors fölhasználását tábornokok szorgalmazták. Elsőként az amerikai hadügyminisztérium lett a fizika legnagyobb pártfogója, lévén, hogy az elvontnak tűnő tudomány bombagyártással igazolta hasznosságát az emberiség előtt.

A Holdra szálló űrhajó őse Londont rombolta, mint a megtorló fegyver zseniális tervezője — az akkori lehetőségek szerint — előbb úgy szerkesztette csodálatos röppentyűt, hogy háztömbök mélyén találjanak parkolóhelyet.

Még az antibiotikum meglévő fölfedezéséről is katonák fújták le a feledés porát, hogy a gyógyszer a küzdők hasznára legyen.

Az első fejlett számítógép az atomrobbanás matematikai kérdéseivel foglalkozott, kutató orvosok a pestis-járvány előidézésének feltételeit vizsgálták, állatpszichológusok avval kísérleteztek, hogy hogyan lehet a robbanószert kutyákkal az ellenség lövészárkába jut-

tatni. Ezek a tények — melyek egykor a tudományos fölfedezések mellékkörülményeivé változnak — próbára tehetik az emberek hitét.

Tudnivaló, hogy az elnyomó osztályok fegyverrel érvényesítették politikájukat, ha nem érvényesíthették békés eszközökkel. És fegyvereik mellé megteremtették a fegyverek igazolását is. Volt háború az ópiumért és a Megváltó sírjáért, világbirodalmak egye-
sítéséért és szétválásáért. Háborúztak nemzeti büszkeségből és nemzeti gyávaságból, élettérért, a császárért, a tea vámmentességéért. Folyt háború azért, hogy egy ország lakói szentáldozáskor ne igyának bort és azért, mert akik a hívek boráldozatát ellenezték, igényelték az Isten által nekik adományozott bortermő vidéket. Volt bosszúzó háború és bosszút idéző háború, volt háború a jogos örökösödésért, a paráznság ellen, Európa szellemének védelméért és a futballért.

Ugyanaz a társadalom szüli a háborút, amely a különös érveket.

De a világ igaz szellemei — költők és bölcselők — örökké foglalkoztak az örök béke tervével, amelyhez vagy lázas révületben jutottak, vagy szigorú, katonásan fegyelmezett logikai úton.

Ők próbálták becsukni Janus templomának kapuit, a zárba nem illő aranykulccsal.

Velük együtt az igazságos béke álmát a nép is őrizte. Ha máshol nem, saját házában vagy szívében. Előtte nyilvánvaló volt, hová züllöttek és rongyolódtak a csodálatos eposzok hősei. Látták a modern Odüsszeuszt, aki egy zongorával tért vissza Kijevből, ismerték a polgári Akhilleuszt, aki a kommunizmus ellen rázta lándzsáját, majd harcból megszökött állítólagos saroklövésessel.

Kétségtelen, hogy szaporodnak a nukleáris bombatartalékok. De az emberiség erkölcsi tartalékjai is szaporodnak.

Ezért kényszerül tárgyalóasztalhoz ülni a támadó. Akik a fegyverkezés ütemét diktálják, nem tudják nyíltan elkerülni a leszerelési konferenciát. Mert az, amit a belső háború idején a nagy angol költő mondott, ma az egész földre igaz.

Ez Múzsák berke, rá lándzsát ne rázz,
Nagy Sándor is kegyes volt egykoron
Pindar kertjéhez, s ép maradt a ház.

Az elszabadult képzelet — ellentétképpen — felvázolhatná a modern háború rémlátását, amikor az emberiség maradék része gyűjtőget vagy a nyomor párolgó üstjét üli körül.

De nincs tovább. A gondolat szála, a logika fonala itt elfogyott. Ami azt jelenti, hogy a labirintus legmélyében vagyunk. Szemtől szemben a népeket evő Minotaurusszal.

Hatalmas erejű a szörnyeteg, de ne feledjük, hogy minden erejét emberek erejétől kapta. Nem erősebb, mint a népek, akiket föl-
jalni készül, gyengébb a forradalmi tudomány nál, az emberi értelemnél. Mert már végképp értelmetlen. Tőle a fonál csak a napfény felé vezethet. Ahol Thészeuszt Ariadne várja, az örökké kék ég alatt.

Bajor Andor

A BÉKE KÉRDÉSE HOMÉROSZTÓL ERASMUSIG

Az írott történelem kezdete óta, vagyis mintegy kétszáz nemzedék közül országonként is alig akadt egy-kettő, világviszonylatban egy sem, amely ne szenvedte volna el a háború megpróbáltatásait. Innen ered az az elméleti síkra emelt következtetés, hogy az emberiség történetében a háború, és nem a béke uralkodik. Ezt vallják a hadvezérek, akiknél azonban ez természetes, mert kenyerük a háború, de a filozófusok, költők, írók és a tudósok is, sőt egyesek a háborút az emberiség katarziséjának, tisztítóüzenetének tekintik, vagy éppen, mint például Sombart, az emberi találékonyság gyorsító folyamatának, a felfedezések, a találmányok serkentőjének. A katonák mindenkor véleményét fejezik ki Helmut von Moltke szavai: „Az örök béke csak ábránd, méghozzá távolról sem valami gyönyörű, ezzel szemben a háború nélkülözhetetlen láncszem az istenalkotta világrendben. A háború kifejleszti az emberek legnemesebb tulajdonságait, amelyek nélkül elcsenevészésednének és meddők maradnának; ezek: a bátorság, önmegtartóztatás, kötelességteljesítés, önfeláldozási készség; a háború megpróbáltatásai megőrzik és megedzik az emberek képességeit egész jövőjük számára.“

Hegel, a filozófus is hasonló véleményt hangoztat. Szerinte a háború a társadalom ösztönző, előrehajtó ereje. „...Ahogyan a szelek mozgása nem engedi, hogy a tó vize elposványosodjék, ami feltétlenül megtörténne tartós szélséend esetén, ugyanúgy a háború is megóvjá a népeket a poshadástól, ami feltétlenül bekövetkeznék a tartós, hát még az örök béke nyomában!“

Sokan a háborút még ma is olyan korbácsnak tekintik, amely nem hagyja, hogy az ország valami álomittas állapotba hulljon. Mégis egyre növekszik azoknak a száma, akik a közelmúlt nagy világégéseiből tanulva, cselekvően küzdenek egy újabb világhatalom bekövetkezése ellen. A béke ma világmozgalom, minden országban vannak „harcos“ hívei, olyanok, akik nemcsak „pacifizmusra és a béke elvont hirdetésére“ képesek, hanem arra is, hogy szükség esetén kiragadják a fegyvert az agresszorok kezéből. A marxizmus elítéli a háború védelmezését, de — mint ismeretes — amikor a béke mellett foglal állást, az elvont pacifizmus ellen is küzd, amely csak felbátorítja a hódítókat; és a marxisták különbséget tesznek igazságos és igazságtalan háborúk között.

Bemutatjuk, mi volt az emberiség felfogása a béke kérdésében az osztálytársadalom első két periódusában: az ókor és a középkor idején.

A BÉKE AZ ÓKORI KELETI NÉPEKNÉL

Minél nagyobbak voltak a háború pusztításai, annál erősebb volt a békevágy.

A béke dicsőítése kihámozható az óegyiptomi hieroglifikus feljegyzésekből, az ősi egyiptomi utópiákból, amelyek először rajzolják meg az osztálytalan, henyélt és háborút nem ismerő, a fizikai munka dicséretét és az egyenlőséget hirdető társadal-

mat. Ez cseng ki a mezopotámiai sumér, babiloni, asszír agyagtáblák himnuszaiból, a Gilgames-eposz borongós soraiból. Az utána való vágyakozás kiesendül az i.e. első évezred kezdetéről származó kínai Dalok könyvéből, áldásait kifejti a régi mester, Lao-ce, eredményeiről beszél a nagy kínai történész, Szema-Cieh. Dicsőítését megtaláljuk az indiaiak szent irataiban, a védákban, és hősi eposzaikban, a Mahabharátában és a Ramayanában; mégis a róla alkotott felfogás gazdagodását leginkább a klasszikus ókorban, a görög és a római történetben kísérhetjük nyomon.

A HÁBORÚBÓL ÉLNEK — BELLO VIVITUR

Az első görög irodalmi alkotások, a homéroszi eposzok, az Iliász és az Odüsszeia, az osztálytársadalom küszöbére eljutó görög törzsek erőtlől duzzadó, viharos tavaszát, az ún. katonai demokrácia korát mutatják be. Ez a korszak az, amikor a társadalom legfőbb tevékenysége a háború, elismert erényei a vitézség, bátorság és a küzdeni akarás. A háborús magatartást a kölesönös bosszú irányítja, mely véért vért, életért életet kíván. A háború célja: a meggazdagodás, a zsákmány és a rabszolga. A hadviselés vastörvényei még nem engedik felszínre törni a békevágyat, a kompromisszumos elintézt. A megbékélés lehetetlen. Hektórbán egy pillanatra felmerül a gondolat, hogy leteszi köldökkel-domború pajzsát, falhoz támasztja erős sisakját és dárdáját s felajánl mindent a görögöknek, megosztja velük Trója minden kincsét a béke ellenében:

Gemma Augustea —
a Pax augustea szimbóluma

*és odaigérem Helenét s vele mindama kincsét,
mit csak Alexandrosz hordott el a görbe hajókon
Trója felé, hisz a civódásnak kezdete ez volt.
Atraidáknak adom, hordják el, s minden ákhájnak
más-más kincset adok, valamit csak rejt ez a város:
és meg is esketnénk rá minden trójai vént, hogy
nem rejt el semmit, de elosztunk kétfele minden
kincset, amit csak e hőnszeretett város fala őriz.*

(Devecseri Gábor fordítása)

De hiába minden jószándék, Akhilleusz nem alkuszik, és Hektór joggal tart attól, hogy egyszerűen megöli, ha fegyvertelenül megy elébe.

A meg nem alkuvás, a hősiességgé magasztosított kegyetlenség, a kard döntő bíraskodása végigvonul az egész homéroszi korszakon. Ha a költő olykor-olykor be is

mutatja a béke áldásait, a rengő, aranyló búzamezőket, a családi élet idillikus hangulatát, ezzel még csak jobban kidomborítja a kor háborús kegyetlenségét. Hogy a homéroszi kép nem túlzó, igazolja a néhány évszázaddal később élt Thuküidész: „Mert (valamikor) — írja e korszakról — egész Hellászban mindenki fegyvert hordott magával, mivel a lakóhelyek védtelenek voltak, és az emberek az egymás közti érintkezés során nem érezték biztonságban magukat, éppen ezért megszokott foglalkozásukat fegyveresen végezték, mint a barbárok.“

A békét nem ismerő, háborús szellem létezéséről Arisztotelész is tanúságot tesz, amikor a Politikában elmondja, hogy egyes görög városállamokban, mint például Lakédaimonban és Krétában az egész nevelés a hadügyhöz alkalmazkodik: „Egyeseknél még törvények is vannak, amelyek a harci erényre sarkallják az embereket; például Karkhedonban, mint mondják, a gyűrűdíszet aszerint viselik a polgárok, hogy hány hadjáratban vettek részt; volt aztán Makedóniában is egy olyan törvény, hogy aki nem ölt meg egy ellenséges férfit sem, az kötelet hordjon a derekán; a szkítáknál pedig nem volt szabad a lakomán a körülhordozott pohárból innia annak, aki még nem ölt meg ellenséges katonát; az ibériaiaknál, ezen harcias törzsnél pedig annyi karót szúrnak le az elhalt ember sírja mellé, ahány ellenséges férfit megölt; más népeknél még sok más hasonló kitüntetés is van, melyet részint a törvény állapít meg, részint a szokás.“

A VETÉLKEDÉS ÉS A BÉKE GONDOLATA

A görögök, és általában az indoeurópai népek életfelfogásának hajtórugója a tevékenység, irányító ereje a küzdelem, agón, a versengés, az újabb és újabb erőfeszítésekre sarkalló vetekedés, az a magatartás, amelynek öröksége érvényesül a modern műveltségben is. Talán ez az oka, hogy a béke — görög szóval eiréné — csak hosszú és keserves tapasztalatok után merült föl, és érvénye sohasem terjedt túl a göröglakta területeken.

Az i. e. XII—IX. század véget nem érő háborúi végül elvi síkon is felvetették a béke gondolatát, aminek konkrét megvalósulása két intézményben nyilvánult meg. Az egyik a különböző vallási központokban rendezett összgörög, különösen az először i. e. 776-ban megtartott olümpiai játékok, amelyek idejére a görög városállamok között megszüntették a háborút, és kihirdették a szent békét. Ekkor vetődött fel először a háború kiküszöbölésének magasztos gondolata. A másik a szentélyek létesítése, melyek megsértése még háború esetén is tilos volt.

Ugyanez a gondolat irodalmi formában is jelentkezik az i. e. VIII. század parasztköltőjénél, Hésziodosznál. Ő az első, aki a háborút nem tartja az emberiség örök kísérőtársának, és a régmúlt öt korszaka közül kettőt, az arany- és az ezüstkort, a béke boldog időszakának tekintette. A háborúk csak a rézkorszakban kezdődnek el, amikor az embereknek:

*rézből voltak a fegyvereik, rézből a lakásuk,
rézszerszámmal dolgoztak, nem járta a vas még.
Egymással harcoltak s egymást gyürte a karjuk,
így érték el a híus Hádész tágas palotáját.*

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

A rézkort a hősök kora váltotta fel, utána a legutolsó, a vaskor következett, amikor a háborúk borzalmait más gondok és bajok is tetézték, és ellentét támadt az apák és fiak között, megszűnt a szülők iránti tisztelet, „áll az ököljog és egymás

városait kirabolják“. Ez a kor is mulandó, és a költő szerint visszatér majd a háború nélküli, igazságos élet.

Ettől az időtől kezdve a béke gondolata egyre gyakrabban bukkan fel a költők és a filozófusok munkáiban, bár különösen Spártában, amint Türtaiosz elégiái bizonyítják, a háború továbbra is az élet főcélja: „Forgasd a fegyvert, míg csak elér a halál“, mert harci erény és dicsőség nélkül semmit sem ér az élet:

*Szép a halál, ha az első sorban harcol a férfi
bátran, s ott esik el védve hazája rögét.*

(Kerényi Grácia fordítása)

HÉRAKLEITOSZ A BÉKÉRŐL

A korai materialista filozófia nagy képviselője, az efészoszi Hérakleitosz főként híres axiómájáról ismert, mely szerint „háború az atya mindennek“ (ho polemosz patér pantón), mégis őt tekinthetjük a béke első tudatos védelmezőjének. Axiómáját ugyanis nem alkalmazza a népek és a közösségek közötti viszonyokra, és a háborút nem tartja a társadalom velejáró elemének. Felfogása, amint az egyik leveléből kiténik, háborúellenes. Mivel a levélben kifejtett gondolatok újra meg újra visszatérnek a későbbi görög—római és a keresztény íróknál, sőt Erasmusnál is felbukkannak, szükségesnek tartjuk bővebben idézni belőle:

... A szántáshoz és a földműveléshez szükséges vasat és szerszámot gyilkolásra és öldöklésre használjátok... A csatasorokban embert emberrel szembeállítva, egymás halálát akarjátok, és szökevényekként megbüntettek azokat, akik nem mocskolják be magukat vérrel, akiknek pedig kezéhez vér tapad, a legderekbakként ünnepeleitek. Az oroszánok nem fegyverkeznek fel egymás ellen, a lovak nem ragadnak kardot egymás ellen, nem látni sast, amely sas ellen vértetzi fel magát. Egyiknek sincs más harci eszköze, hanem mindegyik a saját tagjait használja fegyverként, egyiknek szarva, másiknak csőre a fegyvere, ennek a szárnyai, annak a gyorsasága, egyeseknek nagyságuk, másoknak kicsinységük vagy kövérségük, úszási képességük, soknak a levegő...

Nem vagytok-e ugyanazon törzs szülöttei, amikor a földről kipusztítjátok a fákat, tönkreteszitek a várost, gúnyt űztök az öregekből, az asszonyokat elraboljátok, a gyermekeket letéptek anyjuk kebléről, a hitvesi ágyat megfertőzitek, a hajadonokat meggyalázzátok, az ifjakat elpuhítjátok, a szabadokat bilincsbe veritek, leromboljátok az istenek templomait, ledöntitek a hősök emlékeit, himnuszokat zengtek gaztetteikről, és hálát adtok az isteneknek gazságaitokért...

Ettől az időtől kezdve az ilyen hangok egyre gyakoribbak, és ugyanakkor enyhülnek a háború kegyetlen törvényei is.

A HÁBORÚ ÉS A VISZÁLY, AZ IGAZSÁGOS ÉS IGAZSÁGTALAN HÁBORÚ

A szofisták, majd Platón és Arisztotelész alaposan elemzik a háborúk nezeit, és arra a következtetésre jutnak, hogy míg a barbárok elleni háború jogos, mert, amint Arisztotelész kifejti, „a barbár, születésénél fogva rabszolga“, a görögök között háborúk nem engedhetők meg. Platón a háborúk főokát a gazdagodási vágyban, a zsákmányban és főként a területszerzésben látja. Úgy véli, hogy a lakosság szaporodása elkerülhetetlenül felveti a terület növelésének szükségét, ami azután a szomszédos államokkal való háborúkhöz vezet (Az állam, II. 373). Szerinte is

helytelen. „ha a hellének hellén államokat rabszolgasorba döntenek“, sőt a barbárok elleni háborúk egyenesen megkívánják a hellének kímélését és békéjét. Ezért a görög hadifoglyokat nem szabad eladni rabszolgáknak, a görögöktől a fegyvereken kívül mást nem kell zsákmányolni. Hasonlóképpen, Platón elítéli a hullarablást, a templomok kifosztását, a lakóházak felperzselését. Szókratész szavaival kifejti a különbséget a között a háború között, melyet a görögök a görögök ellen és a között, melyet a görögök más népek, a barbárok ellen vívnak:

„En úgy látom — mondja Szókratész —, hogy valamint a »háború« és a »viszály« két külön szó, éppúgy két külön fogalom is, mely két különböző dologra vonatkozik... Ha tehát hellének barbárokkal vagy barbárok hellénekkal állanak harcban, azt kell mondanunk róluk, hogy »háborút viselnek«, s hogy természetből fogva egymás ellenségei... Ha ellenben hellének hellénekekkel teszik ezt, akkor azt mondjuk, természetből fogva barátai ugyan egymásnak, csakhogy Hellász adott helyzetben beteg, és »viszálykodik«, s az ilyen ellenséges viszonyt viszálynak kell neveznünk..., és csak addig folytatják az ellenségeskedést, amíg a bűnösök a velük szenvedő ártatlanok nyomására elégtételt nem szolgáltatnak“ (Az állam, V. 468—471).

Arisztotelész is hasonlóképpen vélekedik Politikájában, ahol különösen hangsúlyozza a barbárok elleni háborúk főcélját, a rabszolgaszerzést. A görögöknél a háború általános kiküszöbölésének gondolata nem merült fel, vagyis csak a görög államok közötti békét tartották szükségesnek, a más népek elleni háborút természetesnek tekintették. Arisztophanész híres vígjátéka, a Béke is e korlátok között mozog. Az athéni paraszt a maga külön békéjével a háborúért lelkesedő éhező honfitársai mellett bőségben él, de általános békéről ő sem ábrándozik. Végső soron ugyanez a gondolat, a békének saját népeikre való korlátozása szinte általános az ókor népeinél, az indiaiaknál, a kínaiaknál, a perzsáknál. Az ókori zsidóknál is ugyanez a gondolat jut kifejezésre azzal a különbséggel, hogy a békét, a „solom“-ot, a távoli, eszkatologikus jövőben minden nép számára meghirdetik.

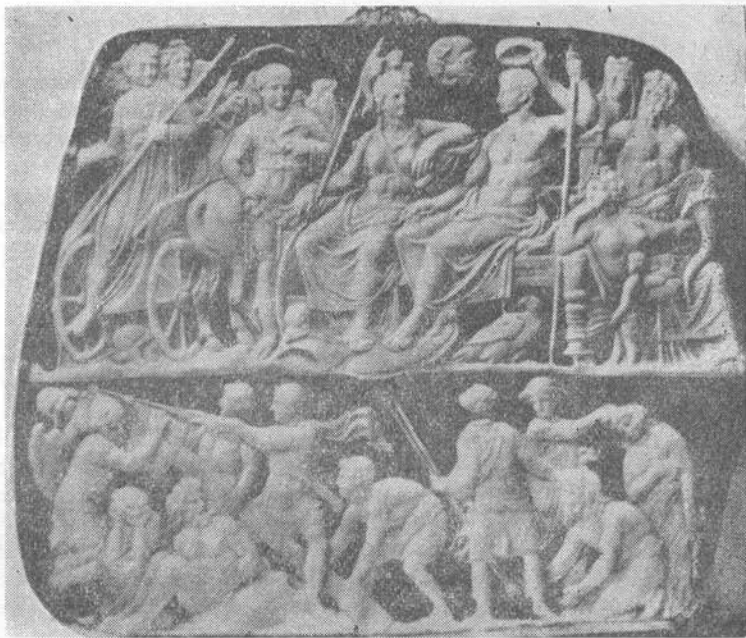
Bár nem jutottak el az egyetemes béke gondolatáig, a háborúk jellegének meghatározásában a görögök nagy lépést tettek előre, különösen az i. e. IV. század szónokai és filozófusai. Démoszthenész például a háborúk eredetét kutatva, azok társadalmi jellegéből indul ki. Szerinte a nép szabadságáért és függetlenségéért háborút folytathat a demokrácia az oligarchiával. Az ilyen háború engesztelhetetlen és igazságos, mint ahogyan igazságos az idegen hódítók ellen vívott háború is. De háború folyhat két demokratikus rendszer között is, ilyen esetben „a heves ellenségeskedés tartós békével végződhetik“.

Idővel a görög városállamok között kialakultak azok az egyezmények, amelyek a hadviselés módját, a hadifoglyok kicserélését, a halottak eltemetését, a szentélyek tiszteltetését és bizonyos esetekben a szembenálló felek közötti döntőbíráskodást szabták meg. Olyan eredmények ezek, amelyek biztosíthatták volna a béke gondolatának további elméleti és gyakorlati fejlesztését. A Nagy Sándor-i idők után azonban a görög városállamokra szakadt szüntelen háborúk e téren is visszaesést hoztak, s végül is szabadságuk és függetlenségük felszámolásához vezettek.

A RÓMAI HÓDÍTÁSOK

Felmerülhetett-e a béke gondolata Rómában, abban az államban, amely fennállásának első szakaszában — mintegy hétszáz éven át — csak a háborút ismerte, és minden tevékenysége a hadviselést, a hódítást, az idegen törzsek és népek leigázását tartotta legfőbb céljának? Valóban, míg a szüntelen háborúk során a kis tele-

Eiréné Kai Ploutos
Béke és gazdagság

pülésből három földrészre kiterjedő, az egész művelt világot, az ún. oikumenét magába foglaló világbirodalom lett, a béke — Pax — ritkán jutott lélegzethez és az egész idő alatt csak háromszor zárták be a kétarcú isten, Janus templomát, ami a béke beköszöntésének a jele volt. Mégis a ránkmaradt feliratok, verstöredékek arról tanúskodnak, hogy az emberek e háborús korban is békére vágytak. A szelíd-lelkű költő, Tibullus így hívja a békét:

*Aldott lelkű Béke, jövel jobbodban búzagalással
s tündöklő öledet lepje gyümölcs özöne.*

(Kardos László fordítása)

A külső háborúkkal párhuzamosan belső viszályok dúltak, és az i.e. I. század polgárháborúi annyira meggyűlöltették Marsot, hogy Rómát elárasztották a háborúellenes röpiratok, a titokzatos, a világvégét hirdető jövendölések, amelyeket a hatalom akkori képviselőinek, a második triumvirátus tagjainak rendeletileg kellett eltüntetniük.

A CSÁSZÁRI BÉKE — PAX AUGUSTA

Ez a békeváró hangulat tükröződik Vergilius sokat vitatott IV. eklógájában, amelyben azt hirdeti, hogy: „visszatér az ősi szaturnuszi korszak, már új sarjait küld le a földre az ég a magasból“, a bűn nyoma eltűnik, az örök remegés elszáll, végetér a vaskor, és ismét beköszönt az aranykorszak.

A polgárháború végén a Földközi-tenger egyik végétől a másikig a hatalmas birodalom minden alattvalója békére vágyott, és bizakodón fordult a hatalom új képviselője, Augustus felé. A hivatalos politika valóban meghirdette az új század, a saeculum novum beköszöntését. A költők, a pénzermek, a művészi épületek mind-mind a békét hirdették. A császár szinte hivatalosan nyilvánította ki a császári béke, a Pax Augusta kezdetét, melynek szimbólumaként megépíttette a béke oltárát, az Ara Pacis Augustae-t. Mostantól kezdve az akkori római világ mintegy kétszáz

évig békét élvezett, melyet csak a távoli határokon olykor-olykor fellobbanó háborús lángok és az uralkodó körök belső harcai és torzalkodásai zavartak meg. Gibbon angol történész ezt a korszakot az emberiség legboldogabb korának nevezte.

A római béke ragyogását — amint a modern történetírás bebizonyította — sötét árnyak homályosították el: rabszolgák, a dolgozó tömegek, a leigázott népek elégedetlensége és nehéz helyzete, azonban mégsem kétséges, hogy a béke ilyen hosszú időszakát egyetlen más birodalom sem biztosította.

A RÓMAI BÉKE — PAX ROMANA

A római béke a hagyományos háborúk végét jelentette. A külső ellenséget megállították a határokon, a szomszédos államok és törzsek fegyveres viszállyait megszüntették, és a belső harcokat lehalkították. Ez a béke, amint a korszak egyik jó ismerője megállapította, háromarcú volt: fegyveres béke, egyetemes béke, örök-béke.

Fegyveres jellegét már Vergilius kifejezi az Aeneis VI. énekének ismert sorai-ban, ahol elmondja, hogy minden népnek megvan a maga hivatása: egyik mester a fém feldolgozásában, másik a márványfaragásban vagy művésze a tudomá-nyoknak:

*Amde te, római, arra ügyelj, hogy a népeken úr légy,
(Ez a művészeted), és hogy szabd meg a béke szokását.
És kíméld a legyőzöttet, de tipord le a dölyföst.*

(Devecseri Gábor fordítása)

Horatius halhatatlan költeménye, a Százados ének — Carmen saeculare — ugyanezt a gondolatot hangoztatja: „Tenger és föld érzi karunk hatalmát, / Róma bárdját félik a médek, és már / Vár parancsot hajdani nagy, hatalmas / Schytha s az indus. / Béke, tisztesség, becsület, szemérem: / Visszatért mind elfeledett erényünk / Gazdag és boldog ma a nép, a bőség / Telt szarujával“ (Erdődy János fordítása).

Lényegét mégis legtömörebben Tacitus fogalmazta meg. Szerinte az egyik római hadvezér, Petilius, a lázadó Civilis elleni háború folyamán mondja:

Galliában mindig voltak királyok és háborúk, mindaddig, amíg rátok nem kényszerítettük a mi törvényeinket; bár igen gyakran megsértettetek, mi a győzelem jogán csak annyi terhet róttunk rátok, amennyi szükséges a béke megtartásához. Valóban hadseregek nélkül nincs béke, zsold nélkül pedig nincsenek hadseregek, adók nélkül pedig nincs zsold. A többiben egyformák vagyunk; gyakran ti vezénylitek a mi légióinkat; ti kormányozzátok ezt vagy azt a tartományt; nincs semmi külön kiváltságunk... Mert ha a rómaiakat kiűzitek innen (az istenek óvjanak ettől a csapástól), vajon mi egyéb lesz ezen a földön, mint általános háború? Nyolcszáz évi szerencse és munka emelte ezt a roppant épületet; aki megrendíti, azt romjaik maguk alá temetik...

A római béke egyetemes jellege mindenekelőtt a múlt átértékelésében nyilvánult meg. A történetírók, mint például Velleius Paterculus és Aenaeus Florus, most már elismerik, hogy azoknak a népeknek a harca, akik egyenlő jogokért szálltak síkra, igazságos volt. A béke egyetemes voltát fejezi ki Seneca, a tudós Plinius és a görög Aelius Ariszteidész.

„Az embereknek úgy kell tekinteni a világot — mondja Seneca —, mint az emberi nem közös lakhelyét. Mindaz, amit látunk, egy egész; valamennyien egy

nagy test tagjai vagyunk. A társadalom olyan, mint egy boltív: egyes részeinek kölcsönös támogatása és összeilleszkedése nélkül leomlanék.“ Meleg szavakkal emlékezik meg szülőhazájáról, a hispaniai Cordováról, de kijelenti: „én nem születtem a föld egyetlen zuga számára; az én hazám a világ, és Róma a mi közös hazánk.“

Plinius, a polihisztor, a Naturalis historia szerzője, a népek és a természet egységét látja a békében, és dicsőíti „azt a békét, amely a legtávolabb eső földeket és népeket is megismerteti egymással, s nem csupán az embereket, hanem a hegyeket és fellegekbe vesző csúcsaik, terményeiket és növényeiket is“.

Ariszteidész szerint a birodalom határai ott végződnek, ahol a lakott világ — Oikuméné — határai. A világ Róma uralma alatt leoldotta derekáról kardját, sokan már alig tudják elképzelni, hogy háborúk is voltak. „Időnként egy-egy távoli háború híre érkezik hozzánk a föld végső tájairól, ahol visszaverik a vad gótot, az éhes mórt vagy az arabot, kit a nyomor kerget; de csakhamar ennek is elmúlik a zaja, csak egy álom múltó benyomását hagyja emlékünkben.“ Közben a béke nyomán más harcok támadnak: a városok, a tartományok közötti pompás vetélkedés, és szaporodnak a tornacsarnokok, a vízvezetékek, az oszlopcsarnokok, a templomok, az iskolák, s maga a föld is újraéled, és hatalmas kertté változik.

Ezt a fenséges békét öröknek tartják: „Az egész világ — mondja ugyanaz az Ariszteidész — énekkarnál is egyhangúbban harsogja azt az óhajtást, hogy a római hatalom örökké megmaradjon.“ Az örök béke és az örök Róma egybefonódik még akkor is, amikor mindenfelől a vész felhői tornyosulnak, és amikor a birodalomnak már csak árnyéka maradt meg. Rutlilius Namatianus, az V. század költője, arra kéri Rómát, hogy repkény koszorúzza fejét emelje ismét fel, szikrázzék újra arany ék tornyos koronáján, csillagmécsekként lobbanjon megint lángra, és adjon ismét törvényt a népeknek.

A PAX ROMANA BUKÁSA

A Pax Romanát a fegyverek teremtették meg, elvi alapjait nem is dolgozták ki, de megvalósulása az ókori világban többet nyújtott, mint bármely más birodalom békéje. Ma Toynbee az egyetemes béke múltbeli lehetőségeit tanulmányozva úgy véli, hogy a Pax Romana, a benne rejlő minden társadalmi és gazdasági fejlődés ellenére, az emberiség egyik nagy, sajnós, elszalasztott alkalmá volt az egyetemes béke megvalósulására.

Valóban, a III. században a birodalom valamennyi határát, a Rajnától a Dunaig, a Kaukázustól az Eufráteszig, a Nílus mellett és a Szahara sivatag mentén a különböző népek viharos támadásai érik, és az ellenállás erőit, amelyeket a belső bajok is emésztettek, fokozatosan felmorzsolják. Európa, Ázsia, Afrika szabad törzsei olyan erővel törtek a birodalomra, hogy az egyik neves történész egyenesen arra a következtetésre jutott: Róma nem természetes halállal halt meg, hanem meggyilkolták.

Am az egyetemes béke gondolata igen mélyen begyökerezett, amint azt Probus császár életrajzírója is bizonyítja. A császár győzelmesen harcolt a külső támadások ellen, de a háborúk véget nem érő forgatagában a békés aranykor visszatéréséről ábrándozott: „Nem lesznek akkor katonai táborok, s a csatakiált hangja nem hallszik sehol, az államot most belső háborúkkal zavaró, hadakozó nép akkor majd szánt, a tudományokba mélyed, műveli magát a művészetekben, és hajóútra kel... A föld kerekéségén nem gyártanak fegyvert, és nem fizetnek adót. Az ökrökét a szántásra tartják, a lovak békére születnek, nem dúlnak a háborúk, nem lesz-

nek foglyok, mindenütt a béke, mindenütt a római törvények, mindenütt a mi bíráink uralkodnak.“

A látomás mindannak az ellenkezőjét vetíti fel, ami a valóságban volt. A Probus utáni császároknak nem volt idejük a béke arany korszakának visszatéréséről ábrándozni, életük nagy részét a háborúk foglalták le, és minden erőfeszítésük ellenére a Pax Romanát még abban a formában sem tudták visszaállítani, amelyben az kétszáz évig uralkodott.

A BÉKE ÉS A KORAI KERESZTÉNYSÉG

A béke gondolata csakhamar más megvilágításban merült föl. A kereszténység: a zsidó, görög, római civilizációnak ez a terméke, az egyszerű, az elnyomott, a békére vágyó tömegek új vallása már kezdettől fogva békességet hirdetett a jóakarátú embereknek. Igaz, békessége nem az állam, nem a népek, hanem „a lélek békéje“ volt, de éppen ez az, ami szembeállítja a fennálló hatalmi renddel. A korai keresztények ellenezték a háborút, mert úgy vélték, hogy aki kardot ránt, kard által vész el. Híába hangzottak el a kegyes óhajok: adjátok meg a császárnak, ami a császáré, az új világról és társadalomról álmódózó hitbuzgók legelőször — amint fennmaradt forrásaink bizonyítják — a katonáskodást tagadták meg, azután az azzal járó hivatalos vallási előírásoknak, a császárkultusznak nem voltak hajlandók eleget tenni. Ez volt az egyik oka annak, amiért a császárok rendeleteket adtak ki üldözésükre.

A kereszténység szellemi képviselői különösen a III. század közepéig „antimilitaristák“ voltak. Ennek az irányzatnak legkiválóbb képviselője Tertullianus. Háborúellenes magatartásukból született meg az a vád, hogy elsősorban a kereszténység miatt megcappant harci szellem, megfogyatkozott virtus vezetett a birodalom bukásához. Ezt az ókorban már felmerült vádat Montesquieu újraéleszti, Gibbon tudományos érvvé kovácsolja, és filozófiai síkra emeli Nietzsche, aki a kereszténység győzelmében a harcra képtelen nyájszellem diadalát látja.

A valóság azonban más. A kezdeti „antimilitarizmus“ ellen csakhamar állást foglalt az alexandriai iskola, és a keresztény katonák, amint Nagy Konstantin győzelmei igazolják, a csatasorban is vitézül megállták helyüket. Attól az időtől kezdve mind a mai napig ki nem töltött, mélységes szakadék keletkezett a békét hirdető keresztény elmélet és a háborút viselő keresztény gyakorlat között. Később Erasmus és több követője éppen ezért főként a szerzetesek és a főpapok háborús magatartását bírálja.

A kereszténység a béke kérdésében az ókori racionalizmust és gyakorlatiaságot miszticizmussal, a lélek békéjének hangoztatásával váltotta fel.

A BÉKE KÉRDÉSE A KÖZÉPKORBAN

Augustinus, a De civitate Dei szerzője azt állítja, hogy a béke a földi élet legfőbb célja, társadalmi szükségesség, de ő sem a rációra, hanem a „lélekre“ hivatkozik. Kényszeredetten nyugszik bele az élet kegyetlen, háborús valóságába, és csodálja az állatokat, amelyek önkéntelenül békére vágnak. „Melyik az a kegyetlen kánya — kérdi —, amelyik ne építene fészket magának, ne kótolna tojásain, ne táplálná kicsinyeit, és ne maradna hűséges kísérőtársa azoknak, akikkel együtt él?“ Leírja a háború borzalmait, és ezek miatt még az igazságos háborúkat is elmarasztalja, s a békét az emberi erkölcs legnélkülözhetetlenebb elemének tekinti. Mivel a valóság és az elmélet közötti különbséget képtelen kiküszöbölni, misztikus

elméletet dolgoz ki, mely szerint az isteni állam — civitas Dei — és a földi vagy ördögi állam — civitas terreneae sive diabolica — között szüntelen harc folyik, végül azonban az előbbi győzedelmeskedik, amivel az ellentmondás feloldódik, és beköszönt az egyetemes béke.

Nincs helyünk itt végigkísérni a középkor gondolkodóinak a békéről vallott eszmefuttatásait, megelégszünk néhány név, néhány gondolat felvillantásával. Assisi Ferenc tetteiben és beszédeiben szüntelenül a békét hangoztatta, Aquinói Tamás a tökéletesség útjának tekintette, amely nélkül nem létezhetik jó kormányzat, és a vezetők legfőbb feladatául a béke egységének biztosítását tűzte ki. Dante számára az egyetemes béke az egyetemes állam előfeltétele, mert „nyilvánvaló, hogy az egyetemes béke — pax universalis — a legjobb az összes, boldogságunkat szolgáló javak közül”.

A középkor írói és politikusai közül még kettőnek a munkásságával szeretnénk röviden foglalkozni. Az egyik a francia Pierre Dubois, a másik az angol Richard de Bury. Pierre Dubois a XIII. század végén, a XIV. század elején élt jogász, teológus és politikus, elméletileg munkáival, gyakorlatilag politikai tevékenységével vett részt abban a harcban, amely IV. (Szép) Fülöp francia király és VIII. Bonifác pápa között dúlt, és eredménye a pápák ún. avignoni fogsága lett.

Sokáig kéziratban heverő munkáját (De recuperatione terrae sanctae — A Szentföld visszaszerzéséről) csak 1891-ben adták ki. A Szentföld visszafoglalására vonatkozó fantasztikus elképzelések mellett Dubois gyakorlati tervet dolgozott ki a népek között felmerülő viszályok elsimítására. Noha tervében Franciaországnak vezető szerepet biztosított, és feltehető, hogy könyvének, akárcsak Erasmusénak, A Béke panaszának megírását felülről javasolták, mégis eszméi mindegyre felmerülnek, és sokan a Népszövetség és az ENSZ távoli alapvetését látják bennük.

Dubois a béke biztosítására a népek konföderációját ajánlja, egy olyan egyetemes kormányzat megteremtését, amelyben a hegemon szerepet Franciaország játsszaná. Az első „békekonferenciát” Toulouse-ba kellene összehívni. Ezen a főpapok és a világi vezetők vennének részt. Belőlük alakítanák meg azt a nemzetközi bizottságot, amely az államok és népek között felmerült vitás kérdéseket vizsgálná meg, és határozatokat hozna azok békés elintézésére. A nemzetközi bizottság mellett — Dubois elképzelése szerint — egy döntőbíróóság is működne, amely a hozott határozatok elleni fellebbezéseket vizsgálná meg, döntését azonban a pápa felülvizsgálhatná. Miután így a végleges határozat megszületne, végrehajtás és érvényesség végett azt a szentszéknél örök időkre beiktatnák.

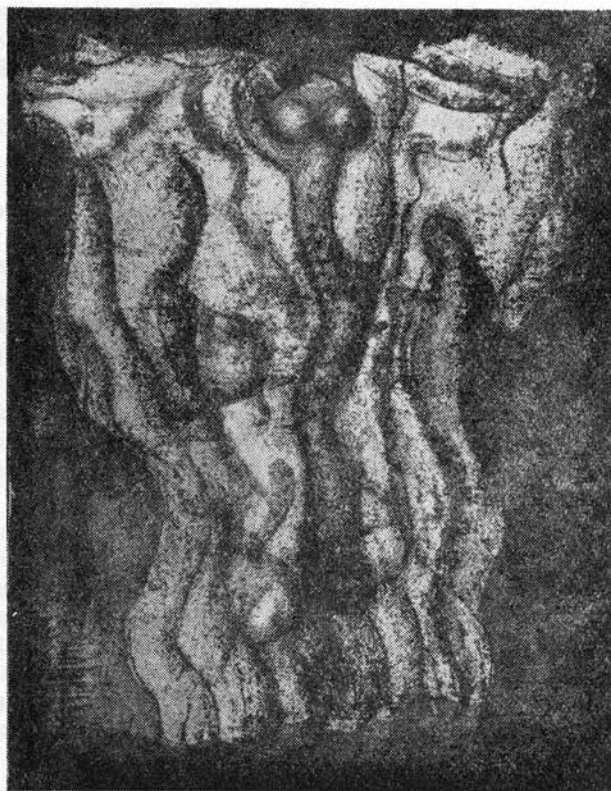
Valószínű, hogy ez a terv részben a pápaság és a francia királyság közötti harc vetületeként született meg, de nem kételkedhetünk szerzőjének jószándékában, aki művét e szavakkal zárja: „Így válik egyetemessé a béke, amelyre törekszünk, amely felfogásunk szerint mindennél fontosabb.”

Richard de Bury, Dubois fiatalabb kortársa, korának igen művelt férfia, aki III. Edward angol király megbízásából sokáig tartózkodott Franciaországban és az avignoni pápai udvarban. Feltehető, hogy személyesen is ismerte Dubois-t. Hazája minden fontosabb politikai eseményében részt vett, és mint gyakorlati politikus is ellenezte a háborút. A könyv szeretetéről írott művében, a Philobiblonban külön fejezetet szentel azoknak a pusztításoknak, amelyeket a háborúk vittek véghez a könyvekben a történelem folyamán, és arra kéri Istent, hogy szüntesse meg a háborúkat: „Magasságos Isten, szerzője és kedvelője a békének, szórd szét a háborúra vágyó népeket, mert az minden vésznel jobban árt a könyveknek.”

A reneszánsz, a humanizmus, a nagy felfedezések után a béke gondolata új formában merült fel. Az írók és a politikusok szakítanak a keresztény középkor áhi-

tatos, a békét csak felülről váró megoldásával, és elemzésükben visszatérnek az ókor racionalizmusához. Különbséget tesznek az igazságos és az igazságtalan háború között, de a természeti népek társadalmára hivatkozva, igaz, először csak utópisztikus formában, felvetik azt a gondolatot, hogy a társadalmi bajok, a háborúk kiküszöbölése, az ország helyes kormányzása mindaddig megvalósíthatatlan, amíg a magántulajdon uralkodik. Ez a gondolat jelentkezik Morus Tamás híres Utópiájában: „Ahol a birtoklás magánkézben van — mondja a mű egyik szereplője, Hythloday —, ahol a pénznek döntő szerepe van, a közélet igazságos kormányzása és gazdasági felvirágoztatása nehéz, csaknem lehetetlen.“

A béke racionális megközelítését és gyakorlati megoldását, bár nem ilyen radikális alapon Morus kortársa és barátja, Erasmus kísérte meg számos művében, de legkövetkezetesebben és legalaposabban A Béke panaszában.

Bencsik János: *Félelem*

QUERELA PACIS

A XVI. század első felének humanista fejedelme a klasszikus ókor kultúrájának felélesztésével és tekintélyt nem ismerő racionalizmusával küzdött a középkor árnyai ellen. Filozófus, tudós, kutató és író, akinek gondolatai és művei kiszabadították középkori bilincseiből az emberi gondolkodást, és összhangba hozták azzal a gazdasági, technikai és tudományos fejlődéssel, amelyet Európa ebben a korban elért.

Humanizmusában központi helyet foglal el a háború és a béke kérdése. Előtte csak kevesen voltak olyanok, akik a béke nagyszerű gondolatát olyan könnyed formában és elméletileg mégis jól megalapozottan vetették volna föl, mint ő. 1504 és 1525 között tizennégy rövidebb-hosszabb művet írt a háború ellen, a béke védelmében, és ha más területen szemére is vethették megalkuvását, a békét illetően mindig következetes, határozott álláspontot foglalt el. Bizonyítja ezt II. Gyula pápa felkérésére írott háborúellenes munkája. A pápa hadba készült Velence ellen, és azt várta Erasmustól, hogy a háború dicséretét zengje; ő azonban az *Antipolemum* írta meg, kifejtve benne háborúellenes nézeteit.

A levelek, dialógusok, monológusok formájában, a béke védelmében írott művei legtöbbször gyakorlati politikai kérdések megoldásának óhajából fakadtak. Közöttük a legjelentősebbek: az 1516-ban kiadott, Habsburg Károlyhoz, a későbbi V. Károlyhoz — akinek „birodalmában a nap sohasem nyugodott le” — írott, Erasmus társadalmi és nevelési eszméit tartalmazó *Institutio Principis Christiani*, mely egyúttal a béke apologetikája, továbbá: *Kedves annak a háború, aki nem ismeri* (*Dulce bellum inexpertis*) és az 1517-ben kiadott *Querela Pacis* (A Béke panasza).

A *Béke panaszát*, amelyből szemelvényeinket vettük, Erasmus 1516-ban írta, s arra szánta, hogy meggyőzze Európa fejedelmeit, nemeseit és főpapjait a háború hasztalanságáról és veszedelméről. Akárcsak *A Balgaság dicséretében* a Balgaság, a *Querela Pacis*ban a Béke mondja el panaszait közvetlen formában, amely leginkább megfelelt a könnyen sértődő fejedelmeknek és nemeseknek, akikhez az írás szólt.

Erasmus sok más művéhez hasonlóan itt is kifejti, hogy a háború természetellenes, és hogy az embernek két, minden más lénytől különböző tulajdonságával, a beszéddel és a rációval az együttműködést és a békét kellene szolgálnia. A háborút azok szokták kezdeményezni, akiknek a békét kellene megvédeniük, mert a nép falvakat, városokat épít, és békére vágyik. A vezetők: a fejedelmek, a nemesek és a papok mondvacsinált ürüggyel háborúznak, s ezzel a szerencsétlenségek áradatát zúdítják a népre. A háborút, „ezt a legveszedelmesebb dolgot”, csak a városok és az egész hon egyetértésével — *civitatum et patriae consensu* — lenne szabad megindítani. Erasmus még az igazságtalan békét is többre becsüli a háborúnál.

Egy olyan korban, amelyben a háborús erények mindennél többet jelentettek, Erasmus „mítosztalanítani” merte a „hadi dicsőséget”.

A békéről és a háborúról vallott felfogásának kialakításában sokat merített barátjának, az *Utópia* szerzőjének, Morusnak műveiből, mint ahogy az őt követő nemzedékek képviselői, köztük a legnagyobbak is, mint például Voltaire, sokat köszönhettek háborúellenes elveik kidolgozásában Erasmusnak, és művei ma is segítőársai az emberiségnek a béke védelmében.

Szemelvényeink az alábbi fejezeteket vagy azok részeit tartalmazzák: 1, 2, 3, 5, 26, 44, 46, 47, 48, 52, 54, 61, 63. (A Kritérionnál 1970-ben megjelent *Erasmus világa* című kötetben a *Querela Pacis* néhány, jelen fordításunkban nem szereplő fejezete olvasható.) Válogatásunkban arra törekedtünk, hogy megfelelően tükrözzük Erasmus felfogását.

*Szomorú az ember sorsa,
ha kerüli a békét*

Ha a halandók, ártatlanságom ellenére, de a maguk érdekében, kerülnének, üldöznének és rágalmaznának engem, akkor csak sértegetéseik és a velem szemben tanúsított igazságtalan viselkedésük miatt panaszkodnék rájuk: mivel azonban, ha engem elűznek, önmagukat fosztják meg az egész emberi boldogság legfőbb forrásától, és a szerencsétlenségek áradatát zúdítják magukra, azért inkább az ő boldogtalanságukon, mint az engem ért sérelmeken kell sajnálkoznom; és noha jobban szerettem volna haragudni rájuk, mégis kénytelen vagyok velük együtt szenvedni és könnyőriületet érezni irántuk.

Mert akárhogy is vesszük — embertelenség, ha eltávolítod magadtól azt, aki szeret téged: hálátlanság elkerülni azt, aki neked jót tesz: és egyenesen elvetemültség megütni anyánkat, mindannyiunk oltalmazóját. Mi több, ha visszautasítják azt a számtalan különleges hasznot, amelyet egyes-egyedül az ő számukra hajtok, és ha ehelyett szándékosan keresik minden szerencsétlenség rémséges Lernáját*, hát nem gondoljátok, hogy ez a legnagyobb ostobaság?

Persze, haragra lobbanunk az elvetemültek iránt, de mi mást tehetünk azokkal, akiket ilyen örület szállt meg, mint azt, hogy sajnálkozunk rajtuk. Éppen azért sajnáljuk őket, mert ők nem sajnálják önmagukat, és minél kevésbé vannak tudatában boldogtalanságuknak, annál boldogtalanabbak. Mert akárhogy is, akik ismerik betegségük súlyosságát, azok már egy lépést tettek a gyógyulás felé.

Ha én, a BÉKE, akit az istenek és az emberek annyira dicsérnek, valóban az égen és földön található valamennyi jó forrása, anyja, táplálója, jötevője és oltalmazója vagyok, ha nélkülem sehol semmi nem halad előre, semmi nem biztos, semmi nem tiszta vagy szent, semmi nem kedves az emberek előtt, vagy semmi nem tetsző az égieknek; ha viszont bármely háború, mindenütt a természetben — ehhez nem is férhet kétség — forrása minden rossznak, ha vészthozó tevékenysége következtében hirtelen elhervad minden, ami virágjában volt, és a fáradsággal megszerzett javak ebek harmincadjára jutnak, a szilárd alapzatok meginognak, a jórend elvész, az édes keserűvé válik, végül ha a háborúban nincs semmi, ami szent volna, úgyannyira, hogy a háború minden hit és vallás legszörnyűsegebb ostroma, és ha nála semmi sem pusztítóbb az emberek számára és semmi sem gyűlöletesebb az égiek előtt, akkor, a halhatatlan istenre kérlek, ki képes elhinni, hogy ezek a dörék emberek, ki képes felfogni, hogy azokban egy szemernyi ép ész is lehetne, akik annyi áldozattal, annyi kitartással és erőfeszítéssel, annyi ravaszkodással, gonddal és veszedelemmel azon fáradoznak, hogy említett jótulajdonságaim ellenére elűzzenek engem, és olyan drágán akarják megvásárolni azt a sok szerencsétlenséget.

Ha a dúvadak vetnének ennyire meg, azt könnyebben elviselném, és sértegetéseiket a természetre hárítanám, amely őket olyan kegyetlen jellemmel ruházta föl. Ha az értelem nélküli állatok gyűlölnének ennyire, akkor ezt tudatlanságuknak rórnám fel, és figyelembe venném, hogy ők híjával vannak annak a lelki képességnek,

---

* Lerna — szörny a római mitológiában

amely felfogni képes az én hasznomat. De — ó hallatlan botrány és szörnyűség! — a természet csak egyetlen, ésszel felruházott és isteni gondolatokra képes lényt teremtett, csak ezt alkotta megértésre és összhangra, s — ennek ellenére — bármely dúvadnál, bármely oktalan állatnál inkább van számomra hely, mint az embereknél.

*Az emberek között
a viszály uralkodik*

Egyedül az embereket, akikhez az egyetértés a legjobban illenék, és akiknek elsősorban lenne rá szükségük, nem fűzi össze a más vonatkozásban oly erős és hathatós természet, a nevelés őket nem egyesíti, a jó egyetértésből fakadó előnyök őket nem tartják össze s végül a sok nyomorúság érzése és tapasztalata őket nem készíti arra, hogy visszatérjenek a kölcsönös szeretethez.

Valamennyiük külseje egyforma, beszédük hasonló, és míg az összes állatfajták főként testük alakjában különböznek egymástól, egyedül az embereknek adatott meg a gondolkodási képesség, amellyel, mint valami közös jóval, mindannyian rendelkeznek, de nincsen az meg egyetlen más élőlényben sem. Hasonlóképpen csak nekik adatott meg a beszéd, a baráti kapcsolatok legfontosabb eszköze.

Minden emberbe bele vannak plántálva a tudomány és az erény csírái, a szelíd, a békés, a közös érzelmeket kiváltó természet, kész élvezetet találni a mások iránt érzett szeretetében és boldogságot lelni abban, hogy másokkal jót tehet. Persze kivételek az olyan esetek, amikor valaki megrontva a túlzott szenvedélyektől, akár a Kírké varázslataitól, az emberi állapotból visszaesik az állatiba. Kétségtelen, ezért nevezi a nép emberinek mindazt, ami a kölcsönös ragaszkodásra vonatkozik. Végül a természet az embernek könnyeket is adott, bizonyosságául könnyőreleves voltának, azért, hogy ha valamilyen sérelem éri, vagy ha a barátság derűjét egy felhőske beárnyékolja, az ember gyorsan visszatérhessen a tiszta érzelmekhez.

*A hadviselés
kegyetlen módja*

Még azt is el akarom mondani, hogy e háborúk viselésében az emberek kegyetlenségben felülmúlják a dúvadakat.

Különb is nem minden állat ismeri a háborút, és a vadaknál csak a különböző fajták között fordul elő a harc, amint ezt már kifejtettük, de mégis szüntelenül ismételnünk kell, hogy jól bevésődjék az emberi elmékbe. A vipera nem harapja meg a viperát, a hiúz nem tépi szét a hiúzt; de még ha az állatok neki is mennek egymásnak, akkor is saját természetes erejüket és eszközeiket használják. A természet felruházta őket természetes fegyverekkel, az emberek viszont fegyvertelenül születnek.

*Ifj. Hans Holbein:
Rotterdami Erasmus*

De, nagy Isten, micsoda szörnyűséges fegyvereket kovácsol számukra a harag! Milyen pokoli gépekkel támadnak egymás ellen, mert ki tudná elhinni, hogy az ágyúkat az emberek találták fel? Aztán meg ha a vadak egymásra is támadnak, nem indulnak harcba tömött sorokban. Mert ki látott valaha is tíz oroszánt verekedni tíz bikával? Ezzel szemben hányszor láthatni húszezer keresztényt csatázni más húsz-ezer ellen, és mindannyian abban buzgólkodnak, hogy megsebesítsék testvéreiket és véruket ontsák. De az állatok csak akkor verekednek egymással, ha az éhség vagy a kicsinyeik iránti gond rákényszeríti őket. Ezzel szemben, tanulmányozzátok csak azokat az okokat, amelyek a keresztényeket fegyverre készítetik. Nincsen olyan kicsiny és jelentéktelen sérelem, amely ne látszana megfelelő ürügynek háború indítására.

Ha mindezt a nép csinálná, ürügyül felhozható lenne tudatlansága. Ha egyes ifjak tennék, menthetné őket korukkal járó tapasztalatlanságuk. A valóságban azt látjuk, hogy a háborúk magvait leggyakrabban éppen azok hintik el tanácsuk és tekintélyük révén, akiknek a nép nyugtalanságát kellene csillapítaniuk.

A megvetett és ostobának tartott nép nagyszerű városokat épít, s ha már felépültek, a törvény alapján igazgatja őket, igazgatása közben gazdaggá teszi azokat. És a satrapák, akik titokban befurakodnak mézet rabló darazsakhoz hasonlóan, a mézet, amelyet annyi fáradsággal az őket számban meghaladó méhek gyűjtöttek össze, szétszórják, elkenik, és a legkegyetlenebb módon tékozolják mindazt, ami az egész nép szüntelen fáradozásával halmozódott és épült fel.

*A mentegetőzésekből
hiányzik az őszinteség*

Már hallom a mentegetőzéseket; az emberek annyira találékonyak abban, hogy egymásnak kölcsönösen bajt okozzanak. Panaszkodnak, hogy akaratuk ellenére kény szerítik és terelik őket a háborúba. De tépjék csak le az álarcot, vessék csak el a hamis ürügyeket, s hadd kutassák csak a fejedelmek a saját lelkiismeretüket, és rájönnek, hogy a düh, a nagyravágyás és a dőreség, nem pedig a szükség készítette őket háborúra [...]

Ha a legkisebb sérelem is háborúhoz vezet, elvégre melyik az a fejedelem, aki ne találna valamilyen ürügyet a panaszra? Feleség és férj között némelykor meg-esik olyasmi, ami fölött illik szemet hunyni, ha nem akarják, hogy ragaszkodásuk és barátságuk félbeszakadjon. De ha a fejedelmek között történik valami hasonló, akkor már tüstént fegyvert kell ragadni? Hiszen vannak törvények, vannak tanult emberek, vannak becsületes papok, vannak tiszteletre méltó püspökök, akiknek tanácsa folytán a háború csapásai elkerülhetők. Hát miért nem teszik meg őket döntő-bíráknak? Bármennyire igazságtalanok legyenek is, ítéletükből mégis kevesebb rossz származnék, mint abból, hogy fegyverrel támadnak egymásra. Mert nincs olyan igazságtalan béke, amelyet ne kellene többre tartanunk akár a legigazságosabb háborúnál is.

*Hogyan biztosítható
a béke?*

Ha ők valóban utálják a háborút, akkor egy tanácsot bátorzkodnék adni nekik, amelynek segítségével megőrizhetik a békét. A szilárd béke nem a fejedelmek közötti házasságok és rokoni kapcsolatok kiterjesztésén alapszik, sem a megkötött szövetségi egyezményeken, amelyek, miként tapasztaljuk, gyakran éppen a háborúk okai. Te-

hát magát azt a forrást kell megtisztítani, amelyből a rossz felbuzog, vagyis a viszályokat szülő romlott szenvedélyeket [...]

Mert addig, amíg mindegyik fejedelem saját szenvedélyeinek rabszolgája, az állam kárt szenved anélkül, hogy elérhetné azt, amit a fejedelem elítélendő eszközökkel célul tűzött ki maga elé.

A fejedelmek legyenek bölcssek, nem a saját szenvedélyeik, hanem a nép hasznára. Úgy legyenek bölcssek, hogy nagyságukat, boldogságukat, gazdagságukat és ragyogásukat valóban azzal mérjék, ami igazán erőssé és hatalmassá teszi őket, vagyis viseltessenek ugyanolyan érzelmekkel az állam iránt, mint egy apa családjá iránt.

A fejedelmet csak akkor tartásák nagynak, ha minél jobb embereken uralkodik, csak akkor boldognak, ha alattvalóit boldoggá tette, csak akkor hírnevesnek, ha az emberek, akiken uralkodik, minél szabadabbak, csak akkor gazdagnak, ha népe gazdag, csak akkor dicsőségesnek, ha városai virágoznak az örök békében.

Ami a nemeseket és a főhivatalnokokat illeti, ők utánozzák a fejedelem példáját, és mindent az állam meg a nép érdekeinek megfelelően ítélnének meg, mert ez az egyetlen módja annak, hogy saját érdekeiket is védelmezzék.

Vajon az ilyen érzelmektől áthatott fejedelem könnyen hajlik-e majd arra, hogy zsoldos hadseregének fenntartására alattvalóitól pénzt csikarjon ki? Vajon rákényszerítheti-e alattvalóit az éhezésre, csak azért, hogy egy lelkiismeretlen hadvezért gazdaggá tegyen? Kiteheti-e alattvalói életét annyi veszedelemnek? Azt hiszem, nem. Hatalmát úgy gyakorolja, hogy folyton eszében tartsa: emberként uralkodik embereken, szabad emberként szabad embereken, keresztényként keresztényeken. A maga részéről a nép adja meg a neki kijáró tiszteletet mindaddig, míg a közjában munkálkodik.

A vezetők kötelessége

A legtöbb kitiüntetéssel azokat kell elhalmozni, akik megakadályozzák a háborút, akik magatartásuk és tanácsuk révén helyreállítják a békét, és azokat, akik minden eszközzel nem arra törekcszenek, hogy a legnagyobb katonai haderőt és a legtöbb harci gépet gyűjtsék össze, hanem ellenkezőleg, arra, hogy ezekre egyáltalán ne legyen szükség.

Ha pedig a háború elkerülhetetlen, akkor úgy kell viselni, hogy a legnagyobb nyomorúság azok fejére zúduljon, akik kiobbantották. Manapság azonban úgy látjuk, a fejedelmek teljes biztonságban viselnek hadat, a hadvezérek pedig meggazdagodnak, és a szerencsétlenségek legnagyobb része a parasztokat, a népet sújtja, akiknek semmi közük nincs a háborúhoz, és semmivel sem járulnak hozzá kitöréséhez. Hát hol van a fejedelem bölcsessége, ha ezekre nem gondol? Hol van a fejedelem szíve, ha ezeket jelentéktelen dolgoknak tartja?

A háború valóságos és mondvacsinált okai

Szinte szégyellem elmondani, micsoda semmiségek mekkora tragédiákat okoznak, milyen apró szikrából mekkora tűzvészek keletkeznek. Valamennyiüknek egyszerre jut eszébe minden sérelem, sőt még el is túlozzák a rosszat, amely őket érte. De mélységes feledésbe burkolják mindazokat a jószolgálatokat, amelyeket időközben élveztek, csakhogy megesküdhessenek, hogy a háborút rájuk kényszerítették.

Gyakran a fejedelem jelentéktelen személyes ügye sodorja háborúba a világot, ámbár amiért egy háborút szabadna vállalni, még a közügyeknél is nagyobbnak

kellene lennie. Mi több, ahol nincsen tényleges ok, ott kitalálnak valamilyen ellentétet, és visszaélve az országok nevével, táplálják a gyűlöletet. A köznépek ilyen tévelygéseit leginkább a nemesek szítják saját hasznukra, sőt azokat egyes papok is táplálják.

Az angol ellensége a franciának csupán azért, mert ez francia. A brit a skót ellen acsarkodik, csak azért, mert ez skót, a német ellenséges indulattal viseltetik a franciával, a spanyol az egyikkel meg a másikkal szemben is.

Ó, micsoda fonák helyzet, félreértése a lényeknek! Egy országnév, bár nincs különösebb jelentősége, meghasonlást szít az emberek között! Annyi és annyi más dolog miatt nem egyesíti inkább őket? Mint brit rosszat akarsz a franciának. Miért nem akarod inkább emberként javát az embernek, keresztényként a kereszténynek? Miért lenne nagyobb ereje a jelentéktelen dolgoknak, mint annyi sok természetes kapcsolatnak?

Miért találékonyabbak az emberek akkor, ha saját vesztükről van szó, mint amikor saját boldogságuk megőrzése forog kockán? Miért hajlanak inkább a rosszra, mint a jóra?

A csak kevéssé is bölcs emberek, mielőtt személyes dolgaikhoz hozzákezdének, mindent figyelmesen mérlegelnek, megvizsgálják és átgondolnak. Ha azonban a háborúról van szó, az emberek bután és vakon vetik bele magukat, és nem is gondolnak arra, hogy ha a háború már kirobbant, többé nem lehet gátat vetni neki. Sőt, a kis háborúból keletkezik a nagy, a csupán egyből a sok, a vértelenből a véres. Ez annál inkább így van, amikor a háború vihára nemesek néhányat érint, hanem örvényébe mindenkit egyformán beleránt.

Ha a köznép csak nehezen tudja megítélni a helyzet súlyosságát, a fejedelemnek és tanácsosainak komolyan elmélkedniük kell rajta; a papok feladata, hogy minden eszközzel hirdessék és belevéssék az emberek lelkébe az ő tévedésüket, amelynek zsákmányául esnek [...]

Felhívás a békére

Itt az ideje, hogy mindezen változtassatok! Ha az emberi vér ontása keveset jelentene számotokra, elég keresztény vér folyt már ahhoz, hogy saját pusztulásotok örületének végét vessétek; eleget áldoztatok már a fúriáknak és az Orcusnak*; elég gyönyörködtető látványt nyújtottatok a törököknek. Miután oly hosszú idő óta túritek a háborúk nyomorúságait, legalább most térjetez észhez! Minden korábbi dőreségeketek írjátok a sors számlájára! Mostantól fogva az gyönyörködtesse a keresztényeket, ami egykor örömet okozott a pogányoknak: a régi rosszak elfelejtése! Miután ezt megtettétek, közös erőfeszítéssel szenteljétek magatokat a béke védelmének. De ezt úgy tegyétek, hogy annak kötelékei legyenek erősek, és acélból, nem pedig madzagból, hogy többé sohase szakadjanak el [...]

Hozzátok fordulok, e földnek főhivatalnokaihoz és hatalmasaihoz, akik országaitokban az első helyeken álltok, nyújtsatok minden tehetségetekkel segítséget a fejedelmek bölcsességének és a pápák kegyességének. Azután meg hozzátok, megkülönböztetés nélkül mindannyiutokhoz, akiket keresztény néven jegyeztek be, egyesítsétek minden erőfőket a háború ellen, mutassátok meg végre, milyen erőt képvisel az államban a sokak egyesülése a hatalmasok zsarnoksága ellen. Járuljon hozzá ki-ki tanácsaival, erőfeszítéseivel a békéhez. Az örök egyetértés kapcsolja össze azo-

* Orcus — a halál országa a rómaiak hitében

kat, akiket a természet és Krisztus annyi kötelékkel fűz egybe. Mindenki annak megvalósítására irányítsa erőfeszítéseit, ami mindenkinek jólétét szolgálja [...]

A nép legnagyobb része gyűlöli a háborút, és békét óhajt. Csak kevesen kívánják a háborút, azok, akiknek elvetemült boldogsága az általános boldogtalanságtól függ. Ítéljétek hát meg ti magatok, igazságos-e, hogy az ő gonoszáguk többet érjen, mint az összes jók akarata. Láthatjátok, mostanáig sem a szövetségekkel, sem a rokon kapcsolatok segítségével, sem az erőszak vagy a bosszúállás által semmit nem lehetett megoldani. Kiséreljétek meg az ellenkezőjét, mire képes az engedékenység és a jóakarát. A háború háborút szül, a bosszúállást bosszúállás követi, a megbocsátás megbocsátást vált ki, és a jóakarát jóakaratra szólít fel. Mostantól fogva ezért azokat övezze a legnagyobb tisztelet, akik jogaikból a legtöbbet engednek [...]

[...] Amit mondani akartam, elmondtam.

Válogatta, bevezette és latinból fordította
BODOR ANDRÁS

EUROPA HÁBORÚS VESZTESEGEI A XVIII. SZÁZADTÓL 1939-IG

Évszázad	Államközi háborúk	Polgárháborúk és nemzeti felszabadulási harcok	Gyarmati háborúk	Összesen
XVIII.	4 123 000	450 000	659 000	5 232 000
XIX.	4 432 000	505 000	557 000	5 494 000
XX. (1939-ig)	8 579 000	1 255 000	34 300	9 868 000

*

Az I. világháborúban 33 ország vett részt. A mozgósítottak száma elérte a 70 milliót. A hadműveletek 4 millió km² területet érintettek. Összesen 9,5 millió esett el a harcokban és 10 millió ember halt meg járványokban és a nélkülözések következtében.

A halottak száma egyes országokban:

Németország	2 030 000
Oroszország	1 800 000
Oszták—Magyar Monarchia	1 100 000
Nagy-Britannia	700 000
Olaszország	570 000
Törökország	400 000
Szerbia	300 000
Egyesült Államok	114 000

(Románia veszteségei — katonák és polgári személyek —: kb. 800 000. Belgium, Görögország, Bulgária és Kanada 100 000 személynél kevesebbet veszített.)

HUGO GROTIUS

A holland „csoda“ és a „csodálatos“ hollandus

Háromszáznolcvannyolc éve született, háromszázhuszonhat éve halálának, és háromszáznegyvennyolc évvel ezelőtt jelent meg fő műve a *De jure belli ac pacis* (A háború és a béke jogáról). A haladó múltnak általában kijáró kegyeleten kívül mi teszi időszerűvé és mi indokolja, hogy itt-ott ismét leverik róla a port, és munkásságára emlékeztetnek? Már előjáróban szeretném elhárítani a gyanút, hogy „haladó hagyományt“ erőltetünk, vagy megpróbálnók őt is valamilyen új, modern bölcselő tógájába öltöztetni. Meggondolkoztató ugyan, hogy első átültetése magyar nyelvre nem is olyan régen, 1960-ban történt, és újkeletű első román fordítása is. Mind a román, mind a magyar szakirodalom csupán régi tartozását rója le, és semmi jel

arra, hogy Hugo Grotius eszméit ma valaki ideológiai és politikai igazolásra mozgósítaná.

Hugo Grotius a XVI—XVII. század feltörekvő polgárságának a doktorinérje, s eszméi korának irányzatait és ellentmondásait tükrözik. Aligha van annak a kornak olyan történelmi vonulata, akár gazdasági, akár politikai vagy bölcséleti téren, amelynek mély, tudományos kutatása megkerülhetné Grotius írásait. Jelentőségét azonban magasan korának tematikája fölé emeli, hogy különleges történelmi horderejű maga a kor is. Az ember egyéni életútjának hasonlatával élve: ezek az idők a polgári társadalom serdülő éveivel voltak, a legtermészetesebb formában vetítették ki sajátosságaikat, és kitörölhetetlen nyomokat véstek az elkövetkező évszázadok arculatára is. Amikor tehát reflektorfénybe állítjuk a kort leg-hívebben kifejező bölcséletet, messze túlvilágítunk ezeken a századokon, és láttatni igyekszünk a láncszemeket is, amelyek összekapcsolták a jelent a múlttal, és így a lehető legszembeötlőbben érzékeltetik a történelmi szakaszok összefüggéseit.

Időszerűségét nyomatékosítja az a körülmény, hogy abban a történelmi keretben, amelyről szólunk, Grotius hazája nem volt csupán egy

a sok közül. A XVI—XVII. századot illetően Angliára, Franciaországra, több skandináv és olasz ország részre is egyaránt jellemző az ipari és mezőgazdasági, valamint kereskedelmi tőke hatalmas fejlődése, aminek nyomában gazdagon virágzik a tudomány és a kultúra. Hollandia azonban kiemelkedik Nyugat-Európa viszonylatában is, s nem minden alap nélkül emlegetik a *holland csodát*. A XVI. század végén és a XVII. század elején Hollandia fejlődése megelőzi Angliáét, s az ország a kapitalizmus útján haladó Európa élenjárója lesz. Miután kivívja függetlenségét Spanyolországgal szemben, majd sikeresen befejezi harcait Franciaországgal és Angliával, miközben győzelemre viszi az első polgári forradalmat, páratlanul fellendül ipara és kereskedelme. S mindez a beláthatatlan gyarmatosítási lehetőségek idején. Jellemző, hogy Hollandia volt az első ország, amelyben a városi lakosság arányszáma túlhaladta a falusiet, és egy adott időszakban több hajója volt, mint egész Európának együttvéve.

Marx megemlíti, hogy „Hollandiában a kereskedelemmel és a manufaktúrával együtt a kereskedelmi hitel és a pénzkereskedelem is kifejlődött, s maga a fejlődés menete a kamatozó tőkét alárendelte az ipari és kereskedelmi tőkének. Ez már a kamatláb alacsony voltában is megnyilvánul. Hollandia pedig a XVII. században a gazdasági fejlődés mintáországá volt, miként ma Anglia. A régimódi, a szegénységen alapuló uzsora monopóliuma ott magától megdőlt“ (Marx: *A tőke* III. Budapest, 1951. 664).

A gazdaság fellendülésének hatására, amelyet jelentősen felfokoz a gyarmati terjeszkedés, felszökken a gondolkodás, és virágznak mind a természet-, mind a társadalomtudományok. Hollandia csakhamar Európa szellemi központjává válik, a tudományokat olyan kimagasló gondolkodók képviselik, mint Huygens, a matematikus, mechanikus és optikus, Swammerdam és Leeuwenhoek, a biológus, és nem utolsósorban maga Grotius, a jogtudós és társadalombölcselelő. Mindennél kifejezőbb azonban, hogy a vallásháborúk és az állandó vallási villongások korában — és közvetlen szomszédságában — Hollandia elsőként elismeri s gyakorlatilag is alkalmazza a legteljesebb vallásszabadságot.

Azzal egyidejűleg, hogy a XVI—XVII. század Hollandiáját csodának tekintik irodalom és történelem egyaránt, Grotiust nem minden alap nélkül emlegeti a „csodálatos hollandusként“. A „csoda“ és a „csodálatos“ egybeesése nyilván nem véletlen. Grotius „csodálatosságában“ elsősorban hazájának mintaszerűsége jut kifejezésre. Grotiust korára jellemző egyénisége és történeti szerepe predestinálja eredetiségre és „csodálatosságra“.

Apja, Delft város polgármestere, tekintélyes jogtudós, aki nemcsak a tanulás és kutatás ritka lehetőségét nyújthatta fiának, de őt a humanista tudományok szeretetében is nevelte. A város központja volt annak az elkeseredett ellenállásnak, amelyet a hollandusok II. Fülöp spanyol király hűbéri uralma ellen vívtak. Közvetlenül érzékeli környezetében a katolikusok és protestánsok ellentétét, majd a protestantizmuson belül burjánzó tanok közötti ellentéteket, amelyek mögött a kor arculatához tartozó családi és üzleti versengések húzódtak meg. Grotius jogi és teológiai tanulmányai elméleti látókörrrel tágították személyes élményeit, s amikor joghallgatóként már nyilvánosan is fellépett, úgy emlegetik, mint „adolescentem sine exemplo“. Híre nemzetközi visszhangra lel. 1598-ban,

amikor Oldenbarnevelt, Hollandia első tisztségviselőjét, aki rendkívül tisztelt tudós is, elkíséri Párizsba, a még csak tizenöt éves Grotiust már úgy mutatják be a királynak, mint „le miracle de Holland”-t, és Orléansban *juris utriusque* doktorrá avatják.

Az idők azonban nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy az adott osztálykeretben csillogjanak a tehetségek. A régi rend bomlása, a tőkés termelés mohó feltörekvése, az ezzel járó sokoldalú — politikai, filozófiai és vallási — konfliktusok súlyos veszélyeket rejtettek magukban. Miután betöltötte Zeeland és a nyugati Friesland államügyészi posztját, s megírta munkáit *A tengerek szabadságáról* és *A Batáviai Köztársaság eredetéről*, az orániai fejedelem perbe fogta, és két társával együtt halálra ítélte. Neki megkegyelmeztek, de menekülnie kellett. További tevékenységét főként a svéd király szolgálatában fejté ki. Zaklatott körülmények között, amelyeket súlyosbítanak a vallási villongások, írja meg életének fő művét *A háború és a béke jogáról*, amellyel beírja nevét a jog és a társadalomtudományok történetébe. Egyik, 1625-ben kelt levelében megjegyzi: „Könyvem megírásával az volt a célom, hogy nemcsak a keresztényekhez, hanem minden emberhez méltatlan elvadászt, amellyel a háborúkat önkényesen megindítják és folytatják, és amelyet a népek szerencsétlenségére naponként csak növekedni látok, tehetségemtől telhetőleg enyhítsem.”

A háború és a béke kérdése, valamint a tengerek szabadságával kapcsolatos viták, amelyek Grotius érdeklődésének központjában álltak, kínáló alkalmak voltak arra is, hogy kifejtse álláspontját korának szinte valamennyi alapvető bölcséleti kérdésében, de különösképpen a jogi problémákban. Ha túlzás is volna polihisztornak nevezni, elvitathatatlan sokoldalúsága, és nem minden alap nélkül sorolható több társadalomtudomány művelői közé. Sokoldalúsága különösen kidomborodik a jogtudomány területén, ahol nem egy tantárgy vagy jogág, mint például a nemzetközi jog, az állam- és jogelmélet, a jogi eszmék története, sok tekintetben Grotius munkásságától származtatja magát.

Az állam- és jogi eszmék történelmének irodalmában Grotius — Spinozával együtt — a burzsoá természetjogi iskola megalapítójaként szerepel, akinek a nevéhez fűződik az a társadalmi és jogbölcsélet, amely évszázadokon át uralkodó helyet foglalt el az európai gondolkodásban. Sokan tőle számítják az egész természetjogi gondolkodást, és mind eredetiségét, mind jelentőségét magasan érdemei fölé emelik. Valójában a természetjogi szemlélet szinte egyidejű magával a társadalmi és jogbölcsélettel, s aligha akad kor, amelyben az ember ne hajlott volna annak a feltételezésére, hogy a társadalmi viszonyoknak, az emberi dolgoknak ne lehetne alapja és magyarázata a természet rendjében. A hiedelem helyenként az érdekektől függően és esetenként más-más megfogalmazásban jelentkezett, sűrítetten a kínai *tao*, az indiai *dharma*, a görög *lógosz* törvényébe; sőt, a teológusok módot találtak arra is, hogy közös nevezőre hozzák a vallással, ám valamennyi változatában lényegileg a természet parancsaiból indult ki. A sorsba vetett vak hiedelem és a gyermekes félelem a sorstól nem áll távol a társadalmi gondolkodás természetjogi folyamatól. Meggyőzően szemlélteti ezt már Seneca is, akire különben Grotius sűrűn hivatkozik *A háború és a béke jogában*. Emberi magatartást sugallva a rabszolgákkal való bánásmódot illetően, Seneca az

i. sz. I. században felveti a kérdést: „Rabszolgák ők? Nem, emberek! Rabszolgák? Nem, lakótársak! Rabszolgák? Nem, barátok, akiknek alacsonyabb rendű sors jutott! Rabszolgák? Nem, sorstársaink, ha arra gondolunk, hogy a sors mindannyiunkat elural!”

Grotius reális érdeme a természetjogi gondolatrendszerrel eltérően a természetjogi elképzelések hozzáidomítása a tőkés társadalom viszonyaihoz és mozgósítása a hűbéri társadalom intézményei és szemlélete ellen. Általános hatásáról joggal mondják, hogy Grotius humanizálva és a teológiától függetleníve a természetjogot, egyengette az utat a világi gondolkodás előnyomulása előtt. A természetjog szerinte az ész parancsa, megmutatja, hogy valamely cselekvés egyezik-e vagy ellenkezik-e az észszerű természettel. A jogot az emberi természethez és értelemhez kapcsolva Grotius kétségbe vonja a jog isteni eredetét. Marx felhívja a figyelmet arra, hogy ennek a megfogalmazása a XVII. század elején — forradalmi jelentőségű: „Közvetlenül Kopernikusz nagy felfedezése — az igazi naprendszer felfedezése — előtt és után egyszersmind felfedezték az állam gravitációs törvényeit is, arra a következtetésre jutva, hogy az állam nehézkedése magában az államban rejlik, és ahogy a különböző európai kormányok az első gyakorlati felszínességgel igyekeztek ezt az eredményt az államok egyensúlyának rendszerében alkalmazni, úgy kezdte korábban Machiavelli, Campanella, később Hobbes, Spinoza, Hugo Grotius, le egészen Rousseau-ig, Fichtéig, Hegelig az államot emberi szemmel nézni és természeti törvényeit az ézből és a tapasztalatból, nem pedig a teológiából levezetni, mint ahogy Kopernikusz sem zavarta, hogy Józsué megálljt parancsolt a Napnak Gibeonban és a Holdnak Ajálon völgyében“ (*Marx—Engels Művei I.* Budapest, 1957. 102).

Méltó hasonlat, de kortársai közül is kiemelkedik Grotius félreérthetetlen megfogalmazása, amelynél bátorítóbb aligha hangzott el a teológia prepotenciája idején: hogy a természetjog elvei akkor is érvényesülnének, ha feltennők (ami persze, a legnagyobb bünt jelentené), hogy Isten nem létezik, vagy nem törődik az emberi dolgokkal. „A természetjog olyannyira változhatatlan, hogy még az Isten sem változtathatja meg... , mint ahogyan Isten nem teheti meg, hogy kétszer kettő ne legyen négy, éppen úgy nem teheti, hogy ami belső lényege szerint rossz, ne legyen az.“ A XVII. század gondolkodója azonban merész eszméi ellenére is megtalálja azt a platformot, amelyről általános irányzatát bizonyos keretek között összhangba hozza a még szét nem hullott hűbéri és az önkényeskedéssel emelkedő abszolutizmus gyakorlatával. Ha Isten valakinek megölését vagy tulajdonának elvételét parancsolja — magyarázza Grotius —, az emberölés és a lopás nem lesz általában megengedett, csak az egyes, adott cselekedet nem lesz emberölés vagy lopás, mert az élet és a vagyon legfőbb urának parancsára történt.

A természetjogi bölcsélet kiérlelése terén Grotius merészen szárnyal, a természetjog konkrét társadalmi tartalmát illetően azonban szembetűnő szűk osztálykötöttségei. Ámbár Grotius is szerepel az emberi jogok szerzőinek pantheonjában, nem hallgatható el, hogy az emberi szabadságjogok még hiányoznak a természetjogból fakadó, úgynevezett emberi jogok katalógusából. A minden embert megillető jogok hangsúlya Grotius bölcséletében a tulajdonjogon van, amelyet ugyan az emberi akarat vezetett be, de miután ez megtörtént, „már a természetjog mondja ki, hogy

jogtalanul jár el az, aki másról annak tulajdonát az illető akarata ellenére elveszi“.

Magát a háborút nem tartja ellentétesnek a természettel, sőt szemléltető hasonlatot talál igazolására. „... A természettől fogva mindenki saját jogának védelmezője: ezért van kezünk.“ Jogosan viselnek háborút azok is, akik másokért ragadnak fegyvert, mert „lehetőségeink szerint másnak hasznára lenni nemcsak megengedett, hanem tiszteletre méltó is“. Ha egyéb kötelékek hiányoznak a segítő és a bajbajutott között, „elegendő kapcsolat az emberi természet közössége“. „Az ember számára ugyanis semmiféle emberi dolog nem idegen.“ Öngazolásul idézi Démokritosz szavait: „A sérelmet szenvedőket erőnkhez képest meg kell védeni, nem pedig elhanyagolni, mert ez igazságos és jó cselekedet.“

A háborút illetően a természetjog elsősorban azt vizsgálja, hogy *igazságos-e vagy sem*, és ami nagy érdeme a holland jogtudósnak: hogy *milyen eszközökkel vívják*.

Hogy egy háború mikor igazságos és mikor igazságtalan, már Cicérót is foglalkoztatta. Válasza nem kerülhetett szembe azzal a ténnyel, hogy Róma állandó terjeszkedésben, támadásban és védekezésben volt. „Bizonyára nem volna megengedett kardot viselni, ha semmilyen körülmények között nem lenne szabad használni“ — mondotta Cicero. Ami az antik rabszolgatartó birodalom doktrínéért feszélyezhette, az nyilván nem lehetett több, mint a háború és a hadviselés külső szabályainak a megsértése. A háború igazságtalan — hirdette —, ha hadüzenet nélkül folyik, és igazságos, ha hadüzenettel indul.

Grotius nemcsak idézi Cicérót, de inspirálódik is belőle, s elméleteik sok más tekintetben is rokonvonást mutatnak. A XVII. században magától értetődő volt, hogy a klasszikus tekintélyeket széles evangéliumi érveléssel koszorúzzák meg. Mintha összebeszéltek volna, úgy hangzanak egybe, akár a háborúról általában, akár osztályozásáról esik szó, Cicero és Pál apostol, Tertullianus, János és Ágoston nézetei.

Miután a háborúkat köz- és magánháborúkra osztja, és elvileg egyik ellen sem emel kifogást, Grotius szabályszerű és kevésbé szabályszerű közháborút ismer el. Amit ő itt *szabályszerű* (solemnis) szóval illet, azon — amint meg is jegyzi — „törvényest“ ért. Ahhoz, hogy a háború a nemzetközi jog értelmében szabályszerű legyen, két feltétel szükséges: először, hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb hatalommal rendelkezik, továbbá, hogy bizonyos formákat megtartsanak. A *kevésbé szabályszerű* közháború nélkülözheti az említett formákat, magánosok ellen is folytatható, és bármely hatóságtól kiindulhat.

A háború formai feltételeinek elemzése alkalmat nyújt Grotiusnak arra is, hogy alapvető állam- és jogelméleti kérdéseket is felvessen: „mely dolgokból áll az államhatalom?“, mit kell érteni legfőbb hatalmon, korlátozható-e a szuverenitás, a népé-e, vagy az uralkodót illeti? A fogalmazások nemcsak a főhatalom ismérére nyújtanak jogi választ — a társadalmi lényegét ezúttal is mellőzve —, hanem elárulják az abszolutizmusról vallott nézeteit is. „Azt a hatalmat nevezik legfőbbnek, amelynek cselekedetei nincsenek más jogának úgy alárendelve, hogy más emberi akarat döntése azokat hatálytalaníthassa. Amikor a »más« szót használom, ezzel kizárom magát a legfőbb hatalom birtokosát, akinek jogában

áll akaratát megváltoztatnia.“ Apró megfogalmazási különbségektől eltekintve, a *főhatalom* grotiusi fogalma ma is általános használatú mind a nemzetközi, mind az államjogban. Az évszázadok azonban messze túlhaladták azt a fenntartást, amit a népi szuverenitás eszméjével szemben tanúsít. „Itt először is el kell vetni azoknak a nézetét — írja —, akik szerint a legfőbb hatalom mindenütt és kivétel nélkül a népet illeti, tehát ha a királyok rosszul használják hatalmukat, a nép megfélemezheti és megbüntetheti őket. Minden okos ember tudja, hogy ez az álláspont már sok bajt okozott, és ha a lelkekbe behatol, ezután is sok bajnak okozója lehet.“ Igazolással a zsidó és a római törvényre hivatkozik, amelyek szerint „... bárki magánszolgásgba adhatja magát, ha úgy akarja. Miért ne vehetné alá tehát magát valamely nép egy vagy több személynek oly módon, hogy az önmaga felett való uralkodás jogát teljes mértékben átruházza, és ennek a jognak egyetlen részét sem tartja magáénak?“

Amikor elvitatjuk álláspontját az abszolutizmus és a néphatalom alternatívájában, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a polgári társadalom kialakulásának ebben a szakaszában az abszolutizmus még haladó szerepet is játszott. A szembenálló főhatalmi tényezőket a polgárság és a kiváltságos hűbéri rendek jelentették, s a polgárság reformtörekvései jelentős mértékben támaszkodhattak az uralkodók központosító hatalmára. Éppen ennek a jelentősége magyarázza: a szakirodalom hajlik arra, hogy Grotius jelentőségét főleg az abszolutizmus körüli vitákkal hozza összefüggésbe. Jellemző, hogy *A politikai eszmék története* című művében Marcel Prélot „Az abszolutizmus fejlődése“ keretében tárgyalja Grotiust. „Az abszolutizmus győzelmei“ fejezetben találjuk meg őt Jean Touchard eszmetörténeti tankönyvében is.

A háború igazságos vagy igazságtalan jellege csak a háború és béke természetbölcséletének egyik oldalát jelzi. Jellegetől függetlenül, a háború számos olyan társadalmi és egyéni kérdést vet fel, amelyet a holland tudós szintén a természetjog körébe utal. Milyen elvek irányadók ezekben a kérdésekben? A természetjog humanizálásának leghaladóbb és legmaradandóbb aspektusai a hadviselés szabályaival és következményeivel kapcsolatosak. Jellemző már az a mód is, ahogy *A háború és a béke jogáról* a problémákat fejezetekbe foglalja: Intelem arra vonatkozólag, ami igazságtalan háborúban történik; Mérséklet a megölés jogának gyakorlásában igazságos háború esetén; Mérséklet a dolgok elpusztítása és hasonló események tekintetében; Mérséklet az ellenségtől elfoglalt dolgok tekintetében; Mérséklet a hadifoglyok tekintetében; Azoknál, akik a háborúban egyik oldalon sem állnak; Az adott szó megtartása ellenségek között.

Álljon itt szemléltetőül néhány tétel is! Aki békében marad, attól semmit sem szabad elvenni, legfeljebb csak végső szükség esetén, és akkor is csak kártérítési kötelezettség mellett. Ártatlan embert nem szabad megölni. Nem szabad kegyetlen büntetéssel sújtani a rabszolgákat. Dicséretre méltó dolog, ha valaki nem él jogával, és a legyőzötteket nem veti uralma alá. A mérséklet másik módja, ha a győztes az uralmat azok kezében hagyja, akik előzőleg gyakorolták. Vagy egy bizonyos fokú szabadságot kell a legyőzöttek számára biztosítani. Az erkölcsi igazság megkívánja, hogy visszaadjuk eredeti tulajdonosuknak azokat a dolgokat, amelyeket az ellenség igazságtalan háborúban ragadott el tőlük.

A háború — vélekedtek a természetjogi bölcselek — elkerülhetetlenül rendkívüli állapotot teremt, de a természet parancsain az sem teheti túl magát. Álláspontjuk előremutató, példás megfogalmazást kap Grotiusnál: „Hallgassanak tehát a törvények a csatazajban, de csakis az állam belső törvényei, amelyek a bíróságokra irányadók és a béke állapotára vonatkoznak, nem pedig az örök és minden időre érvényes törvények.“

A polgári természetjogi bölcséletnek kezdettől felelnie kellett arra a kérdésre is, hogy ha az embereket természettől eredőleg megilletik bizonyos jogok, mi okból függnék mégis az államhatalomtól, amely ráadásul egyetlen személy kezében összpontosul. A felelet politikai konstellációk szerint változott, s nem egyedülálló eset, hogy ugyanazon a bölcséleti alapon elismerik, kétségbe vonják vagy éppen támadják az államhatalom létjogosultságát. Általában azonban minden természetjogi irányzatra jellemző, hogy az államhatalom eredetét valamiféle társadalmi szerződésre vezeti vissza, amelynek értelmében az emberek szervezett hatalmat létesítenek. Miért? Azért, hogy véget vessenek a *bellum omnium contra omnes*-nek, amint Hobbes hitte? Vagy azért, hogy megmentsék eredeti természetadta jogaiknak legalább egy részét, amint Locke hirdette? Spinozához hasonlóan Hugo Grotius nézete szerint is az emberekben kezdettől él valamiféle társulási hajlam (*appetitus societas*), s az készítette volna őket arra, hogy szerződésre lépjenek. Az államhatalom létesítése feltételezte, hogy az emberek lemondjanak jogaik egy részéről, de amint a háborúban sem szünetelnek természetes jogaik, úgy azok a társulás után, az államban sem szűnhetnek meg. Minden államnak s az uralkodónak is tiszteletben kell tartania az emberek alapvető jogait, amelyek természettől adottak és elidegeníthetetlenek. E megállapítások haladó jellegét az domborítja ki, hogy közel négyszáz évvel ezelőtt hangzottak el, amikor Európát is inkább a hűbéri önkény, a klerikális és császári inkvizíció és a fejedelmi önkény jellemezte.

Mit mondhatnék még befejezésül a középkor nagy holland tudósának jellemzésére? Hegel, aki nem sokra becsüli Hugo Grotiust, mégis megjegyzi: az ő empirikus összeállításai „azzal a hatással jártak, hogy általános alapelvek lettek, értelmes és ésszerű alapokként tudatossá váltak, elismerték és többé-kevésbé elfogadhatóvá tették őket. Bennünket már nem elégít ki a bizonyítás és levezetés, de nem szabad félreismerünk, hogy mit értek el velük“.

A világ összes országainak katonai költségvetése 40 százalékkal haladja meg a világ együttes tanügyi kiadásait; világviszonylatban a katonai kiadások háromszorosai a közegészségügyi kiadásoknak.

NEHÉZSÉGEIM AZ ATOMMAL

Itt újra vissza kell térnem személyes problémáimhoz. Nincs szándékomban, hogy önöket bármiről is meggyőzzem, és ismét a demokrácia eszméjével kezdem. Demokráciában élni számomra azt jelenti, hogy felelős vagyok a kormányom cselekedeteiért, és minden életbe vágó ügyben olyan lelkiismeretesen foglalkozom állást, mintha magam volnék az elnök.

Korunk legéletbevágóbb ügye az ATOM, mely világos választás elé állít minket: vagy sosem álmodott jólét és méltóság, vagy nyomor és pusztulás. Miután így állást foglaltam atompolitikánkkal szemben, tele vagyok nehézséggel. Nem vagyok atomtudós, biológus vagyok. Kutató munkás-

ságom negyvenöt éve alatt jócskán foglalkoztam az energiával, és alapvető tételem az volt, hogy nincs különbség energia és energia között. Az atomtudósoktól azonban azt hallom, hogy az atomenergia az energia minden más formájától különbözik, és nekem elég nehéz belátni, miért kell ennek így lennie. Csak a legutóbbi időben kezdem érteni.

Két kiindulópont is van, amire gondolataimat felépíthetem. Kezdek azzal, hogy számba veszem az energiákat, amelyeket eddig megismertem. Itt van például az energia, mely kocsimat hajtja és benzinből jön; itt van az olaj energiája, mellyel otthonomat fűtöm; itt van a villamosság, ami világosságot ad, maga pedig a szénből származik. Végül, de nem utoljára itt van az élelmiszerek energiája, mellyel tulajdon testemet hajtom. Mik hát ezek az energiaforrások: élelmiszer, benzin, olaj és szén? Mint biológus, feleletet tudok adni a kérdésre. Végeredményben mindegyik egy csipet a Nap szikrázó energiájából, melyet miután földgolyónkat elérte, felszedték a növények, aztán kémiai energiává alakítottak, különféle vegyületekké formáltak, amelyekből a növény felépül, vagy számlálatlan esztendőkkel ezelőtt felépült.

Van még egy tapasztalatom, amelyből kiindulhatok. Tudom, ha túlságosan közel vagyok a tűzhelyhez, előlről perzsel, a hátam viszont borzong. Ha továbbmegyek, az engem érő hő igen gyorsan csökken, arányosan a távolság négyzetével; vagyis ha egy lábnyi távolság helyett tíz láb-

nyira vagyok tőle, a testemet érő energia nem egy tizedére, hanem egy századára csökken, végül elhanyagolható mennyiséggé válik. Ez igen fontos tapasztalat, mivel tudom, hogy a Föld távolsága a Naptól egymillió mérföld. Ebből következik, hogy a planétánkat érő sugárzó energia csak végtelenül kis töredéke a Nap által kibocsátott energiának. Minden földi energia tehát, amit az ember az atomkor előtt ismert, csak végtelenül kis töredéke volt a Nap sugárzó energiájának. A Napnak tehát olyan tömegű energiát kell kisugároznia, hogy felülmúlja képzeletemet. Képtelen vagyok elképzelni a tizenötmillió fokos hőséget, a Nap középpontjának hőmérsékletét. Miképpen termeli a Nap ezt a roppant tömegű energiát? Miféle reakció képes ennek előállítására? Az atomenergia ilyenformán nem sorolható a parányi földi energiákhoz, melyet szorgalmasan gyűjtöttek a növények. Nem, az atomenergia egyike azoknak a kozmikus erőeknek, amik a világegyetemet alkotják, melyben a mi Tejútrendszerünk egyike csupán a több milliárd tejútrendszernek; és ezeknek méretei végtelenek a mi földi méreteinkkel összehasonlítva.

Mikor tehát az ember az atomenergiát felfedezte, a Földre idézte egyikét a világegyetemet alkotó kozmikus erőket, melyekhez képest az ember földi léte, vagy akár az egész naprendszer, egyszerű játék. Ezekkel az energiákkal máma is ki tudunk oltani minden életet a Földön, és csakhamar arra is képesek leszünk, hogy túlvilággá változtassuk, miközben vigasztalódhatunk a gondolattal, hogy végeredményben csak másodrendű bolygó.

Én teljességgel képtelen vagyok ezeknek a kozmikus energiáknak vagy méreteknak elképzelésére. Ha azt hallom, hogy a Nap százmillió mérföldre van tőlünk, semmit sem jelent számomra. Egyszerűen már nem tudom elképzelni ezt a távolságot. A tizenöt milliárd fok szintén nem jelent semmit, és ha egy atomtudós kiszámítja nekem a huszonöt megatonna bombák — ilyeneket szállítanak repülőgépeink — hatóerejét, engem hidegen hagy. Ugyanez áll a pusztulásra, amit előidéznek. Magamat illetően embernek ismerem, és ha szenvedőt látok, mélységes részvétet érzek. Sőt életemet kockáztatnám, hogy bármelyik veszélybe került embertársamat megmentsem. A halált és szenvedést iszonyúnak tartom, és egész életemben harcoltam ellenük. De százmillió ember halála, ha a bomba elsöpörte őket a Föld színéről, mit sem jelent számomra. A tízes vagy száz-as számot négyzetre tudom emelni, de a szenvedést nem. Sőt könnyedén, esetleg léhán beszélek városaink és a bennük lakó tízmilliók elpusztulásáról, hamuvá égéséről. Mert az ilyen méretek kívül esnek rajtam.

Itt igen különös problémával állok szemben. Mi az oka, hogy egyetlen ember szenvedése meghat, millióké viszont semmiféle benyomást nem tesz rám? Ez már biológiai probléma, amelyben inkább otthon vagyok, mint az atomenergiában, és azt hiszem, világos választ adhatok. A felelet így hangzik: agyam nincs úgy alkotva, hogy ekkora méreteket befogadjon. Azt a célt szolgálja, hogy fenn tudjak maradni közvetlen környezetemben. Az agyam a gondolkozó szerszám; és mint minden szerszám, csak arra a munkára alkalmas, amire készült. Agyam abból a célból készült, hogy átsegítsen mindennapi életem apró méretei között apró problémáimon. Ezt az agyat nem én szerkesztettem. N-edik apámtól örököltém, egy tiszteletre

méltó barlanglakótól. Mialatt a többi fajta agyarakat, karmokat és szarvakat növesztett a létért való küzdelemben, tiszteletre méltó nagyatyám agyat növesztett, amely véletlenül különbnek bizonyult az agyaraknál, karmoknál, szarvaknál, és így biztosította számára az elsőbbséget többi teremtménytársa között. Ez az agy képessé tette egyszerű elhatározásokra, eszközök készítésére, a tűz felhasználására, a többi állat megölésére, élelem, biztonság és némi társ megszerzésére. Ez az, amiért az agyam készült, és lényegében azóta sem változott, még ha összetett társadalmunkban mindegyik cél sokkal bonyolultabb formát is öltött. Agyamnak soha nem állt szándékában, hogy kozmikus erőkkel és méretekkkel foglalkozzék. Egyszerűen úgy van alkotva, hogy nem tud mit kezdeni azzal, ami kívül esik szűk környezete határain, és ez az oka, hogy százmillió ember halála vagy százmillió mérföld vagy tizenöt milliárd fok semmit sem jelent nekem. Így hát, amikor az ember „felfedezte” az atomenergiát, és Földünkre idézte a kozmikus erőket, fonák helyzetet teremtett önmaga számára. Elég ügyes volt azoknak a feltételeknek létrehozásához, melyek között a kozmikus erőket szabadjára engedheti, de annyira már nem ügyes, hogy természetüket képzeletével utolérje, igazi jelentésüket felmérje és megpróbálja beilleszteni kicsinyes gondolkozásába. Természetes tehát, hogy a politikusok úgy bánnak ezekkel az erőkkel, mintha csupán új parasztok lennének a politikai hatalom régi sakkjátszmájában, és könnyen mennek addig a határig, amelyen túl a világégés leselkedik. Sőt azt is hiszik, hogy ezekkel a mindent megemésztő erőkkel szemben védekezhetnek szerény eszközökkel, földbe ástott veremekkel, melyeket óvóhelyeknek neveznek, és reménykednek, hogy elbújhatnak bennük.

Ebben van a halálos veszély, mely mindnyájunkat pusztulással fenyeget: kozmikus erők vannak kezünkben — elég ügyesek vagyunk, hogy felszabadítsuk őket, de annyira már nem, hogy meg is értsük. Agyunk arra készült, hogy barlangjaink kezdetleges tűzével törődjék, nem pedig a tizenöt milliárd fokos kozmikus lángokkal.

Beszéltem önöknek az agyról, melyet mint biológus valamelyest megérték. De szeretnék még egy pillanatig ennél a tárgynál időzni, mivel úgy látom, van itt még egy másik veszély is. Az agy, mint mondtam, a létért való küzdelem szerve, amely előnyök elérésére szolgál, nem pedig az igazság keresésére. Ennélfogva mindig meglesz benne a hajlandóság, hogy igaznak találjon valamit, ami pusztán előnyös. Többnyire azt cselekedjük, amit cselekedni szeretnénk, agyunkat viszont arra használjuk, hogy mentséget, igazolást találjunk tetteinkre és vágyainkra. Csak igen kivételes agyak (önök azt mondhatják: a kórosak) helyezik az igazat az előnyös elé. Tulajdonosaik többnyire máglyán végezték, vagy valamilyen székben, villanyosban — esetleg akadémikusban. Az ilyen emberekből nagy tudósok lettek, mint Galilei, Newton és Einstein —, akik az emberi lételet magasabb színvonalra emelték.

Ezen a ponton a saját életemből is idézhetek példát. Kutató vagyok, így hát bennem is van némi kóros hajlandóság, hogy az igazságot a haszon elé helyezzem, de még így is állandóan gyanakszom magamra, hogy a kettőt összekeverem. Mikor vagy huszonöt esztendővel ezelőtt váratlanul egy jó kalapra való pénzt kaptam a Nobel-díj formájában, valamit csinálnom kellett vele. Az volt a legegyszerűbb módja, hogy egy ilyen kalap krumplit elvessek, ha részvényeket vásárolok rajta. Elmentem tehát egy

tözsérhez, és megkértem, vásároljon részvényeket, de csak olyanokat, amelyek háború esetén esnek, nem pedig felmennek. Ismerve az emberi agy rendeltetését, attól féltem, hogy amennyiben háború esetén emelkedő részvények birtokába kerülök, önkéntelenül is kívánni fogom a háborút, és minden érvet elfogadok, amely a háború mellett szól. Nem akartam ebbe a csapdába esni, mivel egész életemben a békéért és az emberi jóléért munkálkodtam. Mindenesetre a háború eljött, én a pénzemet elvesztettem, de megmentettem a lelkiismeretemet.

Ezt a dolgot azért mondom el ilyen részletesen, mert azt a veszélyt példázza, mellyel most egész lakosságunk szembenéz. Úgy hallom, hogy az Egyesült Államok lakosságának már több mint tíz százaléka a fegyverkezési üzletnek köszönheti jövedelmét; és a fegyverkezés növelése maga után vonja a tíz százalékos növekedését is. Csontom velejéig meg vagyok félemlítve, ha arra gondolok, hogy ez a tíz százalékos újabb és újabb fegyverek gyártását kívánja. Ha nem teszünk semmit ellene, az Egyesült Államok hadviselő országgá válik. Különbösen is, a világ egyik része már háborús uszítónak tekinti az Egyesült Államokat, sőt szövetségeseink is kezdenek irtózni tőlünk — talán nem ok nélkül, mert nem halmozhat az ember bombákat a végtelenségig anélkül, hogy az egyiket ki ne oldja, és ezzel megindítsa a világegést.

Őnök eddig már észre kellett hogy vegyék: e mögött a sok szó mögött az az egyszerű tény rejtőzik, hogy komoly zavarban vagyok, amikor állást szeretnék foglalni nemzeti problémáinkat illetően, melyek között első az ATOM. Azt is fel kellett fedezniük, hol rejtőznek az igazi nehézségeim: olyan problémákkal szemben kell állást foglalnom, melyek meghaladják az agyammal felfogható méreteket. A tudomány eltűntette a távolságot. Árokká zsugorította az Atlanti- és Csendes-óceánt, és a tudomány és iparosítás nyomában óriási embertömegek keletkeztek, melyeknek most összeér a könyöke, mivel a jóságos ütközéshárító — a távolság — kiesett közülük. Itt van csak kétszázmillió amerikai, körülbelül ugyanennyi orosz és háromszor ennyi kínai. Ezek a számok nekem mit sem jelentenek, merő elvontságok, kezemben viszont kozmikus erők vannak, melyeket képtelen vagyok megérteni, és így az a veszély fenyeget, hogy egyetlen rossz mozdulat — és mindnyájan el vagyunk söpörve. Önök szerencsések, hogy — lévén idegenben született — soha elnökük nem lehetek, de lehet még belőlem kongresszusi tag vagy szenátor, akinek foglalkoznia kell ezekkel a problémákkal. Akkor aztán botorkálhatnék a kozmikus és parányi emberi méretek között, és összekeverhetném az igazságot saját személyes érdekeimmel. Kiadhatnám az önök pénzét veremk ásására, ahelyett hogy betegségeik gyógyításán fáradoznék vagy a közoktatást igyekeznék megjavítani. Megszavazhatnék milliárdokat még pusztítóbb bombák gyártására, úgyhogy nem maradna pénz a béke tanulmányozására (hasonlóképpen nehéz probléma) vagy annak a kérdésnek tanulmányozására, mitől kerülhetne egy vonalba politikai világunk szerkezete a tudomány és technika fejlődésével.

Úgy gondolom, tisztességtudó ember vagyok, de csak addig, míg el nem hagyom a kis kört, amelyen belül agyam a mozgásra alkalmassá tesz — és az emberek annyit jelentenek számomra, hogy Jancsi és Juliska. Ha egy egész Földünket érintő kérdésben kellene határoznom, ha százmilliók életéről kellene döntenem, ezek a százmilliók már nem Jancsik és

Juliskák lennének számomra, hanem pusztá elvontságok. És nyomban egyéb elvontságokról kezdenék beszélni, mint például a „nemzeti dicsőség“, és talán olyan intézkedéseket szavaznék meg, amelyek esetleg az amerikaiak és oroszok kölcsönös kipusztításával járnának... Mindez együtt az én derekas „kommunizmus elleni küzdelmemet“ jelentené, amivel szavazatokat remélnék szerezni. Alá kellene továbbá írnom statisztikai tömeggyilkosságokat és elégtétellel olvasnám a beszámolókat, melyek szerint bizonyos globális radioaktív eső csak háromról négy százalékra emelné a torzszüléseket — s ezt a csekély egy százalékot könnyen kibírnák. Azt elfelejteném kiszámítani, hogy ez az egy százalék minden nemzedékben közel harmincmillió tönkretett emberi életet jelentene.

Kérem, ne ijedjenek meg — szó sincs a veszélyről, hogy kongresszusi tag vagy szenátor legyek. Visszatérek tehát a személyes problémámhoz: miképpen foglalhatok tisztességesen állást nemzeti problémáink között agyszerkezetem minden fogyatékosával, mely nincs hozzáhangolva problémáim méretéhez? Itt siet tudományos tapasztalatom segítségemre. Mint tudós megszoktam, hogy tökéletlen eszközökkel dolgozom. Tökéletlenségük mindaddig nem izgat, amíg tudomásom van róla, és bevonhatom számításaimba. Így esetleg hihetem, hogy agyam tökéletlenségéről meggyőződve, módomban áll tisztességesen állást foglalni. Egyszerűen mindig készen leszek arra, hogy ezek a tökéletlenségek ki ne fogjanak rajtam, mivel igen alkalmasak, hogy tévutakra vezessenek, valahányszor nemzeti vagy világraszóló kérdésekkel foglalkozom.

Most végkövetkeztetésként szeretnék felelni egy kérdésre, melyet érvelem hallgatása közben önök közül bizonyára többen feltettek: mi van az erkölccsel? Kikiattuk-e teljesen gondolkodásunk tényezői közül? Nem lehet-e segítségünkre nehéz helyzetünkben?

Tiszteletre méltó nagyatyám, akit az előbb említettem, családjával vagy kisdéd törzisével egy elszigetelt barlangban élt, és mint egy kezdetleges emberi társadalom feje a következő erkölcsi alapigazsághoz kellett hogy eljusson: „Ne öld meg a veled egyazon barlangban lakókat!“ A jelen erkölcsi parancs ez: „Ne öld meg azokat, akik egyforma uniformist viselnek, egyforma útlevéllal rendelkeznek vagy egyforma társadalmi rendszerrel bírnak.“ Szemlátomást csak a barlangunk lett tágasabb, nem az erkölcsünk. Én teljesen elfogadom az erkölcsöt, egyetlen módosítással. A tudomány és technika annyira eltüntette a távolságokat, hogy ma minden élőlény egyetlen barlang lakója — a mi kis glóbusunké —, melyben egyetlen családnak jut csak hely: az emberiségnek. Úgy érzem, egyetlen cédulát kellene csak kiakasztanunk a mi kis barlangunkban: „Ebben a barlangban atombombával játszani szigorúan tilos.“ Az ember az atommal kozmikus erőket hozott a Földre, ami azt jelenti, hogy egy teljes lépéssel magunk mögött kell hagynunk az emberiség történetének atom előtti korszakát, és teljesen új világot kell felépítenünk, új szabályokkal, hogy időben megálljt parancsolhassunk azoknak az erőknek, melyek ma, úgy látszik, könyörtelenül sodornak a végétélet felé.

Ha lemondunk a versenyfutásról a békéért, nem merül el a történelemben nevünk, mint azé a népé, mely az atomháborút előkészítette, egyszerűen azért, mert történelem sem lesz — csupán holdtáji pusztaság.

Fenyegetettség és ihletforrás

„Fegyverek közt hallgatnak a műzsák“ — így a rómaiak, „akasztófa alatt a gondolatok“ — egészítette ki egy régi párbeszédében e sorok írója. Mi okunk lenne azt hinni, hogy a rémült ember, az egyes ember fűhöz-fához való kapkodása, fejvesztettsége, a „Bernát a mennykőhöz“ állapota nem ismétlődik a tömegek szintjén, hogy az egyes ember állapotát nem ekhözza meg ezerszeresen a tömegpsziché? Amikor Hitler lerohanta a kisebb és nagyobb államokat, a népek nagy részének átmeneti lebénelása következett. Ez a „lebénelás“ vagy a teljes etikai inhibíciót szülte (kollaboránsok), vagy az etikai rezisztenciát (ellenállási mozgalom), esetleg: taktikázó középutasokat minden osztályon, rétegen belül. A „csak a láncukat veszíthetők“, a szegényebbek általában inkább ellenálltak, mint a „mindent veszíthetők“. Így állt elő az az abszurdságában is tipikus magatartás, amelyet Ady A grófi szerűn-ben megírt: a nem a saját tulajdonát sirató szegénységet. Nem kell azonban azt hinni, hogy ez a magatartás valami emberfeletten önzetlen heroizmus szüleménye. Ennek oka főként a szegénységnek az a reménye, hogy ellenállásával a nemzeten belül nagyobb rangot vív ki magának, s így a társadalom jó egzisztenciával jutalmazza. A történetírók gyakran hajlamosak arra, hogy ezt az évszázadosan beidegződött „népi jutalomvárást“ (ezt a naïv, szinte azt mondhatnánk, népmesei fogantatású hitet) ne vegyék tekintetbe vizsgálódásaikban, s a népi ellenállást egyoldalú megvilágításban tüntessék fel. Természetesen más a helyzet, amikor szervezett tömegről volt szó, melynek az érdekei a kizsákmányolás viszonyai között az ellenállásban nyilvánulnak meg a legélesebben.

Itt fontosabb a „teljes lerohanás“ és „lebénelás korszakáról“ beszéltünk. Vannak azonban idők, amikor ilyen „teljes lerohanásról“ MÁR vagy MÉG nincs szó, mert a társadalom vagy utána, vagy előtte áll, éppen ezért nem ugranak ki a szögellek: a sarkosodás elmosódottabb. Ilyenkor a lebénelő rémület helyét a fenyegetettség közérzete veszi át. Ha a teljes lebénelás korszakaiban „hallgatnak a műzsák“, vagy csak a nagyon elszánt és erős műzsák szólalnak meg, a fenyegetettség idején általában nem szűnik meg a műzsák élete. Gondoljunk csak az elbukott forradalmak utáni korszakokra, például 1848 utókorára. Pesszimiztikus líra születik, a magyar irodalomban a preszimbolisták egész sora: Vajda, Komjáthy Jenő, Reviczky. A másik vonulat az idillikus vagy a nosztalgias epigon-líra (Lisznyai, Tóth Kálmán és mások). Mondanunk sem kell, hogy a pesszimiztikus vonal az igazabb, s szimbolizmusa ellenére is realistább, hiszen olyan nemzeti közérzetet tükröz, amelyet a való történelmi helyzet alakított ki, míg a másik vonulat idillt-idéző nosztalgija általában már talajtalan, s benne egy-egy harciasabb hang egyenesen groteszkül hat, hiszen elkésett történelemtudati reflexként jelentkezik, olyan, mint egy nyári

zápor elmosta majális után az elkésett, cérnavékony hurrá-kiáltás. Persze, ennek az utóbbi vonulatnak is megvan az önmaga mentése: a lehangoltság idején az „életkedv“ lírikusainak adják ki magukat, mondván: minek tetézni a szomorúságot. A létét csak felszínesen élő ember feltétlenül az „életkedv“ dalnokainak ad igazat, hiszen: ugyan minek kellene egy amúgy is étvágytalan ember villájára ráadásul még gilisztát is tűzni? Ez az igazság azonban nagyon is látszólagos, mert egy végletekig lehangoló létben senkit sem lehet felszíni derűvel életkedvre bírni, viszont föl lehet rázni egy, a lehangolónál döbbenetesebb kép földézésével.

Vajdáék a MÁR korszakát élik, már nincs más mit tenniük, mint azt, hogy egyszerűen, becsületesen és persze esztétikusan szomorúak legyenek. A MÉG korszaka már az Adyé. A MÁR pesszimizmusa és a MÉG pesszimizmusa a fenyegetettség korának egymást követő szakaszai. A MÁR korát a megtorlástól való fenyegetettség uralja, a MÉG-et a jövő bizonytalansága, a nemtudni-mi-következik fenyegetettsége. A MÁR fenyegetettsége reális, a MÉG-é lappangó, potenciális.

Van úgy, hogy a MÁR és a MÉG ideje nagyon közel esik egymáshoz. Ez történt a második világháború után. Még el sem cipelték az utolsó ló hulláját a sarki fűszerüzlet elől, s máris új veszély híret hallhatták a lótetem cipelői. Egy világégést megtetézően — az atomfenyegetést. És ekkor: pesszimizmusra már nincs erő, mert a pesszimizmus becsületes attitűd ugyan, de hosszabb békét feltételez, a szomorúságnak is kifutási időre van szüksége. Optimizmusra még nincs erő, nem is lehet. Egy megvalósult fenyegetés után (második világháború) egy sokkszerű, gyors és új fenyegetés (atomveszély) nem enged időt valamely lélekállapot (például pesszimizmus) tartamban való kiélésére. Az egyén esetében, amikor két ilyen csapás gyorsan követi egymást, sajátos, paradox pszichés állapot figyelhető meg: tehetetlenül kacagni kezd. Mert leégett a háza, elkezdte építeni az újat, már a fundamentumnál tart, amikor a világ összes szeizmográfjai jelzik: földrengés veszélye közeleg.

Nos, ez a paradox pszichés állapot szülte a második világháború után a művészetben az abszurdot. Egy reális világkatasztrófa után a szinte metafizikai új fenyegetettséggel szembeni tehetetlenség érzete — ez az abszurd konkrét, új történelmi forrása.

„Nekem pénzt hoz fájdalmas énekem“ — írja József Attila, s ebből a művész, az igaz művész és ihletforrásának örök ellentmondása csendül ki. Átkozza azt, ami által pedig sajátos arca elénk rajzolódhat. Mások dicsőtelen tetteinek felmutatása von glóriát a feje köré. Ki kell bírnia, hogy a nyomorúságot és szenvedést megmutatva ő maga mindjobban fölszabaduljon. Cipelnie kell a legbírhatatlanabb terút: a mások szorongásának súlyát saját alkotásában megmérve, ő maga mindinkább a fölszabadult súlytalanság állapotába lebben. Boldogsága nincs, s ha van, csak annyi, mint az orvosé, aki örvendhet ugyan, hogy meggyógyított egy beteget, de tudja, hogy az „kórházon kívül“ rongyokban jár, hidak alatt alszik, és továbbra sem lesz mit ennie.

MIRCEA MALIȚA

DIPLOMÁCIA, TÁRGYALÁSELMÉLET

Az események krónikájában két szereplő lép gyakran színre a hatalmi tényezők közvetlen közelségében: a tábornok meg a diplomata. Mindketten szoros kapcsolatban állnak a politikai hatalommal: néha tanácsadói, gyakrabban végrehajtói. Éppen ezért hozzájárulásuk az események végleges kialakulásához csekélyebb fajsúlyú, s főként abban merül ki, hogy intelligensen törekszenek a számukra kijelölt célok megvalósítására.

Voltak diplomaták és katonák, akik jelentős szerepet játszottak a nemzetközi politikai döntések kidolgozásában, miként voltak államférfiak is, akik jó tárgyalófélnek vagy bölcs stratégának bizonyultak. A történelmi egybeesések azonban nem vezethetnek e jól megkülönböztethető kategóriák összetévesztéséhez. A tábornok és a nagykövet végrehajtja, amit a politikus elhatároz. A véletlenszerű szerepcserék nem szólnak a két hivatás egybeolvadása mellett, hiszen az évszázadok óta tartó együttélés ellenére e két hivatás értékei és követelményei világosan megkülönböztethetők a politikai tevékenység értékeitől és követelményeitől.

A katona is, meg a diplomata is hosszú ideig művelvén tudományát, a gyakorlat révén emelkedik a művészet színvonalára. Az általuk elérhető művesség néha a ritka nagy személyiségek, az egyedi példányok sorába emeli őket, ami szintén tartalommal telíti mindazt, amit a személyiségnek a történelemben játszott szerepéről szoktunk hangoztatni.

A diplomata is, meg a katona is a stratégiának nevezett szélesebb körű tudomány tudója. A különbség közöttük a stratégia valóra váltása, materializálása módjában nyilvánul meg. A tábornok a harcmezőn, a diplomata pedig tárgyalások alkalmával igyekszik az optimális megoldást elérni. Mindketten ismerik a maximális feszültség, a döntő szembesülés nagy pillanatait, amelyekben maradéktalanul érvényesülhet mindaz, amit elméletben és gyakorlatban valaha tanultak. Egy nemzet nem gyakrabban, egyszer-kétszer próbáltatik meg egy nemzedéknyi idő alatt. Egy alapvetően fontos egyezmény olyan, mint egy döntő összecsapás: főszereplőinek ugyanúgy évtizedekig kell készülniük rá.

E párhuzamosságok ellenére persze vannak még elemek, amelyek megkülönböztetik egymástól a történelem e középkader-hőseit. A katona színre lépése mindig látványosabb: lobognak a lobogók, harsognak a harsónák. A diplomata nem rendelkezik ilyen előnyös kellékekkel a közönségsiker kiváltásához.

A tábornok hatalmas apparátushoz kapcsolódik, s az anyagi erők hatalmas kibontakoztatásával cselekszik. A diplomata magányos, s mindössze egy aktatáskát vesz magához, amikor a csatába indul.

A katona játéka rendszerint a totális szembesülés; a játék eredménye győzelem vagy vereség: fehér vagy fekete... A diplomata más játékot játszik: az értéke legfőbb tesztjének tekintett alapvető aktus, a tárgyalás során az érdekek tartós egyeztetésén fáradozik.

A közvélemény a katonát késedelem nélkül felmagasztalja vagy sárba tapossa. A diplomata cselekvései nem ítéltetők meg azonnal. Cselekvésének eredményei árnyaltabbak, értékelésüket a szempontok különbözősége határozza meg, s az is, hogy milyen megvilágításban láttatják a jövőendő eseményeket. A diplomáciai mestermunkát csak perspektivikusan lehet megítélni.

A történetírás, akárcsak a publicisztika, inkább kedveli, szívesebben kidomborítja a feszültségek és a válságok drámai pillanatait, a katonai vereségeket és győzelmeket. Igen gyakran elhanyagolják a nyugalom és csend hosszú időszakait, amelyek pedig nem csupán a történelem természetes termékei, hanem tudatos — politikusok megfogalmazta és diplomáciai műveletekkel ügyesen megvalósított — békepolitika művei.

Valamikor egy bölcs így töprengett: vajon nem volna-e dicsőségebb a háborút szavakkal, mint az embereket vasakkal megölni, s nem volna-e jobb a békét békés úton, nem pedig háborúval megvalósítani?!

*

A diplomáciát az intelligencia és a tapintat államközi viszonylatban való alkalmazásaként is meghatározták.

E species egyedeinek nagy változatossága azt tanúsítja, hogy a diplomácia követelményei csöppet sem változatlanok. Íme, egy példa. A diplomata egyik fontos tulajdonságának tartják a rendíthetetlen nyugalmat, azt a tulajdonságot, hogy bármilyen, jó vagy rossz hír hallatán arcizma se ránduljon. A diplomaták egész nemzedékei dicsekedtek fapofájukkal. A nukleáris stratégia befolyásolta modern elméletekben azonban már rendkívül értékes tulajdonság a hiszékenység, s a szándékok őszintesége a nemzetközi egyensúly megőrzésének legfőbb feltételévé vált. Érthető, hogy ebben a helyzetben az ideges diplomata szavahihetőbb, mint az, aki tökéletes önuralmával gyanút kelt.

A tipológiai különbözőségek nem tehetik mellékessé a közös jegyeket. Így például a legmegkapóbbat, a nagy műveltséget. A nagy alkotókat éppen presztízsük miatt szólították diplomáciai küldetésbe, s mert művészetük vagy tudományuk biztosítéka volt annak, hogy jól boldogulnak kényes emberi viszonylatok közepette. Rubens londoni követ volt, s közben festett is, Grotius Svédországot képviselte Richelieu mellett, s napjaink kibernetikusai büszkéek lehetnek arra, hogy jó elődjük és mesterük, Leibniz, szintén járt diplomáciai küldetésben. Mégha *Codex diplomaticusa* a moderntól eltérő értelemben használja is a diplomata fogalmát.

Más-más hivatású emberek léptek diplomáciai pályára, a hivatásukat ennek megfelelően a legrégebb időktől kezdve különböző kulturális erőforrásokkal dúsították fel. A jogászok és a közigazdászok mellett az irodalmárok fajsúlya jelentős. Az utóbbi tizenöt esztendőben négy irodalmi Nobel-díjat ítéltek oda hivatásos diplomatáknak, Szeferisz, Saint-John Perse, Ivo Andrić és Miguel Ángel Asturias személyében. A tudományos tematika fontosságának növekedése a nemzetközi kapcsolatok minden vi-

szonylatában évszázadunk második felében — akárcsak a felvilágosodás korában — ismét előtérbe helyezte a pozitív tudományok tudóit, akikre a fizika és a matematika nyelvének pontos kifejezőkészsége a jellemző. Ez az új áramlat azonban nem változtat az igényes diszciplína önálló jellegén. Mindegy, milyen az alapképzettség; ha szilárd az eredeti kulturális alap, a rákövetkező tényezőtől nem változik el, csak feldúsul. A diplomata eszközei kiváltképpen intellektuálisak. Halhatatlan beszédében Démoszthénész megmondotta, hogy a küldötteknek nincsenek csatahajóik, sem gyakoros katonáik, sem pedig váraik; a szavak és a kedvező alkalmak az ő fegyvereik; a fontos tárgyalásokban ritkák az ilyen alkalmak, s ha elvesznek, soha többé vissza nem térnek.

A nemzetközileg használt nyelvek ismerete a diplomataval szemben támasztható legminimálisabb követelmény. De már jóval nehezebb az érvek logikai nyelvezetének meggyőző használata.

Könnyen érthető, miért oly gyakoriak a diplomaták kalandozásai a memoár-irodalomban, így öröktíven megkövetkező nemzedékek számára az általuk megélt feszültségek izgalmát: de hiszen nemcsak egyedülálló és soha többé vissza nem térő percek hiteles tanúi ők, hanem a beszélt és írott szó hivatott művészei is.

A diplomatát nem lehet csupán intenzív társadalmi tevékenysége és protokolláris kötelezettségei teljesítésének mikéntje alapján megítélni. Foglalatosságai összességében reprezentációs igyekezete csupán részletkérdés, talán nem is a legjelentősebb. A gyors tájékozódás, az elemzések mélysége, a jó barátok szerzésének adottsága, a beszédkészség, a válaszok szabatos megfogalmazása sem mellékes erény: de a diplomata számára a legfontosabb a tárgyalások mechanizmusának tudományos megismerése, a tárgyalásvitel mesterségének tökéletes ismerete.

A jelenkori tudomány már többet elárul a tárgyalások struktúrájáról: a szabályok uralta játékok szélesebb kategóriájába helyezvén őket — mint minden játékot —, a tárgyalásokat is a matematika eszközeivel kezeli.

A tárgyaláselmélet nem csökkenti az észbeli képességek bajnokainak érdemeit, mint ahogyan a sakkjátékban sem tette fölöslegessé a játékosok vele született és eltanult erényeit az az új elmélet, amely nemcsak alaposabban megmagyarázta e játék természetét, hanem lehetővé tette betáplálását is a számítógépbe.

Nem való túlbecsülni a diplomata szerepét a történelemben, túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani neki az események alakulásának befolyásolásában. Ha objektív körülmények akadályozzák valamely egyezmény létrejöttét, a legtöbb tapasztalattal párosuló ügyesség sem verhet hidat, legfeljebb tiszavirág-életű egyezmény-látszatot kelthet. A legjobb tábornok is csak bizonyos — létszámban és tüzerőben kifejezhető — minimális feltételek teljesülése esetén nyerhet csatát. Hasonló a helyzet a diplomáciában is. Ha a feltételek adottak, de legalább instabil az egyensúly, a szubjektív emberi beavatkozás még mindig felfokozhatja, vagy éppen ellenkezőleg: minimumra csökkentheti a megegyezés esélyeit. Éppen ezért nem közömbös, hogyan bánik a diplomata a vitás kérdések megoldására hivatott eszköz-arszenáljával. Az objektív kedvező helyzet szub-

jektív hibával alaposan elpackázható. Bernard Shaw egyszer arról szólt, hogy másképpen mutatna ez a világ, ha az emberek azt a géniuszt, amit a hibák következményének kiküszöbölésére fordítanak, megelőzésükre fordítanák.

Vajon valamely nemzet érdekeinek védelmére nem jó módszer-e megbizonyosodni afelől, hogy a világ más entitásaival való kényes érintkezési felületeken nem esik-e igen sok emberi hiba? Vajon nem teljes jogosultságú-e az a törekvés, hogy elkerüljük a nemzetközi viszonyoknak az együttműködés hasznos irányától való eltérését, nem kívánatos konfliktusos helyzetekbe való torkollását? A béke számtalan veszélynek örökösen kitett nemzetközi állapot. Az érdekek egyoldalú érvényesítésének kockázata fenyegeti, tehát ingatag. A kockázatok megengedett korlátok közé szorítása csak kitartó, szüntelen erőfeszítéssel érhető el. Ilyenfajta tudatos cselekvés az állampolitika feladata, s eredményessége az államvezetés bölcsességén múlik. Gyakorlati kivitelezésére a diplomaták hivatottak.

*

A tárgyalás nemcsak a diplomácia legfontosabb funkcióinak egyike: az országok között felmerülő bármilyen jellegű vitás kérdések békés megoldásának szentesített eszköze is. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Chartája a tárgyalást a 33. cikkely VI. fejezetében az élen sorolja fel.

Az egyenlő, szuverén és független államok egymás közti viszonyaiban a közös érdekek mellett ellentétesek is érvényesülnek. Ellentétes, kérélnemzetközi konfliktusos érdekek akkor fordulnak elő, ha egyazon javakra — területre, előjogra, különleges gazdasági jogokra — egyidejűleg két vagy több állam is igényt tart. A történettudományi művek előszeretettel foglalkoznak a ki nem békített érdekütközésekkel, azokkal, amelyeknek megoldása — a felek tudata szerint — kizárólag egyik részről lehetséges: ez a fokozott érdeklődés annál is inkább megnyilvánul, mert ez a helyzet-típus a fegyveres konfliktusok szülője. A valóságban államközi viszonylatban a közös érdekek gyakorisága sokkal nagyobb. Még antagonistá érdekek esetén is kivehető nagy számú kiegészítő érdek, amely lehetővé teszi a békülésre irányuló erőfeszítéseket.

A tárgyalás a háború ellentéte. A háború egy egyoldalú érdek erőszakkal való érvényesítése megkísérlésének határeseté, két állam megütközése egy érdek kizárólagos érvényesítéséért. Az erőszakhoz folyamodás a kölcsönösen előnyös megoldás kidolgozására irányuló békés erőfeszítés felfüggesztését jelenti: a nemzetközi viszonylatban az erőszak alkalmazását előtérbe helyező iskola a kérélnemzetközi konfliktusos érdekek tartja a legfontosabbnak, s a „kompromisszum“ fogalmát, így, idézőjelbe téve, csúfondárosan emlegeti. Rendeltetéséből következőn a békés viszonyoknak szentelt diplomácia az érdekek kölcsönös egyeztetését, méltányos harmonizálását és a kompromisszumot alapfogalmakként fogadja el az államközi egymás mellett élés biztosításáért, s a merevséget éppúgy helyteleníti, mint a konfliktust nemző egyoldalú érdekhajhászást.

Noha korunkban az államközi viszonyok oly módon váltak tartalmasabbá, hogy belőlük az ellentmondásos helyzetek nagy változatossága egyáltalán nem hiányzik, az erőszakhoz folyamodás szférája leszűkülött, s a tárgyalások mind nagyobb szerepet játszanak: a vitás kérdések, a nézet-eltérések békés megoldásának fő módszerévé léptek elő.

A tárgyalásoknak a nemzetközi életben történt reaktiválását kiváltó tényezők számosak: mindinkább tért hódít az az eszme, amely szerint a háború semmit sem old meg; bármilyen konfliktus felfokozódhat a tömegpusztító háború méreteiig; folyamatban van azon normák és nemzetközi alapelvek jogi kodifikálása, amelyek tiltják az erőszakhoz való folyamodást; erkölcsi ítélet sújtja a háborút és az erőszakot, s ugyanakkor a technika, a tudomány és a gazdaság fejlődésének megfelelően mind szélesebbkörűen kibontakozik az együttműködés a legkülönbözőbb területeken; egyszóval: növekszik a mai emberiség összefüggérendszerének komplexitása. S döntő a békés eszközök térhódítása szempontjából a szocialista államok megjelenése és erősödése, befolyásuk, fajsúlyuk növekedése a nemzetközi életben.

A jó diplomata jótulajdonságai nagyrészt azonosak a jó tárgyaló partner jótulajdonságaival.

A partnerek mindegyikének minél jobban meg kell értenie a másik tárgyalófél álláspontját, érveit, hogy a tárgyalás párbeszéde gyümölcsöző lehessen. Amiatt, hogy a felek képtelenek meghallgatni és megérteni egymást, sok tárgyalás válik a süketek párbeszédévé. A dialógus nem két monológ összege. A XVIII. század elején írta François de Callières (1645—1717) *De la manière de négocier avec les souverains* című művében: „Nagyon fontos, hogy a tárgyaló, feladva saját nézetét, annak a fejedelemlennek az álláspontjára helyezkedjék, akivel tárgyal. Alkalmasnak kell lennie arra, hogy elfogadja a másik fél személyiségét, behatoljon nézetei, hajlandóságai lényegébe. Így kell gondolkodnia: »Ha én ennek a fejedelemlennek a helyében volnék, s ugyanolyan hatalmam volna, ugyanolyan előítéletek és szenvedélyek vezérelnének, vajon akkor milyen hatással lennének az én érveim önmagamra?«

Ezt a régi leleményt a korszerű tárgyaláselmélet irodalma „az elvek kölcsönösen elfogadható újrafogalmazásaként“ jelöli. Karl W. Deutsch *The Analysis of International Relations* című könyvében (Harvard, 1968) a következőképpen szól erről: „A tárgyalás alkalmasabb arra, hogy kölcsönösen előnyös, tehát elfogadható megoldás felfedezéséhez vezessen, ha mindkét fél világosan látja, hogy tulajdonképpen mit fejez ki a partner. Vagyis, ha a feleknek sikerül a maguk számára az ellenfél ügyét olyan tiszta és vonzó formában megfogalmazniuk, hogy ezt a megfogalmazást még az ellenfél is magáévá tehesse.“

A tárgyalónak legyen időérzéke, fel kell tudnia ismerni az alkalmas pillanatot. A tárgyalásoknak saját ritmusuk van, amely azonban mégsem szakítható ki az események általános kibontakozásának üteméből. A tárgyalások siettetése vagy késleltetése olyan jellegű akció, amely a keretet szolgáltató történelmi események ütemétől függ, s minden diszkrepancia csödhöz vezethet. Nem minden tárgyalás menete egyformán gyors. S nem panaszkodhatunk valamely tárgyalás vontatottsága miatt, ha a siker objektív feltételeinek kiérlelődési folyamata éppen megköveteli ezt a vontatottságot. Miként a tárgyalás megkezdése pillanatának a megválasztása vagy egy-egy szakasz kezdeményezése a tárgyaló fél kivételes ügyességétől és tapasztaltságától függ, ugyanúgy szükséges ez az adottság, a menet

megfelelő ütemének megszabásához is. Az alkalmas pillanatok fel nem ismerése egyik gyakori oka a vitás kérdések rendezésére való képtelenségnek.

Az együttműködés szelleme, a rokonszenv és bizalom, a csoportszellem, az építő hozzáállás, a rugalmasság, a hajlékonyság: íme, azok a tulajdonságok, amelyek a megoldáshoz és megegyezéshez vezető utat zökkenésmertesebbé tehetik. Nem banális tulajdonságok ezek. A zérus összegű játékokban, ahol csak nyerni vagy csak veszíteni lehet, s az együttműködés csökkent, más tulajdonságok keileneek: kérlelhetetlenség, szilárdság, méltóságteljeség. Az ilyen játékosok között minimális az érintkezés, a közös erőfeszítésről nem is szólva.

Egy adott helyzet megismeréséhez számos tudományág analitikus szellemei járulhatnak hozzá. A diplomata vaskos dossziék birtokában ülnek le a tárgyalóasztalhoz; az ügyiratcsomóban a politikai célokat tartalmazó utasítások mellett fellelhetők a helyzet történelmi, gazdasági, katonai, lélektani, művelődési adataira vonatkozó alapos jegyzetek is. Minden megelőző tanulmányozást elural az analitikus szellem, valamely helyzet fő összetevői meghatározásának érzéke. A diplomata tudása főleg szintetizáló jellegű. A tárgyaló félnek gyorsan kell összegeznie a tényeket, az érveket, az alapelveket, könnyedén kell egységbe foglalnia adat- és értesülés-töredékeket.

Határozottan, világosan és jól tagoltan megfogalmazni a megoldást: ez már a tárgyaló fél bátorságán is múlik, s a bátorság adottság. A tárgyaló nagy ellensége a határozatlanság, a huzavona. Számos tárgyaláson azért szalasztják el a megegyezés kikristályosításának nagy pillanatát, mert a tárgyalófelek alkalmatlanok arra, hogy szembenézzenek a helyzettel, világos és kiméletlenül őszinte jelentést terjesszenek a politikai döntésekre hivatott fórumok elé, s a partnerek előtt is egyértelműen feltárják álláspontjukat. Persze, mindehhez elengedhetetlen a társadalmi tevékenység más területein is nagyon lényeges felelősségvállalás erénye.

A tárgyalásemélet tanulmányozása nem öncélú, fontos gyakorlati jelentőség nélkül való foglalatosság. A módszerek tökéletesítése a nemzetközi életben keletkező konfliktusos helyzetek és válságok hatékonyabb megoldási és elhárítási lehetőségeit igéri, aminek jelentős hatása lehet az államközi viszonyokban. A tárgyalások eszközének rugalmasabbá tétele reális politikai és anyagi előnyökkel járhat, lehetővé teheti, hogy a megoldatlan konfliktusok emésztette nagy energiák békés fejlődésben és általános haladásban termékenyen érvényesüljenek.

*

A tárgyalások módszerében tükröződnek mindazon alapelvek, amelyeknek az államok egymáshoz fűződő viszonyát meg kell határozniuk. Már maga a tárgyalások ténye két alapelv igenlését jelzi: az egyik az államok tartózkodása a nemzetközi kapcsolatokban az erőszak alkalmazásától vagy az erőszakkal való fenyegetéstől; a másik alapelv az, amelynek megfelelően az államok készek nézeteltéréseiket békés úton rendezni, hogy ne kerüljön veszélybe a nemzetközi béke, biztonság és jog. A tárgyalás aktusa az erőszakra való lemondásnak és a békés út elfogadásának egyidejű elismerését jelzi.

A szuverenitás alapelve a tárgyalások azon sajátosságában tükröződik, amely szerint csakis saját céljait meghatározni, valamely érdek, eredmény vagy helyzet értékét önállóan megszabni alkalmas partnerrel lehet tárgyalni.

A népek joga, hogy maguk határozzák meg sorsukat, alapfeltétellé válik; ezen a réven biztosítható a — saját érdekeknek megfelelő, az objektív adottságokkal s a partnerek érdekeivel számoló — racionális megoldás szabad megválasztása. A tárgyaláselméletben sokat kommentálják: a döntés szabadsága olyan fontos követelmény, hogy azt még az ésszerűen cselekvő partnerek által mindenképpen elfogadásra méltatott egyetlen megoldás létezése sem érinti.

A kölcsönös tisztelet alapelve a tárgyalások feltételei középette a módszer alkalmazásának sarkalatos szabályává válik; ez az alapelv nem tartható tiszteletben a bizalmatlanság légkörében, vagy ha az egyik fél erőfölényét érvényesíti a másikkal szemben. A tárgyalás olyan eljárás, amelyben a jogegyenlőség sarktétel. A tárgyalásokban egyetlen más alapelv sem olyan fontos, mint a felek egyenlősége. Valamely helyzet anyagi előfeltételeiben megmutatkozik a felek ténybeli egyenlőtlensége gazdasági viszonylatban, a földrajzi vagy demográfiai méretek tekintetében, katonai vagy más vonatkozásban. Maga a tárgyalás aktusa azonban kiváltképpen méltányos: a ténybeli helyzet korrekciójára hivatott. A tárgyalás ténye jelzi: a felek egyetértének abban, hogy érdekeiket az elsődlegességek józan tudomásulvételével rendezzék. Az együttműködés és a kölcsönös előny alapelve szorosan kapcsolódik a tárgyalások céljához. Bármely megegyezés a kölcsönös előnyök kielégítését célzó együttműködési egyezmény.

A tárgyalásokkal kapcsolatos további jellemző eszme a *pacta sunt servanda*-elvben tükröződő bizalom a megállapodásokban, az egyezmények megtartására irányuló óhajban. Még ha volna is ösztönzés egy egyezmény felmondására, tiszteletben tartásának előnye túlmutat az azonnali érdeken, mert hatással van más tárgyalásokra, vagyis átfogóbb érdekek követésére. Régmúlt korokban a vallás kölcsönzött szent jelleget az egyezményeknek, a modern korban ez a jelleg egy éppen eléggé tanulságos történelmi tapasztalat eredménye, a hosszú időtartamú általános érdek felismerése.

Értekes iránymutatásul szolgál eredményességük szempontjából az a tény, hogy a nemzetközi jog minden alapelve tükröződik a tárgyalásokban. Ha tehát a nemzetközi jog alapelvei vezérelnek, jó és eredményes tárgyalások ígérkeznek.

Farkas László fordítása

Válogatás a *Diplomai ilüstri és a Diplomatia* című kötetből

HADSEREGSZOCIOLÓGIA

A szociológia általában nem szűkölködik kérdőjelekben, sem olyanokban, amelyek a hozzá intézett, sem olyanokban, amelyek az önmaga számára feltett kérdések után állanak. A hadseregszociológia körül különösen sok a kérdőjel.

Kezdhetném az elnevezéssel; nem lenne-e helyesebb katonai szociológiáról beszélni? Egyes nyelvekben előfordul ez a szóhasználat: a katona szociológiája, a katonák szociológiája, katonai szociológia. Maradjunk mégis a *hadseregszociológia* kifejezés mellett, egyrészt mert jobban érzékelteti a szervezetet, a csoportot, az intézményt, az állami vonatkozásokat, azaz a tulajdonképpeni szociológiai problematikát, másrészt pedig — minek tagadnám? — civilfülemnek valamelyest jobban hangzik.

Egy másik kérdőjel a hadseregszociológia kezdeteinél bukkan fel. Vannak, akik történeti áttekintésekor az antik filozófusokkal és történetirókkal kezdik, Platónnal és Hérodotoszal. „Optikai“ tévedésről van itt szó. Tény, hogy a szociológia kialakulása előtt a társadalom, a társadalmi jelenségek, folyamatok, szervezetek, a társadalmi élet vizsgálatával a filozófia (jelesen: a társadalom- és történelemfilozófia), a történelemtudomány foglalkozott; a szociológia csak a XIX. század elején jelenik meg önálló tudományként. Vannak azután, méghozzá nagyszámban, akik a második világháború éveire teszik megjelenését. Érvelésükben kétségtelenül van egy helytálló mozzanat; valóban csak ekkor kezdték a hadsereg *konkrét, empirikus* szociológiai vizsgálatát, elsősorban az amerikai empirikus szociológiában kialakított — és éppen a hadseregszociológiai kutatások folyamán nagymértékben továbbfejlesztett és tökéletesített — módszerekkel. De a túlnyomórészt csoportközi és csoporton belüli, interperszonális kapcsolatok és magatartások, státusok és szerepek, funkcióbeli mechanizmusok felderítésére szolgáló empirikus módszerek alkalmazása nem egyedüli, de még csak nem is elsődleges kritériuma a szociológia önálló tudománygá szerveződésének. Sőt, a szociológia éppen az empiristák által gyakran filozófusoknak, „metafizikusoknak“ és nem tudósoknak tekintett szociológiai rendszeralkotók tevékenysége nyomán tört magának utat a jelenkori tudományosságban. Az ún. általános szociológia volt a hadseregszociológiának — mint annyi más ágazati szociológiának is — a szülőanyja és nevelője.

A legegységesebb és legkövetkezetesebb társadalomfelfogás, a marxizmus esetében ennél is többről van szó. A marxizmus megalapítói nem csupán egy általános szociológiai rendszer keretei között foglalkoztak a hadsereg problémáival; különösen Engels katonai írásai egy viszonylag önálló tudományágként kezelhető hadseregszociológiát körvonalaznak. Másrészt a hadseregszociológiai kutatásoknak nagy szerepük volt a marxizmus általános társadalom- és történelemfelfogásának, a történelmi materializmusnak a kidolgozásában. „A hadsereg története — írja Marx egyik széleskörűen ismert, Engelshez intézett levelében — minden másnál szemléletetöbbséggel domborítja ki nézetünk helyességét a termelőerők és a társadalmi viszonyok összefüggéséről. A hadsereg általában fontos a gazdasági fejlődés szempontjából... A polgári társadalmi formák egész története nagyon találóan van

benne összesűrítve.“ Lenin és általában a nemzetközi kommunista mozgalom ki-magasló teoretikusai és vezetői behatóan foglalkoztak a hadsereg problémáival, hiszen a forradalom és annak főkérdése, a hatalom kérdése szükségképpen irányították figyelmüket katonai kérdésekre. Következésképpen a marxisták nem érthet-nek egyet azzal a véleménnyel, hogy a hadseregpszichológia csupán századunk de-terának a terméke.

Azt viszont el kell ismernünk, hogy a második világháború éveiben megin-dult konkrét kutatások valóban új szakaszt nyitottak a hadseregpszichológia fejlő-désében.

1941 decemberében egy amerikai szociológus- és pszichológuscsoport megbí-zást kapott arra, hogy egy, az egész hadseregére nézve reprezentatív felmérést vé-gessen a kiképzés és vezetés szociológiai, illetve pszichológiai vonatkozásairól. Már az első felmérés olyan meglepő eredményekhez vezetett, hogy létrehozták az Egye-sült Államok hadseregének *Research Branch*-ét (kutatói részlegét), amely a háború éveiben kb. 300 szociológiai vizsgálatot és felmérést végzett az amerikai hadsereg-ben. A kutatások eredményeit természetesen csak a háború után, a negyvenes évek végén lehetett közölni, és akkor sem minden nehézség nélkül. Az időközben kirob-bantott koreai háborúra való tekintettel ugyanis a hadvezetőség ellenezte a közlést. 1949—1950-ben jelent meg S. A. Stouffer és mások szerkesztésében az *American Soldier* négy vaskos kötete. Ezt a hatalmas munkát nem csupán a modern hadse-regpszichológia tekinti alapvető fontosságúnak, hanem általában a kiscsoportok szo-ciológiája is forrásmunkaként tartja számon. Az amerikai szárazföldi csapatok pél-dáját követve a légi és a tengeri erők is létrehozták a maguk társadalomtudományi hálózatát. A második világháborút követő években a hadseregpszichológiai kutatások rendkívüli mértékben kiszélesedtek. Csak egyetlen jellemző adatot említünk. Az Egyesült Államok hadügyminisztériumának 1967. évi költségvetésében 16 millió dollárt irányoztak elő nem felszerelési célokra; ebből 8,6 millió dollárt *alapvető*, és 7,4 millió dollárt *alkalmazott* társadalomtudományi kutatásokra. Az alapvető kutatásokra szánt összeg kétharmadát társadalomlélektani kutatásokra fordították. (Túlnyomórészt amerikai példákra hivatkozunk, minthogy a széles tudományosság számára hozzáférhető hadseregpszichológiai szakirodalom zöme amerikai.)

Az egyik legismertebb és legjobb szociológiai traktátus, a René König szer-kesztésében megjelent empirikus társadalomkutatás kézikönyve (a *Handbuch* két, egyenként majdnem másfélezer oldalas kötet) öt súlypontot vél felfedezni a há-ború és az ezt követő évek amerikai hadseregpszichológiájában. Első helyen említi a *Research Branch* végezte felméréseket a hadsereg soraiban a háború éveit alatt. Erre az időszakra jellemző, hogy a kutatásokat a legkiemelkedőbb amerikai szo-ciológusok irányítják, akik közül egy sem szakosodott hadseregpszichológus. Olyan nevekkkel találkozunk ekkor a hadseregpszichológiai kutatásokban, mint K. Merton, Paul F. Lazarsfeld, Edward A. Scils, Hadley Cantril. Számos fiatal szociológust hívnak be a hadsereg kötelékébe, és ezek a *Research Branch*-ben teljesítenek szol-gálatot: ebben az időszakban nevüket a hadseregpszichológusok között említik, jól-lehet a katonai szolgálat elvégzése után a legjelentősebbek közülük a szociológia más területein váltak ismertté (Arnold M. Rose, Lee Coleman).

A háborús évek hadseregpszichológiai kutatásainak egy másik iránya idegen — elsősorban az ellenséges — hadseregek vizsgálata volt. Főként a Wehrmachtot és a japán hadsereget vizsgálták (etnográfiai, történelmi, pszichológiai szakirodalom, propagandaanyagok, hadifoglyokkal végzett felmérések segítségével), különösen tár-sadalompszichológiai szempontból. Harmadsorban a König-féle kézikönyv a psi-chiáterek munkáját említi, akik túlnyomórészt stressz-kutatással foglalkoztak; szo-

ciológusok és pszichológusok közösen vizsgálták, hogy mekkora pszichikai nyomást bír ki közvetlen életveszedelemben a katona, és milyen eljárásokkal lehet ellenállóképességét növelni. Különösen fontosnak és érdekesnek tartják a König-traktátus szerzői azoknak a szociológusoknak a műveit, akik nem végeztek kifejezetten hadseregszociológiai kutatásokat, de az egyik vagy másik, ilyen vagy olyan kötelék keretében eltöltött katonai szolgálatuk idején szerzett benyomásaikat és élményeiket a szociológus szemével mérték fel és írták meg utólag. Ötödik helyen említik a megbízás alapján végzett kutatásokat. A hatvanas években a hadseregszociológiai kutatások a hadsereg speciális intézményeitől nagymértékben átkerültek alapítványi és egyetemi kutatóintézetekbe a hadügyminisztérium vagy egyes katonai erők megbízásai és — esetenként — finanszírozása alapján. Ez a helyzet nem utolsósorban annak a következményeként alakult ki, hogy a hadsereg kötelékében túl nagy volt a tudományos káderek fluktuációja, a fiatal kutatók többsége csupán ugródeszkának használta állását az egyetemi karrierhez.

A hatvanas években világszerte fellendültek a hadseregszociológiai kutatások. A szocialista országok tudományos élete ezen a területen is, mint a szociológia más ágazataiban, gyors léptekkel hozta be viszonylagos lemaradását, amelyet a dogmatizmus szociológiaellenessége okozott. A gyors eredmények forrása itt is a marxista társadalomszemlélet rendkívüli vitalitása, minden más szociológiai rendszerrel szembeni vitathatatlan fölénye volt, valamint az a már említett körülmény, hogy a marxizmus már rendelkezett egy tudományosan megalapozott hadseregszociológia minden szükséges elemével. Ez a világszerte bekövetkezett fejlődés odavezetett, hogy 1966-ban az eviani szociológiai világkongresszuson első ízben szerepelt a hadseregszociológia önálló munkacsoport programjában. Az 1970-ben megrendezett várnai szociológiai világkongresszuson a hadseregszociológia már megszerzett polgárjoggal lépett a különböző szakszociológiák sorába; a hadseregszociológiai munkacsoportban a szocialista országok képviselői rendkívül sokrétű, változatos és nagyszabású kutatásokról számolhattak be.

A hadseregszociológia erőteljes fejlődése nem csökkentette a cikkünk elején említett kérdőjelek számát. Egyes szociológusok arra hivatkoznak, hogy a tudomány fejlődése megköveteli a lehető legszélesebb körű nyilvánosságot, véleménycserét, márpedig a hadseregszociológia eredményeinek közlését tudományon kívüli — politikai, katonai — tényezők gátolják. Nézetünk szerint ez az aggály nem indokolt; végeredményben az atomenergia vagy az űrkutatás területén sem közöinek mindent, s jöllehet nem kétséges, hogy az általános és teljes leszerelés — ha a világon osztatlanul uralkodna a béke és a népek közötti együttműködés — hatalmas tudományos alkotóerőket és véleménycsere-lehetőségeket szabadítana fel, az említett tudományterületek a jelenlegi körülmények között is bámulatos eredményeket érnek el.

Az imperialista országokban kiemelkedő szociológusokat aggasztja az a körülmény, hogy a hadseregszociológiai kutatások eredményeit a hadsereg ütőképeségének, harcászati hatékonyságának a növelésére fordítják. Ezért azt javasolják, hogy a hadseregszociológiát olyan irányban fejlesszék, amely kizárólag a társadalom jobb megismerését szolgálja. (Nyilvánvaló, hogy ott — például hazánkban — ahol a hadsereg a szocialista rend vívmányait, a nép szabadságát, az ország függetlenségét és területi épségét védelmezi, nem pedig elnyomó és hódító célokat szolgál, ez a meg gondolandás korántsem fékezi, ellenkezőleg, serkenti a kutatásokat.) Nem tekinthető véletlennek, hogy a már említett szociológusok éppen akkor tevékenykedtek a hadseregszociológia területén, amikor az Egyesült Államok hadereje egy igazságos, antifasiszta háborúban vett részt. A jelentős szociológusok állás-

pontja és magatartása további dilemmákat teremt a vezető tőkésországok hadseregszociológiája számára. Egyrészt a haladó szociológusok igyekeznek magukat távol tartani a „hasznosítható” hadseregszociológiai kutatásoktól, másrészt, amint arra a König-féle traktátus is utal, ezekben az országokban a hadvezetőség mint a fennálló rend védelmezője konzervatív, reakciós erő, s bizalmatlansággal, ellen-szenvvel tekint a strukturális változásokat, társadalmi reformokat sürgető polgári szociológusokra. Innen — és a már említett publikációs nehézségekből — ered aztán igen sok hadseregszociológiai munka elméleti és módszerbeli elégtelensége, satnyasága.

René König az általa szerkesztett rangos folyóirat, a *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* egyik különszámában (*Beiträge zur Militärsoziologie*. Sonderheft, 1968. 12; e sorok írója a *Korunk* 1969. 6. számában ismertette) az említett megfontolásokra való tekintettel javasolja, hogy a hadseregszociológiát az organizáció-szociológián belül tanulmányozzák, tehát úgy, hogy a társadalmi szervezetek jobb megismerését szolgálja. De a kérdőjelektől ő sem tudott szabadulni. Ugyanis azzal a megállapítással zárja cikkét, hogy a hadsereget nem lehet a háborútól függetlenül vizsgálni és tárgyalni, a hadseregszociológia tulajdonképpen a háború szociológiájához tartozik. Messzire vezetne, ha König gondolatát tovább vinnék és e cikk keretében a háború szociológiájának kérdéseit is szemügyre vennék. Megemlítjük csupán, hogy a jelenkori szociológiában és politológiában van egy irányzat, amely a háború kérdéseivel egy, a szociológiát is felölelő, de annál komplexebb tudomány, az úgynevezett *polemológia* keretében kíván foglalkozni. Gaston Bouthoul francia szociológus, a kérdés egyik legismertebb szakembere azt reméli, hogy a polemológia művelése a háborúk megakadályozásához fog vezetni. A hadseregszociológia a polemológusok szerint a háború tudományának egyik oldala, eleme. (Megemlítendő, hogy a neves román szociológusnak, Dimitrie Gustinak is van egy, a háború szociológiájának szentelt munkája.)

De hát végül is a hadseregszociológia létezik, és minden kérdőjel ellenére (vagy éppen azok serkentő hatására) fejlődik. Melyek a hadseregszociológia nagy kérdései, mi a problémaköre, mit kutatnak a hadseregszociológusok?

Szociológiáról lévén szó, mindenekelőtt a hadsereg és a társadalom kapcsolatait, összefüggéseit. A hadsereg, lényegét tekintve, a háború folytatásának fő eszköze, politikai célokat követő erőszakszervezet. A hadsereg struktúrája a társadalom struktúráját tükrözi. A kapitalista társadalomban a katonák túlnyomó többsége a dolgozók köréből, a magasabb tisztikar a gazdaságilag és politikailag uralkodó rétegek köréből verbuválódik. Wright Mills *Az uralkodó elit* című ismert művében kimutatta, hogy a katonai elit az amerikai uralkodó elit szerves összetevője. A szocialista társadalomban a hadsereg struktúrája a kizsákmányolásmentes, csak dolgozó osztályokból és rétegekből álló társadalmi rendet tükrözi.

A strukturális összefüggés problémájához képest *viszonylag* önálló és ennél fontosabb a funkcionális összefüggés kérdése. Kinek az érdekeit védelmezi, kit szolgál a hadsereg? A hadsereg funkciója jellegzetesen osztályjellegű, még akkor is, ha ezt a múltban és nem egy esetben jelenleg is leplezni igyekeznek („a nagy néma” legendája, a választójog megvonása a katonáktól a hadsereg látszólagos „pártatlanságát” bizonyítandó nem a „semlegesség” kifejezése a kapitalista államokban, hanem sokkal inkább a többségükben dolgozókból álló közkatona-ság politikai elszigetelésére szolgál). A tőkésországokban a hadseregnek belső funkciója is van, a burzsoázia uralmon levő rétegei szükség esetén a hadsereg igénybevételevel erőszakos úton viszik keresztül politikai céljaikat (a hadsereg fellép a demokratikus és népi megmozdulásokkal szemben, a katonai erőket bevetik sztrájj-

kolók ellen). A szocialista rendszerben a hadseregnek ez a belső elnyomó funkciója megszűnt a kizsákmányolók felszámolásával; Románia Szocialista Köztársaság hadseregének funkciója a szocialista rendszer, az ország függetlenségének, területi sértetlenségének, a nép szabadságának a védelme. A hadsereg belső funkciói közül első helyen áll a nevelő funkció, fontos szerepet játszik a népgazdaság támogatása. (Hadseregünk országon belüli funkciójáról szólva különleges, de a hadseregünk lényegét, néphezkötöttségét, jellegzetességeit nagyszerűen példázó esetként utalunk a tavalyi árvíz idején kifejtett hősi helytállásra.)

Hadseregünk funkcióiról szólva, hadsereg és háború említett összefüggésének fényében utalunk kell itt arra, hogy a Román Kommunista Párt felfogásában a jelenlegi körülmények között egy antiimperialista háború, egy védelmi háború nem lehet más, mint népi háború; éppen ezért a haza fegyveres védelme nemcsak a hadsereg, hanem az egész nép feladata. A hazafias gárdák megalakítása, az ifjúság katonai kiképzése nálunk annak a marx—lenini útmutatásnak a fényében történt, amelynek értelmében a forradalom felfegyverzi az egész népet. Ez a körülmény még inkább biztosítja a nép és a hadsereg szerves egységét.

A társadalom és hadsereg kapcsolatainak vizsgálatában a hadsereg-szociológia megkülönböztetett fontosságot tulajdonít a hadsereg politikai irányításának, ellenőrzésének. A hadsereg lényegéből, meghatározásából következik, hogy politikai célokat szolgál; a szociológusokat éppen ezért nem ennek a nyilvánvaló ténynek a leszögezése érdekli, hanem az a mechanizmus, amelynek segítségével civil politikusok ellenőrizni tudják a hadsereget. Ennek a mechanizmusnak a fontosabb elemei az állami költségvetés ellenőrzése, káderpolitika, ideológiai befolyás. Raymond Aron szerint a politikai célkitűzések megállapítása — a politikusok feladata, végrehajtásuk — a katonák feladata. A kettő között a határvonal gyakran elmosódik, ami bizonyos helyzetekben konfliktusokhoz vezethet. Hazánkban a hadsereg teljes egészében a párt vezetése és ellenőrzése alatt áll; egyik legkifejezőbb és legkövetlenebb megnyilatkozása ennek az, hogy a párt főtitkára egyben a fegyveres erők legfelsőbb parancsnoka. A párt vezető szerepe az államban alkotmányjogilag szentesített, egész társadalmi életünket átható tény. A hadsereg pártellenőrzése egyik alapvető vonása a szocialista társadalom és hadserege szerves egységének.

Társadalom és hadsereg kapcsolatainak egyik legizgalmasabb és legidősebb vetülete napjainkban a hadsereg és a technikai fejlődés összefüggése. Említettük, hogy ezt az összefüggést annak idején Marx és Engels is megállapította, és nagy fontosságúnak ítélte. Fokozott mértékben érdekli ez a kérdés a szociológusokat ma, amikor a hadsereg a tudományos—műszaki forradalom vívmányaival találkozik. Marx és Engels is kimutatta a haditechnika hozzájárulását a műszaki haladáshoz. A modern háborúk különösen felgyorsították a tudományos—technikai eredmények születését. Elegedő itt megemlítenünk, hogy a rádiólokáció, kibernetika, atomenergia felszabadítása, az antibiotikumok első nagy eredményei a második világháború éveiben születtek. Ennek ellenére logikai hiba volna ebből azt a következtetést levonni, hogy a hadászat nélkülözhetetlen hajtóereje a tudományos—műszaki fejlődésnek. Valójában nem a háború és a hadászat mint olyan, hanem a rendkívüli körülmények között biztosított maximális eszközráfordítás vezetett az említett eredményekhez. Ez az anyagi és szellemi eszközráfordítás békeidőben is meghozta volna gyümölcseit. Sőt. A tudomány történetének nagy kutatói (Bernal és mások) bebizonyították, hogy a tudományos fejlődés szempontjából legtermékenyebbek a békeperiódusok (gondoljunk a tudomány hatalmas fejlődésére, amelynek magunk is tanúi, részesei és haszonélvezői voltunk és vagyunk az elmúlt negyed században).

Marx az adott történelmi valósággal számolt, amikor a haditechnika szerepét kiemelte, de ismeretes Marxnak az az elvi megállapítása is, miszerint a háború értékpusztító erő, amely gazdasági szempontból ugyanazt jelenti, mintha egy nemzet tengerbe vetné tőkéje nagy részét. Henry Eccles *Logistics in the National Defense* című művében beszédes adatokkal igazolja ezt a megállapítást. Caesar idejében egy ellenség megölése 75 centbe került, Napóleon idejében már 3000 dollárba, az első világháborúban 21 ezer dollárba, a másodikban kétszázezer dollárba. Jelenleg egyetlen esztendő hadiköltségvetése négy éven át fedezhetné a fejlődésben visszamaradott országok lakosságának táplálkozási költségeit. Szociológusok számára a következtetés nyilvánvaló: a tudományos-műszaki forradalom közepette az emberiség létérdeke, a tudomány és technikai fejlődés, a társadalmi haladás érdeke az általános és teljes leszerelés.

Társadalom és hadsereg kapcsolatainak vizsgálatakor a marxizmus klasszikusai ismételten felhívták a figyelmet a militarizmus veszélyére. A jelenkori hadsereg-szociológiai irodalomban különböző szempontok szerint határozzák meg a militarizmust. Egyesek szerint a militarizmus a hadsereg túltengő politikai hatalmát jelenti, mások minden agresszív, a háborús konfliktusok kirobbanásától vissza nem riadó politikát militarizmusnak neveznek. Vannak, akik militarizmusnak azt értik, hogy az egész nemzetgazdaságot alárendelik a hadsereg felszerelésének, ellátásának, mások militaristának tekintenek minden olyan társadalmat, amelyben túlteng a státus-szimbolizmus, a ceremónia és a „drill“ (a fegyelmezés, az „idomítás“). Jóllehet mindezek a meghatározások megragadják a militarizmus egyik vagy másik fontosabb vagy kevésbé fontos jegyét, egyik sem utal a lényegre. Lenin több mint fél évszázaddal ezelőtt a következőképpen határozta meg a militarizmust: „A jelenkori militarizmus a kapitalizmus eredménye. Mindkét formájában a kapitalizmus »életmegnyilvánulása«: mint katonai erő, amelyet a tőkés országok külső őszeütközéseikben használnak (*Militarismus nach aussen* — ahogy a németek mondják), és mint fegyver az uralkodó osztály kezében a proletariátus minden megmozdulásának elfojtására (*Militarismus nach innen*).“ Nem kétséges, hogy a militarizmus a termonukleáris fegyverek időszakában óriási veszély az emberiség számára. Ugyanakkor — mivel ezek a fegyverek gyakorlatilag az egész emberiséget veszélyeztetik — fokozottan érvényes Engels előrelátása, miszerint a militarizmus saját pusztulása csíráit is magában hordja (Anti-Dühring). Ma még inkább, mint Engels idejében, ez a pusztulás csakis a haladó erők harca eredményeképpen következhet be.

Az említett kérdések vizsgálata mellett a hadsereg-szociológiai kutatásoknak egy másik iránya, mint említettük, a hadsereget mint szervezetet tanulmányozza.

Sajnos, nincs helyünk itt organizáció-szociológiai kitérőre. Annyit azonban meg kell említenünk a jobb megértés kedvéért, hogy a szociológiában szervezeten ún. célcsoportot értenek, bizonyos célok megvalósítására szervezeten törekvő emberek tömörülését. Megkülönböztetnek formális és informális szervezeteket. A formális szervezetekben a szerepek intézményesülnek, e szervezetek működését jogi módszerrel megállapított előírások szabályozzák. A szervezet abban különbözik a csoporttól, hogy a csoportban az összetétel a döntő (ha változnak az egyének, változik a csoport), a szervezetben pedig a *struktúra* a fontos (az egyének változhatnak, de a szervezeten belül a szerepek struktúrája viszonylag változatlan marad). A formális szervezetben intézményesül a befolyás egyenlőtlen, hierarchikus felépítése. A hadsereg is formális szervezet.

Nem kívánunk itt állást foglalni abban a hadsereg-szociológusok között zajló vitában, hogy a hadsereget csupán fokozati különbségek választják-e el más tár-

sadalmi szervezetektől, vagy pedig — sajátos jellegénél és funkciójánál fogva — alapvetően különbözik minden más társadalmi szervezettől. Kétségtelen azonban, hogy a hadsereg közelíti meg leginkább a *formális szervezet* szociológiából ismert elméleti modelljét, azaz minden más formális szervezetenél következetesebben és „tisztábban“ tartalmazza a formális szervezetet jellemző jegyeket. A hadseregben fejlesztették ki a legteljesebben a szervezeti fegyelmet, a hierarchiát, a tevékenységek koordinálását. A hadsereg egyes szociológusok véleménye szerint a leginkább megérdemli a „totális intézmény“ elnevezést, mivel tagjainak „háztartását“, munkáját, szabad idejét, minden tevékenységét magában foglalja és szabályozza. Mindez arra szolgál, hogy áthidalhassanak bizonyos ellentmondásokat, amelyek előbbieik hiányában széteséssel fenyegetnék a szervezetet.

A hadseregszociológusok feltárta számos ilyen ellentmondás közül csak néhányat említünk. Háború esetén gyakran ellentmondás lép fel a parancsteljesítés, a kötelességteljesítés és létfenntartási ösztön között; antagonistá osztálytársadalmakban ellentmondás van a főleg dolgozókból álló közkatónák egyéni meggyőződése és a hadseregnek az uralkodó osztály politikai célkitűzéseit előmozdító tevékenysége között; a hadsereg olyan szervezet, amelynek tulajdonképpeni funkciója a háború, de fenn kell állania békeidőben is, és állandóan készülnie kell funkciójára anélkül, hogy feltétlenül sor kerülne erre; a szervezetnek meg kell őriznie struktúráját, hierarchiáját, jóllehet tagjainak zöme 1—3 év leforgása alatt kicserélődik. Mindennek az áthidalása végett szükséges kifejleszteni a szervezeti tökéletességet. Ennek módzatai nagy vonalakban a következők. A hadsereg monopolizálja tagjai viselkedésének szabályozását. A szervezet irányában tanúsított lojalitás mindenek fölött áll. A parancs normája minden más normát érvénytelenít. A katonai normák tiszteletben tartására a kényszer minden eszköze alkalmazható. A szervezet pontos hierarchiát dolgoz ki, és meghatározza a hierarchiából eredő kiváltságokat. Az antagonistá osztálytársadalmak hadseregében a hierarchikus különbségek gyakran valóságos kasztjellegget öltenek. Nagy szerepet játszik a szimbolika, a ceremónia.

Jóllehet a szocialista országok hadseregei sem tudják teljesen nélkülözni mindelemeket egyikét-másikát, itt — például hazánk hadseregében — előtérben állnak az olyan tényezők, mint a szocialista tudatosság, az öntudat, a kollektívizmus, amelyek a szocialista hadsereg minőségi sajátosságaiból, nevelő funkciójából, a párt vezető szerepéből következnek.

A hadseregnek mint formális szervezetnek a vizsgálatában a szociológusokat olyan kérdések érdeklik, mint a szervezet funkcionális struktúrája (S. A. Stouffer, M. Janowitz, K. Lang munkái), hierarchikus struktúrája (A. J. van Doorn, J. H. von Heiseler), a tekintély szerepe, a kommunikációs rendszer (Maury D. Feld, Theodore Caplow és mások), a státus-rendszer (Ch. Coates, R. J. Pellegrin).

Az empirikus hadseregszociológiai kutatások nagy része az ún. informális struktúrával foglalkozik. Az *American Soldier* tetemes része éppen ilyen kutatások eredményeit ismerteti. Túlnyomórészt társadalomszociológiai kutatásokról van itt szó, a már említett stressz-helyzetek áthidalása érdekében.

Külön kutatási terület a hadseregszociológiában a katonai vezetéssel, valamint a katonasággal mint hivatással és karrierrel kapcsolatos kérdések.

Folytathatók a felsorolást, de úgy gondoljuk, az eddigiek is — noha a teljeség igényével nem nyújthattak áttekintést a hadseregszociológiáról — érzékeltetik, hogy a szociológiának ez a területe érdeklődésre tarthat számot. Nemcsak azért, mert a korunkban oly nagy szerepet játszó intézményt és szervezetet kutat, hanem mert valóban előmozdíthatja a jobb, teljesebb társadalmi önismeretet.

Támadókedv és segítség

Foszló gyermekkori élményeim legalján rejtekeznek a háború. Sztalinygyertyák világítanak messze, a szátmárhegyi kápolna felé, majd egy kolozsvári óvóhely sötét arcai és pislogó lámpái. Képek egy riadt gyermek recehártájára, idegsejtjeibe rögzítve. Ezekre a pillanatokra emlékezve egyeztem bele könnyelműen, hogy biológusként próbáljam papírra vetni a háború veszélyére rezonáló gondolataimat. Kellemtelen a viaskodás e feneketlen mélységeket rejtő témával, mélységekkel, melyekbe leereszkedni nem elegendő a szabott határidő. Kellemtelenek a ködfalás és szélmalomharc ismétlődő történelmi példázatai, a jószándékot gáncsoló ismert és ismeretlen buktatók.

Félelmetes — életkereteinkből kilépve — a történelemben annyira előretenteni, amennyire a földtörténet számegegyesén visszafelé már emberként emlékezünk.

Eszmélő emberösünk viselkedéséről csak közvetett ismereteink, inkább csak sejtéseink vannak. A civilizációval napjainkban kapcsolatba lépett primitív emberek reakciói sem igen állíthatók megnyugtató párhuzamba az állat és ember mezsgyéjét átlépő őseink ösztönvilágával. Nem kétséges azonban a tény: a biológiai környezet mindig saját törvényeinek szerzett érvényt az emberi törzsfág sarjadásának minden szakaszában. Ilyen körülmények között alakult ki az embernek az állatvilághoz kapcsolódó génkészlete — a *Homo sapiens* „gen-pool“-ja —, melyet a viszonylag rövid társadalmi periódus csak felszínesen módosíthatott. Az emberi eszmélkedés korai szakaszai éppen úgy biológiai gyökerek, mint maga az állatvilág, mentesek a lét és erkölcs kérdései feletti vívódásoktól, de annál terheesebbek, az élelemforrások és előnyösebb helyzetek megszerzéséért zajló küzdelemmel. Míg azonban az életközösség állattársai karmokat, agyarakat vagy szarvakat fejlesztettek a természetes kiválasztás nyomása alatt, addig az embernek memóriája és asszociációs képessége fejlődik, találmányossága és — szellemi-technikai lehetőségeinek arányában — támadó kedve is fokozódik környezetével szemben.

A sarjadó öntudattal együtt nő az emberi tettek következményeinek súlya, a felelősség mértéke. A vallások és istenhitek földet átfogó nagy szövevényében önként kínálkozó közös vonás egyebek mellett a felelősség áthárítása: az emberi tettekért az embert alkotó, irányító hatalom a felelős! Istenek nevével és nevében zajlik évezredek át a történelem, a természeti kort a természetfelettibe vetett hit kora váltja fel. Közben egyre bonyolultabbá válik a társadalmi élet hálójája, egyre világosabb, hogy az embert nem isteni, hanem társadalmi erők vezetik a történelem útján. Alig egy százada dől meg először az isteni eredet kiváltsága, a darwinizmus végleg betömi a szakadékot az ember és az állatvilág között, az új szemlélet azonban csak fokozatosan tudatosul.

Az ember biológiai meghatározottságának hangsúlyozása már kezdetben sem a társadalmi törvények szerepének tagadása felé tör, az ilyen törekvések sohasem voltak a darwini irányzat sajátjai. Mindössze arról lehetett szó, hogy a társadalom alapsejtjei — az egyének — társadalmilag ugyan módosított, de lényegében meg nem változtatott biológiai örökség kényszere alatt táplálkoznak, szaporodnak és viselkednek. Tömegek esetében a táplálkozás és a szaporodás, az egyén és a társadalom viszonyát vizsgálva a viselkedés szerepe hangsúlyozódik. A tömegek táp-

lálkozása és szaporodása az élő környezetre nehezedő biológiai nyomás; az egyéni viselkedésmódok a társadalmi fogaskereknek áttételein erősödhetnek fel katasztrófális mértékben. A közhangulatot formáló reflektoroknak, a napisajtónak, rádióknak, televízióknak a torzítótükrük mindhárom jelenséget — a táplálkozást, a szaporodást és a viselkedést — egyre idegesebben pásztázzák szerte a világon. Bár távlatokban meggondolkoztat, ma azonban még nem megalapozott az aggodalom. Emlékeznünk kell arra, hogy a túlnépesedés csaknem két évszázada kísértő rémképe már az 1800-as évek elején is alkalmas volt pánikhangulat gerjesztésére, és azóta is amolyan politikai vészmadárként kísért.

A háborús és a békés ellentétpárjában tulajdonképpen egyfelől az emberi támadókedv és ellenségeskedés, másfelől a barátság és önfeláldozás érzése állítható szembe egymással. Mindkét érzés az állatvilágban gyökerező, de ugyanakkor ősi emberi tulajdonság, s fokozatosan felerősödve együtt vezetett el az emberi faj mai sikereihez és kudarcaihoz a bioszférában. További emberi sorsunk is sokban ennek az ellentétpárnak az egyensúlyától, az egyensúly alakulásától függ.

Ma különösen a támadókedv, az agresszivitás vizsgálata izgatja érthetően a kutatókat, olyannyira, hogy munkájuk nyomán a tudományok rendszerében már külön tudományágról is beszélnek: az *agresszológia* a törzsfajlásra tekintő összehasonlító módszerek révén keresi a fegyverek erejével felmérhetetlen következményűvé fokozott emberi támadókedv biológiai gyökereit és törvényszerűségeit. A kutatókat leginkább törzsfánk tengelyében a rágcslóktól a főemlősökön át az emberig vezető vonal képviselőinek, valamint a különböző emberfajtáknak eltérő agresszivitása érdekli, csoportonként vizsgálva az agresszív viselkedésmódok folyamatát és következményeit.

Bebizonyosodott, hogy a támadókedv fokozódása az emberi törzsaágon része egy *táplálékszerzési* reakcióláncnak, mértéke sokáig az éhségérzet fokozódásával arányosan nő. Durva megközelítésben jól példázza ezt a mindennapi tapasztalat, az éhes ember ingerlékenysége, harapós kedve... egy kitörölhetetlen ősi reakciólánc élettani csökevénye. Hasonlóságok sorozatát felmérve az is kétségtelen, hogy az agresszivitás biológiai értelemben *területvédő* reakcióval is társult. Az állatvilág törzsfáján már a halak vagy egyes rovarok is agresszív magatartással válaszolnak a lakóhelyüket, vadászterületüket megsértő fajtárral vagy más állatfajjal szemben. Ez a területvédő reakció az emlősök több csoportjánál erősen hangsúlyozott. Az agresszivitás ugyanakkor *szexuális* partnerszerző és partnervédő reakció is, és különösen felerősödik azokban az állatfajokban, melyek — mint az emberszabásúak — hosszú ideig kénytelenek óvni gyámoltalan utódaikat.

Ilyenformán önként adódik a végkövetkeztetés: az agresszivitás mértéke az állatvilágban változó jelentőségű, de semmiképpen sem elhanyagolható evolúciós feszítőerő.

Az emberré válás társadalmi szakaszában ennek az ősi, primitív agyszerkezetekben rögzített neuro-hormonális folyamatok mozgatta viselkedésformának a szerepe alapvetően megváltozott. A legfontosabb módosulás, hogy a folyamatok megindításához, a támadókedv felkeltéséhez a második jelrendszer kialakulásával szükségletlenül vált minden esetben a közvetlen inger. Az alantas indulatok pusztán szavakkal is kiválthatókká, ébren tarthatókká váltak. Ugyanakkor a társadalmi viszonyok bonyolult hálózatában egyre inkább csökken az a szelekciós erő, mely adott esetben valódi értékének szintjén képes tartani egy választott vagy éppenséggel alkalomszerű vagy történelmi jogokra hivatkozó „vezér“ kóros agresszivitását. A vezetőt a rivális ökle, foga, fegyvere elől társadalmi szervezetek, érdekszövetségek hálója védi, s személyes indulatainak lavináját beláthatatlan kö-

vetkezményekkel zúdíthatja alá. A társadalmi gépezetnek számtalan lehetősége van arra, hogy a szavak erejével szátsa, élessze a biológiailag mélyen rögződött agresszivitást, kijátszva egyes embercsoportok területvédő, táplálékszerző vagy éppen szexuális ösztöneit.

A túlzott agresszivitás csak legritkábban társul kiegyensúlyozottsággal, megfontoltsággal. Kritikus helyzetben nagy erkölcsi-szellemi terhelés, ami nehéz döntések esetében különösen fenyegető. Könnyen az ösztönös támadó reakció uralkodik el a megfontolt nyugalom felett. Ezen a ponton válik fontossá a biológiai gyökerek, a képességek és korlátok tisztánlátása. Politikai krízisek súlya alatt is könnyen összeroppan a szürke agykéreg társadalmi hatásokat felmérő tojásbéja, és az alsóbb emeletek ösztönös reakciói szabadulhatnak el. A felelősség felmérhetetlen, a pszichotikus hangulatban hozott döntéseket végzetes atomfelhők árnyékolhatják.

A gépek hibalehetőségei mellé társuló emberi hibát súlyosbítja, hogy az agyvelő mint létfenntartásunk eszköze csak véges számú értelmi és érzelmi elem felmérésére képes, csak a közvetlen környezet jelenségeit érzékeli teljes valóságában. A pilóták — emberek az emberek között — bizonyára százból kilencvenkilenc esetben kereken megtagadnák, hogy egy hároméves kisgyermeket petróleummal leöntsenek és sajátkezűleg meggyújtsanak. Ugyanezek az emberek azonban néhány száz méter magasból, néhány gomb és fogantyú fedezéke mögül gatlástalanul árasztják el napalm-bombákkal a falvakat és városokat. A tettek súlyának növekedése a döntési létrán fölfelé haladva egyre nagyobb, de ugyanakkor a nagy számok és a növekvő távlat miatt egyre kevésbé érzékelhető az égen számára.

Az összkép sötét tónusait szintén az állatvilágból örökölt, de a támadókedvvel ellentétben még sajátosabban emberi tulajdonság fényfoltjai ellensúlyozzák. A közösségi érzés, az összetartozás, segítség, együttműködés és önfeláldozás tulajdonságcsoportjának felerősödése szintén jelentős tényezője volt az emberré válásnak. Darwin vázolta fel először azt a képletet, mely az ember erkölcsi fejlődésének biológiai motorjához ad kulcsot. Szerinte az ősembernek vagy majomszerű elődeinek, hogy társas lénné váljanak, ugyanazokra az ösztönös érzésekre kellett szert tenniük, melyek más állatokat arra készítettek, hogy közösségben éljenek. Nyilván az ősember is rosszul érezte magát, ha távol volt társaitól, ők is figyelmeztették egymást a veszélyre, és kölcsönösen segítették egymást. Mindez együttérzést, együttműködést feltételez. Ezeknek az immár társadalmi tulajdonságoknak a fokozatos érvényesülésére lehet számítani az embercsoportok fejlődése folyamán. Ha az ősembernek két törzse ugyanazon a vidéken versenyre kelt egymással, és az egyik törzsnek sok bátor, együttérző és hűséges tagja volt, akkor ez a törzs érte el a nagyobb sikereket, ez szaporodott nagyobb mértékben „Egy önző és perlekedő népben — írja Darwin — nincs összetartás, és összetartás nélkül semmit sem lehet elérni.“ Az összetartozás, együttérzés alaptulajdonságainak felerősítésén kell minden erővel munkálkodnia a XX. és bizonyára még a XXI. századnak is, hogy Szent-Györgyi Albert hasonlatára utalva, idejében kiterjeszthessük az egész Földre az egykori törzsi tilalom egyik új formáját: „Ebben a kozmikus barlangban egymásra fegyvert emelni tilos!“

Nyilván nincs helye itt a lelkendező derűlátásnak. Ma azonban már nemcsak a józan belátás, hanem a félelem is a béke és az összembari egyetértés felé tereli az embert. Amit dajkált az ő- és ókor, felbolygatott a középkor, érlelt az újkor és forral a jelen — felnőtt emberközösségünk jövőjét —, a Homo sapiens biológiai lehetőségeinek és korlátainak biztos felmérése kell hogy megelőzze.

Reméljük — mert nem tehetünk mást —, hogy a társadalmi erők szövetségeseiként az ember egyre izmosodó biológiai önismerete tartós jövendőt segít életre.

A tó hívása

Pevzner 1903, Szergejev 1934, Lebegyev 1916,
Birman 1938, Birman 1941, Drobot 1907 ...

A fasizmus
áldozatainak
emlékére

Mezőink mintha lefagytak volna.
Csöndesség.
Gettó a tóban. Gettó a tóban.
Három hektár élő tófenék.

Egy tarka kabátos polgár
kitűnő horgászlesre csábít,
de vér van,
vér aprócska horgán,
látszik!

„Nem jöhetek — mondja Vologyka,
de mehetne, képe mutatja —
olyan ez, mint hogyha
be sem férne az agyba!

Ha élő vízzel megmosom magam,
lehet, valaki életét szétzavarom.
Lehet, tenyeremben Majsa, Másenyka van,
s szétmázolom őket az arcomon.

Ne érintse e tónak fodrát,
tisztelt rokkant, a csónakod.
Tenyereddel illessed inkább —
e víz sajnó.

S lehetséges, hogy nem másét, távoliét,
de feleségem vállait, karját,
reményét, fürtjeit, tenyerét
valakik szintén feloldhatják?

És a hatalmas vásártereken
kopoltyúval bádagon fog dobolni
az, mi melegség volt egyszer, és szem,
s térdemen szeretett lovagolni ...“

„Nem jöhetek — mondja Vologyka —
csak hunyorgok itt —
öntvény-éjeken,
akár halak a serpenyőre dobva,
asszonyok sikongva táncolnak nekem!“

A szakadt martról hív valakit
Kosztrov; iszik harmadik éve.

*S megjelenik
neki
a hal,
tóvize csodalénye.
„Te hal,
röpülő hal,
haragos-madonna-arcú,
fehér uszonyú,
mozdonyfütty-fehér farkú,
te hal,*

*Ríva volt a neved,
aranyszép Ríva,
Rívka, s valami más még, nem tudom,
jaj, halacskám,
ajkadban szögesdrót vagy halászhorog darabjaival
láthatlak itt,
fájdalom hala, bánat hala,
bocsáss meg nekem, átkozz meg, csak szólj
valamit . . .“*

Semmit se szól a hal.

*Csönd van.
Határmenti tó.
A fenyők állnak.*

*Legcsodálatosabb óvóhelye
életnek, felhőknek, magasságnak.*

Lebegyev 1916, Birman 1941, Rumer 1902, Bojko mindkettő 1933

Király László fordítása

JEVGENYIJ VINOKUROV

*Mikor a náci
hadigépezet... Mikor a náci hadigépezet
A hadszíntérre rottott megvadultan,
Én vettem szürke köpönyegemet,
És csöndben a közös bunkerbe kúsztam.
Madrid bikákat ölt. Tombolt Brián.
New Yorkban áremelkedésre vártak.
Csöndben bekúsztam. Bunkerünk falán
A vizesvályú tompa fényt sugárzott.
Még egy kicsi, — s indulnak a rajok!
Nézd, az asztalon hogy ugrál a kocka.*

*Géppuskával a mellvédhez futok.
S már szememet a föld sárral bevonta.*

Böölöni Sándor fordítása

Orenburgi öregasszonyok

Fölpattantak az ajtók.
Kiszálltunk — negyvenen . . .
Vad eső beteggé paskolt
Jónéhány éjjelen!
Homokra-kőre nyúlva sok,
Mások éhségtől szédelegve . . .

S az orenburgi öregasszonyok
Ekkor az étellel megjelentek.

„Alacsony rendű“ embereknek
Szerencsét kívánni? Nekünk?!
Hisz Bugulma, Akbulak, és ezekhez
Hasonló mind a nevünk!
Soványak vagyunk s csúnyák,
És nyugatra kell mennünk.
Sejlik a „Szilikát“-gyár
Túl a hatalmas erdőn.
. . . Utszakasz útszakasz után —
Se család sehol, se rokonok . . .

Egyedül voltatok az idők során
Ti, orenburgi öregasszonyok.

Az arc túlsó oldalán

Egy alkalommal,
keserű utam során az Alpokban, bizonyos helységben,
hol annak idején konklágerek voltak,
poros juhnyáj kellős közepén
találtam magam.

A juhok egykedvűen körbefolytak,
mindkét oldalon,
akárha valami szigetet.
Böködték ostoba
göndör pofájukkal
egymást, s engem is.

Úgy mentek, úgy vonultak ezen az úton,
mint ezer évvel ezelőtt,
mint kétezer év előtt.
Tovafolytak, mintha velük folyna
a füves hegyoldal,
a domb,
s felhőivel az ég.

A pásztor kiszakított egy bárányt,
éles kést vett elő.
A másik rakni kezdte
a tüzet a vacsorához . . .

Arra gondoltam, ha leemelhetném arcukat,
mint edény fedelét,
megláthatnám mögöttük a gomolygó
kóoszt.

Király László fordításai

JUNNA MORIC

*Tetszel nekem,
zöldposztós
biliárd...*

Tetszel nekem, zöldposztós biliárd,
rajtad minden összesen milliárd:
A számozott golyó robajai
s a nullák, miket a gyalázat vétett —
bennük a fényes bolygó indítékai
konkrétak, mint egy biblia-idézet.

A következő, végezvén a sort,
a golyókat halászta ki a résen:
egy ragyogó törvényt fogalmazott
Mayer doktor — született szerencsétlen.
Mint Szodoma — nagyravágyott szegény!

... Ám megfogta, s sárga-csillagos házba
cipelte két veres csendőrlégény,
hol petróleum várta — beoltásra.
S széthullt, mint meteorit-darabok.
Mint kő, mit légnyomás vet széjjel.
„A haza tűzben!“ — fájón zokogott.
Poroszország kioltotta köpével.

Tetszel nekem, zöldposztós biliárd,
hisz annyi mindent juttatsz az eszembe!
Bár rajtad minden kerek milliárd —
ettől nem változik a dolgok rendje.

Király László fordításai

TADEUSZ RÓZEWICZ

Megmenekülés

Huszonnégy éves voltam
s megmenekültem,
mikor a vágóhídra vittek.

Üres és egyhangú szavak:
ember és állat
szeretet s gyűlölet
ellenség és barát
sötétség s fénysugár.

*Az embert legyilkolják, mint az állatot.
Én láttam őket:
szertedarabolt emberek fuvarjait,
kikre nem vár többé feltámadás.*

*Hiszen a fogalmak csupán szavak:
erény és becstelenség
igazság és hazugság
szépség s alaktalanság
merészség s gyávaság.*

*Erénynek és becstelenségnek egy a súlya.
Én láttam őt:
az embert, aki egyszemélyben
a bűn és erény mintaképe volt.*

*Keresem a tanítót, a mestert, aki
látásom, hallásom, beszédem visszaadja,
a fogalmak, dolgok számára új nevet talál
és elválasztja a fényt a sötétől.*

*Huszonnégy éves voltam
s megmenekültem,
mikor a vágóhídra vittek.*

PETER HUCHEL

Zsoltár

*Hogy majd az embermagból
Ember
S az olajfa magvából
Olajfa
Ne legyen,
Ezt a halál mércéjével
Kell lemérni.*

*Akik itt laknak
A föld alatt
Cementgolyóban,
Erejük hasonló*

*A fűszáléhoz
Az ostorozó hóvihárban.*

*Az üresség történelem lesz.
Termeszék írják
Csápjaikkal
A homokba.*

*És nem kutatják majd
Azt a fajtát,
Amely buzgón igyekezett,
Hogy elpusztítsa önmagát.*

Ritoók János fordításai

A SZOVJET NÉP HONVÉDŐ HÁBORÚJA

Egy évvel ezelőtt emlékeztünk meg a második világháború európai befejeződésének negyedszázados évfordulójáról. Most ismét egy dátum — 1941. június 22-e — harmincéves távlata figyelmezteti a fenyegetett és küzdő világot.

Annak a napnak a hajnalán 3 óra 30 perckor a hitlerista Németország roppant katonai gépezete megindult a Szovjetunió szétzúzására és leigázására.

A Szovjetunió elleni náci támadásban világosan megnyilvánult a nemzetközi imperializmus erőinek az a törekvése, hogy a fasiszta Németország segítségével megsemmisítsék a szocializmust. Amikor ezt a háborút előkészítették, a fasizmus nemcsak imperialista, hódító célokat tartott szem előtt, hanem osztálycélokat is — a világ első szocialista államának felszámolását.

A Fekete-tengertől a Balti-tengerig terjedő frontvonalon megkezdődik a szovjet nép élethalálharca, nagy honvédő háborúja. Ezzel a Szovjetunió is belépett a második világháborúba, a hitlerista expanzió leigázta vagy fenyegette országokkal együtt küzd a „tengelyhatalmak“ világalomra törekvő, hódító politikája ellen, a fasizmus legyőzéséért. A szovjet állam részvétele ebben a küzdelemben elmélyíti és megszilárdítja annak igazságos, antifasiszta, felszabadító jellegét, egyben döntő mértékben előmozdítja és biztosítja pozitív tartalmú, győzelmes befejezésének távlatait.

A hitleristák támadásukat, amellyel nyilvánvalóan megszegték az érvényben levő kétoldali megneemtámadási szerződést, „preventív“ háborúnak akarták feltüntetni, elhítelve a közvéleménnyel, hogy csak megelőzték a „szovjet bolsevizmus“ Európát fenyegető „agresszióját“. Ezt a mesterkedésüket azonban a tények világosan megcáfolták.

A német imperialisták világalraelmi terveiben központi helyet foglalt el a Szovjetunió területeinek meghódítása, a szovjet rendszer felszámolása. A Reich vezetői még a szovjet—német megneemtámadási szerződés aláírásakor sem feledkeztek meg egy pillanatra sem agresszív szándékaikról. 1939. november 23-án, vagyis három hónappal a szerződés aláírása után, Hitler kijelentette: „Sokáig kételyeim voltak, nem kellene-e a kelet elleni támadással kezdenem, s csak azután fordulni nyugatra. Kényszerűségből úgy alakult a helyzet, hogy a kelet a közeli jövő számításaiából kiesett... Szerződésünk van Oroszországgal. A szerződéseket azonban csak addig szokás megtartani, amíg azok előnyösek. Oroszország ellen csak abban az esetben fordulhatunk, ha nyugaton felszabadultunk.“

Az 1939. szeptember 1-ét követő több mint másfél évben a hitleri Németország az európai szárazföldön végrehajtott területi hódításokkal lényegesen növelte hadigazdasági potenciálját, s az erőviszonyokat saját javára változtatta meg. A nyugaton elért könnyű győzelmek pedig rendkívül elbizakodottá tették a fasiszta vezetőket. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy a lengyelországi és franciaországi hadjáratokhoz hasonlóan keleten is villámháborúval számolhatnak.

Már 1940. július 21-én hozzákedtek a Szovjetunió lerohanása hadműveleti tervének kidolgozásához. Szándékuk lepezéseként formailag tovább készültek az Anglia elleni invázióra. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Churchill a második világháborúról szóló művében, hogy „az Anglia elleni légiháború folytatása szükséges és alkalmas lehetőséget adott Hitlernek, hogy erőt ennek leple alatt összpontosítsa Oroszország ellen“.

Készülő terveik szerint 1941 tavaszára tűzték ki a támadást, azzal a meggyőződéssel, hogy a Szovjetuniót néhány hét alatt (Hitler legfeljebb három hétre számított) megadásra kényszerítik. Elképzeléseik a szovjetellenes háborúról — kezdetben *Otto-terv* néven emlegették — fokozatosan kristályosodtak ki, s 1940 decemberének közepén kaptak végleges formát; ekkor a direktíva szövegét *Barbarossa-hadművelet* fedőnéven hagyták jóvá. E szerint a „német fegyveres erőknek készen kell állniuk arra, hogy még az Anglia elleni háború befejezése előtt gyors lefolyású hadművelet útján legyőzzék Szovjet-Oroszországot“. A haditerv alapeszméjét a direktíva így határozta meg: „Az orosz hadseregnek Oroszország nyugati részén tartózkodó csapatait páncélos egységek mély előnyomulásával végrehajtott bátor hadműveletekben meg kell semmisíteni. Meg kell akadályozni, hogy harc képes egységek visszavonuljanak... A hadművelet végső célja: elhatárolódni ázsiai Oroszországtól általában az Arhangelszk—Volga vonalon.“ Részletesen meghatározta a terv a három hadseregcsoportba szervezett csapatok összpontosításának helyét, felvonulásuk módját, a csapások irányát és sok más, a hadművelettel kapcsolatos részletkérdést. A direktívához kiadott „különleges utasítások“ kidolgozták a megszállt szovjet területeken végrehajtandó intézkedések, a lakosággal szemben alkalmazott legkegyetlenebb terror rendszerét, a Szovjetunió kifosztásának aprólékos programját; ez utóbbit tartalmazta a Göring jóváhagyta *Irányelvek a gazdaság irányításához az újonnan megszállt keleti területeken* elnevezésű részletes tervzet, aminek fedőneve is volt: „Zöld dosszié“.

1941 februárjától gyorsított ütemben folyt a hitlerista csapatok átdobása a szovjet határra; május 10-én a német fasiszta légierő végrehajtotta utolsó támadását Anglia ellen, s zömében keletre települt át. Fokozták a szovjet területek és csapatmozgások légi és más eszközökkel végrehajtott felderítését.

*

A június 22-én meginduló támadásban a németek 170, a csatlósállamok 35 hadosztálya vett részt. Náci szokás szerint csak akkor adták át az ultimátumot, amikor a csapatok már mélyen behatoltak szovjet területre. A hadműveletek első két hetében az eredeti tervnek megfelelő irányban 400—600 km-re törtek előre, kelet felé haladásuk napi üteme 30—60 km között volt. Megismétlődött — de szétdületes méretekben — a lengyelországi hadjárat sikere, és beigazolódottnak látszott a Panzer—Stuka kettős alkalmazásának legyőzhetetlensége: az, hogy a világ egyetlen hadserege sem képes ellenállni a náci seregeknek. A hadműveletek harmadik hónapjában már nagyobb területet hódítottak meg szovjet földön, mint maga a III. Birodalom. A Vörös Hadsereg óriási veszteségeket szenvedett mind emberállományban, mind hadfelszerelésben. Nemcsak a náci vezetők, de a nyugati (angol—amerikai) politikusok és katonai szakértők is biztosra vették a Szovjetunió összeomlását.

A politikai és szakirodalomban különféle és ellentmondó véleményekkel találkozunk a honvédő háború első időszaka sikertelenségeinek magyarázata során. Nem alakult még ki megközelítően sem véglegesnek mondható álláspont, hogy

mennyire objektív és mennyire szubjektív okokra vezethetők vissza a vereségek, és igen súlyos — néhol pusztán objektív katonai tényezőkkel nem indokolható — veszteségek. Különösen sok szó esik Sztálin felelősségéről, aki kezében tartotta az ország és a párt legfőbb irányítását. Ennek a kérdésnek csak valamennyire is megnyugtató megválaszolásakor rendkívül sok tényezőt kell figyelembe vennünk: a nemzetközi politikai helyzetet, különös tekintettel a nyugati hatalmak magatartására (müncheni politika, provokációk); a katonapolitikai viszonyok alakulását a hitleristák európai és a japán militaristák ázsiai agressziói után (a szocialista állam elszigetelődésének veszélye); a szovjethatalom gazdasági-politikai-katonai potenciálját; a Vörös Hadsereg felkészültségét (technikai szempontból és a parancsnoki kar képzettsége szempontjából) egy modern háború megvívására egy jól felszerelt és tapasztalatokkal rendelkező, mindenre kész ellenséggel; szervezési, irányítási problémákat; a Szovjetunió belpolitikai életének arculatát az adott szakaszban s kétségtelenül a kulcspozíciók kezében tartó vezető személyes kvalitásainak erős oldalait és fogyatékoságait. A legelfogadhatóbb, a tényleges történelmi helyzetnek legmegfelelőbb következtetésnek Baltyin szovjet történész megállapítása tűnik: „Ha az általános politika és stratégia szemszögéből a német invázió nem is volt meglepetés a Szovjetunió számára, taktikai síkon mégis készületlenül találta a Szovjetuniót.“ Ennek megfelelően elismerjük a helyes távlatot, amelyben Sztálin mozgott, de azokat az akadályokat is, amelyeket ugyanaz a Sztálin gördített egy gyors és idejében való mozgósítás elé, a német offenzíva időpontjának kiszámításában elkövetett tévedésével.

A felvetett bonyolult kérdéskomplexum megoldásában — s még akkor is csak részleges — eredményt úgy érünk el, ha tekintettel vagyunk Sztálin tevékenységének ellentmondásos jellegére. Egyrészt nem kétséges, hogy az ő személyisége áll az öt éves tervek gigászi erőfeszítéseinek, a szocialista társadalom fejlődésének, rohamos megszilárdításának és haladásának középpontjában, másrészt mérhetetlen hatalmat összpontosítva, megszegte a kollektív vezetés és a szocialista törvényesség elveit, így a fejlődéssel ellentétben álló negatív, visszahúzó elemeket honosított meg. Felbecsülhetetlen szerepe volt a szovjet hadsereg megszervezésében és fejlesztésében, de ugyanakkor gyengítette annak ütőképességét, eltávolítva — szinte a megszállottságig menő bizalmatlanságában — néhány legtekintélyesebb és legtehetségesebb hadvezérét. Az állandó és gyötrő gyanútól vezetettve, csapdától félve tulajdon hírszerző szolgálatának sem adott hitelt. Ezeknek és más okoknak a következtében a Vörös Hadsereg a hitlerista támadás pillanatában sem felszerelésben, sem védelmi lépcsőzetes elhelyezkedésben nem rendelkezett a sikerhez szükséges feltételekkel. Jól átgondolt hadművelési tervek s harci tapasztalatok hiányában nem tudta sem feltartóztatni, még kevésbé megfelelő visszacsapással fogadni az agresszort.

Ugyanakkor általánosan elismert tény, hogy Sztálin a háború győzelmes befejezéséig mint legfelsőbb főparancsnok a hadművelési tervek összehangolásában, szervezési kérdések megoldásában és nem utolsósorban az általános politikai vonalvezetésben kétségbevonhatatlan érdemeket szerzett.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a kormány már a háború első napján felhívással fordult a néphez, hogy „zárkózzék még szorosabbra a párt és a szovjethatalom köré, fogjon fegyvert a haza védelmére“. Június 29-én a Központi Bizottság határozatot fogadott el, amely — felismerve a pillanat

roppant veszélyességét — elrendeli a szovjet nép összes erőforrásainak mozgósítását a fasiszta német betolakodók szétzúzására. Nyomban megjelennek az ilyen értelmű mozgósítás első konkrét intézkedései is: „Az ipar és a fenyegetett területek gazdasági kincseinek evakuálása keletre, stratégiai tartalékok alakítása és bevezetése, a partizánmozgalom fejlesztése az ellenséges hadtápvonalakon.“ Június 30-án megalakult az Állami Honvédelmi Bizottság, amely teljhatalommal rendelkezett valamennyi katonai, gazdasági és más kérdésben.

A honvédő háború első hónapjaiban a szovjet hadseregnek nem volt más választása, mint hogy az egész hadászati vonalon védelembe menjen át. Sem élőerők, sem eszközök nem álltak rendelkezésére ahhoz, hogy támadást, különösen pedig nagyszabású támadó hadműveleteket folytasson. A fasiszták nyomasztó légi fölénye különösen aláásta a szovjet csapatok állóképességét.

A sok hiba és néha maguknak a csapatoknak az elégtelen ellenálló ereje ellenére 1941 nyarán alapjában véve mégis létrejött a harcászati védelem, amelynek lényege: minél tovább feltartóztatni a fasiszta erőket, s ezzel időt nyerni újabb egységek előrevonására az ország belsejéből, új tartalékokat képezve és felvonultatva a legfontosabb irányban; az ellenségnek maximális veszteséget okozni, felőrölni és elvezettetni, ezzel némileg egyensúlyba hozva az erőviszonyokat, időt biztosítani a lakosság és az ipari objektumok evakuálására, a nemzetgazdaság haditermelésre való átállítására s felfejlesztésére, a lehető legtöbb erőt összegyűjteni és ellentámadásba átmenni.

A hadászati védelmet folytató szovjet csapatok szárazon, vizen és levegőben nemcsak fékeztek vagy éppen visszaverték az ellenséget, de mindenekelőtt igen jelentős veszteségeket okoztak neki. Így a Szovjetunió elleni háború első két hónapjában a Wehrmacht szárazföldi alakulatai mintegy 400 000 embert vesztek, a nyári—őszii hadjárat végére a szovjet—német arcvonalon ez a szám elérte a majdnem 800 000 főt.

A szovjet nép honvédő élethalálharcát együttérzéssel figyelték a világ haladó erői, az agresszorral közvetlenül szembenálló népek pedig új erőt merítettek belőle saját küzdelmükhöz. Számos kommunista párt tett közzé nyilatkozatot, s ezekben konkrét, az illető ország sajátos viszonyait szem előtt tartó harci programot adtak a néptömegeknek a fasiszta hódítók mielőbbi megsemmisítésére. Más pártokhoz hasonlóan a Román Kommunista Párt is állást foglalt és harcra szólított, világosan felvázolva a faszizmus elleni harc nemzeti és nemzetközi feladatait. Így 1941. július 8-án a Központi Bizottság körlevelet bocsát ki, amelyben leleplezi a Szovjetunió elleni háború igazi tartalmát, a hitleristák és hazai kiszolgálóik elleni harcra hívja fel az ország dolgozó népét, s a katonai fasiszta diktatúra megdöntését, a kilépést a szovjetellenes háborúból — amelybe az országot a nép akarata ellenére kergették — s Románia nemzeti és társadalmi felszabadítását tűzte ki feladatul. Ugyanezek a gondolatok jutnak kifejezésre az RKP 1941. szeptember 6-i platformjában, amely felhívja a politikai pártokat, csoportosulásokat, a kiemelkedő közéleti személyiségeket és az összes hazafiakat, hogy létesítsenek széles körű hazafias arcvonalat a faszizmus és a szovjetellenes háború ellen. A platform kifejti a hazánk néptömegei létérdekeinek megfelelő követeléseket, s szabotázsakciókra és fegyveres harcra hívja fel mindazokat, akiknek kedves népük szabadsága és függetlensége. A kommunisták s a körjük tömörült antifasiszták munkája nyomán fokozatosan kibontakozott a hitlerista és antoneszkánus katonai gépezet működését akadályozó szabotázsakciók, munkás-paraszt megmozdulások sorozata. Meggyorsult az anti-hitlerista hangulat és állásfoglalás kialakulása és erősödése a hadseregben, a hazafias érzelmű tisztek soraiban is.

A kommunista pártok és más antifasiszta erők vezetése alatt Európa leigázott országaiban kibontakozott és mind jelentősebb méreteket öltött az ellenállási mozgalom, előtérbe került a fegyveres harc (Jugoszláviában például az első fegyveres összecsapásra a megszállók és a partizánok között 1941. július első felében került sor; ebből nőtt ki a továbbiakban a Jugoszláv Felszabadító Hadsereg több mint négy évig tartó győzelmes háborúja). Fokozódott és újabb sikereket ért el a kínai nép harca a japán hódítók ellen. A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága 1941. július 7-én kiadott nyilatkozatában elemzi a hitleristáknak a Szovjetunió elleni támadása nyomán kialakult vilápolitikai helyzetet, és felvázolja a felszabadító népi háború feladatait.

A szovjet nép honvédő háborúja, de az egész emberiség sorsának további alakulása szempontjából is elhatározó jelentőségű, hogy az 1941 nyarán megkezdett tárgyalások és részleges megegyezések eredményeként csakhamar létrejött a Hitler-ellenes koalíció, amelyben a Szovjetunió, Anglia és az Amerikai Egyesült Államok vett részt, s amelyhez nemsokára több ország, köztük Kína is, csatlakozott.

Az antifasiszta koalíció tartósságát és hatékonyságát meghatározta az általa folytatott háború igazságos és felszabadító jellege, fő ereje pedig a szocialista Szovjetunió volt. A nyugati hatalmak a *lendlease* (kölcsonbérleti törvény) keretében — ha nem is lehetőségeikhez mérten — anyagi segítséget nyújtottak a Szovjetuniónak. De ugyanakkor különböző mesterkedésekkel, elsősorban az európai második front megteremtésének szándékos halogatásával, a számtalan megegyezésben vállalt kötelezettségük elmulasztásával lehetővé tették Németország számára, hogy fő erőit a Szovjetunió elleni arcvonalra összpontosítsa, s így jelentősen megnehezítették ennek helyzetét. A nyugati hatalmak egyes befolyásos körei azt akarták elérni, hogy a Szovjetunió, ha le is győzi az ő imperialista érdekeiket is veszélyeztető hitleri Németországot, annyira legyengülve kerüljön ki a küzdelemből, hogy ők azután zavartalanul uralkodhassanak a világ felett.

*

1941 nyarának végére a hitleristák „közép” hadseregcsoportja megközelítette Moszkva előterét, az „Észak” hadseregcsoport körülvárta és 900 napig tartó blokád alá vette Leningrádot, s számottevő eredményeket ért el a „Dél” hadseregcsoport is. Mégis a fennálló helyzet a villámháború csődjét bizonyította: ha nagy veszteségeket szenvedett is, a Vörös Hadsereg nemhogy a támadást követő három hét alatt, de három hónap alatt sem omlott össze. S ezeknek az első hónapoknak nagy szerepük volt a háború végső kimenetelében. A szovjet csapatok a vereségekből fe-dezik fel vagy ismerik meg azokat az új stratégiai elveket, amelyekkel — tökéletesítésük után — a következő években lépésről lépésre haladva felmorzsolják a hitlerista hadigépezetet.

1941 szeptemberének utóján az eredeti „Barbarossa-terv” részleges módosításával a fasiszta hadvezetőség a fő csapást — *Tájfün hadművelet* — Moszkva irányában készíti elő. Az erő — főleg a technikai fölény — túlnyomóan a németek oldalán van.

Ismeretesek a moszkvai csata hősi epizódjai, a lakosság helytállása: anélkül, hogy a termeléstől elszakadt volna, 100 000 moszkvai részesült harci képzésben, a moszkvaiak kezdeményezésére a háború kezdetétől 12 népfőlkelő hadosztály és sok felfegyverzett munkásosztág alakult, amelyek együtt küzdöttek a Vörös Had-

sereg csapataival. 120 000-en — főleg nők és fiatalok — a város erődítési rendszerén dolgoztak.

A helyzet válságos volt. A központi hivatalok egy részét és az egész diplomáciai testületet Kujbisevbe telepítették át.

A válogatott hitlerista egységek 1941. szeptember 30-ától december 5-ig vívott rendkívül elkeseredett csatában kíséreltek meg bevenni Moszkvát. Sokszor már úgy látszik, sikerül. De minden roham megtorpan a védők szívós ellenállásán. November 7-én a Vörös téren lezajlott hagyományos díszszemléről a csapatok egyes-nesen az arcvonatra mentek. A szovjet egységek a védekezést sorozatos ellenlökésekkel kombinálták. A német hadsereg hatalmas veszteségeket szenvedett és megtorpant, a Vörös Hadsereg pedig december 6-án ellentámadásba lendült, amely egészen január 15-ig folytatódott, s messzire visszavetette a rendetlenül visszavonuló náciakat Moszkva alól. A moszkvai csatában vereséget szenvedett a németek legjobb ötven hadosztálya. A Vörös Hadsereg itt a háború hat hónapja alatt első ízben nagy vereséget mért a hitlerista csapatok fő csoportosítására. Ez a háború döntő fordulatát készítette elő.

A hitleristák Moszkva alatt elszenvedett vereségének nagy jelentősége volt mind hadműveleti és katonapolitikai, mind általános világpolitikai szempontból. (1942 januárjában aláírták 26 ország deklarációját, melyben az aláíró felek kijelentik, hogy minden erővel és eszközzel harcolnak az agresszív államok ellen, és nem kötnek velük különbékét vagy fegyverszünetet. A nyugati szövetségesek ígéretet tettek a második front megnyitására 1942 folyamán.)

*

Az 1942 tavaszán felélénkülő harci tevékenység még mindig a hitleristák számbeli fölényével indult (májusban a szovjet—német arcvonalon több mint hatmillió sereg — a németeké és csatlósaiké — állt szemben a Vörös Hadsereggel).

Hitler politikai stratégiája és hadászata az 1942. év legközelebbi időszakára nagy vonalakban az volt, hogy délen (már nem volt lehetősége, hogy egyszerre támadjon minden hadászati irányban, mint 1941-ben a „Barbarossa-terv” szerint) szétűzsa a szovjet erőket, elfoglalja a Kaukázust, előrenyomul a Volgáig, elfoglalja Sztálingrádot (ma Volgográd) és Asztrahányt, s ezzel megteremti a feltételeket a Szovjetunió államiségének felszámolására. 1942 nyarán heves harcok dúlnak a déli országrészben, a hitleristák jórészt még kezükben tartják a hadászati kezdeményezést, s a nagy nyári offenzívában jelentős sikereket érnek el: elesik a Krím,

A szovjet katona emlékműve
Nyugat-Berlinben

a gazdag Don-vidék és a Donyec-medence, s Hitler seregei előretörnek a Volga és Észak-Kaukázus irányába. (A szakirodalomban sokáig folyt s még most sem dőlt el a vita arról, hogy vajon — bizonyos adatok erre engednek következtetni — a németek déli előretörése nem Moszkva átkarolására irányult-e.) A Vörös Hadsereg a lakosság s a partizánosok támogatásával igyekszik elreteszelni a nácik előnyomulásának útját, azonban objektív és szubjektív okokból ez még nem jár sikerrel.

Augusztusban a németek kijutnak a Volgához, és a hónap végén megkezdik Sztálingrád ostromát. Először repülőről ledobott bombákkal romhalmazzá teszik, majd megkísérlik elfoglalását. A Volga partján 40 km hosszúságban elnyúló, romokban heverő város hatalmas erődítményrendszerre válik, s kibontakozik a legigászbibb „utcai harc”, amelyet valaha is vívtak.

Eközben Sztálingrádtól északkeletre mutatkozni kezdtek a szovjet ellentámadás jelei, majd november 19-én, hosszas és alapos előkészület után elkezdődött a nagy ellentámadás. Ennek fő célja az volt, hogy megsemmisítse von Paulus 6. hadseregét és az ostromlót tegye ostromlottá. Az északról és délről majdnem egyidőben induló támadás a harapófogó két karjához hasonlóan zárja körül egy 1500 km²-nyi területen az ellenség 22 hadosztályát, 330 000 katonát. Hetekig tartó katlancsata és a bekerítettek felmentésére indult erők szétzúzása zajlik le a hóval borított síkságon. Hitler makacs rövidlátással megtiltja a fegyverletételt. Ezzel gyakorlatilag feláldozza a 6. hadsereget. A szovjet csapatok február 2-ra megsemmisítik a bekerített ellenséget; a 330 000 emberből 91 000 marad életben és kerül hadifogságba.

A kapitulált csapatok parancsnoka, von Paulus, szovjet fogságba esése után írott visszaemlékezéseiben arról elmélkedik, hogy helyesen járt-e el, amikor engedelmességre fölötteseinek, nem adta meg magát, vagy nem keresett valamilyen más utat. Az esztelen parancs meg nem tagadását azzal mentegeti, hogy — miúgy írja — a kapitulációval „egy új legendának, nevezetesen a sztálingrádi tórdőfés legendájának a talaját készítettem volna elő népünk történeti arculatának és a háborúból való kínos eszmélésének hátrányára”.

A Sztálingrádnál elszenvedett vereség katasztrófálisan hatott a hitleri Németország általános hadászati helyzetére, és alapjában rendítette meg egész hadigépezetét. A Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelme a döntő fordulat kezdetét jelentette a háborúban a Szovjetunió javára, és ezzel megkezdődött az ellenséges csapatok kiűzése szovjet területről. Ha az egész második világháború perspektívájából nézzük, a sztálingrádi győzelem a második világháború legnagyobb csatája: visszavonhatatlanul megpecsételte a III. Birodalom sorsát, s felmérhetetlen kihatással volt az egész nemzetközi helyzet további alakulására.

Még a Volgánál folyó nagy csata befejezése előtt fordulat következett be a Szovjetunió északi térségében is: 1943 januárjában a Vörös Hadsereg felszakította a leningrádi blokádot. Súlyos veszteségek és hosszas szenvedés után Leningrádba kezdett visszatérni a normális élet. A blokád megszüntetése nagy fontosságú katonapolitikai esemény volt. Meghiúsultak Hitlernek azok a tervei, amelyek a forradalom bölcsője, Lenin városa elpusztítására irányultak.

Az 1942—1943 telén lezajlott hadműveletek az egész szovjet—német fronton a Vörös Hadsereg nagy győzelmeivel végződtek. Az ellenségre mért csapások erejét jelentősen fokozta a partizánhadsereg mind nagyobb méreteket öltő tevékenysége, főleg az ún. „sínháború” — különösen Ukrajnában és Belorussziában —, amelyet a helyi illegális pártszervezetek munkája mellett a központból szerveztek és irányítottak. Erősödött a partizánok és a reguláris hadsereg együttműködése. Jel-

lemző, hogy 1942 végén a hitleristáknak szárazföldi erőik majdnem 10 százalékát a partizánok ellen kellett bevetniük. A partizánvétekenység roppant nagy hatással volt az ellenség csapatainak erkölcsi szellemére.

*

1943 nyarán a náci hadvezetőség nagy erőfeszítéseket tett, hogy ismét magához ragadja a hadászati kezdeményezést, s megkísérelte az újabb átfogó támadás kibontakoztatását, különösen a középső frontszakaszon. Ez azonban nem sikerült neki. A nyári hadműveletek is a Vörös Hadsereg újabb sorozatos győzelmeit eredményezték. A legjelentősebb a kurszki csatában elért győzelem. Az ötven napig tartó elkeseredett ütközetekben a hitleristák mintegy 500 000 embert és óriási mennyiségű hadfelszerelést vesztek. A Vörös Hadsereg jelentősen előretört nyugati irányban.

Ezután, 1943 második és 1944 első felében az állandó védekezésre kényszerített fasisztákat a Vörös Hadsereg kemény harcokban kiűzi hazája területéről, és folytatja üldözésüket a Szovjetunió határain túl is.

A honvédő háború éveiben a szövetségesek is heves tengeri és légi csatákat vívnak a németekkel, csapásokat mérnek a náci haderőre Észak-Afrika harcmezőin, majd 1943 júniusában partra szállnak Szicíliában. 1941 végétől rendkívül kiterjedt frontokon elkeseredett harcok folynak a Csendes-óceán térségeiben, a japán militaristák ellen. 1944 júniusában a szövetségesek, nagy hozzájárulással és bátorsággal téve tanúbizonyságot, partra szállnak Normandiában. Ezzel végül is létrejön a *második front*. Az amerikai és angol fegyveres erők a háború végéig még jó néhány nagy hadműveletet végrehajtanak Nyugat-Európában. Ezek során bontakozott ki mindkét állam hadseregének hadművészete, mutatkozott meg katonáinak hősiessége és önfeláldozása, a fasizmus legyőzésében játszott szerepe.

1943—1944 folyamán fokozódik az ellenállási, antifasiszta, népi felszabadító mozgalmak lendülete Jugoszláviában, Franciaországban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Norvégiában, Belgiumban, Hollandiában, Albániában, Görögországban, majd Olaszországban.

Hazánkban a sokasodó szabotázsakciók, partizánharcok beletorkollanak az 1944. augusztusi antifasiszta, népi fegyveres felkelésbe. Ennek győzelme nemcsak Románia történetében jelent döntő sorsfordulatot, de igen fontos szerepet játszott az egész második világháború eseményeinek további alakulásában, a háború korábbi befejezésében. Románia szembefordul a Tengellyel, és csatlakozik az Egyesült Nemzetekhez. 1944 augusztusától a Román Hadsereg több mint 540 000 katonája vállvetve harcol a Vörös Hadsereggel a megszállók kiűzéséért, majd Magyarország és Csehszlovákia felszabadításáért. A román egységek elérték Prága alá. Ebben a közös harcban, amelyben Románia több mint 160 000 fia — a román nép fiai közt a nemzetiségűek számos fia is — halt hősi halált, kovácsolódott ki és pecsételődött meg egyszer s mindenkorra a szovjet—román fegyverbarátság, a két nép testvérisége.

A Vörös Hadsereg, szétzúzva a hitlerista hadigépezetet útjában, felszabadította a leigázott népeket, s a náci koncentrációs táborok sok százezer, javarészt zsidó származású, pusztulásra ítélt rabjának vitte el a szabadságot. A világ első szocialista államának fegyveres erői, miközben hazájukat védelmezve nemzeti feladatukat teljesítették, a fasizmus megsemmisítésével egyszerre mind nemzetközi feladatuknak is eleget tettek.

1944 végén a Vörös Hadsereg körülbelül hatmillió katonája s a velük együtt küzdő román, lengyel, csehszlovák és bolgár csapatok üldözték a német fasiszta hadsereget, törtek előre a végcél: Berlin felé. Nyugaton a szövetségesek vívtak győzelmes ütközeteket.

Előtérbe került Berlin elfoglalásának kérdése. Ebben az időben Berlin szinte egyforma távolságra volt a szovjet arcvonaltól és a szövetségesek arcvonalától. A kormányok megegyezése értelmében a német főváros elfoglalása a szovjet csapatok feladata volt. A szövetséges és a szovjet seregek tevékenységének összehangolása elsősorban a főparancsnokságok kölcsönösen kicserélt adatai alapján történt. A Szovjetunió és az Egyesült Államok kapcsolata abban az időben jó volt, a lendlease-szállítások terén és a hadászati kérdésekben egyaránt teljes egyetértés uralkodott. Hogy Németország és a közép-európai államok helyzetének háború utáni rendezését a maguk számára kedvezően befolyásolják, az angol imperialista körök bizonyos manővereket folytattak. A hitlerista vezetők ugyanakkor mindent elkövettek, hogy megtalálják az angol és amerikai kormánnyal kötendő különbéke lehetőségét. Figyelembe véve a német csapatok reménytelen helyzetét, várható volt, hogy a hitleristák nyugaton beszüntetik az ellenállást, s megnyitják az amerikai és angol csapatok előtt a Berlinbe vezető utat, nehogy a Vörös Hadsereg foglalja el a várost.

A német főváros bevételének különös katonapolitikai jelentősége volt, és meszesemenő világpolitikai következményeket hordott magában.

A hitleristák a Vörös Hadsereg Berlinbe vezető útjának eltorlaszolására hatalmas erőket, kb. egymillió katonát és nagy mennyiségű hadfelszerelést összpontosítottak.

A szovjet vezérkar már 1944 októbere végén és novembere elején hozzákezdett a berlini hadművelet tervének kidolgozásához. Részletesen és alaposan felkészültek ennek a nagyvárosnak a sok nehézséggel járó elfoglalására. 1945 áprilisának első napjaiban például a csatát vezető legmagasabb rangú tisztek hadijátékokat folytattak a térképeken és Berlin makettjén. Az arcvonal viszonylag keskeny szakaszán 68 lövészadosztályt, 3155 harckocsit és rohamlőveget s mintegy 43 ezer ágyút és aknavetőt összpontosítottak. Nyilvánvaló volt, hogy súlyos harcok várhatók. A Berlin elleni támadás ténylegesen 1945. április 16-án kezdődött; éjszaka a fengeteges tűzérési és légi előkészítés után 140, kétszáz méterenként elhelyezett fényszóró gyulladt ki, 100 milliárdnál több gyertyafény erejével világítva be a harcteret, elvakítva az ellenséget és láthatóvá téve a támadás célpontjait.

Mintegy három hetes rendkívül elkeseredett, gyakran a kézitusaig menő, házról házra, sőt szobáról szobára folyó küzdelemben, háromszázezer halott és sebesült elvesztésével a Vörös Hadsereg bevette Berlint. A vörös zászlót április 30-án kitűzték a Reichstag épületére, de az élethalálharc még napokig folyt a rombadőlt kormánynegyedért. Itt állt a Birodalmi Kancellária is, melynek udvara alatt volt Hitler — aki, mint ismeretes, öngyilkos lett — főhadiszállásának óvóhelyén. Berlin helyőrsége május 2-án letette a fegyvert.

Miután Németország 1945. május 7-én Reimsben a nyugati szövetségesek előtt feltétel nélkül előzetesen kapitulált, május 9-én 0 órakor Berlinben sor került az antihitlerista koalíciót alkotó négy nagyhatalom képviselői — G. K. Zsukov, a Szovjetunió marsallja, Arthur W. Tedder, az angol légierő marsallja, Spaatz tábornok, az Egyesült Államok hadászati légierőjének főparancsnoka és de Lattre de Tassigny tábornok, a francia hadsereg főparancsnoka — előtt a feltétel nélküli, hivatalos fegyverletételre. A hitlerista Németország főparancsnoksága részéről a kapitulációról szóló okmányt Keitel tábornagy, von Friedeburg tengernagy és Stumpf repülővezérezredes írta alá. Ezzel Európában véget ért a második világháború, befejeződött a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja.

*

A faszizmus szétzúzása Európában a Hitler-ellenes koalíció országaitól fegyveres erők és anyagi eszközeik hatalmas arányú mozgósítását követelte meg. E rendkívül fontos feladat megoldásában kifejezésre jutott az a kölcsönös egyetértés és óhaj, hogy a végsőkig folytatni kell a harcot a faszizmus ellen, egészen a feltétel nélküli kapitulációig.

Nem lehet vitás, hogy a faszizmus elleni fegyveres harc fő terheit a Szovjetunió viselte. Mint Nicolae Ceaușescu elvtárs megállapította: „Az antihitlerista háború nehezét viselő Szovjetunió a legnagyobb áldozatokat hozta a náci hadigépezet szétzúzásában, hervadhatatlan dicsőséget szerzett abban a harcban, amely megmentette az emberiséget a fasiszta rabság veszélyétől; győzelmei, az Egyesült Nemzetek koalíciójában részt vevő többi erő győzelmei bátorították és új lendületet adtak az egész világ antifasiszta ellenállási mozgalmának.“

A szörnyű, pusztító háború mintegy három évig szovjet területen dúlt. Több mint 20 millió szovjet ember esett el a harcmezőkön, pusztult el a városok és falvak romjai alatt, halt meg a fasiszták golyóitól és kínzásaitól a hitleri „halálgyárakban“. Mintegy 70 ezer szovjet várost, községet és falut romboltak szét a fasiszták. Az ország elveszítette nemzeti javainak kb. 30%-át. De a szovjet nép még így is kitartott: nemcsak a Vörös Hadsereg tanúsított hősiességet, menet közben elszakítva és magas szintre emelve harcművészetét, hanem a háttérország is, ahol a súlyos körülmények között kibontakozott egy olyan páratlan, önfeláldozó termelőmunka, mely a legmodernebb haditechnikával, fegyverzettel, élelemmel és ruhával látta el a fronton küzdő katonákat.

A kivívott győzelem igazi forrása a szocialista társadalmi-politikai rendszer, a soknemzetiségű szovjet nép hazaszeretete és mindenekelőtt a lenini párt vezető szerepe. A párt és a nép összeforrottsága soha nem látott fokot ért el. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy 1941. július 1.—1945. július 1. között a tagjelöltek száma több mint 5 millióval nőtt, az újonnan felvett tagok száma pedig jóval a 3 millió felett járt.

Napjainkban az imperializmus és szocializmus közti ellentmondás frontján nem egyetlen szocialista ország áll szemben az agresszív erőkkel, hanem 14 szocialista államból összetevődő világrendszer, amelynek a legyőzésére már rég nem lehet esélye a világimperializmusnak. Ahogy beigazolódtott a szovjet nép honvédő háborújában, ma még inkább megcáfolhatatlan Lenin megállapítása: „Sohasem győzhetik le azt a népet, amelynek munkásai és parasztjai többségükben megismerték, megéreztek és meglátták, hogy ők azt az ügyet képviselik, amelynek győzelme számukra és gyermekeik számára biztosítja a kultúra minden gyümölcsének, az emberi munka minden vívmányának az élvezetét.“

A náci Németország kirobbantotta II. világháborúban 72 hadviselő állam vett részt, a mozgósítottak száma elérte a 110 milliót. Kb. 38 millió ember halt meg a hadműveletek és a hitlerista népiirtások következtében. Ezenkívül kb. 30 millió ember vált rokkanttá.

A háború nehezét viselő Szovjetunió veszteségei 20 millióra tehetőek.

Lengyelország 6, Jugoszlávia 1,6 millió, Anglia 420, Franciaország 535, az Egyesült Államok 300, Hollandia 210, Belgium 90 ezer embert veszített.

Románia 170 ezer katonát veszített az ország felszabadításáért és a hitleristák ellen vívott harcokban.

A főbb agresszorok veszteségei: Németország 4,5—5, Japán 2 millió, Olaszország 450 ezer fő.

Az élet ütőere

Csővezeték a Ladoga-tó mélyén

A szovjet nép honvédő háborúja idején a fasiszta haderő 900 napos blokádja alatt megsemmisítésre szánt Leningrád védői számára a hadfelszerelés, az élelem, a tüzelőanyag és sok egyéb biztosítása mellett létkérdést jelentett az üzemanyag-ellátás is, hiszen e nélkül megbénult volna a hadi- és szállítási technika. Ezért a szakemberek egy csoportja merész tervet dolgozott ki egy olyan csővezeték lefektetésére, mely az ellenség közvetlen közelében, a Ladoga-tó mélyén szállítaná az üzemanyagot az ostromlott Leningrádba. A terv 1942 tavaszán hihetetlenül rövid idő alatt, mindenütt „zöld utat” találva, magas műszaki színvonalon megvalósult, s a vezeték az elkövetkező két év folyamán egyedüli forrása lett a Leningrádi Front és a város benzin- és nyersolajellátásának.

Erre az építkezésre, mely a leningrádi blokád történetének rendkívül érdekes epizódja, a háborúval foglalkozó irodalomban eddig csak szűkszavú utalást, ha találtunk. Szemjon Markovics Blank ezredes és David Jakovlevics Sinberg mérnök a Novij Mir XLIV. évfolyama 2. számában megjelent visszaemlékezéseikben — közösen vagy egymásnak átadva a szót — bemutatják az építkezés előtt és alatt kialakult helyzetet és a megvalósítás fázisait, s érzékeltetik a hadsereg és a polgári lakosság összefogását, mely a győzelem fő biztosítója volt. Fordításunkban a szövegrészeket rövidítéssel vagy zárójelben összevonva közöljük.

A SZERZŐK ELŐSZAVA

1941 októberre és novemberre a Nagy Honvédő Háború egyik legnehezebb időszakára volt. Leningrád hihetetlenül súlyos helyzetbe került. A fasiszták „Észak” hadseregcsoportjának gyors előretörése elvágtá Lenin városát a Nagy Földtől. Elfoglalták Sliisszelburgot és a Ladoga-tó déli partjának egy részét. Ugyanakkor a németek segítségével támadásba lendülő finn hadsereg eljutott Leningrád északi bejáratához, és megszállta a Finn-öböl és a Ladoga-tó közti sávot. Megkezdődött Leningrád dicsőséges és tragikus védelme.

A frontvonal az elővárosokon át húzódott. Az élelmiszer- és fűtőanyag-tartalékok majdnem teljesen kimerültek. A város védői és lakosai hiányt szenvedtek élelemben, ruházatban, gyógyszerben, lőszerben, fegyverben. A tankoknak, légierőnek, gépkocsi-parknak, iparnak benzinre, Diesel-motor olajra, nyersolajra, kenőolajra, pakurára volt szüksége. Hogy jusson el mindez Leningrádba?

Hallatlan gyorsasággal megépült egy vasúti szárnyvonal Vojbokalo állomástól egy félreeső kis faluig, a Ladoga keleti partján fekvő Kobonáig. De onnan már

csak vízi úton lehetett tovább jutni, mintegy 30 km-en át. A Ladogai Flotillát, mely a háború előtt sem volt nagyon jelentős, az ellenség majdnem teljesen megsemmisítette. A megmaradt motor-naszádokra és uszályhajókra rendszeresen vadászott, táborig repülőterei és tüzerüzegei közel voltak, s ha még közelkedett is a tavon néhány kisebb teher-szállító uszály, tartályuszály egy sem maradt épen. Az üzemanyagot vashordókban kellett tárolni és teheruszályra rakni, ami nehézkes dolog volt, és csak nagyon csekély mennyiség szállítását tette lehetővé.

A Leningrádi Fronton a legtakarékosabban korlátozták az üzemanyag-fogyasztást. A Vörös Hadsereg Üzemanyag-ellátási Főnöksége (VH—ÜEF) különleges csoportot alakított, mely minden lehető technikai eszközt, a legkisebb kapacitást is mozgósította, és a Ladogára küldte. De még így is aggasztóan kevés üzemanyag jutott Leningrádba. Elakadt a gépkocsiközlekedés: a teherautók nagy részben, a személyautók szinte teljesen leálltak.

1941—1942 tele szigorú hideggel köszöntött be. Az a remény éltetett mindenkit, hogy rövidesen befagy a La-

doga. 1941. november végén végre megnyílhatott a forgalomnak a jégút: az élet útja!

A keleti partról a nyugati felé megindult a teherszállítás az első gépkocsikon; visszafelé rakományuk az éhező városból menekített asszonyokból, gyermekekből, öregekből állt. 1942 január-februárjában mindenféle teherszállítás Leningrádba jelentősen megnövekedett. Az üzemanyagszállítást viszont erősen megnéhezítette a tartálykocsik, vashordók, szivattyúk korlátozott száma. És főként előre felvetődött a nyugtalanító kérdés: mi lesz a közeljövőben? Ugyanis a jégút április közepéig, legjobb esetben végéig működhet; sikerül-e vajon addig több hónapos tartalékkal ellátni Leningrádot? A front szükségletei egyre nőnek... Hogy szállítják majd az üzemanyagot az olvadás beállta után?

A front sorsáért érzett aggodalom reális volt. Rendkívüli operatív intézkedésre kellett gondolni. Ezért a VH—ÜEF sürgősen munkához látott. Ebben az időszakban egyikünk (Sz. Blank) e szerv főnökhelyettese volt Moszkvában, ő mondja el, hogyan született a vezeték ötlete s indult meg a szervezési munka.

BLANK EZREDES AZ ELŐKÉSZÜLETEKRŐL

A jelentések kimutatták, hogy a jégút és a rajta használt szállítóeszközök az üzemanyagellátás terén a minimális igényeket sem elégíthetik ki. A. G. Kovirzin dandárhadbiztos tanácskozára hívta össze a Leningrádi Front ellátását intéző beosztottakat. Adatainkat be kell mutatnunk M. I. Kormilicin tábornoknak.

Teljes erőnkben dolgoztunk. Számításaink végeredménye ijesztő volt: legalább hetvenezer tonna üzemanyag Leningrádba szállítására van szükség; ez több mint hétezer vasúti tartálykocsit jelent, s a tovább szállító gépkocsiknak összesen több mint huszonezerszer kell átkelniük a Ladoga jegén. Sok tízezer hordó és sok aggregát is kell a töltéshez és szivattyúzáshoz. S még ha e művelet sikerül is, a front és a város alig két hónapra szóló tartalék-üzemanyagot kap, azt is a legszűkebben mért norma mellett. Megoldatlanul marad a fő kérdés: hogy biztosítsuk a szállítást a május—november közti időszakra? Az uszályhajók mint a szállítás egyetlen módja kevés kilátással kecsegtetnek.

Megfeszítetten törtük a fejünket, milyen megoldást találjunk. Az előkészített anyag bemutatásáig két óra maradt. E-

közben a segédtsízt jelentette, hogy a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő Kőolajellátási Főbizottságtól T. J. Hromov és D. J. Sinberg mérnökök keresnek. Az eszem igazán nem fogadásokon járt, de a látogatók nagy tudású tervezők, a kőolajszállítás és -raktározás tapasztalt szakemberei voltak, s mivel telefonbejelentés nélkül, egyenesen hozzám jöttek, nyilván fontos ügyben akarnak beszélni velem.

Mi hozta őket hozzám?

SINBERG MÉRNÖK AZ ELŐZMÉNYEKRŐL

1935-ben ki kellett dolgoznom egy egyszerűsített, vékonyfalú csövekből speciális kapcsolással összerakott, szétszedhető csövezeték konstrukcióját a hadsereg hadtápegységeinek üzemanyag-raktározási műveletei számára. Armavir városában a VH—ÜEF képviselői előtt sikeresen ki is próbáltunk egy ilyen két kilométeres vezetékét.

1941 augusztusában, feltárva a technikai részleteket, T. J. Hromovval közösen levélben fordultunk I. K. Szegyinhez, a kőolajipari népbiztoshoz, és közöltük elképzelésünket, mely szerint a fronton működő nagy katonai egységek ellátására is lehetne építeni ilyen vezetékét, jóval hosszabbat, akár 100 vagy még több km-est, gépkocsin szállítható mozgó szivattyúállomásokkal ellátva. Szegyin azonnal aláírta a parancsot a konstrukciós tervek anyagi fedezetének biztosítására. A tervezet elkészült, jóvá is hagyták, de 1941-ben gyakorlatilag ki-vihetetlennek bizonyult a frontok szakadatlan mozgása miatt.

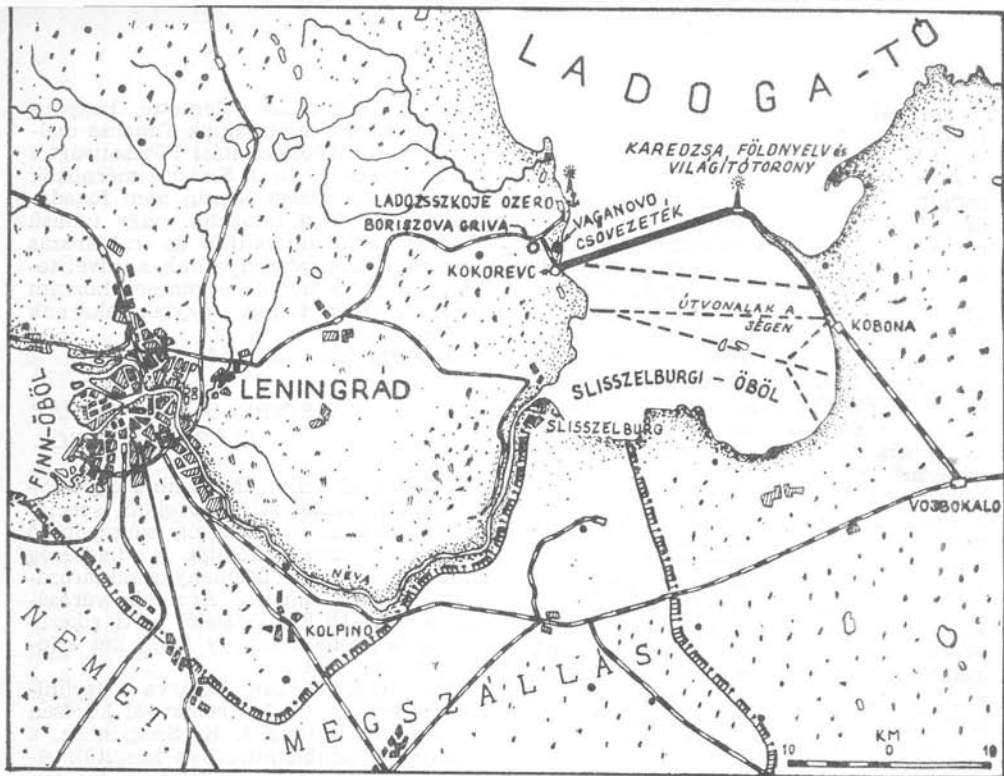
Most azt szerettük volna megtudni, nincs-e itt az ideje egy hasonló vezeték megépítésének valamelyik fronton, a hosszas, állandósult védelem körülményei között.

BLANK EZREDES ELBESZÉLÉSÉNEK FOLYTATÁSA

Hallgattam Hromov és Sinberg elvtársat, és közben arra gondoltam: hátha éppen ez lesz a megoldás, amit keresünk? Köszönetet mondtam nekik, és egyelőre búcsút vettem tőlük.

Kormilicin tábornok megkért, készítsünk jelentést adatainkkal Hrulev hadseregtábornok számára.

Megegyeztünk, hogy a szárazföldi vezetéktől eltérően, ha víz alatt fektetik le a csöveket, nem muffal, hanem hegesztéssel kell összekapcsolni őket. A

csövek átmérőjét 100–150 mm-ben állapítottuk meg; a víz alatti rész hossza 25 km körül lesz. A szárazföldi rész hosszát csak helyben lehet majd eldönteni. A front képviselői úgy vélték, hogy a vezetéket az egyik leningrádi benzinállomáig kellene elvezetni; útja során néhol mocsaras részeken is áthaladna, és e rész hossza 50 km lenne. Ez esetben közbeeső tartályokról és szivattyúállomásokról nem kell gondoskodni. De nyitva marad a kérdés: honnan vegyünk ilyen nagymennyiségű csövet?

Ilyenformán 1942. március 15-én megszületett a ladogai csövezetek konkrét tervének első változata.

(Március folyamán a jégúton alig egy hónapi tartalékot sikerült biztosítani Leningrádban, mert a front és a haditermelésre átváltt üzemek a vártnál több üzemanyagot fogyasztottak. A honvédelmi szervek és az építési szakemberek megbeszélésein a vezeték ügye gyorsan haladt előre, és a tervezet az Alami Honvédelmi Bizottság elé került.)

Április 2-án P.P. Szinyukov hadsegéd közölte velem a váratlan parancsot, hogy egy óra múlva meg kell jelennem

Hrulevnl. Reggel öt óra volt. A hadseregtagornok azonnal fogadott.

— Ma 15 órakor Anasztasz Ivanovics Mikojjannál kell lennünk a vezeték ter-
vével. Kire lesz még ott szükség? —
kérdezte.

És mi még azt gondoltuk, hogy bead-
ványunkat éppen csak átnézte és meg-
feledezett róla!...

— Meg kell hívní Sirokov elvtársat,
a Kőolajellátási Főbizottság főnökét, és
Behtyin elvtársat, az építészeti népbiz-
tos helyettesét.

— Rendben van, értesítjük őket. Ön
pedig legyen nálam 14.30-kor a teljes
dokumentációval.

Visszatértem ügyosztályomra. Alvás
helyett mind munkához láttunk. 14.45-
kor megérkeztünk a Kremlbe. Mikojan
üdvözölt bennünket.

— Ki tesz jelentést? — kérdezte.

Kiteríttem a Ladoga-tó térképét,
amelyen feltüntettük a szállítást több le-
hetséges útvonalát egészen Leningrád
elővárosaiig. A második, itt bemutatott
változatunk szerint a vezeték a nyugati
parton a víztől 4–6 km-re érne véget
egy kis vasútállomásnál. Átadtam az épít-
tészhez szükséges anyagok jegyzékét. Hru-
lev is elmondta észrevételeit. Anasztasz
Ivanovics figyelmesen meghallgatott min-
ket, majd Sirokov és Behtyin véleményét

kérdezte. Mindketten megerősítették, hogy a terv reális, és ők is megtesznek minden szükséges lépést.

Mikojan kérte, nevezzék meg a határidőt. Behtyin három hónapot javasolt.

— Ez lehetetlen — mondta Hrulev. — Hiszen Ön is tudja, hogy az üzemanyag Leningrádban csak 50—60 napra elegendő. Úgy vélem, az építőknek legfeljebb ötven napot engedélyezhetünk. Ennyi idő alatt végezzék el a munka fő részét, vagyis kössék össze a csővezetékkel a tő két partját, jussanak el a legközelebbi vasúttállomásig, s ott szervezzék meg az üzemanyag átszivattyúzását vasúti és gépkocsi-tartályokba. Ha e határidőt nem tartják be, Leningrád üzemanyag nélkül marad.

(Mikojan elfogadta a javaslatot, és helyettesít, N. F. Vozszovot megbízta a tervek egyeztetésével, valamint a határozat előkészítésével.)

A munka a határozat aláírása előtt megkezdődött. Sinberget kinevezték főmérnöknek, s megbízták, alakítson brigádöt, utazzon Leningrádba, ott vezesse a tervezést, és menet közben adja ki a dokumentációt az építőknek, véglegessítve a vezeték útvonalát is. A tervezők és a front üzemanyag-ellátási osztályának képviselői feleltek az építőanyagok felkutatásáért Leningrádban.

RÉSZLETEK SINBERG MÉRNÖK NAPLÓJÁBÓL

Moszkva, 1942. április 12.

Két nappal ezelőtt tudtam meg, hogy én leszek a ladogai csővezeték tervező főmérnöke. „A Ladogán sosem jártam, semmit sem tudok róla. Biztosan mocsár veszi körül. A feladat nagyon fontos és technikailag érdekes, kár, hogy nehéz feltételek között kell építeni” — bármily furcsa, de ez volt az első gondolatom, amikor kiléptem a VH—ÜEF-től. Hogy Leningrád blokád alatt van és front veszi körül, ez csak később jutott eszembe, mikor hazaértem. Tudatosult bennem, hogy védelméhez én is hozzájárulhatok: ez annyira meglepett és felizgatót, hogy sokáig nem tudtam elaludni.

Reggel jelentkeztem a Kőolajipari Tervezőintézet igazgatójánál, kijelöltük a kutatókat és tervezőket. Nehéz feladat volt, mert kevés az emberünk. Hosszas mérlegelés után három mérnökre esett a választás. M. F. Mironcsik, N. N. Szkomorohov és M. J. Jeliszejev lesz majd a

brigádok magja, a többi szakembert a leningrádiak biztosítják. A hegesztőket és szerelőket még nem jelölték ki. Készül-nöm kell az útra. Személyes holmimat hamar összeszedem, de a munkára még fel kell készülnöm.

Moszkva, április 13.

A Lenin Könyvtárban voltam, hogy ismerkedjem a Ladoga-tóról szóló irodalommal. Hideg van, a máskor zsúfolt információs osztályon alig pár ember lézeng. Sok könyvet és folyóiratot kikérem, és az olvasóteremben ültem záróráig, majd másnap is délig. Egy halom könyvet, térképet, fényképet átnéztem, feljegyzéseket készítettem. A földrajzi fogalmakról áttértem a műszaki problémák tanulmányozására, és a mérnök szemével latolgattam a ladogai építkezés körülményeit. Mikor a könyvtárat elhagytam, világosabb képem volt az előttem álló feladatról.

Április 16.

Tegnapelőtt Mironcsikkal elutaztunk Moszkvából. A közlekedés Leningrádba nagyon bonyolult. A Jaroszlavszkij-állomáson vonatra ültünk, Vologdában átszálltunk a Cserepovecbe induló szerelvényre, elhagytuk Volhovsztrojt, ahol rövid bombázásba kerültünk, és elértük Vojbokalót. Itt kezdődik a Ladoga keleti partján fekvő Kobonáig épített szárnyvonal. Szerencsénkre fűtött vagonba kerültünk. Reméljük, reggelre megérkezünk.

Április 17.

Még sötét van. A félhomályban feltűnik a Ladoga-tó végtelen fehér takarója. Amint világosodik, egyre kivehetőbb a befagyott tó tükre, melyen a szél úzi a porhót. Jobbról a vonat mentén pusztá vidék, távolban erdő sötétlik. Elszórtan kis falvakat is látunk, inkább csak néhány porta mindegyik. A kunyhók elhagyatottnak tűnnek, de néhol a kéményekből füst száll, tehát ott emberek élnek.

Elhagyunk egy vasúti kiterővágányt, nagy tehervagon helyettesíti az állomás-épületet. A vonat még egy pályársznyit halad, és megáll. Kobonában vagyunk, a szárnyvonal végső pontján, innen táplálják Leningrádot. Kiszállunk, bemutatjuk okmányainkat egy fiatal hadnagnak. Körülnézek. Ez hát Kobona, a tegnapi még ismeretlen falucska, ma oly fontos vasúttállomás! A tőig húzódó 500 métert

Élelmiszerrakományok Kobonából — Leningrád számára

és még a pálya túlsó oldalát is zsákok, ládák, hordók, tartályok, szénrakások első látásra összevissza hányt tömege borítja. De valójában mindez csoportosítva, meghatározott rendben hever, ahogy a háború törvénye diktálja. E hektárok tucatjain kirakott hatalmas sakktabla minden percben várhatja az ellenséges légitámadást.

Mint sokunknak akkoriban, nekem is homályos elképzeléseim voltak Leningrád helyzetéről 1941—1942 emlékezetes telén. Hallottam persze az éhségről, de csak most, amikor Cserepovecban szembetalálkoztunk a félholt leningrádiakkal telt vonattal, kezdtem megérteni a városra szakadt tragédia méreteit. Itt, az elszállításra váró óriási tömeg élelmet és más anyagokat meg a sok ezer Leningrádba készülő gépkocsit látva azt is észlelhettem, hogy az egész ország mennyire igényesklik segíteni a nélkülözőkön.

(Sinberg és társa jelentkeztek a ladogai átkelés parancsnokánál, és engedélyvel csatlakoztak egy éppen induló teherautó-karavánhoz. A gépkocsik több helyen a jég tetején már olvadó vízben haladtak. Sinbergéknek nem sikerült végig a kocsin maradniuk; a jégtakaró veszélyes repedései miatt az oszlop visszafordult, és ők a rögtönzött pallón átkelve, a németek tűzérési tüzeit elszenvedve gyalog értek ki a nyugati szárazföldre.)

Az első szakaszt legyűrtük. A hidegtől és az izgalomtól reszketve, a parton fel-

tűnő fedezékhez siettünk. Szívem hangosan vert: az ostromlott Leningrád földjére léptem.

Leningrád, április 20.

Reggel Szinyicinnel Volodarszkijhoz mentünk. Úgy látszik, nincs egyetlen ép ház sem. De az élet megy tovább. Volodarszkij örvendetes hírrel fogadott: telefonon több vállalatot felkutatót, és megtudta, hogy Kolpinóban, az Izszorszkij-üzemben találunk 100 mm-es átmérőjű csövet. Úgy döntöttünk, hogy én utazom oda. Útközben a gépkocsi vezetője megkérdezte, mit keresünk Kolpinóban. Megmagyaráztam, hogy csöveket változtatni megyünk.

— Nem tudom, hogy fog sikerülni — mondta. — Az üzemben veszélyben leszünk az ágyútűz miatt, a front első vonala onnan két km-re húzódik.

(A gyárban Sinberg alig néhány embert talál. Az igazgató engedélyével a raktár öre, aki aznap vezetette el két lányát, segítségükre van, de aztán őt is a szemük láttára megöli egy lövedék. A csövek is pusztulásnak vannak kitéve, sürgősen el kell szállítani őket.)

Leningrádba kimerülten és az átéltektől összetörve érkezünk vissza. A. I. Spakal megegyeztünk, hogy az építkezést két szakaszra osztjuk. Az első szakaszban megépítjük a vezetékét a keleti és a nyugati part között, a szárazra kilépés után elvezetjük Boriszova Griva vasút-

állomásig, és ott tartályokat meg felszerelést biztosítunk a vasúti kocsik megtöltésére. Kívánatos ugyanakkor közben egy elágazást is építeni Vaganovo állomásig, ahol az üzemanyagot gépkocsitartályokba töltének. A második szakaszban készülne el a vezeték meghosszabbítása Leningrádig. A nyugati parton a Karedzsa-fokon lesz a töltőállomás és a csővezeték kiindulópontja, mert a földnyelv mélyen benyúlik a tóba és így 7—9 km-rel megrövidül a vezeték.

*Kokorevo falu,
Karedzsa-fok, április 21—22.*

21-én a csővezeték útvonala víz alatti részének felmérésére Kokorevóba érkezett egy hidrográfus csoport: a vezető és két munkatársa, néhány matróz és az EPRON (Különleges rendeltetésű víz alatti munkálatok kirendeltsége) Balti Flotta-beli részlegének képviselője, Karpov hadmérnök. Felszerelésüket a parton átrakták könnyű kézi szánkókra. Az építés kezdő pontjául kijelölt homokos partrészen (melynek közelében, az erdő védelmében készültünk felállítani a rakományokat és más építményeket) a vezető beállította mérőkészülékét, és az iránytűt figyelve elindult a jégen. A csoport tagjai libasorban követték, szánkón szállítva a felszerelést. Minden száz lépésnél a matrózok vasruddal lyukat törtek a jégbe, s azon át megmérték a mélységet, majd talajpróbát vettek. Gyorsan jutottak előre a tó belseje felé. Néhol az olvadás miatt tócsákban jártak, a jeges víz fel-felcsapott rájuk, ilyenkor óvatosabban kellett haladni. A jégréteg egyre vékonyabb, a lyukak áttörése egyre könnyebb lett, de ennek senki sem örült. Borús idő volt, nedves hó hullt, a szelet semmi sem tartóztatta fel, rohamai majd ledöntötték a lábukról az embereket. Feltűnt a Karedzsa-földnyelv és a világítótorony. A munkát gyorsítva siettek a part felé. Egyes helyeken a jég már veszedelmesen vékony volt, ezért ritkították a méréseket. Még négy km állt előttük, amikor a szél viharra növekedett. Végre elérték a világítótoronyt. Az őrnél az elkínzott emberek pihenőre találtak.

Mi a napot a nyugati part megvizsgálására szántuk. Kijelöltük a munkateret a szereléshez, a Boriszova Griváig vezető útvonalat, valamint az ottani tartályok és szivattyúállomás helyét. Este megjött Moszkvából Ivanov, aki a munkálatokat össze fogja hangolni; vele érkezett Falkevics a hegesztőbrigáddal. A tervezőkol-

lektíva a leningrádi kiegészítéssel 12-re nőtt.

Késő volt, mindenki lefeküdt, nekem pedig két óra múlva a keleti partra kell repülnöm...

Karedzsa-fok, április 23—24.

Az összefüggő jégtakaró eltűnt. Tegnap a tavon a parttól egy km-nyire elpusztult egy emberünk — első veszteségünk. Váratlanul történt: a katonák szétszórta haladtak a jégen, egyikük hirtelen felbukott egy repedésnél és azonnal a víz alá süllyedt, már nem lehetett megmenteni. Nagyon fájdalmasan érint mindnyájunkat, ezen az estén a munka nem haladt. Éjszaka visszatértek a nyugati partra.

Kokorevo, április 25—29.

Megfeszítetten készítjük a műszaki dokumentációt. A vezeték végleges hossza 29 km, a víz alatti rész 21 km lesz. A kutatókat elküldjük a Boriszova Griva—Leningrád közti útvonal szemrevételezésére.

Megjötték az első gépkocsik a csövekkel. A szerelők rövidesen megkezdik a hegesztést kétszáz méteres szakaszokban.

Holnap érkezik 100 katona, Zotov őrnagy gondoskodik szállásukról és élelmezésükről.

Leningrád, április 30—május 1.

(Sinberg Leningrádban bemutatja a rajzokat és vázlatokat. Lagunov tábornok frontparancsnok-helyettes és a szakemberek vita után elfogadják, hogy a figyelmet a munka fő szakaszára, a Ladoga átszelésére fordítsák; a nyugati parttól Leningrádig terjedő részen a szállítást vasúton és gépkocsin meg lehet oldani. Ezt az Állami Honvédelmi Bizottság, mely A. N. Koszigint bízta meg az akció ellenőrzésével, telefonon jóváhagyja.)

— Arra kérem — mondta a tanácskozás után Lagunov —, hogy késedelem nélkül térjen vissza a tóhoz, s dolgozzanak több kezdeményezéssel, ne várjanak utólagos kiegészítő határozatokat. A fő döntés megvan. Ne feledjék, az élet útja után ez lesz az élet útjára.

Vaganovo, május 1—5.

A tervezést egyszerre két csoportban végezzük. A munka olyan ütemben halad, hogy a ma kiadott vázlatok másnap

a gyakorlatban testet öltenek. Tegnap ünnepi esemény volt nálunk: Grigorij Ivanovics Lomonoszov, hírneves moszkvai mester elvégezte a próbahegesztést. Úgy dolgozott, mint egy varázsló. Ezután a brigád minden részlegesen munkához látott. Május 5-én 500 métert hegesztettek; úgy tervezik, hogy május 10—12-re napi 1000 méterig gyorsítják az ütemet.

A tó nyugati és keleti partja, május 6—10.

Megjötték az EPRON emberei felszerelésükkel. Kaptunk egy motornaszádot is, a *Malist*. Rozoga és kis térfogatú, de kitűnő segítőtárs, összeköti a két partot. Megérkezett Moszkvából Blank és Ivanov. Blank elégedett a végzett munkával. Sok hasznos tanácsot adott. A dokumentáció, amit készítünk, tág teret enged a végrehajtók képzelőerejének és kezdeményező készségének.

Ladozsszkoje Ozero, május 11—13.

A szél olyan erővel hányta a jégtömböket a két part között, hogy a tavon lehetetlen volt a munka, meg kellett várunk, míg a jég maradéka is beúszott a folyóba Slisszelburgnál, a Néva eredeténél. Az építők olyan iramban hajtanak minket, hogy bár napi 20 órát dolgozunk, néha késünk a dokumentációval. A szerelők megkezdték a szárazföldi részlegesen a csövek lerakását az árkokba. Boriszova Griván a szivattyúállomás építése szépen halad. Karpov bejelentette, hogy az EPRON bűvárai két kis szakasz kivételével végigvizsgálták a tó fenekén a vezeték útvonalát.

(Falkevic részletesen kidolgozta a görgősrendszerrel ellátott két szomszédos leeresztőpálya építésének és a csőrendszer vízbe eresztésének tervét, mely szerint a 200 méteres hegesztett csőszakaszokból 1000—1200 méteresekeket állítanak össze, majd a Malis és pontonok segítségével egyenként kivontatják őket a tóra, az elsőt lesüllyesztik, s a többi hegesztéssel fokozatosan csatolják a folyamatosan vízbe bocsátott részekhez.)

Ladozsszkoje Ozero, május 15—18.

Tegnap összeszámoltuk a csöveket. Tartaléknak még egy km-nyi sem maradt, szereznünk kell még valahonnan. Minden egyéb felszerelés elegendő.

Újabb veszteségek: a belövések megölték két emberünket, kettőt pedig súlyosan megsebesítettek.

A tavon megkezdődött a navigáció.

Ladozsszkoje Ozero, május 18—25.

Felettünk megint köröznek az ellenség felderítő gépei. A tó vize a szemünk látára tetetett el két repülőgépet: egy a mienk, egy a fasisztáké. Úgy látszott, mintha összeütköztek volna, majd kódarábként hulltak alá. Este is megjelent egy német repülőgép, kerengett és elrepült. Várhatjuk a bombázókat. Egyetlen, amit tehetünk, fedezék az embereknek. Nem mindig tartjuk be elég szigorúan az álcázás szabályait.

Estefelé itt járt Lagunov tábornok. Nyugtalan volt, elkérte a *Malist* és észak felé távozott rajta. Másnap megtudtuk, hogy az ellenség a kikötőhelyen több uszályt szétlőtt, kettő közülük üzemyanaggal volt megrakva. Az eset igazolja a moszkvai megbeszéléseken részt vett elvtársak véleményét, hogy az uszályokon szállítás bizonytalan.

Kokorevo — Ladozsszkoje Ozero, május 26 — június 12.

(Az első, 1000 m-es csőszakasz a vízbe eresztéskor elveszett, elsodorta a vihar. E lecke után a tökéletesített módszerekkel végzett munka jól haladt.)

Sok esemény történt ezekben a napokban. Reggeltől estig annyi a tennivaló, hogy napokig semmit sem írtam a naplóba. A nyugati parton az építést befejezték; a keletin rosszabbul állunk, a három tartálycsoportból még csak egyet szereltek fel. Igaz, a vasúti szárnyvonat Kobonától a fokig elkészült, és ez is fontos, mert így az építőanyagokat egyenesen a vezetékekig szállíthatjuk.

Ladoga, június 15.

A tóról megjött Falkevic és Lomonoszov a hírrel, hogy az utolsó csőszakaszt is hozzáhegesztették a vezetékhez, így holnap sor kerülhet a kipróbálásra. Egész éjjel dolgoztunk a másnapi programon. Végre itt a perc, amit majdnem két hónapja várunk! A próba után szétszedjük a leeresztőpályákat, mert a levegőből észre lehet venni őket. Eddig szerencsénk volt, a hitleristák nem láttak meg.

Karedzsa, június 16.

(Az építők a vezetékbe nyomott vízzel készültek elvégezni a próbát, de a Moszkvából érkezett Blank ezredes azt javasolta, hogy egyenesen nyersolajat használjanak. Ez kockázatosabb, de bizni kell a munka jó minőségében. Így 2—3 nappal közelebb kerül a vezeték üzembe helyezésére.)

A nap ellenőrzéssel telt el. A búvárok az egész vezetéket megvizsgálták, és jelentették, hogy a hegesztés mindenütt kitart. Az iszap már majdnem teljesen beborította a csöveket. Még egyszer kioktattuk a kezelőszemélyzetet.

Karedzsa-fok, június 19.

17-én éjszaka megjött a várva várt olajszállítmány. Rádióon közölték a nyugati parttal: „5 óraker megkezdjük a nyersolaj töltését a vezetékbe.”

(Estére a vezeték a tulsó partig megtelt olajjal. Fokozták a nyomást 22 atmoszféráig: minden berendezés kíváloan működött.)

18-án este mind összegyűltünk a keleti parton. Megállapítottuk, hogy a csövezetek hibátlan. Blank ezredes utasítást adott a kezelőknek, hogy reggeltől térjenek át nyersolajról autobenzinre.

19-én reggel aláírtuk a hivatalos okmányt a vezeték munkába állításáról.

19-én este a leningrádi parton az első benzinnel tartályok elindultak Boriszova Grivából a frontvonalba.

Ötven, pihenés és majdnem alvás nélkül töltött nap után nem találtuk a helyünket. Kezdtük összeszámolni, mit is végeztünk ezalatt: meghegesztettünk 5800 csőcsatlakozást, felszereltünk összesen 2100 köbméternyi tartályt, lefektettünk 21 km csövet a tófenékre és 8 km-t a parton, megépítettünk és felszereltünk egy töltőállomást a Karedzsa-fokon és egy szivattyúállomást Boriszova Griván, vasúti szárnyvonalat építettünk és még sok-sok egyébbet.

Naponta berepülések és tüzérségi tűz nyugtalanítottak, de nagy kárt nem tudtak okozni. Az ellenség nem is sejtette, hogy a megszállt Slisszelburg közelében, tüzérségének lőtávolában egy olyan, műszakilag bonyolult építkezésre voltunk képesek, mely jelentősen gyengítette az ostromgyűrűt Leningrád körül és megkönnyítette áttörését.

Leningrád, június 20.

Reggel a Leningrádi Front Haditanácsa köszöntött bennünket, és 20 órára meghívott a Vörös Hadsereg Házába. Itt fogadta a tervezők, építők, szerelők egy csoportját, 25 embert. Felolvasták a frontparancsnok, Govorov parancsát, és sokunknak nevünkkel ellátott órát ajándékoztak. Hangversenyt is adtak a tiszteletünkre Klavgyija Sulzsenko fellépésével, majd vacsora következett, mely békeidőben nagyon szerény lett volna, de nekünk királyi lakomának tűnt. En hidrográfusunk mellett ültem. Éjjel két óráig beszélgettünk. Leningrádban világított a fehér éjszaka.

A SZERZŐK ZÁRSZAVA

A háború befejezése után megtudtuk, hogy ugyanabban az évben, 1942-ben Európa tulsó felén, Angliában a szövetségeseeknek a La Manche-on történő franciaországi partraszállását előkészítő parancsnokság kérdéssel fordult Churchill kabinetjéhez: nem tudnák-e megtalálni a módját egy víz alatti vezeték lefektetésének a tengerszoroson keresztül, hogy a csapatoknak biztosítsák az üzemanyagot.

Az angolok kezdetben teljesíthetetlennek találták a feladatot. A később elkészült tervek Churchill jóváhagyta, s 1942 májusa és 1944 augusztusa között került sor a munkálatokra.

A két hatalmas és eredeti hadmérnöki feladat megoldása természetszerűen kínálja az összehasonlítást. Bátran állíthatjuk, hogy a Ladogán a kitűzött célt jóval rövidebb idő alatt értük el, sokkal nehezebb munkafeltételek mellett. A La Manche-on a vezetéket nyáron rakták le, amikor tiszta, meleg napok jártak, míg a Ladogán, ahol a vezeték alig valamivel volt rövidebb, az építés tavasszal folyt, viszontagságos időjárás mellett. Mi a munkát a németek tüzérségének lőtávolán belül és légierójének gyakori bombázásai közepette végeztük, ugyanakkor a La Manche-on a vezeték lefektetése idején a szövetségesek már egész Észak-Franciaországot elfoglalták és a fasiszták fő erejét a keleti front kötötte le.

Az angolok tervezetének kivitelezése majdnem két évet és három hónapot igényelt; a ladogai vezeték műszaki tervezése, megépítése és működésbe hozása alig ötven nap alatt történt.

Összeállította és fordította Gáll Erzsébet

ÉLETTAN

Siegfried Lenz nyugatnémet író 1926. augusztus 17-én született a mazúri tavak vidékén, Lyckben. A hamburgi egyetemen filozófiát és angol irodalmat tanul. A háború idején katona, majd 1950-től kezdve néhány évig a hamburgi Die Welt szerkesztője. Tagja a Gruppe 47 írói csoportnak. Műveinek fő témája a háború, főleg ennek emberi-erkölcsi vetületei. A Zeit der Schuldlosen — 1964 (A büntelenek) című drámájával, valamint Stadtgespräch — 1963 (Városszerte beszélnek) és Deutschstunde — 1969 (Németóra) című regényeivel aratta a legnagyobb irodalmi sikert, hazája határain túl is.

A Németóra a háború és a kisemberek összefonódó sorsának a regénye. A minden parancsot pontosan végrehajtó Jepsen rendőr és Nansen, a nagy festőművész összecsapásában a vége felé közeledő, céltalan háború mellett, illetve ellen állást foglaló erőket jeleníti meg az író szimbolikus erővel. A gyermek Siggi Jepsen szembe kerül apjával, családjával, a festő mellé áll, s amikor ennek felső utasításra félbe kell szakítania munkásságát, a fiú néhány képet „eltulajdonítással” meg akar menteni; ezért javítóintézetbe zárják, ahol A kötelességteljesítés öröme címmel büntetődolgozatot kell írnia. Ez a dolgozat — a felserdült ifjú visszaemlékezései — a Németóra című regény: az apa képviselte, fasiszta típusú német „Gehorsamkeit” (engedelmesség) mítoszának a lerombolása és a festő emberi nagyságának az igazolása.

E könyv Élettan című, 13. fejezetét közöljük

R. J.

Tetjus Prugel hamarabb ütött, mint a többi tanító, és hatékonyabban. Mivel figyelmetlenség miatt ütött a legdühösebben — nem lustaság, ostobaság vagy lassú észjárás miatt —, az osztályban senki sem mert az ablakra nézni, amelyet már reggel óta távoli robbanások remegtettek meg, és senki sem merészkedett az alacsonyan tovavillanó repülőgépek után pillantani, amint a tenger felől átlendültek a gáton a kátrányburkolatú műútig, szögben megfordultak — eközben fel lehetett ismerni az angol felségjeleket —, és Husum irányában továbbrepültek. Prugel gúnyosan tekintett a mennyezetre, miközben a motorok megcsonkították beszédét, várt, amíg csökken a zaj, s aztán a mondatához, sőt az állítmányhoz könnyen visszatalálva tovább beszélt. A köpcös, kopasz ember, aki még jégzajlás-kor is a szabadban fürdött, aki úgy elvörösödött néha, hogy ha nem is az egész iskolát, de az osztályt kellemes meleg töltötte be, nem látott okot arra, hogy

elmaradjon az utolsó lecke, ragaszkodott az élettanórájához, még ha a robbanások és a nyugtalan repülőgépek miatt szüntelenül félbe is kellett szakítania mondani-valóját.

Ültünk a padban, mereven, egyenes derékkal, kezünk egymás mellett a ferde padtetőn, arccal feléje fordulva az ajkát figyeltük, s a tudományt félelemmel lestük le róla. A halakról, nem, az élet keletkezéséről a halaknál, nem, így sem egészen pontos: a halaknál keletkező új élet csodájáról szóló tudományt. Ezt a csodát akarta nekünk megmutatni ezen a forró napon, április végén vagy május elején, az úgynevezett élettanórán, saját mikroszkópja segítségével, amelyet magával hozott az osztályba. A mikroszkópot már felszerelte, a csodát igazoló, titokzatos tartalommal töltött két bádogdoboz ott hevert mellette, Heini Bunje és Peter Paulsen az osztály képviselőitében már figyelmeztetést kapott a vonalzóval: mindegyikük három jól elhelyezett, len-

dületében alig észrevehető ütet újbe-
gyeire, ezzel létrejött és egy időre biz-
tosítva volt az általános figyelem.

Bizonyára hasznos lenne egy ideig még
Prugelnél elidőzni, régi sebesüléseit le-
írni vagy mindegyiknek a történetét vele
elmeséltetni — ha jókedvében volt, meg-
mutatta a bordák fölötté vándorló revol-
vergolyó árnyékát —, tanulságos lenne
egy látogatás is Mecklemburgból szár-
mazó családjánál, amelyet, bármilyen
időjárás volt, tengerparti sétautakra be-
szélt rá, tréningöltözetben természetesen;
de mivel túl sok leírással nem akarom
őt felismerhetetlenné tenni, itt csak azt
állapítom meg, hogy a mi osztályunkat
élettanra tanította, ma: az új élet kelet-
kezésének csodájára a halaknál.

Beszélt tehát, amíg a távolban, olyan
messze, hogy bennünket már nem is ér-
dekelhetett, egy nyolcegésznyolcas bele-
szólt, néha a kétcéntiméteres négycsövű
légvédelmi ágyú is, ritkábban a hosszú-
csövű tizenötös: megtanultuk, hogyan le-
het őket a kilövés és a légnyomáshullá-
mok alapján megkülönböztetni. Ott állt,
mint mindig, mereven a táblánál — bi-
zonyára jó partnere lenne egy késdobáló-
nak —, megszelídített minket pillantásai-
val, és halk hangon felszólított, merül-
jünk le a halak világába. Mindezek a
fajták, mondta, ezek az elnevezések: kis
és nagy lények. Képzeljétek el egyszer
ezt az életet, ti vadszamarak, mondotta,
ezt a nyüzsgő életet a tenger fenekén:
cápák, ugyebár, csőrös csukák, makrélák,
angolna, tengeri nyul, tőkehal és nem
utolsó sorban: a tengerek szürke verebe,
a hering. Mi történne, kérdezte önmagá-
tól, ha az állatok nem szaporodnának?
A fajták, válaszolta, egymás után ki-
halnának. És mi lenne, kérdezte magá-
tól, a tenger halak nélkül? Természete-
sen, holt tenger. Aztán egy ideig a ter-
mészet mesteri rendjén lovagolt, amely-
ben látszólag minden, de minden előre-
látóan, gondosan a helyére került. A gőz-
gép példáját említette meggyőzésünkre,
hogy az élethez hozzátartozik az égés,
persze nem felejtette el a természetes ki-
választást, s egy fejessel ismét lemerült
a halakhoz.

Tehát a néma halaknak, bár nem is
olyan némák, szintén vannak neki je-
gyeik, neki különbségeik, neki nyílá-
saik. Ívás idején mindkét nem nagy
rajokban összesereglik, sekély ívási he-
lyeket keresnek a folyópartok közelé-
ben vagy a tengerpart mentén, néha na-
gyon messzire elvándorolnak, sőt fel-
úsznak, amint már bizonyára hallottatok,
a folyókon, miközben, gondolatok csak
a lazacra, említésre méltó akadályokat

győznek le. Védett és táplálékban gazdag
helyen aztán lerakják az ikráikat, gyak-
ran csomókban, s a hímek megterméke-
nyítik az ikrákat a tejükkel. Minden-
esetre, a csontos halak — Prugel felbe-
szakította a mondatot, és lefitymálást rej-
tő erőltetett önuralommal várt, amíg a
repülőgép távozó árnyéka átsuhan sport-
pályánkon, a zaj elcsitult, majd folytata:
—, valamint a cápák nagy része ele-
ven kicsinyeket hoz a világra, de ez mel-
lékes, ezt felejtsetek el, vadszamarak. Az
ikra: az élet az ikrában rejtőzik. Cso-
dálkoznunk kell, hogy csak nagyon ke-
vés hal törődik a lerakott ikrával vagy
a kicsinyek gondozásával. Az apró, tüs-
kés pikó, igen, az észeket épít, őrzi az
ikráit, és egy ideig a kicsinyeket is vé-
delmezi; vannak olyan fajták, amelyek
elnyelik az ikrákat, és a kopolyúik alatt
hordják őket, amíg a kicsinyek kibúj-
nak. A legtöbb hal azonban magára
hagyja az ikráit, és nem törődik sem az
utódok fejlődésével, sem a felnevelésük-
kel. S a halporonty? Az nem az ikrában
növekszik, vadszamarak, hanem rásimul
a tetejére, s fokozatosan leválik róla.

De erről, mondotta Prugel, nemsokára
magatok is meggyőződtek, elhoztam ma
nektek az anyagot — így mondta, az ér-
tékes anyagot —, amelyből az élet kelet-
kezik, s a mikroszkópon át ezt a dolgot
most közelebbről megtekintjük.

A távolban jelentkezett a négycsövű, s
nyolcegésznyolcas kaliberű testvére le-
pattogtatta az ablakfáról az amúgy is
morzsolódó gittet, de Prugel mintha nem
akarta volna hallani, fellépett a kated-
rára, először kinyitotta a zsebkését, azt-
án a két bádogdobozt, megszagolta a
tartalmát, kiemelt egy késhegynyit a zöl-
desszürke pépből, rápötytyintette kis üveg-
lemezekre, majd ujjbeggyel szétkente,
azaz gyöngéden lapogatta elterítette a
lemezen. Azután elhelyezte az üveg-
lemezre, és a mikroszkóp fölé hajolt, le-
hunyta fél szemét, közben arcára erőlte-
tetett vigyor ült, többször mellényült, amíg
a fekete csavart megtalálta, aztán for-
gatni kezdte, hogy tisztán lásson, majd
egyetlen lendülettel, szinte hallatszott a
ropogás, ismét felegyenesedett. Végig-
mustrált bennünket. Diadalmasan. Inte-
lemmel. És kétkedéssel is, mintha arra,
amit nekünk éppen meg akart mutatni,
nem volnánk érdeemesek, hiábavalónak
bizonyulna ez az egész. Vezényelt: vi-
gyázz, leülni, vigyázz, sorba állított min-
ket, egy sorba, vadszamarak, addig rán-
gatott, lökdösött, amíg egyenes vonalban,
feszés térdel, mindenképpen hibátlan
alakzatban sorakoztunk föl, hogy tanul-

ságos pillantást vessünk a csodára. Az ikrára. A halikrára.

Hálistennek Jobst került először sorra, neki kellett elsőként megmondania, hogy mit ismert fel, mi pedig feszülten lestük, amíg meggörnyedt, még egyszer félénken visszafordult Prugel felé, és lábujjhegyen, egészen magasról a mikroszkóp fölé hajolt. Lejjebb, parancsolta Prugel, közelebb, s a dagadt szörnyeteg most a lencsére szorította szemét, és bámult. Hatalmas ülepe kifeszítette a nadrágot, a barna kordbársony belemélyedt az ülephajlatba, miközben bámult, és bámult, és hirtelen kinnal kibökte: ikra, talán a heringtől. Mit látsz még, kérdezte Prugel, és Jobst, feszült figyelés után: ikrát, elég sokat.

Ezután leülhetett, mi pedig tudtuk, mit kell mondanunk, hogy szintén a helyünkre mehessünk. Jobst után Bunje ragadta meg a fájdalomtól bizonyára bizsergő, kékre dagadt ujjával a mikroszkópot, míg vizsgálódása közben Prugel azt mondta: most az egyszer ne gondolatok sülttheringre, füstölt vagy ecetes heringre; bár egyszer ne gondolatok az evésre, vadzamarak, hanem a csodára, amely minden egyes ikrában benne lakozik. Önálló élet minden kis ikrában. Sok közülük korán elpusztul, más élet számára táplálékul szolgál satöbbi, csak a legerősebbek, a legjobbak, a legellenállóbbak esígytovább maradnak meg, és tartják fenn a fajtát: ez mindenütt így van, ha töleket eltekintünk. Az értéktelen életnek el kell pusztulnia, hogy az értékes élet fennmaradhasson. Így írja elő a természet rendje, s ezt a rendet el kell ismerni.

Egy ebihal, kiáltott fel Heini Bunje, egy egészen kicsi ebihal. Ez is valami, mondta Prugel, és kijavította: egy halporonty, röviddel a kibúvás előtt, figyeld csak meg pontosan. — Halott, kiáltotta Heini Bunje; és Prugel: tékozlás, itt látjátok a természet tékozlását. Száz, de mit is beszéltek: ezer, sőt százezer kis ikrára, s mindez abban a reményben, hogy megmarad néhány, amely az élet továbbviteléről gondoskodik. Kiválasztás, ugyebár, és szüntelenül: harc. A gyengék elpusztulnak a küzdelemben, az erősek fennmaradnak. Ez így van a halaknál, és így van nálunk is. Vessétek eszetekbe: minden erős a gyengéből él. Kezdetben valamennyinek azonos esélyei vannak, minden jelentéktelen ikrára életet ölel magába és táplál, de aztán, amikor a harc megindul, az érdemtelen — így mondotta: az érdemtelen — a porondon marad.

Miután ilyen és ehhez hasonló észrevételeit ledarálta, engem intett a mik-

roszkóphoz, szabadbá tette a betekintést, és azt mondta: hadd halljuk, mit fedez fel Jepsen, s ezalatt mellém lépett, vonalzóval a kezében. Alig hajoltam a mikroszkóp fölé, máris úgyszólván vallatóra fogott, azt kérdezte: nos? Gyorsan végigmértem a szürkészöld, itt-ott szétnyomott, zselatinszerű golyócskák szabálytalan mintázatát, valamint ki akartam öltölni, amikor a vonalzója máris meglátogatta térdhajlatomat, fájdalommentesen végigcsúszott rajta, hűvösen fel a combomig, de nem vettem le szemem a látványról, elviseltem a vonalzó vándorlását, s az ígért csoda valamilyen jelét kerestem. Apró, kimeredő halszemek, parányi, átlátszó haltest, s a belőszszeköttetés az ikrára és a hal között: ezt már felfedezni véltem, de nem elégedtem meg ennyivel. Azt akartam — nem is tudom már, mit akartam voltaképpen, talán csak azért nem szóltam egy szót sem, mert csalódtam a mikroszkóp nyújtotta látványban. Semmi? kérdezte Prugel, tehát semmi? — Foltos tőkehal, mondtam vaktában, foltos tőkehal ikrája lehet, mire visszahúzta a vonalzót, és megerősítette: valóban foltos tőkehal, de ezt a megerősítést már alig hallottuk, mert a kiáltásra: angolok, itt vannak az angolok! az ablakokhoz rohantunk.

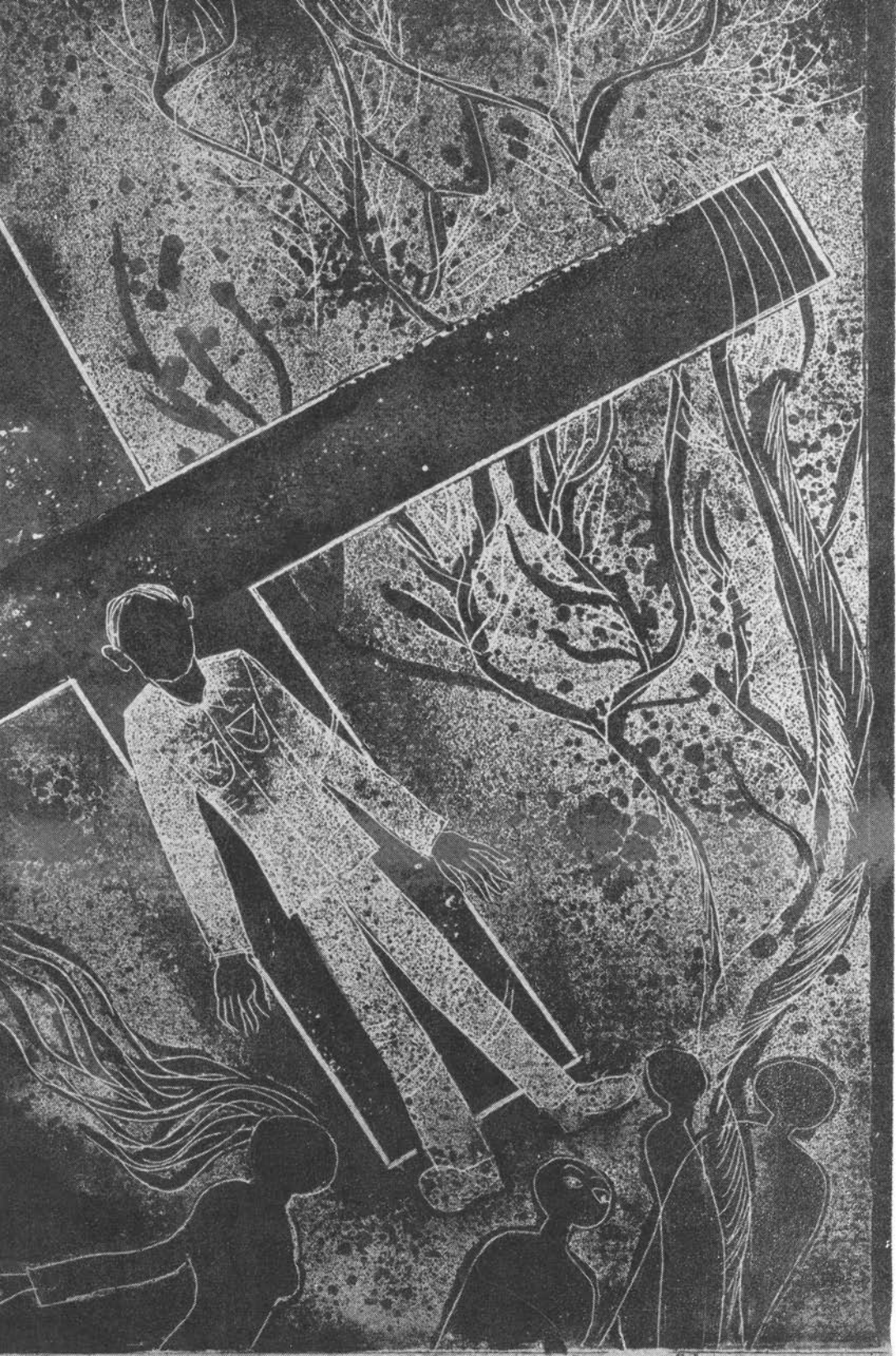
Ott állt egy poros felderítő páncélkocsi az iskola udvarán, a hosszú antenna imbolygott, a szürke ágyúcső az egyik fehérrre festett labdarúgó-kapura irányult, és két férfi, angoloknak tüntek, kilépett egy nyíláson, gépfigyereket nyújtottak utánuk, néhány szót visszakiáltottak a felderítő kocsi felé, és elindultak az iskola irányába, ugrásra készen, minden oldalra figyelve. Kakiszínű öltözetet és fűzőscsizmát viseltek. Nagyon fiatalok voltak. Mindkettejük ingujja fel volt túrva.

Egymás mellett haladtak a bejárat felé a napsütésben, el a zászlórúd mellett, s én azt gondoltam: mikor néznek fel ide hozzánk, erre máris felnéztek, és megálltak. Felhívták egymás figyelmét az osztályra, amely az ablaküvegek mögött szorongott. Beszélgettek. Aztán felszólították egymást a továbbhaladásra, és eltűntek alattunk a bejáronál.

A remegő ablakoknál maradtunk volna, ha Prugel tanító nem adja ki a parancsot: sorakozó, és mivel szerinte ez nem történt eléggé gyorsan, vonalzójával a hátunkon játszadoxott, itt csapkodva, amott döfködve; elzavart bennünket az ablaktól, és egyetlen sorba állított, amely a katedrától a középső padközön húzódtott végig; Jobst, Heini Bunje meg én leülhettünk.

KOPACZ MÁRIA illusztrációja Siegfried Lenz regényrészletéhez

KOPACZ MÁRIA illusztrációja Siegfried Lenz regényrészletéhez

Ez a tanító nem azt kérdezte, hol is maradtunk?, hanem azt mondta, bár egy felderítő páncélkocsi állt az iskolaudvaron, és angolok voltak az iskolában: a foltos tókehal ikrájáról van szó, ezt Jepsen helyesen figyelte meg. Egy olyan hal ikrájáról, amely sok halnak táplálékul szolgál.

De mit lehet az ikrában még keresni? Bertram! És Kalle Bertram félresimította hamuszóke haját a homlokáról, a mikroszkóp fölé hajolt, miközben mi valamennyien — Prugel kivételével — tátott szájjal figyeltünk, és lehetőleg a kilincsre szegeztük tekintetünket. Ez vajon már nem a lépések zaja? Angol hangok? Kalle volt a katedrán, aki buzgólkodó figyelése közben egyik lábával a másikra taposott. Nem mozdult meg a kilincs? Megmozdult. Még mielőtt Kalle Bertramnak kedve támadt volna az ikrában rejlő csodáról nyilatkozni, kinyílt az ajtó, nyitva maradt anélkül, hogy valaki belépett volna, már azt lehetett hinni, hogy magától nyílt ki, de amikor Prugel valószínűleg épp azt akarta mondani: Jepsen, csukd be az ajtót, belépett a két férfi, mindketten szőkék, világos szeműek, piros arcúak voltak.

A szélső padköz közepéig mentek, felénk fordultak, és mustrálgatni kezdtek bennünket — mintha a múltból valakit fel akarának ismerni. Egyikük azt mondta: *nincs háború, háború vége, ti haza*. Azt hiszem, megbámultuk őket, ők azonban vizsgálódó tekintettel mustrálgattak minket, mindenestre nem sokáig, aztán, amint észrevettük, valami a tábla, a katedra felé vonzotta őket. Egyikük felemelte a törölszivacsot, összenyomta, és visszadobta a dobozba; a másik megkerülte a katedrát, s egy néma kézmozdulattal felszólította Prugel tanítót, hogy üljön le. Prugel tanító nem ült le, és az angol sem ragaszkodott parancsa végrehajtásához, bizonyára azért, mert éppen felfedezte a mikroszkópot. Odalépett a mikroszkóphoz, gyanakvóan pillantott ránk, lehajtotta a fejét, ismét kiegyenesedett, azt kell mondanom: zavartan, és intett a társának; az két lépéssel mögötte termett, kérdő mozdulatot tett a kezével, erre a másik a mikroszkóphoz irányította. A második angol is belenézett, és mintha hirtelen egy kibúvó szirént vagy valamilyen kihalt evezőslábút, egyszerűen olyasmint fedezett volna fel, amit egyikünk sem, még Prugel biológus sem vett észre, szemét a csőre tapasztotta, és belebámolt. Mit figyelt meg? Mit fedezett fel a tókehal-ikrában?

Csak akkor hagyta szabadon a mikroszkópot, amikor társa a tarkójára bő-

kött, s most egymásra bólintottak: látták már, hogy miről van szó. Egymás után lépve, végimentek az ablakok mellett, az osztályterem hátsó falához, ahol természetrajzi szekrényünk állott: kettősajtajú, üvegezett s mindig zárt szekrény — egyik kulcsa már rég a gyűjteményemet gazdagította. Hogy a tükörhatást elkerüljék, egészen közel hajoltak az üvegehez: a holt szertár rájuk vigyorgott. Vigyorgott a kitömött búbos vöcsök, a kitömött szárcsa és a fényezett faágon fel-futó görény, vigyorgott a kitömött mezei nyúl, a holló és a preparált, pergamenként csillogó, csukafejű hal, sőt a törékeny gyík is vigyorgott gömbölyű üvegtartályában, lehetetlen kigyózó helyzete ellenére. A két angol némán hívta fel egymás figyelmét a felfedezett dolgokra, le is guggoltak, hogy megtekint-hessék egy foka csontvázát, egyikük megpróbálta kinyitni a szekrényt. Végül egymásra bólintottak, az ajtóhoz indultak, és már mind azt gondoltuk, hogy búcsúzól semmit sem mondanak, nincs semmi közölnivalójuk, de az ajtónál megálltak, végignéztek az osztályon, s egyikük újra azt mondta: *háború vége*; aztán eltűntek.

És Prugel? Megfeledezett rólunk? Megfeledezett a mikroszkópról és az ikrában rejlő csodáról? Miért nem állította helyre vonalzójával a sor rendjét? Miért engedte meg, hogy egyesek az ablakon kibámuljanak? Emlékszem, ahogyan ujjai között szétmorzsolta a krétát. Ahogyan ajkát elhúzta, erre is emlékszem, s amint elszakított szemmel hátraszegette a fejét, röviden, lihegve lélegzett, s eszembe jut arcának merevsége, sápadtsága, ugyanis egyszerre olyannak tűnt, mint valamely atléta a végső kimerültség állapotában. Kiábrándultság, zavar és düh. Testének lassú, imbolygó mozgása. Lihegés. És látom, ahogy a katedrához támoled, felhúzódkodik, s éppencsak sikerül elkapnia a széket, hogy ráhuppanjon, az egész osztály tanúja volt, hogyan rejtette keze közé az arcát, egy ideig úgy ült, aztán sóhajtván dörszólni kezdte tenyerével, óvatosan, mintha egy hámló bőrréteget akart volna arcáról eltávolítani. Arra a pillanatra is emlékszem, amikor valami hallatlan ellenállást legyőzve felemelkedett, a két bádogdobozt lezárta, vállat vont, s aztán az osztályra tekintett, valamit nyilván mondani akart, de semmit sem tudott kibökní. Prugel, a mi élettanásunk. Végül sikerült felszólítania minket: menjetek haza, s miközben gyorsan összekapkodtuk holmijainkat, ő maga nem készült elhagyni az osztálytermet; egyszerűen ott maradt állva mikroszkópja mellett, habozva és

nagyon tanácstalanul, előre engedett bennünket, és nem válaszolt köszönésünkre: ilyenek láttam Prugel tanítót utójára.

A folyosó, a lépcsőház méhkassá változott, miután kiengedett bennünket, ugráltunk, gurultunk, csúszkáltunk lefelé, de az iskola udvara üres volt, a felderítő páncélkocsi már rákanyarodott a kátrányozott műútra, és északi irányban továbbhaladt. A többiek kiszaladtak az útra, a távolodó páncélkocsit figyelték, s még mindig ott álltak csoportosan, amikor én már rég a téglásúton mentem, Jobsttól és Heini Bunjétől utolérhetetlenül, nekik azonban ezen a napon talán nem is hiányoztam. Előnyöm nőttön nőtt, egyetlenegyszer sem vettem magam az ároktöltésre, amikor könnyű repülőgépek lendültek át az árkon, árnyékuk átsuhant fölöttem, a légsavarok körfürészként csillogtak, és átvágták magukat a tiszta levegőn. Ilyen tiszta napokat csupán a tavasz hoz magával: világos, éles fényű napok, alig néhány mozdulatlan felhő, az északkeleti szél perzsel az ember bőrét.

A kapu nyitva volt. Hinnerk Timmsen kerékpárja a lépcső mellett állt, a falnak támasztva. Apám telefonált irodájában, úgy kiabált, hogy már a fészernél halottam: fegyverek átvéve, igeniss, teljes létszámban, igeniss, az emberek készenlétben állnak. Szaladni kezdtem. A utca fedezése, igeniss, kiáltotta apám, s rövid szünet után: végrehajtjuk. A cementlépcső tetejére két ugrással értem fel, be-robbantam az előszobába. Karszalagok szintén, igeniss, kiáltotta apám, bizonyára azokra a karszalagokra gondolt, amelyeket már az előszobából észrevettem a konyhaszekrényen. Hinnerk Timmsen a konyhaasztal előtt állt, s ezekkel a szavakkal fogadott: most aztán kezdődik. S mivel nem akart magyarázatni, az ott heverő hadieszközökre mutatott: kézigránátok vadonatúj ládákbán, néhány páncélöklől, karabélyok és lőszer. Megkérdeztem tőle, ki hozta ezeket ide a konyhánkba, mire ő azt felelte: senki, Siggí, senki sem gondolt arra, hogy egyszer még segítenünk kell. — Husumból? kérdeztem, de nem válaszolt, felemlte a páncélöklőt az asztalról, felpattintotta a csapóirányzékot, és az ébresztőóránkra célzott, aztán sorra vette az ellenséges rizs-, dara- és szágóliszt-dobozokat, s hangtalanul értelmetlenül tette őket. Megvizsgálta a karabélyokat, elolvasta rajtuk a feliratot, s megállapította: olasz zsákmány; ez nem hangzott valami biztatóan. A kézigránátokat az asztal alá állította, és megszámolta a lőszert, amíg apám bejött: csaknem hatszáz lövés, Jens. Mind úton vannak, mondotta apám, a

helyeket már elosztottuk, átvesszük az utca fedezését. — Mi ketten? — Kohlschmidt és Nansen is hozzánk csatlakozik. — Nansen? — Igen, és most fűzz fel egy karszalagot: az egész népi ellenállás elfoglalja nálunk hadállásait.

Hinnerk Timmsen tehát feltűzte a karszalagot safránysárga zakója ujjára, de nem akárhogyan, hanem kínos odaadással, néha úgy találta, hogy túl magasan, néha, hogy túl alacsonyan van, s amikor végre megelégedett a helyével, én odaerősítettem két biztosítótűvel a katonavoltát jelző karszalagot. A sok mesterségesen jártas, kövér ember mindenesetre még egyszer ellenőrizte a karszalagot a tükörben, aztán segítgett apámnak a hadieszközök elosztásában négy halomba, közben kis kortyokban iddogálta a teát, amely Hilke töltött ki. Látszott, hogy nem ízlik neki. Amikor megemlítettem az angol felderítő páncélkocsit, amely iskolánk udvarára tévedt, Hinnerk Timmsen azonnal kiment egy páncélöklövel a ház elé, hogy szétnézzen, de rövid idő múlva visszatért, és megnyugtató kézmozdulatokat szórt széjjel. Tiszta a levegő, mondotta, s leült apám mellé a konyhapadra. A férfiak várakoztak. Hallgatagon. Nem is volt mit mondani, hiszen mindent eldöntöttek, nem volt közöttük tisztázatlan kérdés — feljelentésért a gátfelügyelő Bultjohann maga vont a vissza, egy megbeszélés után, amelyen a rugbüllí rendőrőrs is részt vett. Az ablaknál álltam, s figyeltem helyettük a réteket; vajon ki érkezik elsőnek? A népi ellenállás tehát elfoglalta nálunk hadállásait.

A festő érkezett először; láttam közeledni a réten, hosszú kék kabátjában, kálappal a fején, kezét a zsebébe süllyesztve. Itt jön Nansen bácsi, jelentettem, mire az apám: ideje már. — Miért, kérdezte Timmsen halkán, miért akarod, Jens, hogy ő is benne legyen? Most, amikor talán minden eldől? — Éppen ezért, mondta apám, most, amikor talán minden eldől, azt szeretném, ha a közelemben lenne: jobb így, Hinnerk, hidd el. — Valld csak be, hogy bizni szeretnél benne. — Hisz ez az, mondotta apám, ha bizhatnék benne, nem kellene hogy a közelemben legyen, és felállt, az ablakon át kitekintett a festőre, aki mégsem egyedül és elsőnek érkezett, hanem megállt a „Rugbüllí rendőrőrs“ tábla alatt, és a söllringi birtok irányába integetett, várt, még egyszer futólag intett, és végül néhány lépéssel Kohlschmidt madarász elé ment. Kézfogás. Gyors kördezősködés. Nyitott tenyérrel magyarázott neki, igyekezett meggyőzni, vagy legalábbis hozzájárulását megszerezni valamihez, a festő

pedig láthatóan nem tudott dönteni: figyelve karon ragadta Kohlschmidtet, a ház felé vezette, s felvonta magával a lépcsőn. Csoszogó lépteik még nem is hallatszottak az előszobában, amikor a rugbúli rendőrök már készülődött a fogadásukra, mondjuk nyugodtan így: állásba helyezkedett. Egyenesen, enyhén terpesztett, tehát biztos lábán, kényelmesen, de nem túl kényelmesen, állt a konyha közepén, s így rögtön megkövetelte magának azt a tekintélyt, amely esti kiképzőként és az úgynevezett népi ellenállás mostani alvezéréként megillette. Timmsenhez, aki cigarettát akart sodorni, így szólt nyersen: itt nem szabad dohányozni.

A férfiakat tehát olyan tartásban várta, mely pillanatnyilag neki megfelelőnek tűnt, és úgy viszonzta a köszönésüket, hogy nem lehetett kétséges, kinek kit kell először köszöntenie. Átvezényelte őket a konyhapadhoz. Azt mondta: üljeteek csak oda Hinnerk mellé, s miután a férfiak leültek, a feszültsége feloldódott, az asztalhoz lépett, és rátette kezét egy olasz zsákmányfegyverre. Megsimogatta a puskatust. Elérte azt, hogy a férfiak hallgatva és figyelemmel felnézzenek rá, s mégsem ő szólalt meg elsőnek. Az első szó Kohlschmidt madarászé volt, aki hirtelen felszabadult kényszerhelyzetéből, kiegyenesedett, és nagyon érthetően azt mondta: badarság, az egész badarság, amit itt csinálunk. Az Elbánál állnak, Lauenburgban, sőt Rendsburgban vannak, az előőrseik talán már ide is értek. Mindenki takarodót fúj, csak mi, mi akarjuk itt újrakezdeni. Néhány diótörővel akarjuk feltartóztatni őket. Pléhvágó ollókkal. Ha még értelme volna — de nincs semmi értelme, egyszerűen badarság az egész!

Kohlschmidt izgatottan visszavonult, fekete szigetelőszalaggal megragasztott rövid pipáját előkotorta a mellényzsebéből, és a foga közé dugta. Itt nem szabad dohányozni, mondotta apám, s válaszolni készült, de megelőzte őt Hinnerk Timmsen, a „Wattblick“ vendéglőse, aki annyi fellendülés után is sikertelen ember maradt; szerinte nem volt értelmetlen az ellenállás. Most, amikor minden a végéhez közeledik, éppen most kell tovább folytatni, ezzel tartozunk önmagunknak, mert amíg jól mennek a dolgok, könnyű a helytállás, de ő akkor is helyt akar állni, amikor nem kecsegtet biztos siker; különben is személyesen még semmit sem adott fel harc nélkül, s ki mondja azt, hogy már mindennek vége, elvégre példát

lehet adni, és az ellenséget mindenképpen, vagyis bizonyára gondolkodóba lehet ejteni, és a kemény, váratlan ellenállás révén, amelynek nem kell örökké tartania, de megpróbálni a helytállást, azt mégis illenék megtenni.

Mivel úgylát megkezdték kéréstelenül elmondani a véleményüket, apám e magyarázat után szándékosan hallgatott, és úgy tekintett Max Ludwig Nansenre, hogy annak éreznie kellett: most rajta a sor, szint kell vallanod. S a festő nem tévovázott. Azt mondta: miért otthon, kint is megvárhatjuk, és többet nem szólt, amikor pedig apám felszólította, fejezze ki magát világosabban, ennél a véleményénél maradt, s lemondott arról, hogy bővebben kifejtse álláspontját.

És a rugbúli rendőrök? Természetesen neki is nyilatkoznia kellett, mert ha nem is minden, de a legtöbb tőle függött. Ő azonban ráért, a személyes véleményekből valószínűleg pozitív és negatív pontokat halászott ki, egymással összevetette őket, vonalat húzott, és elkészítette a mérleget. Miután szívós türelemmel morfondírozott, a többiek tudomására hozta, hogy itt parancsokról van szó, hogy ezeket a parancsokat nem hiába adták ki, teljesíteni kell őket, mégpedig szösz szerint, ami ebben az esetben ezt jelenti: az utca fedezése. Ennek értelmében, mondotta apám, átvesszük az utca fedezését, azonnal, s akinek még nincs karzalagja, az most vételek magának, azután elfoglaljuk állásainkat.

A népi ellenállás ilyen beszédek után foglalta el hadállásait. És minekutána apámnak s a festőnek kellett átvennie eléggé félreeső és aligha léftonosságú, bár mindenesetre közlekedésre alkalmas utcánk fedezését, képzeletben feltűntek az elmaradhatatlan képek: nedves lyuk a földben, ugyebár, meilmagasságig érően, és éppen négy emberre számítva, déli oldalán a töltés, amelybe a lövedékek belefürödnek, vagyis eleinte még fűródtak, mert időközben a sok eredménytelen támadás után az alacsony védőtöltésre újabb emelkedett, a csönnes testek töltése, érthető, amelyből a kezek mereven nyúltak ki az ég felé, és távol az előtérben, a mezőkön szétszóródva, elszakított láncsal és repedt toronyai számtalan tank, egyesek még sűrűn és komótosan füstölögnek, ezért elrejtik azoknak a repülőgépeknek a furcsamód csekély részeit, amelyek lelövésük után a lágy tőzgeföldbe ékelődtek, legalább a pilótaülésig belefürödtek, és magamat is láttam, mint lőszerhordó, ételhordó, víz-hordó, s a férfiakhoz hasonlóan én is friss, talán Hilkétől megerősített kötést

viseltem a fejemen. Képződések! Képződések egy másik indiánjátékról!

Nem lehetett azonban előzni őket, amikor itt lepecsételt karszalagokat tűztek fel, fegyvereket osztogattak, és meghatározták azt a helyet, amelyen az angol tankoknak és felderítő páncélcocsiknak úgymond fűbe kellett harapniuk. A malom — az én malom — alatt lesz az a hely; a feltöltött dombról, melybe beleásták magukat, végig lehet tekinteni utcánkhoz egészen a husumi műútig, védelmezni lehet a régi zsilipet is, s Holmsen legelője ugyanakkor elegendő helyet biztosít a kilőtt tankok és repülőik számára. Vállukra akasztották a karabélyokat, a páncélcocsikat, megragadták a lőszerrel és kézigránatokkal telt ládákat, s elindultak az egyetlen járasmódban, amelyet a fegyverek súlya megengedett, vagyis kicsoszogtak a konyhából, és hamarosan meg-megroggyanó térddel haladtak a téglásút felé, én utánuk kocogtam, miközben Hilke a szobájából, anyám pedig a hálószobából figyelte a kivonulást, minden részvét nélkül. A többiek a rakomány miatt nem tudtak integetni, ezért én integettem hátrafelé a nőknek, amit Hilke fenyegetéssel, anyám sehogy sem viszonozott. Népi ellenállásunk így foglalta el hadállásait.

Közvetlenül a malom előtt lesáncoltunk, miután két ásót odacipeltem; egy mellig erő lyuk keletkezett a földben, talajvíz nem tűnt föl — ez itt, nálunk mond valamit —, s a lyukból több vízszintes vajatot ástunk a talajba: ezekben raktároztuk el a kézigránatokat és a lőszeret, majd néhány páncélcocsit is betaszítottunk. Tanulságos volt sáncolás közben figyelni a négy férfit: Hinnerk Timmsen állandóan hangtalanul füttyölt, s mindenki számára bátorító mosolyt tartogatott; Kohlschmidt madarász nyíltan mutatta ki elkéseredettségét, s az egész sáncolás alatt káromkodott, egyes káromkodásokat érdekesen cifrázva; Max Ludwig Nansen kifejezéstelen arccal és rendületlen figyelemmel végezte mindazt, amit apám parancsolt, s úgy látszott, elhatározta, hogy csak kézmozdulatokkal értekezik; végül a rugbüllí rendőrös, akiben egy megfigyelő rögtön felfedezte volna a főszemélyt töprengő, számolgotó és korrigáló tevékenysége révén, a lapos, de széles töltés készítésekor éppúgy, mint a lóter ellenőrzésekor. Mintha apám minden gondja valóban a malom alatti állás lett volna, az elhelyezése, az álcázása. Három, esetleg négy óra alatt az olyanokra különböző vérmérsékletű embeereknek sikerült nehezen felismerhető, az utcát uraló állást kiépíteniük, amelyet

három irányban könnyen lehetett védelmezni — csak az Északi-tenger felé volt nyitott és veszélyeztetett, ez azonban megengedhetőnek tűnt, itt ugyanis nem kellett partraszállási kísérletre számítani. S a levegőből? Miután a lapos töltést kihasított gyeptéglákkal befőtöttük, a levegőből nézve talán kissé nagyra sikerült, de békés ténhenlepény benyomását keltette a malom árnyékában. Mivel kívülről tekintve az összes szükséges ellenőrzések és felülvizsgálások meglegezővel végződtek, a férfiak végül egymást segítve leereszkedtek a földlyukba, karabélyokat és három páncélcocsit emeltek a mellvédre, s kucorodott készenlétkben, erőlködve figyelték az utcát, le a husumi műútig.

Kétszer küldtek el, kétszer tértem vissza, de a harmadik figyelmeztetés után, amelyet apám megfontoltan, vészterhes nyugalommal intézett hozzám, tudtam, hogy mi vár rám, ha még egyszer visszatérek, ezért eltűntem, gólyahírt csapkodva, a gát irányában, éles kanyarban visszafordultam, a népi ellenállástól észrevétlenül odalopakodtam a malomhoz, és a létrát felvonva, hogy senki se követessen, feltornáztam magam a kupolaterbe, a rejtekhelyemre.

Mutatkozott már valami? Elmulasztottam volna valamit? A keménypapírokat kiemeltem az ablaknyílásból, fekhelyemre vetettem magam, kikémleltem, és először a hadállásra tekintettem le — a létszám még teljes volt —, majd a husumi műút csillámló, kátrányozott szalagjára. Valami gördült ott, valamit húztak és taszítottak, egy kézikocsit telerakva, körülötte, mintha a kocsi őriznék, féltucat férfi. Felderítő páncélcocsi sehoh. Tank sehoh. Glüserup irányában sem mutatkozott semmi, az Északi-tenger, amelyet mindenesetre végigfürkésztam, tiszta volt egészen a láthatárig. Egyetlen ellenséges repülőgép sem tévesztette össze az iskolaudvart a repülőtérről. A Riepen temetőben semmi sem mozdult. Tehát csupán egy kézikocsi, a négy örökös férfi számára méltatlan célpont, amely nem adott alkalmat művihar létrehozására.

Már akkor csodálkoztam azon, hogy a mi népi ellenállásunknak nem jutott eszébe egy embert magaslati őrszemként a malomban elhelyezni, de ha már elmulasztották, én saját magamat, bár kéretlenül és engedély nélkül, személyes, előretölt megfigyelőjüknek tekintettem, és bármely veszély esetén minden felfedezett tankot vagy felderítő kocsi kiáltással jeleztem volna nekik — de semmi nem mutatkozott, sem az előtérben, sem a mélyen áttekinthető háttérben. Aligha

volt érthető, de valóban semmi olyan nem tűnt fel, amire érdemes lett volna tüzelni. A láthatár mozdulatlan maradt. Ezt bizonyára az alattam levő férfiak is megállapították, mert alig felőrányi kitért, de eredménytelen készültség után tanakodni kezdtek, megegyeztek, hogy az üres láthatárt nem kell valamennyiüknek őrizniük, s a kis csapat gyors döntés után két még kisebb csapatra oszlott: most már csak két ember fordult a láthatár felé, a másik kettő, nevezzük őket ez esetben szabadórségnek, közben a gödör aljára ült, bóbiskolt, erőt gyűjtött esatöbbi. Világos volt számomra, hogy apám és a festő egy órségbe került, a másikat Timmsen és a madarász alkotta. Vártak. Várakoztak karabélyaik és páncélökleik mögött. Ha a Söllring irányában látható gömbalakú bokrok felénk indulnak, riadózhattam volna, de a bokrok meg sem moccantak. Vagy ha a riepeni galagonyasövény a földre hasalt volna. Vagy ha egy ismeretlen, nyírfavesszővel díszített állatfajta felénk gördült volna! Várnunk kellett. Nem volt határozott tervem, legfőbb időtöltés céljából kezdtem kemény, felkunkorodott gitt-darabokat és apró üvegcserepeket összeszedgetni. Már kis halomban hevertek, ekkor próbaképpen egy darab gittet ebből a magasságból a népi ellenállás hadállására ejtettem; Hinnerk Timmsen tarkójára hullott. Az tudta, hogy nem sebesülhetett meg, de azt hitte, hogy Kohlschmidt megcsípte, s ezért meghökken szomszédján akkorát lökött, hogy az majdnem fölborult. Hozzám is felhallatszott a rövid szóváltás, amelyet apámnak kellett, bizonyára a helyzetre utalva, békésen elsimitania. Nemsokára ismét dohánnal kínálhatták egymást.

Egyik karomat kinyújtottam az ablakon, kinyitottam tenyeremet, karomat vilámgyorsan visszarántottam, s láttam, amint az üvegcserep, a nehézkedési törvénynek megfelelően, néha megcsillanva, a gödör felé zuhant, és — bár erre nem is számítottam — Timmsen dohányzacskójába csapódott, amelyből Kohlschmidt éppen meg akarta tömni a pipáját. A madarász csodálkozva vette ki az üvegcserepet, megbámulta, mint ahogy az ember egy lehullott meteorokő darabjára bámul, egy pillanatig monoklinak használta, a csaknem nyugtalanul vonuló alacsony felhő megfigyelésére, végül továbbadta Hinnerk Timmsennek, aki fejét csóválva hajította ki a hadállásból.

Elhatároztam, hogy egy egész maroknyi gittet és üveget záporoztatok le népi ellenállásunkra, ez alkalommal apámra,

de nem volt időm e terv végrehajtására, mert mozgó ember tűnt fel a tájon.

Valaki ugrándozva haladt el a zsilip mellett, végig az árok mentén, élesen lekanyarodott, és gyanútlanul a hadállás felé szaladt: Hilke volt. Gyanútlanul? Hilke kosarat és kannát cipelt, a kosarat jobbkezeiben, a kannát a balban lendületesen, lóbálva egymáshoz kondította, akárcsak a lábát, s e kis lendületekkel vitette magát előre, a burjánnál benőtt malomúton fölfelé, tovább a mélyzöld emelkedésen át a hadállásig. Ha tőlem függ, én hamarabb adtam volna enni a férfiaknak, de Hilke nem érkezett hamarabb, a kosarat és a kannát csak most nyújtotta le az állásba, maga is le akart ereszkedni a gödör aljára, apám azonban megakadályozta, Hilke erre leült a korhadó gerenda-keresztre, s hagyta, hogy a népi ellenállás elfogyassa ételét és italát. Szendvicseket ettek, és teát ittak, s a rugbüllis rendőrs tudni akarta, mit és mennyit tettek a kenyérére, ezért ő egyedül szétválasztotta a kenyérszeleteket, megvizsgálta a rátétet, s aztán, láthatóan élvezet nélkül, megette az adagját. Hinnerk Timmsen illendőnek vélte, hogy nővéremet rejtett, de közérthető kézjelekkel felszólítsa, ereszkedjék le hozzá a gödörbe, Hilke azonban mosolyogva nemet intett, úgy látszott, tudja, mit akar a másik. A festő nem evett, csak a teáját szűrösölte és dohányzott, egyedül állva a földoldalnak támaszkodott, Kohlschmidt üve rágsált, és rágás közben is hangot adott elkeseredésének afölött, amit itt tőle kívánnak. Az evés idején csak egyetlen személy figyelte a láthatárt: apám.

Nem bírtam nézni, ahogy esznek, oda kellett mennem hozzájuk, ezért letornásztam magam, és oly váratlanul bukkantam fel, hogy Hilke megijedt, háromszor kiköpött, a vendéglős pedig azt mondotta: a kisfiú, nézzétek csak, ha enivaló akad, rögtön megjelenik. Honnan jössz ilyen hirtelen? — Onnan, mondtam, s fejemmel a gát meghatározatlan pontja felé intettem. Talán szarnyon érkezéte? — Igen, válaszoltam. Ezután teát adtak, a kanna fedeléből megittam, és majszolni kezdtem azokat a szendvicseket, amelyeket a festő nem akart elfogyasztani, s azt is szívesen megettem, amit a madarász otthagytott, a kenyere ugyanis házilag készített májpestétommal volt megkenve. Apám tűrte, hogy velük együtt egyem, s ideiglenesen végighallgassam beszélgetésüket, a népi ellenállás embereiként beszéltek egy tanktípusról, amelyet egészen közel kell engedni, sebezhető pontjáról a kipufogócsőnél, beszéltek az éjszakai ki-

látásokról, ködről és tavaszi fagyról, a zseblámpák is szóba kerültek, s hogy miként lehet az elemeket kímélni.

Csupán a festő nem beszélt, szinte magától átvette az őrseget, a másik három férfi pedig leült a gödör aljára, s azon gondolkodott, hogy mi is hiányzik. Természetesen, a kártya hiányzott, nincs valakinek kártyája? Timmsennek volt a zakója zsebében egy csomag öreg kártya, hajdanában a „szerszámai“ közé tartozott, akkoriban, amikor a nagy házban vendégeit mutatványokkal rémítgette: tehát itt van, ki oszt? A festő a láthatárt figyelte, s a háta mögött, eleinte még óvatosan és néha fülelve, de aztán egyre nagyobb hévvel és gondoktól szabadulva, idejüket egy hosszú skát-partival kezdték eltölteni; vitatkoztak és számoltak és bizonygattak: ha te nem, akkor viszont én, így a két utolsó ütés... ezt ismerjük.

Apám kétszer egymás után kézből kárót játszott, s kétszer veszített, ezzel szemben Kohlschmidt madarász hármas nélkül kétszer durchmarsot nyert, különben kedvetlenül, sőt úgy látszott, hogy dühíti a nyerés, ritkán láttam ilyen komor nyerőt, mint Kohlschmidt, aki az örökös miatti elkeseredésében veszteség után áhítozott, de csupán a szerencse jutott osztályrészül. Megint csapnivaló — mondotta, s nyerőlapját — treff négyessel — egyszerűen kiterítette. Hinnerk Timmsen minden trükkje ellenére, amely állítólag még álmában is sikerült neki, csak közepes játékosnak bizonyult. A játékok oly tökéletesen lekötötte a figyelmüket, hogy ha az ellenségről nem is, de én rólam megfélemedtek: egyikük sem zavart el onnan, s ezért nem figyelhettem meg, milyen hatása lett volna egy maréknyi gittnek és üvegcserepnek, tetőmagasságból a hadállásra szórva.

Végül késő délután jöttek a repülőgépek, néhány Spitfire és Mustang, Flensburg vagy Schleswig irányából fordultak erre, hogy mélyrepülésben elvilanjanak fölöttünk, s az Északi-tenger fölött eltűnjenek. Még nem is látszottak, s Timmsen máris tüzet nyitott olasz zsákmánykarabélyából, szórótüzet, amint később önnön igazolására magyarázta. A fák csúcát csaknem sűrölva, gátfutókhöz hasonlóan közeledtek felénk a repülők, a bõmbõlõ motorzûgás egyre kihívóbb lett, egyre keményebb és határozottabb, aztán átlendültek az iskolánkon, lejjebb ereszkedtek, bele kellett volna gabalyodniuk Holmsenwarfan a széltõl megvetemedett sövénybe, s mégsem gabalyodtak bele, mert kissé felemelkedtek, de most, most mind közösen leszállásra készültek, árnyékuk egyre hosszabb és

lassúbb lett, biztosan leszállásra készülnek, s hirtelen mégis lemondtak róla — bizonyára azért, mert a hadállásban levõ összes férfiak tüzelni kezdtek, Kohlschmidt is, Kohlschmidt madarász különösképpen. Töltöttek és löttek anélkül, hogy a száguldó repülõket hosszasan célba vehették volna.

A festõ is? Max Ludwig Nansen festõ is tüzelt, olykor a repülõgépekre, olykor azonban, mivel túl korán húzta meg a ravaszt, a malomtóra, ahol néhány vékony szõkõkõt emelkedett a magasba, a nádövezetbõl rémült szárnycsapokkal vadkacskák szálltak fel, és merev, kinyújtott nyakkal elhúztak a hadállás fölött. A repülõk viszonyoztak a tüzet, feltehetően kioldották már bombáikat, kiürültek löszertáraik, vagy talán, de ezt nem akarom állítani, észre sem vették tüzelésünket, bár Timmsen kész volt megesküdni arra, hogy egy gépet többször „határozottan“ eltalált, amint mondotta. A gát, vajon a gátra akarnak zuhanni gépeikkel és az Északi-tenger felé megnyitni? Nem, közvetlenül fölõtte zúgtak el, a tengerhez értek, sötét vonalakként, amelyek a látóhatár felé suhantak, pontokká húzódtak össze, eltűntek. A népi ellenállás biztosíthatta fegyvereit.

Miközben egymás után beszélni kezdtek arról, amit éppen átéltek, összegyűjtöttem az üres töltényhüvelyeket, megszámláltam õket, és csodálkoztam, hogy olyan sok van belõjük — én kevesebb lövést halottam. A népi ellenállók egyben meg egyeztek: összpontosítani kellett volna a tüzet, csak egy repülõgépet egyszerre, célmeghatározással, ezt majd a következõ alkalommal — s e könnyen elért egyetértés és néhány perc után, mialatt valamennyien õrt álltak, a figyelem újra szétszóródott, összeszedték a kártyát, megtisztogatták, kiegyenesítették a lapokat, s amikor Timmsen így szólt: én voltam híváson, s ez alkalommal kinyírtalak volna benneteket, azonnal szaván akarták fogni, mert lekucorodtak a gödör keményre taposott aljára, és emeltek. Te szívesebben állsz? —, kérdezte apám, s a festõ egy kézmozdulattal: maradjatok csak ülve. A festõ mellé heveredtem, a gyeptéglával fedett töltésre, de nem merem megszólítani, csak követtem tekintetét a táj fölött, amelyet oly sokszor megfestett: a mélyzöldet, a majorok izzó vörösét; közösen ellenõriztük az õsvényeket és a vadon nõvõ gyümölcsfákkal szegélyezett mûutat, egyszerre fedeztünk fel egy lovast a távolban — a festõ bólintott, amikor oda mutattam —, s nem kerülte el figyelmünket az a szerkér sem, amely alacsony porfelhõt kavarva a sõll-

ringi birtok felé vezető úton végiggördült. Követtem a tekintetét, ahogyan tudtam, testünk azonos ütemben fordult, néha ő is olyasmire hívta fel a figyelmemet, amit én ugyanabban a pillanatban fedeztem fel, ilyenkor bólintottam. De Hilkét én vettem először észre; a „Wattblick“ felől jött, a gátkoronán ment végig hazafelé, s az üres kannát néha megforgatta karja körül. Bleekenwarfban semmi sem mozdult, Hoimsenwarfban az öreg Holmsen kitaratóan dróttekerceket, bizonyára szögesdróttekerceket hordott ki a fészerből az udvarra, valószínűleg azért, hogy bekerítse önmagát saját udvarán, és a vén Holmsennétől biztonságban legyen. A festő csak ritkán emelte szeméhez a rendőrös távcsövét.

Vártunk, alkonyatig vártunk, s még mindig nem mutatkozott semmi. A nap lebukott a gát mögött, úgy, ahogy a festő tanította kemény, fényes papíron: a vörös, sárga és kénes fény csíkjaiban súlylyedt vagy csöpögött belé az Északi-tyengerbe, a hullámtaréjok sötétén tornyosultak, okker- és cinóber-tónusok terjedtek szét az ég többi részén, nem éles körvonalakban, hanem elmosódva, sőt kissé ügyetlenül, de ő így akarta: az ügyesség, mondotta egyszer, nem érdekelt engem. Tehát hosszantartó, ügyetlen, néha kissé a hősiség látszatát keltő naplemente, először még körvonalazhatóan, aztán nedves folt nedvesen, ez kifogástalan stílusban ismétlődött meg a hadállás mögött.

A kártyajátékban most megoszlottak az esélyek, a befejezett partikat gyorsan tárgyalták meg. Hinnerk Timmsen időnként azt kérdezte, lehet-e már látni a „figurát“, ezen Johannát, hajdani feleségét értette, akinek a „Wattblick“ irányából kellett volna étellel és itallal ide érkeznie; majd idejében jelezzük, a festő meg én. A köd, amely ilyen napokon már alkonyodáskor leszáll, váratott magára, de az állatok, mint ebben az időben rendszeresen, bogni kezdtek; először egy sötét, kérdező tehénbögés érkezett a távolból, a láthatár alá rejtőzött állat felől, és túloldalt, állásunk aljában, a fekete-fehér foltos állatok a megfelelő irányba fordították a fejüket, szőrös fülükkel játszadoztak, de még nem válaszoltak; amikor a távoli bögés megismétlődött, csak akkor hajlott meg az egyik állat, és fejét nehezen feltartva fehéres lehelettel visszabögött, erre azonban nem kapott közvetlen választ, de egyik társa hörgő hangon beleszólt, amit Riepen irányában egy másik nem bírt ki szólanul, az a dörmögő basszus, amelyet a távoli

társ bizonyára hívott, mert most sürgető választ küldött, ám mielőtt a dörmögő basszus visszafelelhetett volna, az alattunk lévő állat közbebögött.

Nem törődtek különösebben az állatok hangjával, amikor esténként hívásuk látóhatártól látóhatárig áradt; ezen az estén is hallgattam őket, s nem vettem észre, hogy az alkonyi fényben a festő elhatározott, előkészített valamit. Egyszerre kievickélt a gödörből, leporolta a ruháját, visszafordult a többiek felé, és azt mondta: nemsokára ti sem láttok már — tehát majd holnap. Aztán elindult az út felé. Apám lecsapta a kártyát, felkiáltott: állj meg, Max, egy pillanatra. A festő továbbment. A rendőrös Hinnerk Timmsen segítségével kimászott a földlyukból. Sapkáját fogva szaladt ferde irányban a tó felé, hogy elvágja a festő útját. A festő lassan haladt, ezért erre nem is volt szükség. Utolérte, kezét a vállára tette, s így szólt: mi történt veled? Itt nem lehet egyszerűen eltűnni. — Alkonyodik, mondta a festő, ilyenkor az ember otthon szeretne lenni.

Apám egészen közel lépett hozzá, túrte lebecsülő pillantását és mindent, s lassan azt mondta: talán elfelejtetted, hogy karszalagot viselsz; vagy nem tudod, hogy ezt mit jelent? A festő szólanul lefejtette a karszalagot, odanyújtotta a rendőrösnek, aki azonban nem vette át, végül ideadta nekem: őrizd meg holnapig. — Vedd vissza a karszalagot, parancsolta apám: őrséget az ember nem akkor áll, amikor akar, s nem akkor megy haza, amikor akar.

Tovább játszhattok, mondta a festő, semmi kifogásom ellene, ha továbbra is játszotok, de a szavaiban bujkáló óvatos megvetés nem érte el a várt hatást, apám ugyanis olyan izgatott volt, hogy meg sem hallotta, s ha hallotta is, akkor ebben a pillanatban talán hiányzott belőle az a képesség, hogy felfogja és nyugtázza, ami azzal magyarázható, hogy csupán megpróbálta azt itt bekövetkezett eseményt az érvényben levő előírások szerint rendezni, mert ilyen helyzet esetére is volt előírás, ezt ő persze ismerte, és ebben a pillanatban erre gondolt. Szó szerint ezt mondotta: ezennel másodszorra felszólítottak, s ezzel a felszólítással eleget mondott. Timmsen és Kohlschmidt, akik mindezt az állásból figyelték, észrevették, hogy itt kiéleződött a helyzet, tanúk akartak lenni, előbújtak, és rögtön kárpóolták őket apám szavai: mindenkinek ott kell állnia, ahol a helye van. — Eppen, mondta a festő, ahol a helye: az én helyem most otthon van, s ezzel úgy akart távozni, mint aki előadta indo-

kait. A rugbúli rendőrörsnek más volt a véleménye: a rövid szíjat megrántva kinyitotta pisztolytáskáját, kivette szolgálati pisztolyát, Max Ludwig Nansenre irányította — körülbelül köldökmagasságban —, s lemondott felszólítása megismétléséről. Ott állt. Alkonyodott. Köröskörül semmi sem látszott. Milyen nyugodt kézzel tartotta nagy kaliberű, alig használt szolgálati pisztolyát! Kétszer vette hasznát szolgálat közben: amikor a veszett róka a borjába mélyesztette fogait, és később, amikor Holmsen tenyészbikája megzavarta a glüserupi állomás menetrendjét.

Kohlschmidt hirtelen megszólalt: légy észnél, de nem volt világos, kinek szólt. Milyen sokáig bírták ezt a szembenállást, hallgatva, nem is túlságosan éberem, vagy azt kutatva, meddig lehet még a hürt feszíteni, hanem inkább készenlétben állva, úgy, mintha előre tudták volna a dolgok alakulását, talán mert már többször álltak így egymással szemben. A szolgálati pisztoly, az előírásnak megfelelően, mindig csak ezt a mondatot ismételte: ezennel utoljára szólítalak fel. Kinyújtott kézzel odatarottam a festőnek a karszalagot, de rá sem nézett, nem szabadult apámtól, s most végül reagált a teste, feszült nyugalma feloldódott, és enyhén előrehajolt, a fegyverből származó nyomás hatására. Ahogyan én ismertem őket, nem kételkedtem abban, hogy a festő el fog menni, amint elhatározta, s éppúgy abban sem kételkedtem, hogy apám akkor löni fog, hiszen mindketten glüserupiak voltak. A festő így is tett. Azt mondotta: el fogok menni, Jens. Engem senki sem fog visszatartani, te sem. A rugbúli rendőrörs hallgatott, ezért folytatta: semmi, még a vég sem változtat meg titeket. Arra kell várni, amíg kihaltok. Apám nem felelt, egyelőre csak parancsa teljesítését követelte, minden másra később vissza lehetett térni. Kiadta a parancsot, várta a teljesítést.

Ha te méész, Max, szólalt meg ekkor Kohlschmidt, akkor én is veled megyek. Begombolta a zakóját. Jó, mondta a festő, menjünk együtt. — Be kell látnod, Jens, szóló Kohlschmidt apámhoz, senkinek sem használunk azzal, ha itt rostokolunk egész éjjel. Mintha fel tudnánk valamit tartani! Hisz badarság az egész.

A rugbúli rendőrörsöt látszólag nem érdekelte, hogy egy második ember is az állás elhagyására készül, ő csak a festőt tartotta szemmel, csak vele akarta összemérni erejét. Hagyd, Jens, mondta Kohlschmidt, ne bolondozz, tedd el azt a vacakot; ezeknél a szavaknál a rendőrörs vállára akart csapni, de hirtelen meg-

ijedt, abbahagyta kísérletét, és kinyújtott karját észrevehető lassúsággal húzta vissza. Apám ajka megmozdult, egy mondatot készített elő, s aztán Kohlschmidt-hoz fordult: szőkevények — talán nem tudjátok, mi vár a szőkevényekre. — Csak lassan, mondta a madarász, megkerülte apámat, szorosan a festő mellé állt, egy frontot alkotott vele, a megtagadás vagy legalábbis a lemondás frontját, aztán nagyon higgadtan így szólt: nagy szavak, Jens, kinyilhatna a szemed. Mi most indulunk, s holnap reggel újra itt vagyunk. — Ha mindenki takarodót fúj, mondta Hinnerk Timmsen, akkor én is lelépek, hiszen éjjel nincs semmi értelme, meghozzá egyedül. A háttérből odalépett a csoporthoz, amely a festőből és a madarászból állt, és ezzel is megmutatta, hogy döntött — de segítségük és összhangban álló kijelentéseik ellenére egyikük sem merte megtenni az első lépést, talán nem is azért, mert féltek a szolgálati pisztolyt még mindig azonos magasságban tartó nyugodt kéztől, hanem inkább arra várva, hogy sikerül majd a rendőrörsöt közösen a maguk oldalára állítani, s vele együtt elhagyni a hadállást.

Apám magabiztosan figyelte a festőt, aki szólhatott volna valamit, de valószínűleg nem akart többet mondani, akkor sem, amikor Timmsen hátulról nőgatva meglökte — feltehetően azért, mert elsőként fedezte fel, hogy apám abban a pillanatban feladta álláspontját, amikor a többiek is elhatározták, hogy hazatérnek. A festő egyszerűen magára hagyta őt. Kifejezéstelen arccal várt, s ezzel a többieket is arra kényszerítette, hogy várjanak; az egyik párt nemsokára ott-hagyja a másikat.

A népi ellenállást, persze, egy ideig még együtt tarthatom az alkonyatban, a szárnyatlan malom előtt. Aki visszaemlékezik, annak — akár a kereskedőnek súlyméréskor — veszteséggel kell számolnia, én pedig számolok ezzel, ezért azt akarom, hogy apám feladja a szembenállást a festővel, egyszer röviden és idegenül végigmérje az egész csoportot, aztán egyenlő léptekkel kivonja magát ebből a bűvkörből, s eloldalogjon az emberek mellett a dombra, fel a hadálláshoz, arra a helyre, amelyre őt — saját véleménye szerint — állították.

Akkor nem tehettem mást, mint hogy kövessem apámat, ő szóltanul lesegített a földlyukba, odahúzott egy ládát, én felálltam a ládára, s egy fegyvert találtam magam előtt, de nem nyultam hozzá. Együtt figyeltük az embereket, akik még mindig nem indultak el, szoros körben

álltak és sugdolóztak, lehet, hogy ismét más-más véleményen voltak. Aztán mégis elindultak, néha csak a lépteik hallatszottak, együtt mentek a zsilipig, bár csak Kohlschmidt madarásznak kellett ott elhaladnia, és újra nem tudtak elválni. Nem, nem volt könnyű elválni egymástól, s miután a csoport végleg feloszlott, és különböző irányban eltávoztak — most már számunkra láthatatlanul —, arra számítottam, hogy egyikük, például Hinnerk Timmsen, megint feltűnik a hadállásban, s a fegyvere mögé áll, mintha semmi sem történt volna, de egyikük sem tért vissza.

Tehát egyedül maradtam az állásban a rugbüllí rendőrrel, aki tenyere óvó tölcserében meggyújtotta a pipáját, s aztán száraz, magabiztos módján végigkémlelte az utakat és a réteket, a sötétedő tájon ellenséget kutatót, akinek most már a kód is segítségére volt. Az állatok elhallgattak. Lefeküdtek. A malomtól mögött hosszúrkás rakásoknak látszottak.

A kód lapos, különvált rétegekben gyülekezett, ezek összenőttek, felemelkedtek, szétterjedtek, s a domboldalokon elhelyezkedő majorokat hullámaikra vették, mint ahogy a visszatérő dagály a tenger fenekén veszteglő csónakokat a háttára emeli. Távolról, de csak elszigetelten, inkább robbantásra, mint tüzelésre emlékeztető hanghullámok csaptak át fölötünk.

Menj haza, szólalt meg apám. És te? kérdeztem. Menj aludni, mondotta. Hitetlenül néztem rá, de szavaiban benne volt a véleménye, fejével Rugbüll irányába intett. Én kimásztam, s egyedül hagytam az állásban. És te? — kérdeztem még egyszer. — Egy kifejezést keresek, mondotta. — Kifejezést? — A nyomorra. A nyomorra és mindenre egy nevet keresek, igen. — És a vacsora? kérdeztem, mire lekiacsiyónlón intett a kezével, aztán meggondolta, vállat vont, és ennyit mondott: ha marad az ecetes heringből, félretehettek belőle. Nekem itt még dolgom van.

Elmenni, bekanyarodni, titokban visszaterni, mint már egyszer: nem volt kedvem hozzá, tekintetétől követve hazafelé indultam, vissza sem néztem, s már az udvaron hallottam a telefon szaggatott csengetéseit — szünet nélkül szolt —, vajon miért nem emelik fel a kagylót? A konyhában égett a villany, nemrég még itt vacsoráztak, Hilke meg anyám, most csend volt a hálósobában. De hiszen hallaniuk kellett a telefont, rendben van, nincsenek itthon, akkor hát nincsenek. Hilke, talán ágyon ülő anyja vörös-

szőke haját fésüli, majd fénylő kontyba fogja, préseli — gondoltam. Vagy egy pohár vízben, a pohárral az óramutató irányában körözve, nyugtatóport old fel. Vagy pedig masszírozza az anyját, erős, hozzáértő ujjával. Apám irodájába kíséret nélkül nem léphettem, ezért nem érdekelte a telefon. Vagyis én sem voltam otthon. Az éléskamrában ott állt a tál az ecetes heringgel, a konyhaasztalhoz vittem. Megettem egyet a hagymakarikák és szegfűbors alatt úszkáló, hamusárga heringekből, egy másiknak megettem a ráncolódó bőrét, s a két megmaradt halat letakartam egy újsággal, amelyről egy Dönitz nevű férfi nézett rám sürgető és üres pillantással. Egy cédulára ráírtam: Nem megenni, felkiáltójelet tettem utána, és nehezezként villát helyeztem a papírra. Kenyér? Kenyeret maga is vághat. A szálkát kivittem, a sötét udvarra hajtottam, aztán felmentem, hasztalanul hallgatóztam a hálósoba ajtajánál, mielőtt a szobámba vonultam, s az első-tétit rollót le sem eresztettem, hanem ruhástól heveredtem az ágyra, és vártam, hogy visszaérkezze.

Emlékszem, a sötétséget bámultam, fültem, és Hilke egyszerre csak zongorázni kezdett, sohasem tanulta, s mégis finom ujjal játszott egy zongorán, amely a szababban állt, a zsilip mellett, sirályok röpültek el fölöttük, miközben zongorázott, mintha nagyon kicsi, kis és nagyobb jégcsapok váltak volna le egy ereszről, lehullottak, üvegfelületre pattantak és széttörtek, széttörés közben pedig látszott, hogy színesek voltak, mindenekelőtt vörösek és sárgák, aztán árny hullott Hilkére, repülőgép árnyéka, egy motorok nélkül közeledő, szürke, eléggé nagy repülőgépe, amely apám hadállása mellett próbált leszállni, ez sikerült is többszöri körözés után, miközben csak jéghideg fuvallat érződött, könnyedén leereszkedett, s ekkor az ovális ajtó máris kicsapódott, férfiak és nők ugráltak ki, valamennyien ismerősök, legelől Andersen kapitány, aztán az öreg Holmsen meg Plönnes tanító, meg Bultjohann meg Hilde Isebüttel, ugrásaikat Hilke hangsúlyozta a zongorán, amely a zsilipnél tóduló vízben tükröződött, s az ő játéka volt, amely mindannyiukat felszólította, fogják meg egymás kezét, és kerítsék be tánclepésben apám hadállását, egyre szorosabbá, egyre fojtóbbá vált a gyűrű, a ruhák lengtek, de nem a szélről, végül odaértek hozzá, föléje, megkötözték, kiemelték a földlyukból, és mimelt tánclepésekkel felvitték a zöld dombon a malomhoz, amelynek most szárnya volt, piszkos vászonnal beborított szárnya, mely remegett a tü-

relmetlenségtől, ehhez bilincseltek hozzá, és ütemesen tapsoltak, amikor a szárny lassan forogni kezdett, s apámat egy rándítással fölemelte a földről, úgy, hogy a lábfeje hegyesen lecsüngött, de aztán egyre gyorsult a forgás, zúgás hallatszott, a lendítőerő láthatóvá vált, felemelkedés közben a test vízszintes helyzetbe került, a szárny arnyékaí átsuhantak arconkon, a tóban is követte a mozgást egy arnyékmalom addig, amíg vékony füstcsík emelkedett fel a hagymafedélből, igen, a malom füstölgött, és égés szaga terjengett a levegőben.

Ekkor felugrottam, s az ablakhoz rohantam, amely előtt vékony füstoszlop emelkedett a magasba. Lenn az udvaron, a korareggeli napsütésben, apám egy tűzrakás előtt állt. A tüzet lassan különböző irattartókból kiszedett okmányokkal táplálta, ügyelt arra, hogy a felcsapó lángok szele ne hordjon szét egyetlen megszenesedett lapot sem. Mindent visszazahozott, s csak annyit rakott a tűzre, amennyit a lángok meg tudtak emészteni, ha pedig túl magasra csaptak, lapozgatva, olvasva várakozott.

Álltam és néztem őt, amíg felfedezett, s mivel nem fenyegetett meg, s nem is szólított, lementem hozzá az udvarra, és kéretlenül segítettem visszahozni azokat a lapokat, amelyeket a tűz feláramló szele elragadott. Érezte, hogy szüntelenül figyelem oldalról, de sokáig elviselte, csak hosszú idő múlva kérdezte: mi van? Nem ismersz? Nem mondtam neki semmit a malomról meg a repülőgépről, amely Hilke zongorázása közben szállt le, csak azt kérdeztem: mikor megyünk vissza? — Vége, mondotta, mindennek vége, különálló lapokat tépegetett ki egy irattartóból, összegyúrte őket, mielőtt a tűzbe kerültek volna. Arca szürke volt, borostás, a sapka ferdén állt a fején, cipőjén még rajta volt a hadálás nedves földje. Lógó váll. Merev mozdulatok. Rekedt hang. Ha ilyen embert látunk, rögtön arra gondolunk: ez megadta magát, ez már nem lát kiutat a maga számára. És félünk megszólítani, ugyanis tudjuk a legfontosabbat. Hagyjuk ülni egy odagörgetett fatökén, és a tarkóját figyeljük.

Teljesen rám bízta a tűz felügyeletét, ő a sebhelyes tőkén ülve csupán táplálta régi, bizonyára értéktelen iratokkal, időnként egy-egy sort elolvasott, közömbösen, mintha számára soha nem lett volna értéke, s miután az első halmokat a lángokba dobta, bement az irodájába, és újabb papírt hozott, bizony, sok minden összegyűl az élet folyamán, mert ő, aki semmitől sem tudott megválni, min-

dent összegyűjtött és elrendezett és megörzött mint megannyi bizonylatát életének, amelyről egyszer majd számot kell adnia.

Elégedett volt velem, azzal a móddal, ahogyan a tüzet őríztem, életben tartottam. Amikor utóljára ment be a házba, két irattartón kívül könyveket is hozott és fogalmazványokat és egy kis csomagot, amely olajpapírba volt burkolva s lazán átkötte. Tehát ez is, a láthatatlan festmények. Még ezt is? kérdeztem, erre ő hangtalanul: mindent. Mindennek el kell tűnnie, s kezdte széttépní a fogalmazványokat. Ekkor Hilke jelent meg a lépcsőn, a ház elé lépett, és teát inni hívott minket, vagyis így szólt: a tea nem lesz melegebb, ha nem jöttök, s később még egyszer jött, közelebb hozzánk, a tűzhöz, ahol kedvetlenül megismételte felszólítását, s mindvégig nem a tüzet bámulta, hanem engem, aztán hirtelen hozzám szólt: egészen megöregedett az arcod, Sigi, olyan vagy, mintha huszonnyolc éves volnál, körülbelül. A nővérem néha úgy beszél egy-egy emberrel, mint valami lórról. Így feleltem: lépj le, s amikor a tűz szeléről egy félíg megszenesedett papírt felemelt, és olvasni próbálta, elvettem tőle, s a tűzbe dobtam. Tűnj el, és jätsszál tovább, mondtam. Jätsszani, kérdezte értetlenül, mivel jätsszam? A zongorán, mondtam, erre ő a töprengő rendőrörshöz: elment az esze ennek a vénülő arcúnak. Rájöttem már, hogy sértés nélkül nem szabadulhatok meg tőle, csak azon gondolkodtam, milyen sértéshez folyamodjam, ekkor Hilke felkiáltott: odanézzetek! Ott!

Megfordultunk, s a téglásút felé néztünk, ott állott egy zöld, egy olajzöld felderítő páncélkocsi. Ott állt. Ott volt. Búgó motorral, leeresztett ágyúcsővel, s a felső nyíláson egy katona feje bukkan ki, fekete svájcsapkat viselt. A páncélkocsi szögletes, ferdén csapott orra lassan elhaladt a „Rugbüllí rendőr-ör“ tábla mellett, felénk fordult, súrolta az oszlopot, de nem döntötte ki, szorosan a régi szekér mellett elmanőverezett, s a tűz irányába tartott.

Apám felemelkedett a tőkéről. Önkéntelenül megigazította az egyenruháját. A felderítő páncélkocsival feszesen nézett szembe, nem szorongva, hanem csakis feszesen állva. Amikor a páncélkocsi közvetlenül a tűz előtt megállt, apám sutogva szólt hozzám, úgy, hogy éppen csak megértettem: el innen azzal a holmival, égesd el te. De hogyan?

Egy irattartót lábbal az olajpapírba burkolt csomag mellé rugdostam, lassan, centiméterről centiméterre, halkan meg-

csikordult, keskeny sávnyomot hagyott maga után a homokban, mintha egy állat vonszolta volna ott a testét, talán egy teknősbéka. A nyílásból egy váll emelkedett ki, aztán egy kar, a katona odaintette apámat, kérdezett tőle valamit, mire apám rövid bólintással válaszolt. Az irattartó most a csomaghoz ért, mindkettőt abban a pillanatban kaptam föl, amikor a katona teljesen kikászálódott a nyíláson, a földre ugrott, s én hátrafelé haladva elindultam a fészkerhez, ahol a kis csomagot leejtettem, egyszerűen a földre ejtettem, miközben az irattartót még a kezemben fogtam, s most ismét előrementem a tűz irányába, lassan megkerültem a tüzet, apám felé tartottam, aki a katonával beszélt.

A katonának vöröses göndör haja volt, és két vöröses csillag a vállapján, ha ez mond valamit, fakult vázszonszíján fakult pisztolytáskát hordott, benne egy olyan kaliberű fegyverrel, amelyet apám is használ. El akarta taposni a tüzet? Le akarta foglalni a még olvasható iratokat, és biztos helyen kiértékelni őket? Ilyen fontos volt a rugbüllí rendőrőrs?

Az angol katona nem törődött a tűzzel. Nem érdekelték őt sem az ép, sem a félig megszenesedett iratok. Egy cédulára pillantott, amelyet a mellzsebéből húzott elő, és akadozva, de a mi nyelvünkön, azt kérdezte apámtól, hogy ő-e Jepsen rendőrtörzsmester. Apám bólintott. Ez itt Rugbüllí? Apám bólintott. Ha így van, mondotta az angol katona, akkor Jepsen rugbüllí rendőrtörzsmestert le kell tartóztatnia. Ezennel. Összehajtogatta a cédulát, és visszatette a zsebébe. A felderítő páncélcocsi felé intett, nem a páncélcocsinak, hanem a kémlelőnyílás mögötti világos, ragyogó szem felé, amely ránk szegezte tekintetét, aztan jelezte apámnak, hogy szálljon fel.

A rendőrőrs habozott. Néhány dolgot, mondotta, talán meg van engedve, hogy néhány dolgot magammal vigyek. A katona nem tudta, megengedheti-e neki, először megbizonyosodott, miután beszólt a kémlelőnyíláson, a világos szem beleegyezését adta, erre a katona apámhoz fordult, s a házra mutatott. Apám előrement, a katona meg én követtük.

Ez a félelem, ez a szüntelen feszültség, amikor beléptünk a házba: akkor úgy gondoltam, bármi megtörténhet, csak ez nem: hogy a menekülés minden kísérlete nélkül, ellenszegülés nélkül, szó nélkül összecsomagolja a holmiját, és felszáll és elmegy, ahogy megkövetelik tőle. A konyhába mentünk, a reggeli ott állt az asztalon, a teáskanna leülésre hívott föl.

A rendőrőrs összeszedte a vízfolyónál az ablakpárkányról borotvakészletét. Átmentünk az üres polcú irodába, az íróasztal fiókjai ki voltak húzva, mintha kihányták volna tartalmukat.

A rendőrőrs felemelte irattáskáját, kiürített egy rekeszt, amelyben nem tartott semmit, csak a táska második kulcsát, és beletette a borotvakészletet. Egy más után felmentünk a hálószoza elé, többször kopogtattunk, míg végre anyám fürdőköpenyben kibontott hajjal megjelent az ajtónyílásban, és két pár zoknit, egy törülközőt és egy inget nyújtott ki, szó nélkül, mert sem a katonát, sem engem nem látott meg. Beléptünk a szobámba, apám elől ment, s én azon tűnődtem, vajon innen mit akar elvinni, de csupán egyszer megkerülte az asztalt, rábökött a tengeri térképre, rákoppintott az ágyállványra, és elsőként újra kiment, le a konyha felé. A katona néhány lépésnyire követte apámat, újját fakult vázszonszíjába akasztotta, s egyáltalán nem keltette a türelmetlen ember benyomását. Nézte, amint apám teát öntött magának, és lóbaló kézműmodulat után, amely elnézést kért, a teát iddogálta a vastag cserépcsuporból, miközben, a csupor fölött, ő a katonát figyelte lebecsülő tekintettel, rejtett ellenszenvvel. Amíg apám a teát itta, én tartottam az irattáskát. Milyen kitartással, milyen komótosan tudott szűrészölgetni! S képes volt másodszer is megtölteni a csuprot, bár a katona lábát egy székre tette, s billegetni kezdte.

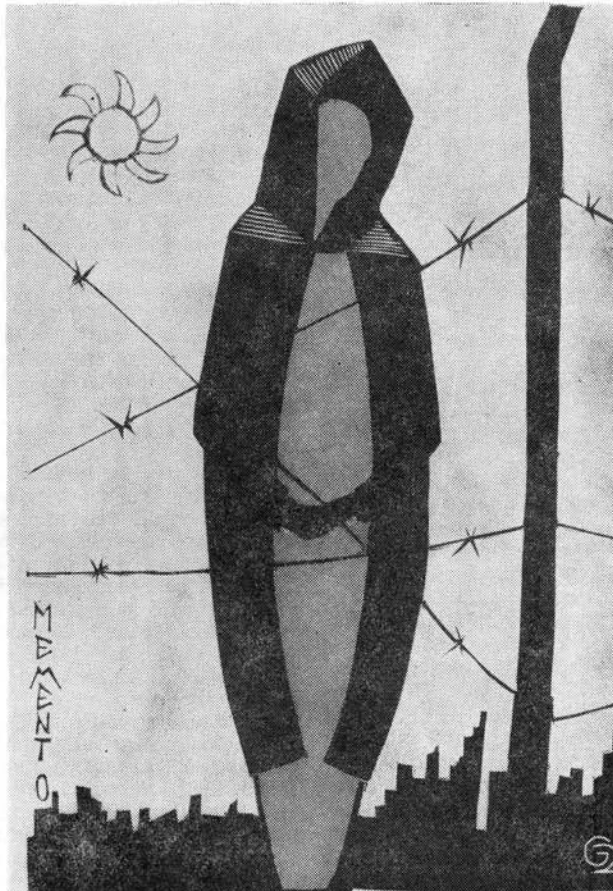
Apám, miután megitta a második csupor teát, elvette tőlem az irattáskát, és kezét nyújtott. Hilkét kihívta az éléskamrából, vele is kezét fogott. Aztán kilépett az előszobába, fölfelé hallgatózott, akart is, nem is, édessavanyú mosollyal a katonára nézett, aki nem viszonozta a mosolyt, végül felszólt: szervuszatok, és kihúzta magát: készenlétben állt. Kikísértük, s fenn maradtunk a kölépcsőn, a két lábra állt patkánnyal bemázolt, olajzöld felderítő páncélcocsi tornyával azonos magasságban. Nemsokára visszatérek, kiáltotta apám. Nemsokára. Hilke halkan sirdogált, tudtam ezt anélkül, hogy odanéztem volna, mert sirásának olyan hangja volt, mint más embereknél a csuklásnak. Most odaértek a páncélcocsi elé, a katona átvette apámtól az irattáskát, s hüvelykujjával fölfelé mutatott, amikor két csupasz, szeplővel borított kar oldalra, a ház falához taszított bennünket — Hilkét és engem.

Jött. Anyám haladt át közöttünk leeresztett hajjal, barna, rövidujjú ruhájában, lábával tapogatózva lépett, puha, de

erős teste kiegyenesedett, fejét hátravetette, járása kevély, haragos királynőre emlékeztetett — melyikre is? —, mindenestre elérte a megjelenésével, hogy a katona meglökte apámat, és mondott neki valamit. A tűz majdnem teljesen leégett. Anyám megállt a tűz előtt, s hagyta, hogy apám odamenjen, közelebb, még közelebb, egészen közel. Kitarta karját, úgy, ahogy az ember egy kifogott hal nagyságát mutatja. Átölelte apámat. Sietve és ügyetlenül magához szorította. Aztán saját ruhája zsebébe nyúlt, s valamit odanyújtott neki, egy kis csillogó

tárgyat, azt hiszem, egy zsebkést, apám elvette a kést, röviden intett, mintha egy jelzésre válaszolna. Kész? kérdezte a katona. A rugbúli rendőrös felkapaszkodott a felderítő páncélkocsira, egyre csak minket nézett, miközben megkerülték a tüzet, s amikor az olajzöld tömeg szorosán mellettünk elhaladt, apám felpattant, és tüntetően kihúzta derekát — amivel még a búcsúnál is értésemre adta, hogy egyenesen kell állnom.

Ritoók János fordítása

Gedeon Zoltán grafikája

A BŰN ÉS A FELELŐSSÉG DIMENZIÓI

William Laws Calley Jr. főhadnagy ügye nem csupán az amerikai közvéleményt kényszerítette arra, hogy a háborút erkölcsi szempontból ítélje meg. My Lai, ötszáz fegyvertelen vietnami férfi, asszony, agg és gyermek lemészárlása a maga áttekinthető és felfogható konkrétumában újra napirendre tűzte mindannyiunk számára azokat a korszakos erkölcsi kérdéseket, amelyeket Auschwitz és Hiroshima hekatombái, a maguk áttekinthetetlen és felfoghatatlan arányaival már több mint két évtizeddel ezelőtt felvetettek. Adorno szerint Auschwitz után lehetetlen a művészet. Értem, mit akart kifejezni, noha nem értek vele egyet. (Schönberg kantátája a fellázadt varsói gettó hőseiről egyébként megcáfolta annak a gondolkodónak a tételét, aki oly értő értelmezője volt művészetének.) De még azoknak is, akik magukénak vallanak Adorno művészi-etikai non possumus-át, el kellene ismerniük, hogy a népirtás hétköznapijainkká vált gyakorlata hagyományos erkölcsi fogalmaink gyökeres felülvizsgálatára ösztökél.

Auschwitz, Hiroshima és My Lai új etikát követel!

Hol végződik a kötelesség és hol kezdődik a háborús bűn? Meddig terjednek a felelősség alsó és felső határai? Milyen alapon ítélték el Calley-t, és miért nem állították bíróság elé Westmoreland tábornokot? Miért bűnös Calley, de miért tekintik ártatlanoknak a B—52-esek pilótáit, akik nap mint nap tízezer méter magasságból oldják ki tömegpusztító bombarakományaikat?

Mennyi kérdés és mennyi válasz, amely megfogalmazásra vár a XX. és feltehetően a XXI. század etikájában! Átnéztem Jean Fourastié *Essais de morale prospective* című könyvét (1966), amely az ún. tudományos társadalom távlatában egy új erkölcsstan kidolgozására vállalkozik. Ám nem találtam benne érdembeli válaszokat az előbbi kérdésekre. Márpedig Fourastié Auschwitz és Hiroshima után írta meg munkáját. Elképzelhető-e korszerű, sőt jövőt idéző emberség a genocídium tényéből és fenyegetéséből származó erkölcsi konzekvenciák levonása nélkül? Beszélhetünk-e a holnap etikájáról anélkül, hogy morálisan felvérteznők magunkat a megszokottá váló borzalommal, az „atomizálódó“ s ezért megfoghatatlannak minősített vétkekkel, a banálissá lett bűnnel szemben?

Hiroshima 200 000 halottja, a helyileg beteljesedett „világvége“ már súlyos lelkiismereti válságot robbantott ki azoknál az atomfizikusoknál, akik nem tudtak az „erkölcsi semlegesség“ álláspontjára helyezkedni, ha-

Calley hadnagy (a Newsweek című amerikai folyóirat címlapja)

dők táborába.) Magatartása viszont, amellyel szembefordult az általános felelőtlenséggel s a közömbösséggel, noha ő csak „együtt-cselekedett“ (Heller Ágnes), a kapott parancs szerint, az atomkorszak új humanista etikájának gyakorlati kiindulópontjaként fog a történelemben bekerülni. Példájában joggal köszöntötte az emberiség reményét az a Günther Anders, aki Eatherly „ideológusaként“ elvi síkon fogalmazta meg Hiroshima tanulságát. Ennek az osztrák humanistának köszönhetjük annak tudatosodását, hogy az atomháború arányai meghaladják fantáziánkat, az atombomba pedig az az eszköz, amelynek funkciója a fel nem használás. Alkalmazása esetén az emberiség pusztulásával ugyanis megsemmisülne bármilyen cél. Günther Anders az elsők között mutatott rá arra, hogy a nukleáris fegyverek betiltása csak félmegoldás. A követelmény egy olyan társadalom megteremtése, amely a háború kiiktatásával feleslegessé teszi magát a bombát (*Die Antiquiertheit des Menschen*, 1956).

Az első atombomba ledobása is jelezte már, hogy a fasizmus nem ért véget katonai vereségével. Fertőző hatása tovább érvényesült; Auschwitz és Hiroshima egyaránt az emberiség jövőjét fenyegeti. My Lai — megőrizve az arányokat — ugyanezt a halálos veszélyt rejti magában. Ha Günther Anders anti-Eichmann-nak nevezte totális felelősségvállalásával az emberiség lelkiismeretét riogató Eatherlyt, Calley főhadnagyan — mutatis mutandis — a felelőtlenségnek, az ártatlanság hamis tudatával bűnözőnek azt az új képviselőjét találjuk, aki viszont Eichmannban lelheti meg védekezése és „morál“-ja elődjét. Az összefüggés felvillantásával nem csupán arra az amerikai katonára hivatkozunk, aki a vietnami folyamatos népiertást

nem felelősséget éreztek tudományos munkásságuk apokaliptikus kimene-
teléért. És fellépett Claude Eatherly,
az amerikai pilóta, aki kiadta az uta-
sítást az első atombomba ledobására.
Ő is felelősséget igényelt cselekedete-
téért, bár küldetésének végrehajtása-
kor még nem volt tisztában a követ-
kezményekkel.

Eatherly egy csavar volt csupán
a pokoli gépezetben, mégsem nyug-
tatta meg magát azzal, hogy a fele-
lősség kizárólag a politikai és kato-
nai vezetőket terheli. Kiprovokálta,
hogy vétkesnek tekintsék; a magára
vállalt egész bűnnel akarta rávenni
az embereket arra, hogy tudatára
ébredjenek az atombomba előidézte
erkölcsi válságnak, és radikálisan át-
értékeljék beidegződött értékeiket.
Eszközei kezdetben vitathatók és ha-
tástalanok voltak. (Később megtalálta

az utat az atomkatakizma ellen küz-
dők táborába.) Magatartása viszont, amellyel szembefordult az általános felelőtlenséggel s a közömbösséggel, noha ő csak „együtt-cselekedett“ (Heller Ágnes), a kapott parancs szerint, az atomkorszak új humanista etikájának gyakorlati kiindulópontjaként fog a történelemben bekerülni. Példájában joggal köszöntötte az emberiség reményét az a Günther Anders, aki Eatherly „ideológusaként“ elvi síkon fogalmazta meg Hiroshima tanulságát. Ennek az osztrák humanistának köszönhetjük annak tudatosodását, hogy az atomháború arányai meghaladják fantáziánkat, az atombomba pedig az az eszköz, amelynek funkciója a fel nem használás. Alkalmazása esetén az emberiség pusztulásával ugyanis megsemmisülne bármilyen cél. Günther Anders az elsők között mutatott rá arra, hogy a nukleáris fegyverek betiltása csak félmegoldás. A követelmény egy olyan társadalom megteremtése, amely a háború kiiktatásával feleslegessé teszi magát a bombát (*Die Antiquiertheit des Menschen*, 1956).

Az első atombomba ledobása is jelezte már, hogy a fasizmus nem ért véget katonai vereségével. Fertőző hatása tovább érvényesült; Auschwitz és Hiroshima egyaránt az emberiség jövőjét fenyegeti. My Lai — megőrizve az arányokat — ugyanezt a halálos veszélyt rejti magában. Ha Günther Anders anti-Eichmann-nak nevezte totális felelősségvállalásával az emberiség lelkiismeretét riogató Eatherlyt, Calley főhadnagyan — mutatis mutandis — a felelőtlenségnek, az ártatlanság hamis tudatával bűnözőnek azt az új képviselőjét találjuk, aki viszont Eichmannban lelheti meg védekezése és „morál“-ja elődjét. Az összefüggés felvillantásával nem csupán arra az amerikai katonára hivatkozunk, aki a vietnami folyamatos népiertást

„náci típusú históriá“-nak bélyegezte. És nemcsak arra a kétségtelenül rasszista fogantatású felfogásra célzunk, amely nem tekinti teljes értékű emberekké a vietnamiakat, akiket éppen ezért zavartalan lelkiismerettel lehet halomra löni, napalmmal felgyújtani és helikopterekből élve kidobálni. *Egy bizonyos mentalitás folytonosságára* gondolunk most első-sorban, az Eichmann-t Calley-val rokonító pszichikai, tudati és magatartásbeli hasonlóságokra, sőt azonosságokra. Ez az egybevetés azonban nem csupán erkölcsstani, hanem szociológiai megközelítést is igényel. A rokonvonások elemzésében el kell jutnunk a kialakulásukat meghatározó struktúrák, a közvetítő társadalmi jelenségek feltárásáig.

*

Hannah Arendt az Eichmann-perről szóló, sokat vitatott könyvének a következő alcím olvasható: Jelentés a bűn banalitásáról (*Eichmann à Jérusalem, Rapport sur la banalité du mal*. Paris, 1966). Akik azt várták, hogy az Eichmann-jelenség értelmezése során a szerző egy szörnyeteg, egy szadista örült pszichopatológiáját fogja bemutatni, csalódtak. Hannah Arendt bebizonyítja, hogy az „Endlösung“ végrehajtója nem volt Jágó vagy Macbeth, de a Gonosz megtestesítője sem, mint III. Richárd. Eichmann az emberi nem ellenségeinek ama csoportjába tartozik, akik éppen hétköznapiságukkal, „normális“ viselkedésükkel és fogalmaikkal váltanak ki irtózatot. A jeruzsálemi per vádlottját nem a perverzió hajtotta a *hostis humani generis* soraiba. Órá — Arendt szerint — karrierizmusán kívül főként annak a képtelensége jellemző, hogy tényleges borzalmában és konzekvenciájában fogja fel tetteit. S éppen a bűnnek, a bűnözőnek, a romlásnak s a rontásnak ez a banalitása hozza zavarba a hagyományos erkölcsi és jogi fogalmakban gondolkozókat. Ma, amikor egyre többet beszélnek az ember pusztító ösztöneinek nem várt virulenciájáról, s ezzel összefüggésben egy új kutatási ág, az agressziológia körvonalai kezdenek kibontakozni, Hannah Arendt arra figyelmeztet az Eichmann-jelenség kapcsán, hogy ez a fajta bűnöző több rosszat tehet, mint az, aki romboló ösztönök együttes hatása alatt cselekszik.

Eichmann a genocidium önmagát felmentő bürokrataja, az emberirtás felelőtlen szakembere. Sokat lehet (kell is) vitatkozni Arendt könyvének különböző megállapításairól. Egy azonban bizonyos: régebbi, pusztán elméleti vizsgálódásai után most sikerült neki — *in vivo* is megmutatni, mivé lesznek normális emberek, ha bekerülnek egy totalitárius (tegyük hozzá: bürokratikus) rendszer gépezetébe. Hannah Arendt mestere, Karl Jaspers egyébként már 1946-ban feltárta annak a folyamatnak a belső törvényszerűségét, amelynek során hajdan becsületes német családapák és egykor békés mesterséget folytató polgárok tömeggyilkosokká, emberségükből kivetkőzött kínzókká változtak.

De mi a különbség végső fokon az Eichmann-féle bürokrata gyilkosok s a B—52-esek pilótái között, akik egy amerikai pszichiáter megállapítása szerint „géjük elembertelenedett alkatrészévé“ váltak? Milyen minőségi eltérés mutatható ki végeredményben az Eichmann típusú „szakemberek“ és ama jenki rakétaegység kapitánya között, aki így nyilatkozott: „Csak miután megnyomom a gombot, kezdek gondolkozni arról, hogy mi fog történni.“ Calley főhadnagy viszont e pilótákkal s e kapitánnyal hozható közös nevezőre.

Minden félreértés elkerülése végett: nyilván nem Auschwitz és My Lai, még kevésbé a két rendszer egyszerűsítő azonosításáról van szó. Milliókat pusztító tegnapi és a százezreket likvidáló mai népiirtók mentalitásának hasonlósága az, ami meggondolkoztató. (Úgy érzem, főként e lelki, szellemi, erkölcsi rokonság felismerése rázza fel Amerika lelkiismeretét. A nürnbergi per tanulsága munkál azokban, akik arról értekeznek, hogy háborús bűnösöknek nyilváníthatók-e vagy nem a legfelsőbb amerikai politikai és katonai vezetők.)

*

Nürnbergben a népiirtás értelmi szerzői és irányítói fölött ítékeztek. Jeruzsálemben s még inkább Fort Benningben a pusztító gépezet kisebb vagy nagyobb beosztásban működő tagjai ültek a vádlottak padján. És itt szólhat közbe a szociológia, feleletet keresve arra a kérdésre: milyen természetű és meghatározottságú az eichmannokat, a calley-eket kitermelő gépezet? Hogyan működik az az áthárító mechanizmus, amelynek segítségével a genocídium szakemberei mentesítettnek érzik magukat bármilyen büntudattól vagy felelősségtől?

A modern társadalomtudomány válaszait a szervezetnek mint társadalmi jelenségnek elemzésében, különösen pedig a bürokratizmus és a manipuláció formáinak (bírálati) analizisében találhatjuk meg.

Max Weber nevéhez fűződik a bürokratikus szervezet ideáltípusának megalapozása. A tőkés nagyüzem, polgári állam, közvetlenül pedig a vilmosi német birodalom gépezetének kutatása, illetve általánosítása arra a következtetésre vezette Webert, hogy a modern társadalmi igazgatás elképzelhetetlen bürokratikus módon megszervezett gépezet nélkül. Ha általában társadalmi szervezetek — szerinte — a fejlődés során kiteljesedő racionalitás megvalósítói, a bürokratikus apparátus már a folytonosság, a szakértelem biztosítója. A modern hivatal szellemét nem a vazallusi hűség jellemzi, hanem az, hogy „valamilyen *dologi célra* vetítődik“; a bürokratikus gépezet úgy viszonylik a szervezés más formáihoz, mint „egy gép a nem gépi jellegű termeléshez“. Technikai szempontból ugyanis főként van, mert a bürokratikus munka pontos, gyors ütemű, egyértelmű, személyekre való tekintet nélkül folyik. „... bármely uralom bürokratizálódása — állapítja meg Max Weber — igen erősen ösztönzi a racionális »tárgyilagosságnak«, a »hivatásos emberek« vagy »szakemberek« világának kialakulását...“

E sajátosságok jellemzik a bürokratikus hadseregformát is, amely lehetővé tette az állandó hivatásos hadsereg felállítását. „A katonai fegyelem és technikai szervezettség — írja a német szociológus — rendszerint, legalábbis modern tetőfokán, szintén csak a bürokratikus hadseregben bontakozhat ki teljes mértékben“ (Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. Budapest, 1967).

Max Weber sok valós elemet tartalmazó elemzése láthatóan a pozitívumokra helyezi a hangsúlyt, és nem fordít kellő figyelmet az eldologiasodott bürokratikus eljárások személyiségsorvasztó hatására. Nem vesz tudomást a bürokrata szakember tudásának egyoldalúságáról, elmélet- és kritikaellenes jellegéről. Mellőzi a marxi bírálatot, amely éppen az eleven munkást a gép alkatrészévé degradáló tőkés üzem elemzése alapján

tárja fel a tudomány és a bürokratikus tudás ellentétét. Marx hangsúlyozta egyébként azt is, hogy a bürokratikus tevékenység a tekintély elvén alapszik, s megköveteli minden egyéni kezdeményezés feltétlen alárendelését a tekintélyt megtestesítő szervezetnek vagy szervnek.

Persze, a weberi ideáltípus sehol sem jelentkezik vegytiszta állapotban. A modern ipari társadalom körülményei között fokozódó elidegenedés és technikai-bürokratikus fejlődés még jobban elmélyíti a bürokratizmus árnyoldalait, kiváltva számos szociológus éles bírálatát. A „szervezeti ember“ típusának megrajzolásával, William Whyte amerikai társadalomkutató azt a mai embert idézi fel, aki a nagy szervezetek nyomása alatt él, alkalmazkodik hozzájuk, és magatartására mindenütt a konformizmus a jellemző. A „szervezeti ember“-nek nincs módjában kifejeznie személyiségét és képességeit, a hírközlő eszközök büvkörében pedig a manipuláció tárgyává válik. A sajtó, rádió és televízió közvetítette sémák és sztereotípiák megfosztják az autonóm döntés és cselekvés lehetőségétől. Nem csupán válaszait, de kérdéseit is manipulálják — egy gazdasági és hatalmi elit érdekei szerint.

Igy nyert — a szociológia segítségével — társadalmi hátteret az a kép, amelyet Eichmannról, Calley-ről és a hozzájuk hasonlókról alkothattunk. Ők is a „szervezeti ember“ egyik alcsoportjához tartoznak. A pusztításra szakosítottak kategóriájába. Nyilvánvaló, hogy Eichmann és Calley közé éppúgy nem illeszthető egyenlőségi jel, mint Auschwitz és My Lai közé. A gyilkos robotok is sokfélék. Aszerint, hogy milyen társadalmi-bürokratikus gépezet részei és milyen jellegű manipuláció hatása alatt alakul tudatuk. (Ljubomir Tadic különbséget is tesz a hagyományos demokrácia és az ún. karizmatikus hatalom — a fasiszta diktatúrák — meghatározta bürokrácia között. *La bureaucratie, organisation reifiée*. Paris, 1968. 1—2.)

Eichmannról például kiderült, hogy — hamis tudata szerint — a kanti etika szabta meg életfelfogását. Sőt, a vizsgálóbíró legnagyobb meglepetésére (megdöbbenésére?) pontosan elmondta, mi is a kategorikus imperatívusz. Hannah Arendt azonban megjegyzi, hogy népirtó gyakorlatában Eichmann feltehetően a kanti erkölcsi törvényeknek azt a torzított változatát tarthatta irányadónak, amelyet a háborús főbűnös Hans Franck fogalmazott meg: „Cselekedj úgy, hogy ha a Führer tudomást szerezne róla, meg legyen vele elégedve.“ Ami viszont Calley-t illeti, ez a puritán optimizmus szellemében nevelt „All American Boy“-nak számító fiatalember buzgón hisz az Egyesült Államok Istentől való világmissziójában, amelyet... rémtetteivel szolgált.

A vakhit tehát ugyancsak egymáshoz közelíti Eichmann-t és Calley-t. A népirtás szakembereinek — minden drill és gépies beidegzettség mellett — szükségük van, úgy látszik, erre a hitre is. Ha másért nem, akkor azért, hogy elhárítsanak maguktól bármilyen felelősséget. Ezt ugyanis valamilyen külső hatalomba, személybe vagy elvbe vetett feltétlen hit teszi számukra lehetővé.

Kierkegaard nyomán Sartre is „Ábrahám rettegésé“-ről ír, amikor a bibliai legendára hivatkozva az egzisztencialista szorongás ósét véli fedezni az isteni parancsra Izsákot feláldozni hajlandó Ábrahámiban (*Egzisztencializmus*. Budapest, é.n.). Kierkegaard-i ihletésű értelmezése szerint Ábrahám rettegése „elleplezett, de utat tör magának“. A kegyetlen paran-

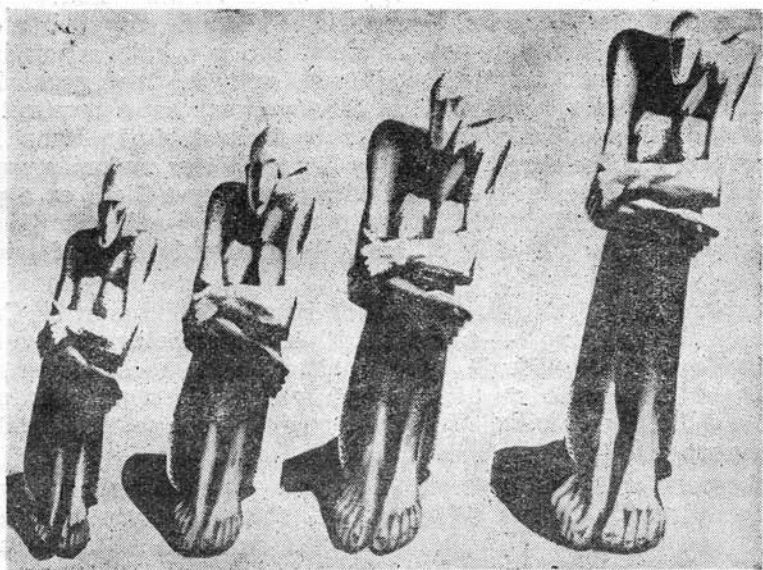
csot végrehajtani készült ugyanis kétely gyötri, vajon tényleg isteni megbízott volt-e az utasítást hozó angyal? Ábrahám szorongásában Sartre a választásával példát nyújtó s így a felelősség súlyát viselő ember helyzetére utal. A szocialista humanizmus tényleges-maximális felelősséget igénylő felfogásában azonban Ábrahám magatartása inkább a felelősséget el- és áthárító, a vakhitből erőt merítő attitűd példajaként szerepel.

*

A „parancsra öltem“ védekezése mögött meghúzódó dologi-bürokratikus viszonylatok, a manipulált alkalmazkodás és a vakhit a humánus halálveszedelmei. Felelősség nélkül nincs korszerű emberség egy olyan korban, amely potenciálisan magában rejti a civilizáció önpusztítását, a genocídium gyakorlatát. A fenyegetés azonban a menekvéshez szükséges felelősség forrásává válhat. Heinrich Mann annak idején megállapította, hogy a fasizmus megerősítette emberségükben ellenfeleit, és felfokozta erkölcsi ellenállóerejüket. Ezzel összhangban írta Fábry Zoltán: „A fasizmus provokáció volt, de a visszahatás megérte a történelmi merényletet: a hatalmi totalitással szemben kikristályosodott a lelkiismeretfelelősség primérsége, az emberi méltóság és szolidaritás tudata; a humanizmus elodázhatatlan történelmi muszája“ (*A vádlott megszólal. Irodalmi Szemle*, 1968. 8).

Ez a lelkiismeretfelelősség ébredzik a My Lai-i népirtással szemben feltörő mai tiltakozásban is.

Ez az elodázhatatlan muszáj táplálja a globális emberi felelősséget, amelyet Auschwitz, Hiroshima és My Lai a végsőkig fokozott.

Finta Edit: Várakozás

A KEGYETLENSÉG VISSZASZÁLL

Az Egyesült Államok értelmiségijeit, kiváltképpen az egyetemiek és az intelligencia másik — számbelileg viszonylag jelentéktelen, hatásában annál jelentősebb — rétege, a hivatásukat méltósággal művelő újságírók, hatalmas szerepet vállaltak az indokínai háború embertelenségeinek a feltárásában, a bűnösök kíméletlen leleplezésében, az amerikai nép soha el sem szunnyadt lelkiismereti parancsolatainak „időszerűsítésében” a politika igenis létező erkölcsi követelményei szerint. Szavukat nem a pusztába kiáltották, hiszen kiérdemelt, éltető hitelük van: a jórészt az ő közreműködésükkel alakított közvélemény nem pártolt el tőlük, kritikus időben nem hagyta magukra őket, hanem támogatta ez a réteget; s a vádlottak padjára nem az igazságok megfogalmazói, hanem a bűnök elkövetői kerültek. S — immár ki tudja, hányadszor? — kiderül: Amerikára mégsem éppenséggel a Manson-banda gyilkosságai jellemzők, hanem valami egyéb, nem utolsósorban az igazmondás méltó tisztelete, az embertelenség megvertése.

Françoise Giroud, a párizsi L'Express publicistája, a minden My Lai-okat nem pusztá széplelkűségből, hanem történelmi leckék emlékei alapján is gyűlölő nyugat-európai érzelmeket visszhangozva írt a Calley-perről. „A világ bármely más országában elképzelhetetlen nyílt tárgyalás befejeződött. Katonai bíróság vonta meg keserves kinnal az elmosódó határt háborús cselekmény és háborús bűn között. S megtagadta a felmentését annak, aki átlépte, pedig a vádlott és bírái ugyanazt az egyenruhát viselték. A bíróság ítélete megdöbbenetette a közvélemény egy bizonyos részét, mégpedig éppen azt, amelyhez a legközelebb áll ez a bíróság. De az intézmények hibátlanul működtek... S az esküdtszék nem burkolózott méltósággteljesen a csillagos lobogóba, hogy zárt tárgyaláson kenhesse el a tanúvallomásokat. Senki se mert kimondani: »Erről bizony nem kellett volna beszélni...« Ez Amerika. Ez is Amerika. S ezért szeretetre méltó. Még mindig szeretetre méltó.”

Akik halálközépből éltük meg a nácik, a faszizmus háborús bűneit — márpedig csak megmaradtunk néhány száz milliónyin —, álmélkodva értesülünk arról, hogy maguk az amerikaiak, akik sokat tettek a háborús bűnösök felelősségre vonásáért, Amerika háborús bűneiről szólnak: nemcsak a Calley-k háborús bűneiről, hanem „kollektív bűnről” és „kollektív felelősségről” — az egész amerikai nép viszonylatában.

Belső használatra. Az amerikai nép büszkeségére, történelmi emlékezetére apélálva kérlelhetetlenül következtetéseket. Norman Cousins, a jelentős amerikai publicista írja: „A nürnbergi per leszögezte azt az elvet, amely szerint személyek, nem pedig kormányok robbantják ki a háborút és tekintendők felelősnek a háborús bűnökért. Az egy nemzedékkel előbbi amerikaiak különösebb nehézség nélkül vélték felismerni, hogy maguk a németek nem különböztethetők meg vezetőiktől. Még a parancsuralmi kormányzat is megbénítható, ha vannak elegenden, akik magasabb értékekhez igazodva akarnak élni. Legalábbis ez volt a lényege annak, amit sok amerikai rá akart húzni a nácik alatt a németekre. Most meg azt akarnók mondani, hogy az amerikaiaknak nehezebb kormányuk politikáját befolyásolni, mint a németeknek volt? A németek nemcsak azzal védekeztek, hogy semmi hatalmuk sem volt, hanem azzal is, hogy tájékozatlanok voltak. Azt állították, hogy semmiről sem tudtak, nem

volt lehetőségük értesülni a történekről. Az amerikai néppel nem közöltek mindent, amit tudnia kellett volna a háborúról. De éppen eleget tudunk. S vajon állíthatjuk-e, hogy olyan tehetetlenek vagyunk, amilyenek a németek voltak?”

Neil Sheehan — akinek írását a Le Nouvel Observateur nyomán közöljük — a legnagyobb egyesült államokbeli napilap, a The New York Times szerkesztőjeként három esztendeig tudósított a tettek színhelyéről, Vietnamból. A Le Nouvel Observateur bevezetőjében ez áll: „A The New York Times nem kommunista, nem baloldali, még csak nem is »felforgató« szándékú. Mintha az algériai háború idején a Le Figaro és a Le Monde vetette volna fel a kérdést: vajon a francia ejtőernyősök nem háborús bűnösök-e, s Franciaország nem népiértő háborút folytat?”

Robert Jay Lifton, Szembenézni, túllépni! írója a Death in Life — Survivors of Hiroshima (Élő halottak — Hirosima túlélői) című könyv és sok más mű amerikai díjjal kitüntetett szerzője. A közölt részlet egy, a Random House kiadónál megjelent antológia (Crimes of War — Háborús bűnök) bevezető esszéje.

F. L.

Szembenézni, túllépni!

Amikor az utóbbi időben többször arra kértek, hogy előadást tartsak, ezt a címet jelentettem be: *Élet a kegyetlenség korában*. Hogy pontosabban fogalmazzak, a kegyetlenség sem nekem, sem másnak nem árnyékolja be az élet egészét vagy annak nagy részét. De jelenleg, 1971 elején a jelenség amerikai kutatójának olyasmivel kell foglalkoznia, ami — honfitársai számára általában — borzalmas tudatalatti rémképpé vált, olyan rémképé, melyet nem lehet teljességében felfogni vagy kitörölni. Erkölcsi kötelesség e rémkép felszínre hozása.

A külvilágban történektől függetlenül a személyi kegyetlenség, bizonyos értelemben, mindenkinél már születésekor jelentkezik. Úgy is mondhatnók, hogy egyes embereknek különleges hajlamuk van rá. De nagyon is jól emlékszem, hogy az 1950-es évek közepén és végén, a Harvard Egyetemen kibontakozott békemozgalom nyugtalanságai idején — ma úgy tűnik, hogy mindez 200 esztendeje történt — aligha tudtuk átérezni, mi történhet az atomfegyver robbanásának színhelyén. Az említett hajlamtól eltekintve, nehézségek adódnak a kegyetlenségek leküzdési módjának elképzelésében.

Miután hat évet éltem és dolgoztam Hirosimában, s az első atombombának az emberre tett hatását tanulmányoztam, arra a következtetésre jutottam, hogy ezek a nehézségek részben **elévültek**, részben pedig eltűlőzták őket. Nagyon vi-

lágosan átérezhettem, mi történt az atombomba hatóterületén, de hatással volt rám a kegyetlenségek elkövetését előmozdító műszaki lehetőségek és a hatásuk teljességét felmérő képzelőerőnk között tátongó űr is. Ennek az űrnek a betöltésére irányuló kísérlet élményt adó, sőt felszabadultságot hozó is lehet. Számomra Hiroshima alapvetően „radikalizáló” tapasztalatot jelentett — nem a szó pusztán ideológiai értelmében, hanem az élet és halál alapvető fogalma, az élet és halál mikéntje szempontjából.

Bárhogyan álljanak is a dolgok a háború követelményeit illetően, Hiroshima a műszaki kegyetlenség példájaként emelkedik ki. A hirosimai túlélőkkel kapcsolatban említhető lelki betegségek — halálhangulat, lelki érzéketlenség, büntudat-maradványok — közvetlenül összefüggésbe hozhatók a kegyetlenség hideg, elhatalmasodott műszaki jellegével. A bomba sajátos technikája a felvillanás rövid pillanatát életfogytiglan tartó haláltusává változtatta azzal, hogy a túlélő korán belemerült az egész lényét betöltő groteszk halálhangulatba, a következő hetekben és hónapokban szenvedő alanya vagy tanúja lehetett a bizarr, gyakran végzetesen heves sugárzási hatásoknak, tapasztalhatta az évek során a fehérvérűség és a rák különböző (mindig végzetes) formáinak növekvő jelentkezését, s végül azzal is, hogy a túlélő tagja lett egy halállal fertőzött csoportnak, a „halálbéllyegeseknek”, érzelmileg kapcsolat-

Goya: A háború borzalmai című ciklusból

ba került a bomba áldozataival és a nukleáris emberirtás növekvő, világméretű veszélyével.

A lelki vagy érzelmi érzéketlenség — egyes túlélők „a lélek bénultságá”-nak nevezik — szükséges védekezés volt annak az átérése ellen, amiről nyilvánvalóan tudták, hogy bekövetkezik. De ha mélyebbre tekintünk, felfedezzük, hogy mindazoknak, akik az első atomfegyvert gyártották és bevetését elhatározták (s akik ma ebben — felhasználását tervezve — követik őket), a lelki érzéketlenség sajátos formájára van szükségük. Mert ők sem tehetik meg, hogy átérzék azt, amiről tudják, hogy be fog következni.

Áldozat és bűnös osztozott bizonyos büntudatban is, amit egyrészt a csönd összeesküvése fejezett ki, vagyis az a tény, hogy hosszú ideig nem történt rendszeres kísérlet a bomba emberre kifejett testi és lelki ártalmainak felderítésére. A túlélők bűnösöknek érezték magukat azért, mert életben maradtak, míg mások elpusztultak, s ugyanakkor úrrá lett rajtuk az a sejtelmes érzés, hogy a kegyetlenség általános bűnének részeseivé váltak. A Hirosimáért felelősöknek s a velük különböző módon társulóknak —

az amerikai tudósoknak, katonai és politikai vezetőknek, valamint a közrendű embereknek — megvolt a maguk sajátos büntudata, bár náluk — a sors iróniája! — ez kevésbé volt észlelhető, mint az áldozatok esetében. Érdekes azonban, hogy Hirosima milyen mértékben váltotta ki az amerikaiakban (és másokban) a büntudattal együtt járó érzést, hogy ha ezt elkövethettük, akkor mindent elkövethetünk, s ezután mindenki mindent elkövethet ellenünk — más szóval, a határtalan kegyetlenség előérzetét.

Ha ezek Hirosima tanulságai, akkor személyes következtetéseket kell levonnunk belőlük. A városban végzett kutatásaim során mélyen belemerültem a tömeghalál problémáiba; bár sokkal könnyebb volt számomra s kevésbé brutális az élmény, az én esetemben ez a tapasztalat mégis éppoly tartós hatásúnak bizonyult, mint a hirosimai túlélőknél. Hozzjuk hasonlóan, alapjaiban megváltozott az én viszonyulásom is saját halálomhoz és a ránk leselkedő halál összes kollektív formáihoz. Azonos személyi tapasztalataim voltak a lelki érzéketlenséggel. Első hirosimai interjúim idején lenyűgöztek a nekem elmesélt groteszk borzalmak, de egy rövid hét alatt már

sokkal kellemesebben éreztem magam, olyan lélektani kutatóként, akit mélyrehatóan foglalkoztatnak a hallottak, de kártart felderítői kötelezettségei teljesítése mellett. Az érzéketlenségnek ezt a részleges, célirányos típusát most elkerülhetetlennek és, az adott helyzetet tekintve, hasznosnak látom, de potenciálisan veszélyesnek is kihatásai miatt.

Hirosimai túlélővé „váltam“ (mint kötelező módon bárki, aki szembekeverül ezekkel a tapasztalatokkal), de amerikai maradtam, bizonyos mértékig osztoztam mind az áldozatok, mind a bűnösök bűntudatában — ennek a „behelyettesítő“ bűntudatnak megvannak a maga csapdái, én mégis a kegyetlenséggel való szembenézés egyik legtermészetesebb lélektani megközelítését látom benne. E három lelki jelenség ugyanis aligha korlátozható csupán Hirosimára: a *halálhangulat*, a *lelki érzéketlenség* és a *bűntudat* a kegyetlenség minden fajtáját kísérő lelki baj.

Hirosima megtanított annak az értékére és használhatóságára is, amit apokaliptikus képzeletnek neveznék. Ez a meghatározás ellentétben áll a biztonságról és kiegyensúlyozottságról alkotott fogalmainkkal. A jelenkor kegyetlenségeinek műszaki méretei azonban, véle-

ményem szerint, szükségessé teszik, hogy összehangoljuk képzeletünket azokkal a folyamatokkal, amelyek apokaliptikusak a szó legáltalánosabb értelmében — a „vadul féktelen“ és „végzetesen döntő“ folyamatokkal, s feltételezik „a világ sorának előrelátását jövőbeli események alakjában“ és „a közvetlen megsemmisülés vagy a végítélet megjövendölését“.

A múltban a képzeletnek ebben a fajtájában csupán a pszichotikus egyén „világvégé“-képzeltetését látták. De a hirosimai emberek számára a „világvége“ — vagy valami hozzá nagyon hasonló — saját valós tapasztalataik részévé vált. Az egyik túlélő így emlékezett vissza: „Testem feketének tűnt; minden sötétnek, teljesen sötétnek látszott... ekkor azt gondoltam: »itt a világvége.«“ S egy másik emlék: „Az volt az érzésem, hogy mindenki elpusztult... Azt gondoltam, vége Hirosimának — Japánnak — az emberiségnek.“ A jelenkor legszörnyűbb emberi kegyetlenségeinek, a náci tömeggyilkosságoknak az áldozatait hasonló képeket elevenítettek fel, bár ők rendszerint tapasztalhatták, hogy a megsemmisítési folyamat bizonyos mértékben szelektív volt (főleg a zsidókat, a nácik ellenségeit vagy más csoportokat érintett). Hirosima elvezetett engem Auschwitzba és

Goya: A háború borzalmai című ciklusból

Treblinkába is, s leginkább a kegyetlen-ség általános pszichológiájának hasonló-ságai és párhuzamai döbbenettek meg.

Hasonló benyomásokat jegyeztek fel „Isten-okozta” kegyetlenségek bekövetke-zésekor, mint például a középkori nagy természeti csapások túlélőinek vallomá-sai:

„Hogyan hinné el az utókor, hogy volt olyan idő, amikor villámcsapások és földi lángok nélkül, hadakozások vagy más látható öldöklések nélkül nem egyik vagy másik tájéka a földnek, de csak-nem az egész világ ember nélkül mar-adt... Azt hihetnők, hogy álmodunk, ha a földön járva nem látunk saját szem-ünkkel a temetésen gyászoló várost, s ha visszatérve otthonunkba, nem talál-nók üresen, megértve ebből, hogy mind-az, amit siratunk, valóban megtörtént.”

A természeti csapások „isteni” eredet-űek voltak, s nemcsak azért, mert az emberi kezdeményezés vagy ellenőrzés határain kívüleső, rejtélyes és halálos csapást jelentettek, hanem azért is, mert egy Isten-központú kozmológia részei-ként értelmezhetők őket. Az előbb idé-zett jelenetek megszilárdították az em-berek hitét a világegyetem rendjében és az igazságos Istenben, ám kozmológiájuk elegendő rosszat, elegendő képlékenysé-get és mély bevésődést tartalmazott, s ha nem bizonyult is alkalmasnak a ho-lokausztum (engesztelő áldozat) „magya-rázatára”, legalább folyamatos lelki meg-nyugvást hozott, amely lehetővé tette az élet folytatását. Ezzel ellentétben Hiro-sima és Auschwitz bűneit emberek kö-vették el emberek ellen, olyan időkben, amikor a régi kozmológiák már sokat ves-zítettek érvényességükből, és csökkent meggyőző erejük is. A túlélőket a zavar és az abszurditás érzése töltötte el: a My Lai-ban elkövetett bűntettekkel kapcso-latban vallomást tevő amerikai katoná-hoz hasonlóan számukra is „hiányzott va-lami” — éspedig a realitás értelme, illet-ve érzékelése. Hirosima és Auschwitz immár az ember történelmi tapasztala-tainak része, ezért veszélyesen naiv dol-gol lenne kitarítani amellet, hogy a vi-lágpusztuláshoz fűződő képzeleti viszo-nyulásunk változatlan maradt, hogy egy-szerű különbséget tehetünk a kép pszi-chotikus elfogadása és a „normális” el-utasítás között.

A külső események hatásától függet-lenül a „világvége”-felfogásnak van egy szubjektív, képzeleti alkotóeleme. A hiro-simái túlélőknek az elkülönítettség és a tehetetlenség, a pangás és a megsemmi-sülés belső képzeit kellett feleleveníte-niük, vagyis olyan képzeteket, amelyek

minden emberben gyermekkorától kezd-ve élnek, egyesekben világosabb, mások-ban elmosódottabb formában. Ezért ves-zélyes, nemcsak a hírosimái túlélők, hanem valamennyiünk számára, ha ilyen képzetek foglyává leszünk, s a balsorsot mindig lelki szemünkkel látjuk, ugyanis végül tehetetlenné válunk, s akarat hí-ján képtelenek leszünk arra, hogy részt vegyünk a kegyetlenségek ellen, az el-képzelt kollektív pusztulás elkerüléséért vívott fontos mindennapi csatákban.

Szerintünk a lélektani bölcsesség tehát abban nyilvánul meg, hogy igyekszünk elkerülni az apokaliptikus képzelgésekbe történő belemerülést, de az irántuk meg-nyilvánuló érzéketlenséget is. Az apoka-liptikus képzelgés konstruktív hasznosít-hatóságának egyik egyszerű példáját Eugene Rabinowitch jegyezte fel, aki kezdettől fogva a tudósok atomfegyver-ellenes mozgalmának bátor vezetője volt. Rabinowitch leírja, amint 1945 nyarán Chicago utcáin sétálva feltekintett a vá-ros hatalmas épületeire, és képzeletében hirtelenül óriási tüzet látott, amelyben a felhőkarcolók összeomlottak. Ekkor megfogadta, hogy kettőzött erővel igyek-szik elhárítani egy ilyen esemény bekö-vetkezését. Ezt úgy vélte megoldhatónak, hogy más tudósokkal együtt felhívásban emel szót a lakott vidékek figyelmeztetés nélküli atombombázása ellen. Az erőfeszítés, persze, kudarcot vallott, de az apokaliptikus képzelgéseknek ez a faj-tája — Rabinowitch, Szilárd Leó, Bert-rand Russell és mások részéről — lehe-tővé tette, legalábbis az emberek egy kis csoportja számára, hogy megfogalmazza mai léte igazi feltételeit és szembenézzen velük [...] Mert a végzetes kegyetlensé-gek árnyékában élünk, s ha ez a fogal-m maga ellentmondásos is, ez az el-entmondás a halálhoz és élethez fűződő kapcsolataink lényege.

„A táj alig változik. Napokon át szinte semmi sem kerül a szemem elé. Szokat-lan, nagyon szokatlan vidék. Ha ugyan-arra a helyre térek is vissza, szokatlan marad... Az az érzésem, hogy hosszú utat járok be, mérföldek százait... s ugyanarra a helyre jutok el, ugyanis csak néhány mérföldet mentem... Itt, Viet-namban valójában embereket gyilkolnak értelmetlenül... Habozás nélkül bármi-lyen semmisségért le lehet őket löni... Jó dolgod van. Túl vagy már minde-nen... De valami hiányzott. Valami, amiről azt hittük, hogy létezik, hogy mindezzel együtt jár. Nem volt sehol...” (Egy amerikai katona visszaemlékezései My Lai-ra). Íme, ezeknek az apokalipti-kusan abszurd tényeknek és torzulások-

nak az összefüggésrendszerében követjük el és éljük át a My Lai-i kegyetlenségeket.

Az amerikai katona idézett visszaemlékezése azt sugallja, hogy a kegyetlenség álomszerű jelenség lehet, de azt is, hogy olyan emberek követik el, akik a normális emberi kapcsolatok, a társadalom és a történelem szféráján kívül élnek. My Lai olyan emberek műve, akik elvesztették józan eszüket, akik a hadászat és a lélek senkiföldjén kóborolnak. A kegyetlenség maga úgy tekinthető, mint groteszkül ellentmondásos erőfeszítés e szenvedő földtájék megmentésére, mint a rend és értelelem keresése a rendszertelenségben és abszurdításban. Ugyanakkor az a tendencia is érvényesül, hogy a jelenlegi abszurditást és rendszertelenséget a logikai végtelenségig vezessék, ezáltal mintegy felülkerekedve rajtuk és igazolva a mostani abnormális állapotot.

A kegyetlenségeket kétségbeesett emberek követik el — My Lai esetében a megvívandó harc abszolút ellentmondásainak, az országok politikáját jellemző gyilkos ábrándoknak áldozatul esett emberek. Ilyenkor a kegyetlenség egyenlő az értelem értelmetlen kutatásával, a hamis küldetésűdát végeredményével, a hamisanúság produktumával.

Azt állítani, hogy az amerikaiak katonai beavatkozása Vietnamban már önmagában bűntény, azt is jelenti, hogy kegyetlenséget kiváltó helyzet. Vagy másként fogalmazva, My Lai mindennél jobban rávilágít Amerika vietnami háborújának alapvető jellegére. Ennek a kegyetlenséget kiváltó helyzetnek az elemeihez tartozik a fejlett ipari nemzet részvétele egy felkelésellenes akcióban, gyengén fejlett területen, a néppel szolidarizáló gerillákkal szemben; olyan elemek ezek, amelyek Jean-Paul Sartre szerint elkerülhetetlenül népirtáshoz vezetnek. A gyilkosságok hidegvérűsége, valamint a bűnösöknél tapasztalt és az áldozatokra rákényszerített végső elembertelenedés révén My Lai nyilvánvalóvá teszi számunkra, milyen messzire jutott Amerika a halálos ábrándok útján.

Ezekkel a halálos ábrándokkal együtt jár három lélektani jelenség, amelyek annál fájdalmasabbak a háború érzékeny amerikai bírálói számára, minél nyilvánvalóbbak. Az első a kegyetlenségre épülő kegyetlenség elve, amely a kegyetlenséget kiváltó helyzet tagadásának a szükségéből ered. Ebben az értelemben My Lai maga is korábbi, kisebb méretű My Lai-ok következménye; s nem a háború befejezésével végződött, hanem

azzal, hogy Amerika Laoszra és Kambodzsára is kiterjesztette a háborút.

A második elv a felelősség hiányának a rendszerére vonatkozik. Hiába keressünk olyan embert vagy embercsoportot, amely vállalná az elítélést, illetve csupán azonosítaná a történelem emberi forrását vagy felelősségét, kezdve azoktól, akik My Lai-ban meghúzták a ravaszt (ezek bizonyos mértékig felelősek, bár voltaképpen a kegyetlenséget kiváltó helyzet eszközei és áldozatai voltak, s most bűnbaknak játsszák ki őket), egészen a tüzelési parancsot kiadó és talán maguk is tüzelő altisztekig, a hadművelet végrehajtását elrendelő magasabb rangú tisztékig, a Vietnamban, a Pentagonban és a Fehér Házban székelő legmagasabb katonai és civil tervezőkhöz, akik többek között létrehozták az „állandó szabadtüzelési zónát”, amely Richard Hammer szerint azt jelenti, hogy „...lényegében a zóna területén harcoló minden amerikainak joga van gyilkolni, s az itt élő vietnamiaknak joguk van arra, hogy meggyilkolják őket”, vagy azokig a tervezőkhöz, akik további jelentős döntéseket hoztak a háború folytatására, sőt kiterjesztésére. Ugyancsak hiába keresünk ilyen személyt az amerikai nép amorf tömegében, amely feltételezhetően az előbb említetteket választotta — legalábbis most megtűri őket képviselőiként. A kegyetlenséget kiváltó helyzet — ez ebben az esetben különösen érvényes — attól függ, amit Masao Maruyama „a felelősség hiányának rendszere” meghatározással jelölt. A helyzetet is, a rendszert is az érző emberi lélektől nem ellenőrzött technológia és gépesített bürokrácia jellemzi.

A harmadik és talán legszörnyűbb jelenség a változás hiányának pszichológiája. Westmoreland tábornok átadja helyét Abrams tábornoknak, Johnson elnök Nixon elnöknek, egy láthatóan dühöngő diáknemzedék egy csendben dohogóknak — s a háború, a kegyetlenséget kiváltó helyzet tovább szüli a feljegyzett és fel nem jegyzett szörnytetek ezreit. Pontosabban, valami mégis történik: a kegyetlenség tudatalatti sejtése Amerikában a tudatosság szintjéhez közeledik, és nehezebbé teszi, de sajnos, nem lehetetlenné, a kegyetlenséget kiváltó helyzet védelmezését és fenntartását. A kegyetlenségbe történt belebonnyolódás széles körben elterjedt érzése ma még előre nem látható módon hozzájárul a nemzethanyatlás érzetének a kialakulásához, s ezzel összefüggésben az erőszak vonzóbbá válásához, mert semmi sem vezet oly könnyen a kollektív düh ki-

töréséhez, mint az az érzés, hogy egy fojtogatónak és züllesztőnek ítélt helyzet rabjai vagyunk.

A kegyetlenség általában, és My Lai különösen, a bűnösöket — egy egész nemzetet is — a személyes bűn területére sodorja. Ezt az állapotot egy másik amerikai katona beszélgetésünk során a vietnami ellenfél meghatározásával jellemezte: „Ha meghalt, kommunista volt — mivel meghalt. Ha meghalt, kommunis-tának kellett lennie. Persze, egy holttest sehogy sem védekezhet ez ellen.“ Ha a jövő egy adott pillanatában erkölcsileg érzékeny történészek megkezdik a vietnami háború történetének a megírását — feltételezve, hogy lesz erkölcsileg érzékeny (vagy lesz egyáltalán) történész —, biztos vagyok abban, hogy a „hullaszámlálás“ jelenségét Amerika romlásba dőlésének tökéletes szimbólumaként emlegetik majd. Mert mi lehetne jellemzőbb az érzékletlenségre, eldurvulásra, ábrándokra (a legtöbb holttestről végső soron kiderül, hogy az illető polgári személy volt), a groteszk versengésre (századok és egyének versengenek a legnagyobb hullaszámért) és az ugyancsak groteszk műszaki fejlődésre (a haladás a számlálásban rejlik), mint Amerika általános bűne a vietnami háborúban.

My Lai bizonyos vonatkozásban szokatlan jelenség. Kétfajta kegyetlenséget egyesít: a műszaki szupergyilkosságot (fegyvertelen parasztokat ölnek meg automata fegyvereket használó amerikaiak) és az áldozatok sokkal személyesebb jellegű, szemtől szemben való meggyilkolását közvetlen lőtávolságból. Ez a kombináció váltja ki a vele együttjáró különös lelkiert, bármennyire igyekeznek is az amerikaiak elkerülni a következmények tudatosodását. Egy résztvevő amerikai katona úgy jellemezhetné My Lai-t, mint „náci típusú históriá“-t (ahogy Seymour Hersh feljegyezte *My Lai 4* című könyvében), vagyis úgy, ahogyan kevés olyan pilóta, illetve repülő fogalmazott, aki műszakilag nagyobb távolságból sokkal több vietnami civilt ölt meg a bevetések idején.

A személyes bűn érzése új az amerikaiak számára, egyrészt azért, mert az ilyen érzéseket más, kegyetlenséget kiváltó helyzetekben elfojtották, másrészt az amerikai hagyományok humanus elemei hozzájárulnak ahhoz, hogy a nemzet úgy tekintse önmagát, mint amely — szükség esetén akár erőszakkal is — el-elneni éppen ezeket a „náci típusú históriákat“. Egyelőre tisztázatlan a vietnami háború hatása erre az önarcképre. A My Lai-ban történtek összegezése még nem történt meg. Lehet, hogy soha nem

is kerül sor a kegyetlenségek összegezésére. Én azonban aggódom egy olyan társadalomért, amely bizonyos kérdések felvetésével, de alapos önvizsgálat nélkül elfogadja előbb Hirosimát, most pedig My Lai-t.

Mert mindennek megfizetjük az árát. A kegyetlenség visszazáll reánk. A háborúnak Kambodzsára történő kiterjesztése ellen tiltakozó egyetemi hallgatók életét a Kent Egyetemen nemzetőrök golyói oltották ki, s ez jelzi, hogy az erőszakot a hiú ábrándok védelmére és a bűn tagadására használják fel; a Georgia állambeli Augusta legyilkolt négerrei és a Mississippi állambeli Jackson egyetemen néger diákládozatai közvetetbben tükrözik ezt a légkört. Valóban reális veszélyt jelent az, hogy az illúziók megmentésére és a bűnök tagadására törekedve Amerika, Vietnamban és Kambodzsán túl, az egész világot pusztulással fenyegető nukleáris összecsapás valamilyen formája felé sodródhat. Ebben az értelemben, akárcsak a személyes bűnhöz való viszonyában, My Lai szimbolikusan megrendítette Amerika alapjait, vagyis mindazt, ami az amerikai államból megmaradt. Hirosimához és Auschwitzhoz hasonlóan My Lai is forradalmi esemény: az erkölcsi normák teljes semibevevése fontos kérdéseket vet fel a felelősséggel tartozó nemzet intézményeivel, szokásaival kapcsolatban.

Az amerikaiak problémája most ez: mit kezdünk kegyetlenségeinkkel? Próbáljuk meg egyszerűen tudomásul venni, felig-meddig beismerni őket, tagadva következményeiket és elkerülve az őszinte szembenézést? Ez a kormányok klasszikus módszere bizonyított kegyetlenségek esetén, s természetesen ezt a módszert használja most az amerikai kormány és a hadsereg is, amikor egyéneket állít bíróság elé. Azokat, akik lőttek s akik ezt elpalástolták, abnormálisnak és hanyagnak bélyegzik meg, mert ezzel el lehet terelni a figyelmet a kegyetlenséget kiváltó helyzet általánosabb igazságáról. Seymour Hersh kitüntetése a Pulitzer-díjjal publicisztikai bravúrjáért, hogy leleplezte és részletesen leírta a My Lai-ban történeteket, egy lépésnek tűnhet az általánosabb igazság felé vezető úton. De attól tarthatunk, hogy az ilyen kitüntetés — akárcsak a National Book Award, amelyet Hirosimáról írott munkámért kaptam — a lelkiismeretmentő elismerés jeleként a szembenézés helyébe léphet. Persze, többet kell kinyomozni az amerikai társadalomban, a vezetőknél és közrendű embereknek többet kell felfedezniük és kimondaniuk, hogy ezek a kegyetlenségek a nemzet felvi-

lágosodásához, ne pedig további romlásához vezessenek.

Megdöbbsentett, hogy milyen kevés mondanivalója van az én szakmánknak erről a kérdésről — arról, hogy abnormális helyzetek miképpen okozhatnak kollektív zavart és tömeggyilkosságot. Szeretném, ha a pszichiátria és a lélektan története a jövőben ilyen problémákra összpontosítaná figyelmét. Ez elősegítené az erkölcsi hozzáállás összekapcsolását a szakértelemmel oly módon, hogy lehetővé váljék fényt vetni az ilyen háborús bűnökre és átalakítani országunkat, amire oly égetően szüksége van. Rendellenességeinkkel foglalkozva a kegyetlenségek hamisánúsága helyébe az új, felszabadító formák és irányzatok igaztanúságát kell állítanunk. Mert feladatunk szembenézni a kegyetlenségekkel, hogy túlléphessünk rajtuk.

Robert Jay Lifton

A vesztesek bűne

„Vietnam tragikus története igazság szerint nem rosszindulatú, győzelemszomas, egyéni előnyökre vagy császári dicsőségre törekvő személyekkel benépesített mese, hanem egy egész vezető-nemzedék története (és a vezetettek egész nemzedékéé)... Különös állhatatlansága ellenére Lyndon Johnson legrosszabb pillanataiban sem volt rossz ember a szó hitleri értelmében... Ezzel szemben túl könnyű, sőt botrányos háborús bűnösnek minősíteni egyeseket, még ha tekintetbe vesszük is a fiatalok tapasztalatlanságát“ (Townsend Hoopes, az amerikai légierő volt miniszterhelyettese, 1970. január).

Körmönfont-e a vád? Vagy túl kínos szembenézni vele? Ahhoz, hogy valaki háborús bűnösnek minősüljön, hitleristának kell lennie? Avagy alkalmazható az Egyesült Államok jóindulattal teli elnökére is e minősítés? Bár 1967-ben a Pentagon előtt rendezett nagy tüntetés során láttam ilyen jelszavakat: „Hé! L.B.J., ma hány fiút öltél meg?“, nem gondoltam arra, hogy Lyndon Johnson, az Egyesült Államok elnöke háborús bűnös. Talán rossz vezető vagy egoista, aki miatt a legrosszabbra fordultak a dolgok, de nem háborús bűnös. Ez mégis kissé túl erős lett volna. Igaz, vannak fiúk, akik egymást ölik a háborúban... Másrészt nem olvastam soha a háborús magatartást szabályozó törvények szövegét, bár három évig figyeltem a helyszínen ezt a háborút, és öt évig írtam róla.

Sokan vizsgálják most e törvények fenyében a mi vietnami viselkedésünket. Mark Sacharoff, a temple-i egyetem angol szakos tanársegédje bibliográfiába gyűjtötte az erre vonatkozó munkákat. Ezzel az egyszerű gesztussal jelentősen tágította lelkiismeretünk korlátait. Még ha a Vietnamban törtétekről összegyűjtött tényeknek csak egy töredékét tekintjük valódinak, ha a hadijog fényében vizsgáljuk őket, az amerikai vezetők — a mostani elnököt, Richard Mil-

hous Nixont is beleértve — háborús bűnök elkövetésében marasztalhatók el.

Öt Dreyfus-ügy kirobbantásához elegendő anyag gyűlt itt fel! Ezért olyan jelentős a háborús bűnöket az amerikaiak terhére író művek növekvő száma. Ez a bibliográfia olyan kezdet, amely hosszú és kínos vizsgálatot ígér mindarról, amit Délkelet-Ázsiában művelünk. Minél több anyagot gyűjtünk saját viselkedésünkről, magatartásunk annál megvetendőbbnek tűnik. Első pillantásra ez csak „sajnálatosnak“ látszott. Megfeneklettünk Indokínában. Viselkedésünk később stupidnak és brutálisnak tűnt, az ingovány saját művünk. A vietnamiak voltak az áldozatok, és mi a bakók. Most döbbenünk rá, hogy nem csupán kegyetlen és konok harcosként, hanem gyilkosként is öltünk. Nemzetként hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy csak az ellenség lehet háborús bűnökben vétkes. Bizonyos, hogy ők is elkövettek néhányat Indokínában. De az ő bűnük nem moshatja le rólunk a mi enket...

Meylek ezek a híres „háborús törvények“? Egész gyűjtemény van belőlük, a sajátosan katonai rendszabályoktól kezdve, amilyen *A szárazföldi hadviselés szabályzata* (The Law of Land Warfare), a hágai és a genfi egyezményekig, amelyek törvényerejük, hiszen az amerikai Sze-

Goya: A háború borzalmai című ciklusból

nátus ratifikálta őket, és a háborús bűnök nürnbergi és tokiói törvényszékein megállapított nagy alapelvekig. E törvények kimondják, hogy még a háborúban sem megengedett minden ütés, hogy vannak korlátai annak is, amivel a hadviselő az emberiséget sújthatja.

Vegyük szemügyre vietnami viselkedésünket e törvényekhez mérten. A szárazföldi hadviselés szabályzata kiköti, hogy a kórházak megtámadása törvénytelen. Bombázásuk nálunk megszokott dolog volt. A vietkong és észak-vietnami katonai kórházak megsemmisítését a saigoni amerikai katonai szóvivők sajtóközleményei naponta bejelentették.

Vagy gondoljunk az Egyesült Államok egy másik alapvető taktikai módszerére Dél-Vietnamban: falvaknak bombákkal és lövedékekkel történő korlátozás nélküli szétzúzására. 1967 óta legkevesebb 150 000 vietnami lakost, az utóbbi hat év átlagában naponta 68 férfit, nőt és gyermeket öltek meg amerikai katonai akciók során az Egyesült Államok Saigonnak szállított fegyvereivel. Továbbá 350 000 polgári lakost sebesítettek vagy csonkítottak meg. Ezeket a minimális számokat a Szenátus menekültügyi albiztonsága, Edward M. Kennedy szenátor, kimagasló kormányzakértők, a General Accounting Office (Legfőbb Állami Számvévség) tagjai állapították meg. Lehet,

hogy sokkal magasabb az áldozatok száma. Eppen a becslések óvatossága a szenátor és közvetlen munkatársai, Jerry Tinker és Dale S. de Haan által összegyűjtött adatokat a bibliográfia legértékesebb elemeivé emeli. Az 500 000 polgári személy nagy részének, ha nem többségének a haláláért vagy megcsonkításáért a vietnami falvak washingtoni és saigoni vezetők engedélyezte bombákkal és lövedékekkel való feldúlása okolható.

1946-ban az Egyesült Államok kormánya bíróság elé állította és felakasztatta Tomoyuki Yamashita japán tábornokot, mert felelőssé tették több mint 25 000, csapatai által meggyilkolt Fülöp-szigeti polgári személy haláláért. Megkülönböztethetjük-e erkölcsileg és jogilag a második világháború e vérfürdőjét — amelyért Yamashita tábornok az életével fizetett — a vietnami háborúban az amerikai kormányzatok parancsára vagy hallgatólagos beleegyezésével elkövetett gyilkosságoktól? Ha csak egy részét fogadjuk is el az ebben a bibliográfiában felsorolt bizonyítékoknak, és ha a hadijogra hivatkozunk, a valószínű válasz akkor is nemleges. És Nixon elnök azóta kiterjesztette a korlátlan bombázást egész Laoszra és Kambodzsára, s a polgári lakosság tízezreit gyilkolják le és sebesítik meg ezekben az országokban is.

A Russell-törvényszék tárgyalásainak Az *ethallgatás bűne ellen* címen kiadott következtetéseit 1967-ben teljes egészében elvetették, azzal az ürüggyel, hogy nem más, mint bohóckodás és balos propaganda. Pedig nem kellett volna elvetni őket. Még ha csupán egyetlen álláspontot képviseltek is, ez az álláspont átfogó volt.

A probléma feltárulkozott, elég lett volna meglátni a vietnami falvak feladásának következményeit. 1965 novemberében meglátogattam öt halászfalut a Quang-Ngai tartományi tengerparton, nem messze My Lai-tól, melyeket az amerikai hajóhad és az amerikai és dél-vietnami vadászbombázók ágyúai az előző két hónapban elpusztítottak. A helyi dél-vietnami közhivatalnokok szerint legkevesebb 184 polgári személyt öltek meg. A túlélőkkel folytatott egynapi anket után arra a következtetésre jutottam, hogy ésszerű becslés 600 halottal számolhat. Az ebben a tartományban állomásozó amerikai seregek tisztjei azt mondták, hogy a vietkong gerillák legkomolyabb ellenállását a falvakon az elszigetelt lövészek jelentették. A falvakat és lakóikat csak a vietkong jelenléte miatt támadták meg. Felfedeztem, hogy ugyanabban a tartományban tíz más falut szintén elpusztítottak és körülbelül még huszonötöt súlyosan megkárosítottak, valamennyit hasonló okokból.

Ilyen drágán fizettetni meg a parasztokkal a gerillák jelenlétét, anélkül, hogy törődnének avval, vajon rokonszenveznek-e a vietkonggal, hiábavalóan brutálisnak és politikailag végzetesnek látom, hiszen ez a barbarizmus csak ellenessé teheti őket a saigoni hatóságokkal és az amerikai erővel szemben. Katonai téren nem lehet tudni, mire szolgál mindez. Mégis, amikor cikkemben leírtam ezeknek a halászfalvaknak a kinszenvedéseit, nem ötlött eszembe, hogy amit feltártam, az talán háborús bűn. Ez a gondolat, úgy tűnik, lapom szerkesztőbizottságának és a *The New York Times* legtöbb olvasójának agyában sem merült fel. Egyetlen hasonló történet sem okozott botrányt azok közül, amelyeket a többi riporter meg jómagam megírtunk a későbbiek során, csupán annak a kisebbségnek a körében keltett felháborodást, amely elég nyílt eszű, hogy rádöbbenjen arra, valójában, mi történt. Ahogy Calley hadnagy mondta a Fort Benning-i ügyésznek: „Tulajdonképpen, uram, nem nagy ügy volt.”

Ha végigolvassuk az 1965-, 66- és 67-es hírügynökségi jelentéseket, melyeket Seymour Melman és Richard Falk gyűjtött

össze, hogy alátámassza a „Clergy and Laymen Concerned about Vietnam” (Egyházi és világi személyiségek Vietnamból) mozgalom által felszínre hozott háborús bűnvadakat, új és felkavaró perspektívában látjuk újra az eseményeket. Frank Harvey az *Air War-Vietnam* (Légi háború Vietnamban) című könyvében nagy elbeszélő erővel meséli el, milyen nemtörődomséggel rombolta szét az amerikai légierő a Mekong-delta falvait. Előfordulhat, hogy a gerillák ellenőrizte területen fekvő faluban vagy közvetlen környékén valóban volt néhány szakasz gerilla — ez volt a mentség. Pedig Harvey aztán szavahihető tanú, hiszen következtetése a háború mellett szól.

Bárki azt állíthatná, hogy nem volt szándékos a rombolás és a polgári személyek halála, hogy a háborúval járó borzalmak következménye mindez. Csak-hogy a hivatalos jelentésekből sem ez derül ki.

1965 ősze óta a saigoni amerikai nagykövetség osztogatni kezdte a háborús tudósítók között a Rand Corporation egy tanulmányát a bombák és gránátok szállításairól. A tanulmány következtetése szerint a parasztlakó falvak rombolásáért és szüleik haláláért a vietkongot tették felelőssé, vagyis a srapnelek, a fehér foszfor, a napalm lényegében jó politikai fogásnak bizonyult. A riporterek nem voltak hajlandók méltányolni ezt a tanulmányt, amely szerintük gyászos bizonyítéka éppen annak, hogy a kormány mindig rátalált azokra a jótét lelkekre, akik pontosan azt visszhangozták, amit hallani óhajtott.

1966 nyarán az országot nagyon jól ismerő amerikaiak a saigoni követség és a vezérkar megbízásából mégis lefolytattak egy titkos és eléggé átfogó vizsgálatot a pacifikálási tervekről. Következtéseikben többek között azt ajánlották, hogy gondosan vizsgálják felül a korlátozás nélküli bombázások gyakorlatát. A vizsgálat szerint a dülások százezreket kényszerítettek nyomorúságos lakásokba és táborokba, a parasztlakó hábavaló halálát, szenvedését és felháborodását okozva. A felülvizsgálási ajánlatot a saigoni amerikai hatóságok a legmagasabb szinten elutasították.

Azzal a határozattal, hogy nem vizsgálják felül a kérdést, a hatóságok szentesítették ezt a gyakorlatot, s a *de facto* politika bevezetése mellett döntöttek. Ezt a politikát, legalábbis az első években, írásban ugyan nem ismerték el, de — legjobb tudomásom szerint — ahhoz nem fér kétség, hogy a dolgok így történtek, s a háborút irányító amerikai polgári és

katonai vezetőknek tudniuk kellett, elhatározásuknak milyen véres következményei lesznek. Miért alkalmazták ezt a politikát? Azért, mert a pusztítás stratégiája győzelemre törő stratégiájuk fő elemévé vált.

Emlékszem, hogy 1966 nyarának végén megkérdeztem az egyik legarrogánsabb amerikai tábornoktól: nem okoz-e neki gondot a bombázásokban megölt vagy megsebesített polgári személyek nagy száma. „*Valóban, komoly probléma ez, de ugyebár csökkenti az ellenséges lakosság számát*” — hangzott a válasz.

A Pentagonon rendelkezésre ugyanabban az évben, valamivel később készült, a menekültekről szóló egyik tanulmány megállapította, hogy a Mekong-deltai Dinhtung tartomány menekültjeinek 54 százaléka dülástól való félelmében hagyta el szállását. Erről van hát szó! A tűzerő, amelyre csak az amerikai technológia, a halálnak ez a General Motors-a képes, amit a második világháború alatt eszeltünk ki, arra irányult, hogy megsemmisítő háborúban győzze le a vietnami kommunistákat, egyszerűen úgy, hogy felszámolja stratégiai bázisukat, a falusi lakosságot.

A falusi lakosságnak mint az ellenség harci erőforrásának megsemmisítésével az újoncoktól, a parasztok által szállított eleségtől és hírszolgálatától kívánták megfosztani a vietnamiakat [...].

A saigoni amerikai hadvezetőségnek a polgári lakosságot érintő károkozás gondos elkerülésére, az állatállomány és a lakóházak oltalmazására irányuló összes utasításai nem egyebek az amerikai intézmények által sűrűn gyakorolt képmutató fecsegésnél.

A természet ölen aztán a századosok és őrnagyok nem palástolták hadműveleteik célját. Egy napon a Mekong-delta egyik népes tartományában a szárazföldi hadsereg egyik fiatal századosa gyors kézmozdulattal végigpásztázta a térképet vagy két tucát, gerillák ellenőrizte falu fölött, nem messze a tartományi fővárostól, és azt az utasítást adta, hogy a parasztok őrítsék ki őket, és közeledjenek a várososhoz. Miért? — kérdeztem. „*Mert az ott veszélyes hely. Tűzérőséggel számoljuk fel!*” — mondta.

Talán van, aki azt állítja: bár sajnálatos, sőt erkölcstelen, a vietnami polgári lakosság megkülönböztetés nélküli bombázása mégsem tekinthető háborús bűnnek. A Szövetségesek a második világháború alatt terror-támadásokat intéztek a japán és német városok ellen. Lásd a Drezda és Tokió ellen gyújtóbombákkal végrehajtott támadást, Hirosima és Na-

gaszaki nukleáris holokausztumát (égő áldozatát). A nürnbergi és a tokiói tárgyalásokon egyetlen vádlottat sem ítélték el a polgári lakosság bombázása miatt, mivel a vádlók is ugyanezt tették. A szokásjog alapján tehát a terrorista bombázás elismert háborús cselekménynek tekinthető. Hasonlóképpen az Egyesült Államok légereje a koreai háborúban bombázta az ország falvait és városait.

De vajon hasonló jellegű-e a vietnami háború? Nyomós okok késztetnek arra, hogy ne tekintsük hasonlóknak. A második világháborúban egymással szemben álló ipari társadalmak harcoltak fennmaradásukért. A totális háború körülményei között a városok elkerülhetetlenül a pusztítás célpontjaivá váltak, mivel az ellenséges hadigépezetet tápláló ipar és az üzemi dolgozók szálláshelyei voltak. A munkás is harcos volt, akárcsak az egyenruhás katona. Többé-kevésbé a koreai háború is egyenruhás hadseregek klasszikus konfliktusának tekinthető, bár a bombázásokat itt is érdemes volna történelmi perspektívából megvizsgálni.

Vietnamban azonban a világ technológiailag legfejlettebb nemzete avatkozott be egy kezdetleges agrárország polgárháborújába. A vietnami kommunisták ipara jelentéktelen, gyakorlatilag sem légierejük, sem az Egyesült Államok fennmaradását veszélyeztető interkontinentális rakétájuk nincsen. A beavatkozást kül- és belpolitikai megfontolásokból határozták el, hogy elkerüljék a kommunistákkal szemben elveszített háború belső visszahatását, s hogy az Egyesült Államok megőrizze délkelet-ázsiai erőpozícióját és befolyását.

Ezenkívül, miként a Sacharoff-bibliográfiában idézett művek bőségesen igazolják, a légierő dél-vietnami alkalmazása a két előző háborúhoz viszonyítva bonyolult és lényeges változón ment át. A fő fegyvernemnek tekintett légierőt és tűzérőséget a megszálló hatalom, az Egyesült Államok irányítja a megszállt ország mezőgazdasági vidékén lakó polgári lakosság ellen. A bombák és gránátok célpontja a polgári lakosok tömege volt, mert pusztító létüket fontosnak tartották az ellenfél szempontjából. A vidék elnéptelénítésére törekvő légihatalom a terror speciális fegyvere lett. Samuel P. Huntington, a Harvard Egyetem tanára ki is találta erre egy csodálatosan jellegzetes amerikai eufemizmust: „*Kényszerű felhívás a várososodásra és modernizálódásra.*”

A légierő dél-vietnami alkalmazását úgy érthetjük meg a legjobban, ha a Délen folytatott korlátlan bombázásokat összevetjük az Észak-Vietnam elleni légi hadjárat pontosan körülhatárolt jellegével.

Lehet, hogy az észak-vietnamiak nem hisznek ebben, de az amerikaiak szándékosan arra törekednek, hogy Északon csak a katonai objektumokat s az ott levő néhány ipari célpontot bombázzák, és az adott légitámadás katonai előnyeit gondosan összevetik a valószínű polgári veszteségekkel. Bizonyos, hogy az Észak-Vietnam elleni légi hadjárat végső célja inkább politikai, mint katonai volt. Az észak-vietnamiak megfélemlítésére irányult, hogy vonják ki csapataikat Délről és vigyék magukkal a vietkong gerillákat is.

Amikor 1966 decemberében Harrison Salisbury, a *The New York Times* főszerkesztő-helyettese Észak-Vietnamba látogatott, hogy megírja emlékezetes cikksorozatát az amerikai légitámadások ottani pusztításairól (lakóházak, iskolák, templomok és kórházak semmisültek meg, mivel a hadművelet sohasem volt olyan sebészi pontosságú, amennyinek a Pentagon propagandája beállította), az észak-vietnamiak legsúlyosabb polgári veszteségüként a Hanoiól délkeletre fekvő Nan-Dinh város 89 halottját említették, ami kevesebb mint fele az általam 1965-ben meglátogatott Quang-Ngai tartományi öt helységben megölt polgári lakosok számának.

Ilyen körülmények között túllépi-e a légierő és a tüzérség alkalmazása a hadijog megszabta korlátokat?

Az Egyesült Államok hadseregeinek szárazföldi hadviselési szabályzata kimondja: „A hadijog... megköveteli a hadviselő felektől, hogy tartózkodjanak az erőszak minden olyan fajtától és fokától, amely nem ténylegesen szükséges a katonai célok szempontjából, hogy az ellenségeskedések során az emberiségre és lovagiaságra tekintettel legyenek.”

A szabályzat a „ténylegesen szükséges a katonai célok szempontjából” kifejezést, vagyis a „katonai szükségesség” elvét is megmagyarázza. A hadijog tiltó hatását nem csökkentti a nemzetközi jog által be nem tiltott „katonai szükségesség” elve, az az elv, amely a hadijog által nem tiltott, az ellenség lehetőleg teljes legyőzéséhez vezető módszereket jelenti. A „katonai szükségességet” azonban nem lehet a hadi szokásjog törvényeitől megtiltott cselekmények igazolásának tekinteni, hiszen e törvényeket a „katonai szükségesség” figyelembevételével dol-

gozták ki és fogadták el érvényességüket. Röviden: bizonyos intézkedések alkalmazhatók, ha be lehet bizonyítani, hogy az ellenség legyőzéséhez kellene, és a hadijog kifejezetten nem tiltja meg őket.

Mindenesetre, a törvényes szankciók lényeges kérdését illetően nyilvánvaló, hogy a légierő és a tüzérség felhasználása a parasztok terrorizálására és a vidék lerombolására a hadijog által kifejezetten tiltott cselekmény. A polgári személyek háború alatti oltalmazására vonatkozó 1949-es Genfi Egyezmény kimondja:

„A Magas Szerződő Felek meg egyeznek abban, hogy valamennyiük számára tilos olyan intézkedések foganatosítása, amelyek a kezükben levő polgári személyek fizikai szenvedését vagy kiirtását idézhetnék elő. Ez a tilalom nemcsak a gyilkosságra, a kínzásra, a testi fenyegetésre, a megcsonkításra és a védett személy orvosi kezelése révén folytatott nem igazolható tudományos kísérletekre, hanem akár a polgári, akár a katonai közegek által okozott bármilyen kegyetlenségre is vonatkozik.

A fosztogatás tilos.

Az oltalmazott személyek és javaik elleni megtorló intézkedések tilosak.”

A szó, amellyel Calley hadnagy annak a 102 asszonynak és gyermeknek a legyilkolását illette, akiknek haláláért felelőssé tette, nyugtalanítóan idézi fel ezt az atmoszférát. Calley kijelentette az ügyésznek, hogy megparancsolták neki: „A vietnamiakat likvidálni!... (waste a szó szoros értelmében elemészteni, elpusztítani a söpredéket)... Likvidálni?! Parancsára, százados úr!” A kifejezésnek nem lenne különösebb jelentősége, ha csak Calley hadnagy beszédmódját jelölné, de ez a szó a vietnami amerikai katonára zsargonjához tartozik. Odaát „likvidálják” az embereket, „levegőbe röptetik” őket. A katonák felülmúlhatatlan tehetséggel találnak rá a háború valóságát kifejező szavakra.

Ebben a légkörben a My Lai-i vérengzés, úgy tűnik, csak annyiban tér el a szabálytól, hogy egyszerre több száz vietnami polgár puskával és golyószórával történő közvetlen legyilkolását jelentette. Nem nagyon látszott, hogy a Calley hadnagyhoz beosztott katonákat, akik lelkiismeretüknek engedve, megtagadták parancsait, és nem vettek részt a gyilkosságban, megindították volna a My Lai

előtt történt, kevésbé feltűnő egyéni kegyetlenkedések. Ha higgadtan gondoljuk át az ügyet, rájövünk, hogy Calley hadnagy és a gyilkosságban hozzá csatlakozó katonák puskáikkal ugyanazt tették, amit a bombákkal és gránátokkal stratégiai megfontolásból nap mint nap mások elkövettek. Calley-hez hasonlók a világ minden hadseregében vannak. Veszélyessé azok a körülmények teszik őket, amelyek közepette szabad utat nyerhet gyilkos eltévlyedésük. A hadijog szerint a felsőbb hatóságok kötelessége mindent elkövetni, hogy ilyen körülmények keletkezését megakadályozzák. A szárazföldi hadviselés szabályzata és a nürnbergi alapelvek e lényeges problémával foglalkozva körülhatárolják azokat az eseteket, amelyekben a felsőbb parancsot fel lehet hozni a háborús bűn vádjá elleni védekezésül. „Attól, hogy valaki kormánya vagy egy felettese parancsát végrehajtva cselekedett, a nemzetközi jog alapján nem mentesül a felelősség alól, feltéve, hogy volt választási lehetősége” — mondják a *Nürnbergi Alapelvek*.

A szárazföldi hadviselés szabályzata valamivel világosabb: „Azt illetően, hogy vajon érvényes védekezés-e a felettes parancsára hivatkozni, a bíróságnak tekintetbe kell vennie a következőket: a törvényes katonai parancsokkal szembeni engedelmesség kötelező a fegyveres erők valamennyi tagjára nézve; a katonáktól nem lehet elvárni, hogy a háborús fegyverem körülményei között pontosan megvizsgálják a kapott parancsok törvényességét; hogy bizonyos háborús szabályok vitathatók; hogy egy olyan cselekményt, amely máskülönben háborús bűnnek bizonyulhatna, végre lehetett hajtani megtorló intézkedésként felgott parancsoknak engedelmességgel.”

Calley ügyvédei érdekes módon azt bizonygatták, hogy védencük robot-személyiség, hogy képtelen volt ellenállni felettése, Ernest Medina százados parancsainak, és nem azt, hogy Calley-nak azon a My Lai-i reggelen nyilván nem lett volna lehetősége erkölcsi választásra. Lehet, azért haboztak, hogy ezt tegyék, mert Johnsonnal kezdve az egész vezetőst a tanúk korlátjához kellett volna idézniük. Telford Taylor megjegyzi könyvében, hogy a Fort Benning-i törvényszék túl szűk fórum ilyen széles körű tárgyalás számára...

Mindamellét a felsőbb szervek felelőségének kérdése nehezedik a My Lai-i esetre.

Sokan fognak Townsend Hoopeshez hasonlóan vélekedni, aki a *Village Voice*

két újságírójával folytatott vitájában, akik őt és kollégáit háborús bűnnel vádolták, kijelentette, hogy abszurd és igazságtalan egy olyan demokráciában, mint az Egyesült Államok, felvetni a vietnami háborús bűnök kérdését.

Hoopes szerint egyetlen hivatalos személyt sem lehet vád alá helyezni, mivel az elnököt választották, a háborút, még ha célt tévesztett is, jószándékú indítékok alapján folytatják, és a Kongresszus megszavazta a hiteleket, s eleinte nagy köztámogatásnak örvendett. Az ítélet csak a kormány választás után való megdöntésének lehetőségét mondhatja ki. Noam Chomsky (Massachusetts-i Technológiai Intézet) szerint, aki a Russell-törvényszék jegyzőkönyveire írott bevezetőjében támadja ezt az álláspontot, Hoopes olyan jogi immunitást követel az amerikai vezetők számára, amit ez az ország megtagadott a német és a japán vezetőktől. Marcus Raskin, a washingtoni „Institute for Policy Studies” (Politikatudományi Intézet), az „új baloldal” szellemi keltetőjének társigazgatója azt állítja, hogy a Kongresszus mint testület nem tehető felelőssé, mert sok tagja csak azért szavazta meg a hiteleket, hogy az amerikai katonák védekezési lehetősége biztosított legyen. A független demokrata Telford Taylor megjegyzi, hogy a jószándék, bár lehet enyhítő körülmény, nem változat az elkövetett bűn valóságán.

Hoopes gondolatmenetének logikai végeredménye azt sugallja, hogy minden amerikai felelős a hadviselés módjáért. Ha ez így van, Japán és Németország felnőtt lakosságának többségét háborús bűnősként kellett volna elítélni, hiszen tapsoltak a második világháború kezdetének. De, természetesen, ha mindenki felelős, senki sem felelős. A nürnbergi és a tokiói törvényszék jóelőre elvetette egy esetleges Hoopes érvelését, megkülönböztetve az egyszerű szemlélet a hatalom birtokosaitól.

A Vietnamban lehetséges háborús bűnök meghatározásában elkövetett túlzások, úgy tűnik, éppen olyan keveset jelentenek, mint Hoopes érvelése. Chomsky *At War with Asia* (Harcban Ázsiával) című könyvében népirtással vádolja az Egyesült Államokat. Richard Falk nemzetközi jogszakértő és Richard Kolko revizionista történész, két, különben rendkívüli élességű elme, ugyanezt teszi a háborús bűnökről tavaly Washingtonban megrendezett szimpozium jegyzőkönyveit közlő, *War Crimes and the American Conscience* (Háborús bűnök és az amerikai lelkiismeret) című könyvében. Úgy tűnik, nem a népirtás az Egye-

sült Államok vietnami magatartásának kifejezésére alkalmas meghatározás. Sokkal bonyolultabb a helyzet, és a tények nem igazolják ezt a vádat. Az ország népessége a háború ellenére 1962-től máig 15 milliőről 17 millióra emelkedett.

De hogyan tudja az ország megállapítani, hogy elkövettek-e valójában háborús bűnöket Vietnamban, és kik érte a felelősök?

Kissé sokat kívánunk el az emberi természettől, ha azt gondoljuk, hogy a hadsereg maga lenne hivatott arra, hogy elbírálja saját vietnami magatartását. Egy ennyire traumatizált, vietnami kudarc miatt érzelmileg ennyire védekező magatartásra készített parancsnoksági rendszer csak jelentős külső nyomásra vádolja háborús bűnnel saját bizalmi embereit [...]

A Vietnamban elkövetett kegyetlenkedések szemtanúinak állítólagos beszámolóit tartalmazó gyűjtemény, amelyet *Conversations with Americans* (Beszélgetések amerikaiakkal) címen mutatott be Mark Lane, tipikus példája a már divatba jött olcsó vádaskodásnak. A jelenlegi légkörben kevés védelmezője akad a katonáknak. Az értelmiségi körök jó része és sok egyetemista a megkülönböztetés gyerekes hiányáról tesz tanúságot. Az ország volt felelős polgári szemelyeinek bizonyos része, akik azóta megváltoztatták véleményüket arról a háborúról, amelynek menetéhez hozzájárultak, túlságosan hajlamosak mostanában arra, hogy mindent a tábornokok nyakába varrjanak. Márpedig, ha a tábornokok el is követték háborús bűnöket Vietnamban — a civilek hozzájárulásával tették [...]

A háborút Johnson elnök és legbensőbb tanácsadói, Robert S. McNamara, Walt W. Rostow és Dean Rusk irányították úgy, ahogy most Nixon elnök és fő tanácsadói. A katonák mindig alárendelt szerepet játszottak. McNamara például a háború tervezését és végrehajtását az elnök megbízásából úgy ellenőrizte, ahogy egy európai vezérkari főnök tette volna. Gyakran mondta 1965-ben: „*Tűzerővel helyettesítjük az embereket.*” Természetesen nem voltak gyilkos szándékai, csak annyit akart mondani, hogy inkább rászán tiz bombát öt észak-vietnami katonára meggyilkolására, mint hogy öt amerikai gyalogos életét adja cserébe ugyanezért az eredményért. Amikor azonban a bombák már civileket vettek célba, McNamara nem kiáltott megálljt. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a tábornokokat fel kell menteni minden felelősség alól, hanem azt, hogy a legmagasabb,

tehát a leglényegesebb felelősség nem rájuk nehezedik.

Pontosan ebből az okból kifolyólag nem számíthatunk arra, hogy a Nixon-kormány saját jószántából a háborús bűnökről komoly vizsgálatot indít. Nixon ugyanolyan taktikával alkalmazza a légi erőt Laoszban és Kambodzsában, mint elődje Dél-Vietnamban. Az ő „vietnami-zálási” stratégiája még nagyobb mértékben függ a légi hatalom korlátozás nélküli alkalmazásától, mint a Johnsoné. Nixon még alaposabban átérezte a fegyvernem politikai kényelmességét. Alapjában véve ésszerűen arra számított, hogy amíg a hullák elég messze lesznek ahhoz, hogy a fényképezésk és a tévések ne láthassák túl gyakran őket, és főként amíg nem amerikai hullák lesznek, a közvélemény nem fog túlságosan törődni a halottakkal, sem korukkal, sem nemükkel.

A Kennedy-albizottság becslése szerint a mindössze hárommillió lakosú Laosz polgári veszteségei meghaladják az évi 30 000-et, s ebből több mint 10 000 a halott. E veszteségek jó részét az amerikai bombáknak lehet tulajdonítani. Az átvizsgált katonai dokumentumok a kommunista fennhatóságú területeken lévő falvak bombázását konkrétan azzal az érvel emlegetik, hogy ezzel „*megfosztják az ellenséget a lakosság erőforrásától.*” Senki sem ismeri a kambodzsai polgári személyek veszteségének méretét — ott hasonló légitámadások voltak. A Kennedy-albizottság becslése szerint Kambodzsába hat és fél millió lakosból jelenleg másfél millió a menekült, és a polgári veszteségek évente több tízezerre emelkednek.

Amikor a menekültek ügyéről kérdeztem az egyik külügyminisztériumi felelős tisztviselőt, azt válaszolta, hogy nem állnak rendelkezésre becslések. „*Miért?*” — kérdeztem. „*A kambodzsaiak nem kértek tőlünk semmilyen támogatást a menekültek ügyében, és addig, amíg ezt nem teszik, a kérdés nem tartozik ránk.*” Követési személyzetünk létszáma korlátozott, és sok egyéb jelentéktelen ügygel kényszerül foglalkozni — felelte. — És a polgári veszteségek? „*A kambodzsaiak nem összesítették őket. Mi az ő statisztikáiktól függünk, és ők képtelenek bármiről elfogadható kimutatást készíteni.*” Íme, ezt mondta, szószerint. A legújabb Kambodzsába irányuló amerikai segélyprogram nem tartalmaz kifejezetten a polgári lakosok orvosi ellátására szánt hiteleket.

És mégis, a nemzet lelkiismeretének megtisztulása, a világ leghatalmasabb ál-

lamának a gyengébb népekkel szembeni jövőbeli viselkedése megköveteli, hogy országos vizsgálat induljon a háborús bűnök ügyében... Nem börtönbüntetésekre és kivégzésekre van szükségünk, hanem olyan döntésekre, amelyekre a társadalom megfontoltsága vezet: ha ezek a cselekmények háborús bűnöknek minősülnek, az eljövendő amerikai vezetők ne merészeljék megismételni őket.

Emlékeznünk kell arra, hogy a tokiói törvényszéken az Egyesült Államok jogi precedenst teremtett annak a megállapításával, hogy egy kabinet minden olyan tagja, akinek tudomása van háborús bűnökről, és a továbbiakban tagja marad e kormánynak, felelősséggel tartozik az elkövetett bűnökért. Következésképp saját kritériumainknak megfelelően Johnson elnök földművelésügyi minisztere, Orville Freeman is felelős a Vietnámban elkövetett háborús bűnökért...

Nemrég, amikor egyik japán barátommal a több mint 25 000 Fülöp-szigeti polgári személy haláláért elítélt Yamashita tábornokról beszélgettem, megjegyezte: „*Van nekünk, japánoknak egy közmondásunk: a győztesnek mindig igaz van.*”

A történelem azt bizonyítja, hogy azok, akik a háború mellett döntenek, mint a

japán militaristák, nem számíthatnak kegyelemre. Az erőszakhoz folyamodás végletes cselekedet. Aki így tesz, istennek képzelet magát. Akik elég merészek ezt megkísérelni, nem engedhetik meg maguknak, hogy veszítsenek. Nem azt kívánom ezzel sugallni, hogy mindent kövessenek el a győzelemért. Ellenkezőleg. A hadijog enyhíteni próbálja a háborús szenvedéseket, a még megmenthető életet kívánja menteni a nagy öldöklésben. A háború ettől még nem kevésbé fájdalmas és egyedülálló terhet ró azokra, akik felelősek érte. Sokak számára tűnhet cinikusnak, de ha a Johnson-kormány megnyerte volna a vietnami háborút, nagyon kevesen indultak volna Indokína anyagi és erkölcsi romjaiban háborús bűnök után kutatni. A gyilkosság, a nagyarányú kegyetlenkedések bizonyítékait elhomályosította volna a győzelem zaja. De az erőszak csődöt mondott, és a kudarc lehetővé teszi, hogy a vietnami háborús bűnököt jogosan olyan valóságos problémaként kezeljük, amellyel foglalkozni kell. Kudarcunk az emberiesség olyan lehetősége, amit nem szabad elszalasztani...

Neil Sheehan

Lukács György halálára

Várhattuk? Mégsem gondoltunk a búcsúzásra. Életében vált korjelzővé és maradandóvá, úgy számoltunk vele, mint aki túlél minket, mozgásainkat és változásainkat. Lényegét a Panteonba helyezett koporsó fölött Déry Tibor így adta meg: „... így és ezért volt kommunista: gondolkodott, s amit kigondolt: azt meg is akarta valósítani. Napszámosa volt saját bölcséletének. Cselekvő filozófus volt.“

Élete és munkássága — átölelve e századot — oly sokszorosan kapcsolódott egybe politikával és filozófiával, társadalomtudománnyal és esztétikával, hogy újabb nemzedékek és teljes életek odaadásával lesz csak teljesen kielemezhető és megmagyarázható. Reá is áll az, amit Leninkönyvében írt s tavaly közlésre nekünk még kefelenyomatban elküldött: „A leninizmus a konkrét, nem szemantikus, nem mechanikus, tisztán a gyakorlatra irányuló gondolkodás eddigi legmagasabb foka.“ Lukács György az értelmi eksztázis tetőpontjain sem elidegenedően spekulatív, hanem mindig és újra — ha a kísérletezés kockázatával, tévedéseivel is — a valóság, a tények, a tennivalók, a konkrét vállalások felé hajlik vissza: a szép és nemes, az emberi eszmekör következetes leninistája.

Mély barátságot kötött a nála fiatalabb a kommün napjaiban oldalára álló Gaál Gáborral, s e barátság szerepet játszott abban, hogy írásai mindig eltaláltak a Korunkhoz. Hivatkozott is erre a régi szála 1971. április 28-án kelt utolsó levelében, melyben — kérdéseinkre — egy nyugati lapnak adott interjúját nem autorizálja, de hozzáteszi: „Az elutasítás természetesen csak erre az interjúra vonatkozik, és semmiben sem érinti azt a jó baráti kapcsolatot, mely engem régtől fogva a Korunkhoz fűz.“

Sok dialógus, még több polémia után Lukács Györgyöt magáénak érzi a kommunista intellektualitás: immár bennünk él szenvedélyes, új s újabb megfogalmazásokat kereső dialektikája. Hivatásunknak teszünk eleget, amikor — a román szellemi élettel szerves összhangban — vállaljuk Lukács György eszméinek rendszeres beillesztését folyóiratunk programjába.

KORUNK

Béke és humánium oszthatatlan

Nem mindenki hitte el 1948-ban, hogy a béke védelmére egybehívott első nemzetközi értekezlet (a mi Gaál Gáborunk is ott volt akkor Boroszlóban) történelmi erejű tömegmozgalom elindítója lesz. Dogmatikusok számára ez mozgalmi mellékág és alkalmi tüntetés, pacifista polgárok álcázott baloldali manővert sejtettek benne, pedig a békemozgalom hamarosan mint az emberiség szava vágott bele a világ alakulásába. Az imperialisták szovjetellenes hídegháborújával szemben látszólag mit is jelenthetett az egyszerű név-alátírás, de gondoljuk meg, hogy Frédéric Joliot-Curie Nobel-díjas atomfizikus békeharcos felhívására 500 millió ember válaszolt. Az atomfegyvereket ugyan nem tiltották el, s amikor a varsói békevédelmi kongresszus felszólította a világ parlamentjeit, hogy hozzanak törvényt a béke biztosítására, a Szovjetunió és a népi demokráciákon kívül ennek sem volt még fogantatja. De lám, amikor 1951-ben már 600 millió békeharcos követelt békeegyezményt, s a mozgalom vezető szerveként létrehozott Béke-Világtanács a koreai és vietnami háborúk megszüntetését sürgette, ez a tömegfellépés jelentős mértékben hozzájárult a nagyhatalmak tárgyalásaihoz s magához a távol-keleti békéhez (ha Vietnamban csak egy időre is). Azóta gesztusokon és számokon túl a tények beszélnek egyre merészebben, diákok hősi harcával, hatalmas „békemenetek”-kel, legutóbb a washingtoni háborúellenes megmozdulással igazolva a békemozgalom cselekvő történelmiségét.

Ma, amikor a távközlési eszközök közel hozzák egymáshoz a Föld minden lakóját, neveléséges volna alábecsülni — a békeharcos Fábry Zoltán szavával élve — „a gondolat igazát”. Az emberiség egyre kevésbé vezethető félre, s egyre jobban érti meg a dolgok logikáját. Az emberiség gondolkodik, s ha békéről van szó, vagyis egy harmadik — az emberiséget nukleáris katasztrófával fenyegető — világháború s minden helyi háború elhárításáról, akkor a szocialista világ, a proletármozgalmak s az elnyomott népek szabadságharcjai nem maradnak többé magukra, hanem találkoznak az egész jóhiszemű emberiséggel. Az osztályharc és a nemzeti szabadságharcok eredendő humánuma a békeharcban egybeforr társadalmi, nemzeti, vallási és világnézeti különbség nélkül minden őszintén emberi felelősségvállalással. Hol vannak már a lekicsinylő szükkeblűségek és aggályok! A békemozgalom a béke hatalmi tényezői mellett felsorakozott világerő.

Megvan ennek a maga társadalomtudományi magyarázata. A tömegek béke-megfogalmazása és béke-törekvése régen nem azonos a hajdan volt kiliasztikus elvágókozásokkal, utópisták örökbéke-spekulációjával, nazarénusok

csökönyös önfeláldozásával, szalonpacifisták tehetetlenségével. A békeharcos emberiség előtt kétségtelessé vált, hogy a békét a szocialista világ védi, s konkrétan lelepleződött a háborús agresszor is monopolkapitalisták új gyarmatosító törekvései képében. A békeharc így nem fedezetlen, s nem is vész el általánosságba: van, kiben bízunk, s van, ki ellen fellépünk minden valamikor volt és bármikor a jövőben megvalósítható emberi érték javára. Tudja ezt nemcsak a kontinentális biztonsági konferencia mellett szót emelő európai, hanem a vietnami háború ellen tüntető amerikai, a népfontra szavazó chilei kecsua, a hazájából elüldözött palesztinai arab vagy az intervenciót visszautasító kambodzsai khmer. Az antiimperializmus oszthatatlan, mint maga a humánus.

A Béke-Világtanács s a vele, körülötte dagadó-áradó békemozgalom nyilvánvalóan sokféle csoportosulást, erőt, szerkezetiséget, irányzatot tömörít. A szocialista világ népi haderőkre támaszkodó békeakarata itt olyan szövetségekkel osztozik a háború kiküszöbölésére irányuló törekvésben, mint amilyen a kereszténység és a buddhizmus hagyományos szeretethirdetése vagy különböző, egyáltalán nem forradalmi reformerek az emberiséget a végpusztulástól óvó békevágya. Döntő számukra az erkölcsi magatartás bármely hódító törekvéssel, fegyveres gyarmati területszerzéssel, népiértó kegyetlenséggel szemben. Akárcsak annak idején a szintén sokféle tényezőből összeforrott antifasiszta népfront, úgy ma ez a békemozgalom sem alkalmi taktikázás, hanem mélyen a marxizmus—leninizmus lényegéből fakad, ezért lettek a kommunisták mindenütt az egyetemes békeharc következetes és áldozatos szószólói.

Mit akar a békemozgalom? Kontaktusokat, okos tárgyalásokat, békés megoldások keresését mindenütt, ahol fegyverek szólnak, fegyverek fenyegetnek. Olyan logika ez, mely ma már minden gondolkodó ember sajátja, ellentétben azokkal a klikk-érdekeltségekkel, melyek a monopoltöke sajátos öntörvénye szerint elvesztik minden emberi felelősségüket egy-egy dilemma, politikai konfliktus, drámai helyzet előtt. A békemozgalom egymaga nem változtathat meg társadalmakat, s így nem szüntetheti meg az agressziók társadalmi eredetét, de a tömegekben ébren tarthatja a felelősséget az emberiség legfőbb érdeke iránt, mégpedig nem anarchikus egyedi formában, kis mocanásokkal, külsőségekkel vagy akár öngyilkos tüntetésekkel az elidegenedés hőfokán, hanem mindig a közösség mozgóztatásának, a nagyméretű akcióknak, a nyílt leleplezéseknek, százezrek és milliók egymásratalálásának a háborús erőket lefékező jelentőségével. Közügy és gondolatosság nem szakad itt el egymástól, a béke védelme össznépi rákérdezés és válaszadás, politikum és egészséges emberi fantázia reális egysége.

Mindez hazai viszonylatban pártbeliek és pártunkívüliek következetes szocialista hazafiságában jelentkeznek. Nicolae Ceausescu elvtárs pártunk félszázados jubileumán megkongatta lelkiismeretünk minden harangját, amikor kijelentette: „Ezen az ünnepélyes évfordulón ismét ki szeretném fejezni azt, hogy pártunknak és államunknak elhatározása a jövőben is teljes erővel küzdeni azoknak a feltételeknek a megteremtéséért, amelyek közepette a világ népei megértésben és együttműködésben, békében és biztonságban élhetnek és dolgozhatnak.“ Egyaránt jelenti ez a leszerelés követelését s a véleménycserék, nemzetközi kapcsolatok, együttműködések szorgalmazását, a problémák közös rendezését és a háborús módszerek elítélését. Szívünk-lelkünk rajta, hogy teljes erkölcsi odaadással álljunk kormányzatunk mögött, amikor az a béke oszthatatlanságának elvéből kiindulva munkálkodik a világ különböző övezeteiben

még meglévő tűzfészek kioltásában, cselekvően támogatva minden ezirányú törekvést. Pártunk főtítkárával egy emberként valljuk: „...az indoknai háború megszüntetésének biztos útja az, ha az Amerikai Egyesült Államok kivonja csapatait a világ e térségeiből, ily módon teljesíti a világ békeszerető közvéleményének, ennek keretében az amerikai népnek a követeléseit és tiszteletben tartja a vietnami, a laoszi és kambodzsai népeknek azt a jogát, hogy maguk döntsenek sorsukról.“

Antiimperialista békeharcunk figyelme érthető izgalommal fordul a Közélet évek óta feszült kérdései felé is: földrajzilag és történelmileg közvetlenebbül érintenek. Mindnyájan, akik a proletár internacionalizmus alapján saját magyar, román, német nacionalistáink ellen küzdve elítéltük a zsidó nacionalizmust is s ugyanekkor származási különbség nélkül küzdöttünk az antiszemitizmus mint a dolgozók sorait megbontó fasiszta manőver ellen, melynek embertelensége a második világháború egyik legszörnyűbb fejezetét nyitotta meg, ma elfogulatlanul állunk szemben Izrael és az arab államok konfliktusával, egyaránt kívánva Izrael biztonságát s a megszállt arab területek felszabadulását, vagyis a két hagyományos magaskultúrát képviselő nemzet — az izraeli és az arab — békés együttélését. Ennek előfeltétele azonban nem lehet alkudozás és köntörfalazás tárgya. A Román Szocialista Köztársaság mint antiimperialista, békeharcos állam itt is következetesen együtt halad a világ népeivel, amikor a Biztonsági Tanáccsal egyértelműen az annexiós politika teljes felszámolása mellett foglal állást, s értékeli mindama lépéseket, melyeket az Egyesült Arab Köztársaság (az emberiség fejlődésének új történelmi alakzata) tett az övezet vitás kérdéseinek tárgyilagos rendezéséért. Állásfoglalásunk félreérthetetlen a palesztinai arabok sorsproblémájával kapcsolatban is: ezt elfogadható módon, a palesztinaiak nemzeti érdekeivel összhangban kell megoldani.

A béke tehát nemcsak elvont filozófiai fogalom, nem pusztán szociológiai tárgykör, objektív történelmi vagy irodalmi téma, nem is csupán jogelméleti vitapont, hanem konkrét következetességet követelő erkölcsi posztulátum, mely az emberiség legfontosabb ügyében minden egyént a tömegek sorába hív. A békeharc szocialista humán munkáinak nemzetiségi, hazafias és nemzetközi elkötelezettsége. Amikor a békéért állunk ki, magunkért is szólunk, mint ahogy értünk — a mi szabad fejlődésünkért, a román néppel közös államunk függetlenségéért és szuverenitásáért — is állást foglal mindenki a Föld kerekén, amikor az imperializmus békebontásai ellen sikraszáll.

Balogh Edgár

Ki tud róluk?

Mikor regényemben, jó néhány fejezet után a háború mozzanatához értem, azt hittem, végre pihenhetek egy keveset. Mert ugyan mi mutatkozhatott volna könnyebb feladatnak számomra, mint odavillantani az olvasó elé néhány véresen komor és meggyőző képet a második nagy világháborúról.

De kínos meglepődésemre ennek épp a fordítottja történt: egyik napról a másikra úgy elakadtam, mintha szétkuszált kéziratommal egy bombatölcserbe zuhantam volna. Pedig tisztán láttam a hadak vonulását, még mindig hallot-

tam az ágyúk dörgését és a repülőgépek motorzaját a bizonytalan magasságból.

S mégis tehetetlen voltam.

Valahogy túl sokat tudtam a háborúról, s ugyanakkor túl keveset is. Az egyéni élmények sokasága azzal fenyegetett, hogy esetleg a fáktól nem látom majd meg az erdőt; s ugyanakkor nem tudtam áttekinteni, még országosan sem, a katasztrófa méreteit: azt a rombolást, amelyet anyagi javakban s a lelkekben végzett.

Az ábrázolásnak szinte alaptörvénye, hogy bizonyos mértékig el kell távolodnunk az élményektől ahhoz, hogy immár csak legsajátosabb jegyeikkel forduljanak felénk. Mert hogyan is lehetnének valamiben „nyakig” benne, s ugyanakkor messze is tőle: ez még fizikai értelemben is lehetetlen.

És íme, ami a második világháborút illeti, noha egy negyedszázad telt el azóta, az írás pillanataiban még nem ülepedett le bennem az emlékek füstje annyira, hogy mögüllük határozottan elém rajzolódjék mindaz, ami a fasiszta csizmák nyomában maradt.

Végül már azon is tündönni kezdtem: vajon nem az én szemléletem, látásmódom csököttségében van a baj? És a kérdésre mindjárt feleselően válaszolt egy másik hang: de hát mit tehetsz arról, hogy gyermekfővel élted át a véres zivatart, s hogy nemcsak emlékeidben őrzöd túl erősen és meghatározóan azokat a napokat, de a következményeket is mindmáig fájón látnod kell?

És ez sajnos igaz is. Hogy csak egyetlen példát említsek: alig pár nappal ezelőtt halt meg az a szegény tébolyodott asszony, aki félemeleti lakásából minduntalan utána hajolt a járókelőknek, akik mozgásban, ruházatban bombázáskor odaveszett családjának valamelyik tagjára emlékeztették, s bánatosan éneklő hangon mindjárt szölongatni is kezdte az elhunytakat, valahogy így: Elza, Tibi, Ibi, Béla, Anyu, Apu!

A vita azonban, amely bennem dúlt az érvek és ellenérvek ideiglenes győzelmével, még nem dőlt el, és egyre késleltetett a munkában. Mit tegyek hát, gondoltam: mégis válasszak ki néhány eredetibb élményt, vagy pedig a közismert tények, mondjuk, csattanósabb átfogalmazásával, beiktatásával próbáljam ábrázolni azt a szomorú, sötét korszakot?

Egy kiváló festőnkél láttam egy megvadult bivalyt, vérbenforgó szemekkel, s minden kísérő kommentár nélkül is felfogtam, hogy ez a kergült, pusztításra feszülő állat a háborús erőket szándékozik jelképezni; a festmény önmagában nagyon tetszett, és ma is tetszik, de valami hiányérzetem támadt, valahányszor reápillantottam. Ugy éreztem, hogy a forma konzervatívan hagyományos eszközei immár nem elégségesek egy elszabadult, korszerű hadigépezet iszonyatos erejének és fenyegető mivoltának érzékeltetésére. S ellentmondást láttam az előtérben dühöngő s vedlett bivalybika meg a háttérben egymásra borult rettentő vasbeton-hasábok apokaliptikus összevisszaságában.

S most már tudtam, hogy a háború pusztítását én sem fejezhetem ki egy-két egyéni élménnyel s annál kevésbé valami szimbolikus képpel, amely csak zavarná regényem lírai realizmusát. Hanem akkor mi a teendőm? Hogy egymásmellettségükben fejezzem ki a véres napok valóságát, látszólagos fölbomlottságukban, s ezen belül mégis a legszándékoltabb és legtudatosabb egységre törekvéssel.

Olyanszerűen, ahogy mondjuk a Guernica fejezi ki azt!

Igy rostáltam meg aztán a legszigorúbban egyéni élményeimet, hogy csak az egyszeriek, a legsajátosabbak maradjanak meg, s így vettem rá magam

arra a munkára, amelyet hosszú heteken át a legnagyobb szenvedéllyel végeztem: a korabeli sajtó vezércikkeinek, híryanagának és apróhirdetéseinek alapján olyan sajtómontázssal dúcoltam alá saját megfigyeléseimet, amely a háború kirobbanásának előestéjétől kezdve a békeszerződésig követte nyomon az időket s azok ellentmondásait, a fasiszta támadás szörnyűségét s annak álnokul és ellentmondásosan tükröződő természetét és okait. Így került egy kiabáló cím mellé, amely szerint senkinek sincs oka Hitlerben kételkedni, amikor fanatikus békevágyáról beszél, az a fikarcnyi, petittelt szedett hír, amely azt adja tudtára az olvasónak, hogy egy Bart nevű fiziológus gégetükrös vizsgálatokat végez hasbeszélőkön... S noha az én regényem javarészt kolozsvári környezetben játszódik, így került a háborús lapok közé önálló kis bevágásként a Váradí fiúk tízparancsolata az itthon maradt lányokhoz, amely a háborúnak már-már rejtett paródiája, s így kerültek be négy kis hasábon az eltűnt hadifoglyok után tudakozódó szülők, árvák, özvegyek fájdalmas szavai a Ki tud rólok? című rovatban, amely rendszeresen jelen volt a lapokban.

Ime, ki gondolta volna, hogy a háború nemcsak gyerekként, s nemcsak mint magánembernek okoz majd fájdalmat és keserűséget, de később az írás mesterségében is gondok elé állít majd engem... No de bár mindig csak ennyi gondom volna miatta...

Bálint Tibor

Victor Chereșteșiu emlékére

Vannak emberek, akik magatartásban és alkotásban rögzíteni tudják a körülöttük kavargó mozgást, a változó helyzeteket: akikben tisztán kialakul a sorskép. Ezek az emberek tovább élnek, holtuk után is kristályosodik mondandójuk, a bennük törvénné vált valóság igaz utólag is érvényesül.

Victor Chereșteșiu ez volt. Sorsképes ember.

A bomló Osztrák—Magyar Monarchia, az 1918-as forradalom, a kommün, a román nemzeti állam és a bojárssággal szembeálló népmozgalmak, az új Román Kommunista Párt, a nemzetközi antifasizmus, a második világháború és a társadalmi fölszabadulás, a szocialista építés sorjázó történelmi tablói egy minta-életpálya szabálya, erkölce ütözik át: valaki mindenkor és mindenben az emberség logikáját képviseli...

Ha majd sor kerül Victor Chereșteșiu hagyatékának feldolgozására, munkásságának felmérésére, monográfiájának megírására, bizonyára ténszerűen is igazolódik mindaz, ami fenn a Házsongárdon, az új sírhant előtt emlékezésünkbe dobbant. Mindaz, ami benne és általa e táj alakulásának, románok,

magyarok, németek, zsidók egymásrautaltságának, az értelmiség őszinte népszolgálatának, a szocialista humánus gondolatrendszerének s annyi történelmi konfliktus közt a haladás érvényesülésének láncreakciója volt.

Mindig a legszükségesebbet fejezte ki, amennyire kifejezhette. Szótárait idővel felülmúlhatták, de az övéi idejében ott voltak, amikor égetően kellettek. A múlt század nemzetiségi kérdéseit, a körülöttük csoportosuló vitákat még nem zárták le, de harcban az egyoldalúságokkal, ő mindig itt és most rakta le a lehetséges hidakat. A munkásmozgalom hazai történetének nemcsak tanúja, hanem részese is volt, s egyben történelmi értelmezője. Meglátjuk, a jövő hogyan bontja majd tovább, miként érleli virágzásra anyagát. Félbemaradottságaiban erő rejlik: pályáját folytatni kell.

Munkatársunk volt, ritkán közléssel, annál több tanáccsal és hasznos véleményekkel. 1957-ben, új folyamunk elején, a román munkásmozgalom belső tisztulását a — kommunista útra való átlendülést — fejtegette tanulmányában. Utolsó írása kéziratban, Bem erdélyi szerepéről szól, történelmi számunkra szánta, augusztusra.

Minél tudatosabban haladunk tovább helyzeteink, mozgásaink, fejlődésünk értelmezésében, a sorskép-föltárásban annál inkább velünk marad.

KORUNK

Csohány Kálmán grafikája

Az erőszak kirekesztése

Románia tíz éve a leszerelési bizottság tagja, s az ország általános külpolitikai vonalvezetésének megfelelő diplomáciai tevékenysége e téren is világszerte méltányolt; az évtized során számos román javaslat, hozzájárulás keltett elismerést. A román diplomácia akciói — az ország jól felfogott érdekeinek szem előtt tartásával — a kis és közepes nagyságrendű államok érdekeinek és ezzel a nemzetközi törvényesség és erkölcs követelményeinek hangoztatásával végső soron félreismerhetetlenül arra irányultak, hogy a leszerelési tárgyalások eddigi részeredményei most már általánosodva váljanak hatékonyvá. Az általános, a mindenre és minden államra kiterjedő leszerelés a nagy cél, amelytől eltékvintve a részintézkedések sem értelmezhetők megnyugtató módon.

Nicolae Ceaușescu elvtárs a Román Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulóján tartott beszédében Románia külpolitikája — a román nép érdekeinek, a jelenkori társadalom fejlődési követelményeinek kifejezője című fejezetében nyomatékkal szól a leszerelés problémáiról: „Korunkban az emberiség egyik legégetőbb törekvése az általános leszerelés és mindenekelőtt a nukleáris leszerelés megvalósítása. Olyan körülmények között, amikor a fegyverkezési verseny súlyosan nehezedik a népek életére, amikor a világon a klasszikus fegyverekből és az atomfegyverekből óriási készletek gyűltek és gyűlnek fel, amikor a nukleáris technika tökéletesebbé folytán sebezhetővé válik a földkerekség bármely övezete, s így veszély fenyegeti az egész emberi civilizációt, a leszerelésért folytatott küzdelem parancsoló szükségességként jelentkezik.“

Románia küldöttsége számtalan alkalommal, s nemcsak a leszerelés közvetlen fórumán, a Bizottságban, hanem a Világszervezet közgyűlési szószerkén is a legfőbb pontok köré csoportosította állásfoglalását:

- a Bizottság munkájában vegyenek részt az összes érdekelt államok;
- térjenek rá a vitákról a konkrét intézkedésekre;
- helyezték előtérbe a leszerelési problémák összességét;
- az atomfegyverkezési hajszá felszámolása;
- intézkedések nem-nukleáris téren;
- az összes államok katonai költségvetésének befagyasztása és csökkentése;
- atommentes övezetek kialakítása a világ különböző térségeiben, megfelelő biztonsági garanciák mellett (a Balkán-félszigeten is);
- a föld alatti nukleáris kísérletek beszüntetése;
- a katonai célú hasadóanyagok gyártásának felfüggesztése és az ilyen anyagok békés hasznosítása;
- a nukleáris energia békés felhasználása az összes államok által;
- a nukleáris fegyverek készleteinek és a célba juttató eszközöknek a fokozatos csökkentése és teljes felszámolása.

A cél világos: kirekeszteni az erőszakot, főként annak legdurvább formáját, a fegyveres erőt, a nemzetek kapcsolataiból.

Miként Nicolae Ceaușescu elvtárs a párt megalakulásának 50. évfordulóján mondott előadói beszédében leszögezte: „Véleményünk szerint itt az ideje annak, hogy a leszereléssel kapcsolatos általános megbeszélésekről rátérjenek a konkrét intézkedésekre. Igen hasznos lenne még egyes részleges intézkedések foganatosítása is, mint például a más államok területén levő katonai támaszpontok megszüntetése, a csapatok visszavonása a nemzeti területre, a katonai kiadások csökkentése és más olyan intézkedések, amelyek kedvező feltételeket biztosítanak az Eszakatlanti Paktum s ezzel egyidejűleg a Varsói Szerződés, valamennyi katonai

tömb megszüntetésére. A népek, amelyek az óriási hadikiadások terhét viselik, s amelyek egy újabb világégés esetén felmérhetetlen véráldozatra kényszerülnének, határozott lépéseket követelnek a leszerelés irányában, amíg nem túl késő. Tudjuk, hogy vannak olyan erők, amelyek a leszerelés perspektívájában szűk érdekeik veszélyeztetését látják. Eppen ezért szükséges, hogy a közvélemény, mindazok, akik meg akarják védeni életüket, felemeljék szavukat és határozottan cselekedjenek a leszerelés megvalósításáért, a nukleáris fegyverek megsemmisítéséért és törvényen kívül helyezéséért. Nem várható, hogy az emberiség e létfontosságú problémáit kizárólag a tárgyalóasztalnál oldják meg; a tömegeknek küzdeniük kell, hogy saját erejükkel megvédjék életüket és biztonságukat, az emberi civilizáció fejlődési távlatait. Csakis a tömegek kényszeríthetik ki a leszerelést, s csakis a tömegek fogják megvalósítani a leszerelést. Úgy véljük, hogy valamennyi nép, az összes békeszerető országok, az összes haladó társadalmi erők elsőrendű kötelessége határozottsággal cselekedni a nemzetek közötti gyümölcsöző együttműködés légkörének megteremtéséért, azért, hogy a nemzetközi életből eltávolítsuk az agressziótól való félelmet szülő összes tényezőket."

1945–1970

A második világháborút követő leszerelési tárgyalások kronológiája

1945

AZ ENSZ Alapokmánya leszögezi: a Világszervezetet a szerződő államok azzal az elhatározással hozták létre, hogy megmentik a jövő nemzedékét a háború borzalmaitól; a Közgyűlés megvizsgálhatja a béke fenntartására és a nemzetközi biztonságra vonatkozó általános elveket, beleértve a leszerelést, illetve a fegyverkezés szabályozását, s az ilyen elvekkel kapcsolatban a tagállamoknak vagy a Biztonsági Tanács tagjainak ajánlásokat tehet.

1946

A Közgyűlés 1. számú határozata az atomfegyverrel foglalkozik és a tömegpusztító fegyverek kiküszöbölésének szükségességére hivatkozik. Az ENSZ-Közgyűlés első ülészsaka elhatározza egy bizottság felállítását az atomenergia ellenőrzésére (Atomic Energy Commission).

A Közgyűlés egyhangú határozattal kimondja a leszerelés és az atomfegyverek eltiltásának szükségességét. A dokumentum előírja az atomfegyver kiküszöbölésének szükségességét a nemzeti arzenálból.

1947

A Biztonsági Tanács elhatározza egy, a konvencionális fegyverekkel foglalkozó Bizottság megalakítását. Ettől kezdve — egy ideig — a konvencionális fegyverzet kérdését az atomfegyverek problémájával párhuzamosan tárgyalják.

1948

A Szovjetunió az ENSZ-Közgyűlés III. ülészsaka elé javaslatot terjeszt, s az atomfegyver és más természetű fegyverek csökkentése egyidejűségének elvét hangsúlyozza.

1949

A Közgyűlés a fegyverkezésre vonatkozó adatok közzétételéről és verifikálásáról szóló határozatot hoz. A Szovjetunió másik négy állammal egyetemben elhatározat ellen szavaz, arra hivatkozván, hogy a fegyverzetek korlátozását nem az adatok bejelentése mozdítja elő.

A Szovjetunió első atombomba-kísérlete. Megszűnik az Egyesült Államok atommonopóliuma.

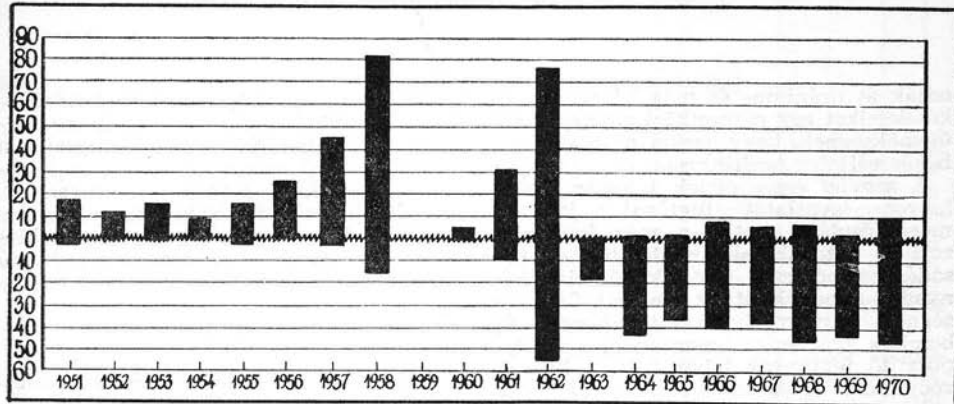
1950

A koreai háború kitörésének éve.

A Szovjetunió javasolja a háborús propaganda elítélését, az atomfegyverek beültetését, a nagyhatalmak fegyveres erőinek csökkentését. Megalakul a tizenkét tagú leszerelési bizottság a fegyverkezés kérdéseinek megvizsgálására (összetétele azonos a Biztonsági Tanácséval, de Kanada is részt vesz benne).

A tizenkét tagú bizottságnak a Közgyűlés VI. ülészsaka elé kellett terjesztenie konkrét ajánlásait. Két fontosabb

A függőleges oszlopok a világszerte végrehajtott kísérleti atomrobbantások számát, a hullámos zérus-vonal felettiek a légkörben, a vonal alattiak pedig a föld alatt és víz alatt végrehajtott robbantások évi átlagát jelzik. A grafikon 1951-től 1970. július 15-ig szemlélteti az adatokat. Kiderül belőle, hogy a légkörben végzett atomrobbantások 1963-ig, a Moszkvai Egyezmény megkötéséig voltak túlsúlyban. Ezután viszont növekszik a föld alatti robbantások száma. 1945-től 1963-ig 503 atomfegyver-kísérletet hajtottak végre, 1963-tól 1970 júliusáig 319-et. Az említett időközben tehát összesen 812 kísérletre került sor. Látható, hogy a föld alatti robbantások száma emelkedő irányzatú.

határozati javaslat született. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország szorgalmazta egy egységes leszerelési bizottság megalakítását, mindenfajta fegyverzet számbavételének szükségességét, minden katonai erő és minden fegyverzet arányos csökkentését; az atomfegyverek betiltását és nemzetközi ellenőrzését (a Baruch-tervnek megfelelően).

A Szovjetunió azt javasolta, hogy a Közgyűlés szervezzen világértelmezhetet a leszerelés ügyében, s gyakorlati intézkedéseket javasolt az atomfegyver betiltásáért.

A szovjet küldöttség a Baruch-tervet elutasította, mert megítélése szerint a terv azt célozta, hogy a nemzetközi béke fenntartásáért felelős Biztonsági Tanács helyett a Közgyűlés rendszerében létesítendő hatóság kezébe adják az atomenergia problémáját, ami az atomenergia ellenőrzését akkor még az Egyesült Államok monopóliumává tehetné volna.

1951

Létrejön egy leszerelési bizottság, de csak 1952-ben kezdi meg tevékenységét.

1952

Az ENSZ Közgyűlése határozatot fogad el a következő leszerelési tárgyalások irányelveiről. A leszerelési bizottságban a nyugati hatalmak a katonai értesülések hozzáférhetőségére, a Szovjetunió viszont az atomfegyverek betiltására he-

lyezi a hangsúlyt. V. A. Zorin szovjet diplomata az eltérés lényegét a következőképpen értelmezte: „A haderők csökkentésére vonatkozó javaslat, elszigetelten az atomfegyver betiltásától, abban az időszakban a Szovjetuniót a nyugati hatalmakkal szemben hátrányos helyzetbe hozta volna, elfogadása ártott volna a Szovjetunió biztonságának. Noha 1952-ben az Egyesült Államok végképp elvesztette az atomfegyver monopóliumát, még mindig voltak bizonyos előnyei, minthogy a Szovjetunió előtt kezdte meg a gyártást. E feltételek közepette a Szovjetunió nem fogadhatta el, hogy haderőinek színvonalára egyenlővé váljék az Egyesült Államokéval.“

Októberben Nagy-Britannia felrobbantja első atombombáját.

Novemberben az első hidrogénbomba robbantása (Egyesült Államok).

1953

Újabb szovjet javaslatok: az atom- és a hidrogénfegyverek, valamint más tömegpusztító fegyverek feltétel nélküli betiltása; a nagyhatalmak haderőinek egyharmaddal való csökkentése; a más államok területén levő katonai támaszpontok felszámolása.

A koreai fegyverszünet után a légkör kedvezőbbé válik a leszerelési problémákat illetően is.

Dwight Eisenhower, az Egyesült Államok elnöke az ENSZ Közgyűlése elé terjeszti az Atoms for Peace elnevezésű tervét. Elgondolása: az érdekelt államok

adják át uránium- és más hasadóanyag-készleteiket egy nemzetközi atomenergia-ügynökségnek, hogy ezeket az emberiség békes céljaira fordíthassák.

A szovjet észrevételek lényege Eisenhower javaslatát illetően: a javaslat megvalósulása esetén a már felhalmozott és a továbbiakban előállítandó hasadóanyagból csak egy jelentéktelen hányadot adnának át az említett ügynökségnek. A nagyobb részt továbbra is új bombák gyártására használnák, a tömegpusztító fegyverek tehát tovább halmozódnának, és semmi sem akadályozná újabb típusok előállítását.

Augusztusban a Szovjetunió végrehajtja az első kísérleti hidrogénbomba-robbantást.

1954

Dzsavaharlal Nehru, India miniszterelnöke az atomkísérletek felfüggesztését javasolja.

Londonban megtartja első ülését a leszerelési bizottság Kanada, Franciaország, Anglia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok képviselőiből álló albizottsága.

Az ENSZ Közgyűlése nemzetközi atomenergia-ügynökség megalakítását ajánlja, s javasolja nemzetközi tudományos értekezlet összehívását az atomenergia békes felhasználásáért.

1955

Az afro-ázsiai államok bandungi értekezlete felszólítja az összes atom- és term nukleáris fegyverekkel bíró hatalmakat, hogy szüntessék be a fegyverek gyártását.

Júliusban Genfben sor kerül a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányfőinek csúcsertekezletére. A leszereléssel kapcsolatban négy tervet terjesztenek elő.

A szovjet terv előírja a fegyverzetek csökkentését, az atomfegyverek betiltását és az utóbbi tilalom ellenőrzését.

A francia terv értelmében a katonai célokra rendelt összegeket a fejlődésben elmaradt országok megsegélyezésére kellett volna fordítani.

Az amerikai javaslat előírta a kölcsönös légi ellenőrzést az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszonylatában (légi felvételek).

A csúcsertekezlet elfogadott egy dokumentumot a leszerelésről (*A négy hatalom kormányfőinek iránylevele a külügy-*

miniszterek számára); az ENSZ-Közgyűlés X. ülésszaka munkálatainak megnyitására azonban már nem érvényesül „a genfi szellem”, ami hatással van a leszerelési tárgyalások további menetére.

India kormányának kezdeményezésére az ENSZ-Közgyűlés elfogad egy a nukleáris robbantások felfüggesztését sürgető határozatot.

1956

Több, hatásaiban a leszerelés problémáját is érintő nemzetközi válság éve.

Bulgariya szovjet kormányfő Eisenhower amerikai elnökhöz intézett levelében egyezményt javasol az atom- és hidrogénkísérletek végleges betiltására.

A szovjet kormány nyilatkozatot tesz közzé a leszerelés és a nemzetközi feszültség enyhítésének kérdéséről. Késznek mutatkozik az amerikaiak javasolta légi fényképezés elfogadására a NATO, illetve a Varsói Szerződés csapatai választóvonalától 800 kilométerre nyugatra és keletre. Továbbá a külföldi katonai támaszpontok felszámolását javasolja, a NATO és a Varsói Szerződés más államok területén állomásozó csapatainak visszavonását.

Grigore Preoteasa külügyminiszter az ENSZ plénúmán kifejti Románia álláspontját a leszerelés kérdésében.

1957

Lengyelország közli, hogy eltiltja atomfegyverek tárolását területén, ha mindkét német állam hasonló tilalmat vállal (Rapacki-terv). A terv később közép-európai viszonylatú, más országokat is érintő javaslatokkal bővül.

Az ENSZ Közgyűlése a leszerelési bizottság tagjainak számát 11-ről 21-re emeli, ami lehetővé teszi több kis és közepes nagyságrendű állam részvételét.

A Szovjetunió javasolja, hogy a három nukleáris hatalom (a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia) 1958. január 1-től szüntessen meg mindenfajta kísérletet az atom- és hidrogénfegyverekkel.

Májusban Nagy-Britannia is végrehajtja első sikeres hidrogénbomba-kísérletét.

1958

Genfi háromhatalmi értekezlet (Nagy-Britannia, Szovjetunió, Egyesült Államok) a nukleáris fegyverkísérletek megszüntetéséről (e vonatkozásban — részle-

ges — eredmény majd csak 1963-ban szü-
letik). Az év folyamán Genfben még két
szakértői bizottság tárgyal: megvitatják
a nukleáris kísérletek detektálásának le-
hetőségeit, valamint a meglepetésszerű
támadások megelőzésének módozatait.
Elkészül a *Szakértői jelentés a nukleáris
kísérletek megszüntetéséről esetleg létre-
jövő egyezmény megsértését ellenőrző
módszerek tanulmányozásáról*.

1959

A Szovjetunió, az Egyesült Államok,
Anglia és Franciaország külügyminiszte-
reinek értekezlete elhatározza egy újabb,
tíztagú leszerelési bizottság létrehozását
(a négy nagyhatalom mellett a következő
országok képviselőinek részvételével: Bul-
gária, Csehszlovákia, Kanada, Lengyelor-
szág, Olaszország, Románia). Az ENSZ
Közgyűlése egyhangú határozattal ki-
mondja, hogy az általános és teljes le-
szerelést a világ legfontosabb kérdésének
tekinti.

Anglia, majd a Szovjetunió terjeszt
elő leszerelési tervet.

A szovjet terv három szakaszban négy
év alatt megvalósítandó általános és tel-
jes leszerelést irányoz elő (a javaslatok
között szerepelt a kötelező katonai szol-
gálat, a hadügyminisztériumok, a nagy-
vezérkarok felszámolása).

Az angol tervben is érvényesültek ha-
sonló tendenciák.

A nézetkülönbségek ismét az ellenőr-
zés módját illetően nyilvánulnak meg.

Az ENSZ Közgyűlése a tízes bizottság
elő utalja az általános leszerelésre vo-
natkozó javaslatokat, s az Ír Köztársaság
egy javaslata alapján határozatot hoz
a nukleáris fegyverek terjedésének meg-
akadályozásával kapcsolatban.

De Gaulle bejelenti a francia atom-
űtőerő létrehozására irányuló szándékot.

Húsz állam aláír egy egyezményt,
amely tiltja katonai támaszpontok létesít-
ését és nukleáris kísérletek végrehajtá-
sát a Déli-sarkon.

1960

Februárban Franciaország felrobbantja
első atombombáját.

Hét afrikai állam az ENSZ-ben java-
solja, hogy tiltsák el a nukleáris és raké-
tával végrehajtott kísérleteket Afriká-
ban, s e földrészen ne engedélyezzék
nukleáris támaszpontok létesítését.

A tizhatalmi leszerelési értekezlet
munkájában nem mutatkozik előrehala-
dás.

1961

Hosszas szovjet—amerikai tárgyalások
után közléseket a Zorin—McCloy elneve-
zésű közös szovjet—amerikai nyilatkozat-
ot, amelyben az általános és teljes le-
szerelés elvének elfogadásával hangsú-
lyozzák, hogy csak az állampolgárok biz-
tonságát elősegítő és az ENSZ békefenntar-
tó hivatása által megkívánt fegyveres
erők fenntartását tartják indokoltnak.

Az ENSZ-Közgyűlés egyhangú határo-
zata a tizhatalmi bizottság kibővítéséről,
tizennyolchatalmi leszerelési bizottság
létrehozásáról. Tagok: Amerikai Egyesült
Államok, Brazília, Bulgária, Burma,
Csehszlovákia, Egyesült Arab Köztársas-
ság, Etiópia, Franciaország, India, Ka-
nada, Lengyelország, Mexikó, Nagy-Bri-
tannia, Nigéria, Olaszország, Románia
Svédország, Szovjetunió. Az elgondolás
az volt, hogy öt tőkés és öt szocialista
ország mellett nyolc, ún. el nem kötele-
zett állam is részt vegyen a bizottság
munkájában.

1962

A tizennyolchatalmi értekezlet Genfben
megkezdi munkáját. Franciaország kijel-
enti, hogy nem vesz részt a bizottság
munkájában.

A genfi bizottság albizottságot létesít
(Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Szov-
jetunió) a nukleáris kísérletek felfüggesz-
tésére vonatkozó tárgyalások folytatá-
sára.

1963

Augusztus 5-én aláírják a részleges
atomcsend-egyezményt, amely tilalom alá
helyezi a levegőben, a kozmikus térség-
ben és a víz alatt végzett nukleáris kí-
sérleteket. 1966-ig összesen 113 ország
csatlakozott az egyezményhez. Két nukle-
áris hatalom — Franciaország és Kína —
nem írta alá.

Az ENSZ Közgyűlése határozatot fogad
el a Szovjetunió és az Egyesült Államok
azon elhatározásával kapcsolatban, hogy
nem helyeznek el nukleáris vagy más
tömegpusztító fegyvert a kozmikus tér-
ben.

A Közgyűlés azt ajánlja a latin-ame-
rikai államoknak, hogy Latin-Amerikát
nyilvánítsák atommentes övezetté. Len-
gyelország európai atommentes-övezet
létrehozását javasolja: (az ún. Gomulka-

terv vagy „a Közép-Európában levő atomfegyverek befagyasztására irányuló terv“).

1964

Októberben Kína végrehajtja első kísérleti atombomba-robbantását.

Ceylon bejelenti, hogy területén nem engedélyezi nukleáris fegyverek tárolását.

Az Egyesült Államok újabb javaslatai a tizennyolchatalmi leszerelési értekezlet előtt (a védelmi és támadó jellegű hordozórakéták számának befagyasztása; a hasadóanyagok termelésének ellenőrzése; megfigyelőállomás-rendszer kiépítése; a véletlen folytán kirobbanható háború veszélyének megelőzése).

A Szovjetunió újabb javaslatainak főbb pontjai: a fegyverkezési verseny beszüntetése, a nemzetközi feszültség enyhítése; a haderők létszámának csökkentése; atommentes övezetek létesítése; a meglepetésszerű támadás megelőzésére hivatott intézkedések; az idegen csapatok kivonása más államok területéről.

1965

A Szovjetunió az általános és teljes leszerelésre vonatkozó újabb javaslatokat terjeszt a tizennyolchatalmi értekezlet elé. Az Egyesült Államok küldöttsége szintén új javaslatokat terjeszt elő.

Svédország nemzetközi együttműködést javasol a nukleáris robbantások felderítésére vonatkozó adatok kicserélésére. A bizottság nyolc el nem kötelezett országának küldöttségei a nukleáris fegyverek továbbterjedésének megakadályozását célzó javaslatot terjeszt elő.

A Kínai Népköztársaság kormánya nyilatkozatot tesz közzé, amelyben ünnepélyesen javasolja a földkeresség országai magas szintű értekezletének összehívását a nukleáris fegyverek teljes betiltása és totális megsemmisítése problémájának megvitatására.

Afrikai államok kezdeményezése nyomán az ENSZ Közgyűlése jóváhagyja az Afrika atommentesítésére vonatkozó javaslatot.

1966

Az ENSZ Közgyűlése elfogad egy határozatot, amely szerint a tagállamok kormányai tartózkodnak az olyan cselek-

ményektől, amelyek akadályt gördítenének a nukleáris fegyverek terjedését megakadályozni hivatott egyezmény útjába. Megszavazzák az „atomsorompó-egyezmény“-re vonatkozó határozatot is.

1967

Moszkvában, Londonban és Washingtonban aláírják azt az egyezményt, amely tiltja nukleáris fegyverek felhasználását a kozmikus térségben.

Mexico Cityben az érdekelt kormányok képviselői aláírják a Latin-Amerikát atommentes övezetté nyilvánító egyezményt.

Augusztus 24-én az Egyesült Államok és a Szovjetunió küldöttségei a tizennyolchatalmi leszerelési értekezleten külön-külön, de azonos szövegű javaslatot terjesztenek elő az atomsorompó-szerződésre vonatkozólag. Ezzel kapcsolatban október 19-én a román küldöttség is változtatásokat és kiegészítéseket javasol.

Málta az ENSZ Közgyűlésében határozati javaslatot terjeszt elő a vegyi és biológiai fegyverek betiltásáról.

1968

A Szovjetunió és az Egyesült Államok azonos szövegű javaslatot terjeszt a tizennyolchatalmi értekezlet elé az atomsorompó-egyezmény ügyében. A román küldöttség módosító javaslatokat nyújt be; a javaslat egyes pontjait figyelembe veszik az egyezmény végleges megszövegezésékor.

Július 1-én Moszkvában, Washingtonban és Londonban megkezdődik az egyezmény aláírása.

A tizennyolchatalmi leszerelési értekezlet nyolc el nem kötelezett országa mindenfajta nukleáris kísérlet felfüggesztését sürgető memorandumot terjeszt elő.

Augusztus 29-én Genfben megnyílik 92, atomfegyverrel nem rendelkező ország értekezlete. Megfigyelőként részt vesz négy atomfegyverrel rendelkező nagyhatalom is.

Az ENSZ Közgyűlése a nukleáris fegyverrel nem rendelkező országok értekezletének javaslata nyomán határozatot hoz, amelyben ajánlja, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok minél hamarabb kezdjen tárgyalásokat a stratégiai hordozórakéták számának korlátozásáról.

1969

A tizennyolchatalmi leszerelési bizottság kibővül. Munkálataiban a továbbiakban részt vesz a Mongol Népköztársaság, Japán, Argentína, Jugoszlávia, Hollandia, Magyarország, Marokkó és Pakisztán.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok közös javaslatot terjeszt a genfi leszerelési bizottság elé: célja eltüntetni a nukleáris fegyverek vagy más tömegpusztító eszközök elhelyezését a tengerfenéken.

November 17-én Helsinkiben a Szovjetunió és az Egyesült Államok között

megkezdődnek a stratégiai fegyverek korlátozására vonatkozó tárgyalások (SALT).

1970

Március 5-én a román küldöttség átfogó leszerelési javaslatot terjeszt a genfi leszerelési bizottság elé.

Áprilisban Bécsben, majd novemberben újra Helsinkiben folytatódnak a SALT-tárgyalások.

Lantos László összeállítása

Baász Imre: Gyűjtő

Emlékezés egy háborúellenes kongresszusra

80. születésnapja alkalmából köszöntjük a jeles közgazdászt és nevelőt, akinek odaadó szerepe volt a régi Korunk marxistává fejlődésének ösztönzésében. Munkásmozgalmi tevékenységének egyik fontos szakaszáról szól az alább közölt visszaemlékezés.

Kohn Hillel

1932 augusztusában Amszterdamban zajlott le a két világháború között eltelt évek leghatalmasabb háborúellenes kongresszusa.

Az illegalitásba kényszerített RKP feladatai között első helyen szerepelt a küzdelem az imperialista háború veszélye ellen. Ezt a harci feladatot valamennyi pártkongresszus a kommunisták kötelességévé tette, de különös élességgel fogalmazta meg az V. kongresszus, nemcsak minden kommunistát mozgósítva az imperializmus ellen, hanem azokat is, akik bármely más párt keretében foglaltak állást a háború ellen. Ez a pártkongresszus konkrétan kijelölte azokat a teendőket, amelyeket minden békeszerető ember vállalhat.

A kezdeményezés egy nemzetközi kongresszus összehívására Henri Barbussetől indult ki, aki egy bizottság élén — ennek tagjai közt volt Makszim Gorkij és Romain Rolland is — felhívta Európa dolgozóit, forduljanak szembe a fenyegető imperialista háborúval. A felhívás nyomán Bernard Shaw, Albert Einstein, Heinrich Mann, Theodore Dreiser, Upton Sinclair, John dos Passos, H. G. Wells és

mások léptek akcióba. Mondhatjuk, hogy Európa és Amerika szellemi életének minden haladó vezéregyénisége összefogott egy új háború megakadályozására. Romain Rolland külön felhívásban sürgette a szellemi és fizikai munkások egységfrontját. Felhívását e szavakkal végezte: „Állítsák meg és törjék le a vérszomjas imperializmus támadását Nyugaton és Távol-Keleten egyaránt. Béke barátai! Felsorakozni“.

A több nyelven megjelenő *Inprecor* hasábjairól értesültünk a nemzetközi háborúellenes kongresszus előkészületeiről. Rám hárult az a feladat, hogy Erdély és a Bánság egyik küldötteként vegyek részt az eredetileg Genfben egybehívott nemzetközi találkozón.

Elindultam. Az út Kolozsvártól Genfig hosszú és körülményes volt, de lelkesedésem az ügyért lerövidítette. Genfben azonban csalódás ért. Már az gyanús volt, hogy a kongresszusnak kijelölt épületben a résztvevők élénk beszélgetése helyett halálos csönd fogadott. Seholy lélek. Kérdőzködésekre a házfelügyelő közölte: a kongresszust elhalasztották, s más országban tartják meg... A felvilágosítást lehangoltan vettem tudomásul, s mindjárt fordultam is vissza. Genfből jóformán semmit sem néztem meg, a tó partján rövid és szomorú sétát tettem, s nemsokára vitt hazafelé az expressz. Így zajlott le kongresszusi „résztveletem“ genfi szakasza.

Augusztus második felében Berlinen át Amszterdamba utaztam. Közben ugyanis közölte az *Inprecor*, hogy a békekongresszust ott rendezik meg. Berlinben lelkes hangulat fogadott, a német elvtársak nagy előkészületeket tettek a kongresszusra. A kormány különvonalat bocsátott a delegáció rendelkezésére, s jómagam is a német elvtársakkal folytatott egy-két napi tárgyalás után ebben a vonatban kaptam helyet. Utazásunk valóságos diadalút volt, forradalmi dalok fogadták minden egyes állomáson az újabb és újabb küldöttségeket. Így szaporodott fel Amszterdamig mintegy nyolcszáz főre a Németországból elindított békekövetek száma.

Amszterdamba érkezve egy velünk rokonszenvező festőművész lakásán szállásoltak el. A család szívélyes vendégszeretettel fogadott. Másnap a kongresszus igazoló irodájában tudtam meg, hogy a delegátusok száma a világ minden részéből 2200 főre emelkedett. Nagyobb küldöttséggel (mintegy hétszáz személlyel) vettek részt a francia békebarátok. Jelentékenyebb delegációt küldtek Angliából, Belgiumból, az Amerikai Egyesült Államokból és Csehszlovákiából (a Prágából érkezett csoport egyik tagja volt Dobossy László, a „Sarlósok“ küldötte, akit Kolozsvárt is ismertünk mint a *Korunk* munkatársát). Az igazoló irodán értesültem másik romániai küldöttünk, Szöcs Béla marosvásárhelyi vasúti munkás megérkezéséről is. A vendégekkel együtt a kongresszuson mintegy háromezer ember vett részt.

Maga Romain Rolland betegsége miatt távol maradt, de levelében hangsúlyozta, hogy meg kell bélyegezni mindazokat a kormányokat, amelyek a közvéleményt a kongresszus ellen uszítják... Az imperialista kormányok ugyanis — amint ez hamar kiderült — összefogtak, hogy a kongresszust megakadályozzák. Nyomásukra — s ennek nem is kellett nagyra lennie — a svájci kormány az

A háborúellenes akcióbizottság közlönye

utolsó pillanatban visszavonta az engedélyt. Ezért maradt el a genfi találkozó. A kezdeményezők más országokhoz fordultak. Végül is a holland kormány hajlandónak mutatkozott. De milyen hajlandóság volt ez? Jellemző rá, hogy a negyven tagú szovjet delegáció részére az imperialista mesterkedések következményeként Hollandia kormánya megtagadta a beutazási vízumot. A delegációnak a határról kellett visszafordulnia.

A kongresszus elnöke, vezetője és lelke Henri Barbusse volt, ez az élenk mozgású, eleven eszű francia. Siettem vele megismerkedni. Amikor megtudta, hogy Romániából érkeztem, felcsillant a szeme. Kézszeritása jólesett.

Sok érdekes beszédet volt alkalmam végighallgatni, s néhány levél tartalmát is megismertem. Ezek közül ma is emlékezetemben él Clara Zetkin üzenete a kongresszushoz, mely szerint az imperialista háborút csak akkor lehet megszüntetni, ha annak okait és előfeltételeit szüntetjük meg. Az imperialista háború — hirdette a levél Lenin szellemében — a kapitalista termelési rendszer következménye. A kongresszus már folyt, amikor Petre Constantinescu-Iasi professzor, jeles hazánkfia is jelentkezett. Éppen Párizsban tartózkodott, amidőn táviratot kapott, hogy jöjjön át Amszterdamba és csatlakozzék delegációkhoz. Kitűnően beszélt franciául, s ezért küldöttségünk úgy határozott: legyen ő a román felszólaló. Ezt a megbízását nagyszerűen be is töltötte. Több ízben szólalt fel, és bejelentette a romániai békebarátok csatlakozását és nemzetközi szolidaritását. Henri Barbusse vonzó személyiségén kívül még két kiválósággal ismerkedtem meg személyesen: Martin Andersen Nexö ismert dán íróval és az Indiai Kongresszus százmilliós tömegeket képviselő vezetőjével, Valahbay Patel gandhista politikussal. Kérésemre mindketten készségesen írtak alá egy levelezőlapot, amelyet a kongresszusról Groza Péternek küldöttem Dévára. Később Groza Péter egy találkozásunk alkalmával elmondta, hogy az amszterdami levelezőlapot megkapta, és családi levéltárának becses dokumentumaként őrizi.

A kongresszus programszerűen zajlott le. Henri Barbusse részletes beszámolójában megállapította, hogy a békemozgalomnak máris 35 országos és több mint 1000 helyi akcióbizottsága van. Ezek az emberiség valamennyi rétegét képviselték, politikai hovatartozásra való tekintet nélkül. Az amszterdami kongresszus lényegében egy készülődő imperialista háború ellen irányult, s így érthető, hogy csücskeljesítménye — számos kiváló és történelmi szempontból nagy értékű felszólalás és hitvallás mellett — a *Kiáltvány* volt. Ezt a föld minden sarkán, minden országban, minden fontosabb nyelven kiadták és elterjesztették. Befejező része volt ama híres *Fogadalom*, melyben a kongresszus résztvevői a maguk és általuk képviselt testületek és szervezetek nevében megígérték, hogy minden eszközzel küzdeni fognak a közeledő katasztrófa ellen.

Az amszterdami napokról a *Korunk* 1932. 10. számában — a háborús készülődések leleplező és az általános leszerelést sürgető szám volt — Dobossy László írt tanulságos sorokat. Szerinte a kongresszus legsajátosabb jelentősége abban van, hogy „egy új fogalmat tudatosított: a *harcos pacifizmus* fogalmát”. Kolozsvárt is ilyen szellemben alakult meg a háborúellenes akcióbizottság és csatlakozásra hívott fel mindenkit, aki egy újabb világmészárlás ellen tiltakozni és küzdeni akar. Ez az akcióbizottság egyidejűleg megjelentette közlönyét is *Az új háború ellen* címmel, melynek hasábjain napvilágot látott a kongresszusi kiáltvány is a hazai háborúellenes mozgalom számos híre mellett. Nyilvánosságra hoztuk mindazon jeles személyiségek listáját, akik bejelentették csatlakozásukat a mozgalomhoz.

Mindez nem tetszett a kormánynak. A békemozgalomban kommunista összeesküvést szimatoltak. *Confiscarea unui ziar comunist în Cluj* cím alatt a félhivatalos *Universul* 1932. október 7-i számában dühös kirohanás jelent meg a békemozgalom, annak kolozsvári lapja, valamint e sorok írója ellen. A sajtótámadás eleve jelezte, hogy a lap nyomán, amely a közvélemény kommunistaellenes megoldására törekedett, akcióba lép a sziguranca is. Ez meg is történt. A lapot betiltották, megjelent első számát elkobozták, s ellenem mint felelős szerkesztő ellen a Márzescu-féle hírhedt törvény alapján törvényszéki per indult. Széles körű nyomozást kezdtek a csatlakozást aláíró személyiségek ellen is, üldözőbe véve a haladó román értelmiségieket, elsősorban Ilie Cristea tanárt, az ismert baloldali publicistát. A városokban és vidéken hónapokon át keresték a háborúellenes közlőnyt, s mindazok ellen, akiknél megtalálták, ugyancsak a kommunistaellenes Márzescu-törvény alapján eljárás indult.

A törvényszék, akárcsak a sziguranca, a megindított perben egyszerűen kommunista propagandának bélyegezte meg a békeharcot. Két védőm, Octavian Boeriu és Szegő Imre, hevesen támadta a háborús imperializmust, bebizonyítva a békemozgalom egyetemes emberi jelentőségét, mégis fogházbüntetésre ítélték. A kormány gyanakodva nézett minden háborúellenes megmozdulásra, mert ezekben saját osztályuralmának veszélyeztetését látta.

A békeakciók, a tiltakozások, a vészkiáltások nem tudták megakadályozni a fasizmus előretörését s vele együtt az imperialista háború közeledését. Az amszterdami kongresszus után Hitler uralomra jutott, majd erőszakosan bekebelezte Ausztriát és Csehszlovákiát. 1939-ben Lengyelország megtámadásával és letaposásával elindult a második világháború, s 1941-ben a tengelyhatalmak és csatlósaiak orvátmadást kezdtek a békésen építkező Szovjetunió népe ellen. A békeharc helyét a fasizmus felett aratott győzelemig a honvédő háború s a népek antifasiszta szabad-ságharca foglalta el.

Kohn Hillel

Gedeon Zoltán
grafikája

IFJÚSÁG-NEVELÉS

Pedagógiai tudományművelés – pedagógiai köztudat

A tudományos igényű nevelésügyi vizsgálódás és a pedagógiai köztudat szélesítésének égető időszzerűsége világszerte önvizsgálatra serkenti nemcsak a pedagógia közvetlen művelőit vagy a szülőket, hanem az emberiség kiváló gondolkodóit is. Ilyen megközelítésben hangoztatjuk, hogy ha nem is értünk teljesen egyet H. G. Weiszsel, aki szerint az emberi történelem „a nevelés és a katasztrófa versenye”, de különösen ma időszzerűnek tartjuk a Helvetiusszal polemizáló bölc Diderot találó mondását: „A nevelés nem mindent, de sok mindent tehet.”

A legszélesebb értelemben vett nevelés és oktatás hatóságára kezdi átfogni az egész emberi életet. John Bernal szerint a pedagógiának eszményi értelemben „át kellene fognia az emberalakítás egész folyamatát, a bölcsőtől a sírig...” Magunk is tapasztaljuk a felnőttoktatás, az androgógia nagy szükségességét: korunk információ-robbanása nemcsak az ifjúság nevelésével foglalkozó, hanem a társadalmi termelés legkülönbözőbb ágaiban tevékenykedő, jó előképzettségű szakemberek továbbképzése tekintetében is új, nem könnyen megoldható kérdéseket vet fel. A permanens nevelés álláspontjáról hangzik el a megállapítás, hogy csak a „permanencia” biztosíthatja a mai embernek azt a „lelki többletet”, szellemi konszolidáltságot, amelynek nyomán nem rabszolgája lesz, hanem ura marad a technikának, az eszközöknek (*Les grands maitres de l'éducation*. Paris, 1966).

A nevelés és oktatás tudományának fejlődésére vonatkozóan különböző megállapítások láttak már napvilágot. Bizonyos felfogás szerint hangsúlyzorgalommal emelt változatos építmények szemtanúi vagyunk; New Yorkban, például a fizikai tudományok hatalmas „háztömbjei” szomszédságában a társadalomtudomány szegénynegyedeinek kunyhói húzódnak. A jövő azonban — más vélekedések szerint — a társadalomtudományok, köztük a pedagógia e „szegénynegyedei” szédületes fejlődését és korszerűsödését ígéri. Robert Dotrens svájci pedagógus a nevelést és oktatást gigantikus vállalatnak tekinti, ahol kialakítják a holnap emberét, aki alkalmas a *holnapi* társadalomba való beilleszkedésre, aki társadalmilag hasznos, egyénileg boldog tud lenni. Dotrens egyébként érdekes összehasonlításokat tesz az iskola és üzem kapcsolata, az eszközök, a munka megszervezése tekintetében éppen a várható, holnapi pedagógiai igények kielégítése szempontjából (*Vers une pédagogie prospective. Cahiers de pédagogie expérimentale et de psychologie de l'enfant*, 1961. 18). E várható holnapi pedagógiai igények kutatására hivatott a távlati pedagógiai szemléletmód. Franciaországban például a már létező és várható tudományos, műszaki, gazdasági és társadalmi eredményekre alapozó távlati

nevelés az 1957-ben létesített távlati kutatóközpont vizsgálódásainak eredményét veszi tekintetbe.

A pedagógiának szerte a világon, különösen a szocializmust építő országokban, így hazánkban is, a megnövekedett társadalmi felelősség miatt fontos elvárásokkal, követelményekkel kell számolnia. Nemcsak általában megnövekedett társadalmi felelősségről s a szocialista államban különösen gyors társadalmi átalakulások miatt azonnal reagáló pedagógiai szemléletmód és pedagógiai köztudat kialakulásáról van szó. S még nem is csak az információ-robbanás miatt előállott helyzetről, hanem arról, hogy a változó körülmények között élő ifjúság *állandóan változó* kölcsönhatások tüzebe került. A személyiségfejlődés új feltételei között már nem hatnak, vagy csökkent módon érvényesülnek a nevelés régi elvei, módszerei.

*

Hazánkban a mélyreható társadalmi változásokat idejében, mondhatni azonnal követték a megfelelő oktatásügyi változások s azokkal együtt a pedagógiai vizsgálódások. Az 1950-es évek pedagógiai eszmélkedése az akkor lehetséges és ma is méltánylandó szinten tisztázta a szocialista nevelés alapelveit, céljait. Az akkori elméleti jellegű fejtegetések és a szórványos pedagógiai kísérletek annak tanúbizonyságai, hogy a régi, egyoldalúan intellektuális, csak a tanítási órára korlátozott nevelési folyamat szélesebb értelmezésével, a nevelés általános alapjául szolgáló tanulóközösség tanulmányozásával, egyes erkölcsi tulajdonságok kialakítására vonatkozó vizsgálódásokkal, az oktatási tartalmak gazdagításával a hazai pedagógia elindult a fejlődés új, korszerű útján.

A hatvanas évek neveléstudományi eredményeiben — amelyek önálló kötetekben, folyóiratokban megjelent tanulmányokban láttak napvilágot — a zömmel nevelésméleti, didaktikai és szakmódszertani kérdéseken kívül a nyelvpedagógiai problémák iránti érdeklődés kezd kifejezésre jutni. Az oktatási tartalom felülvizsgálatával, a programozott, a probléma- és csoportos oktatással, általában az aktív vizáló módszerekkel foglalkozó ismertetések, tanulmányok, kísérletek előmozdították az új, a korszerű és világviszonylatban felbukkanó pedagógiai áramlatok hazai megismerését.

Ámde egy ország pedagógiai vérkeringésére vonatkozóan érzékeny jelzésekkel szolgálhat nemcsak az, amit e tekintetben már elért, hanem az is, amit a jövőben óhajt valóra váltani. Ebben az értelemben érdemes néhány vonatkozásban elemezni azt a jelentős tervjavaslatot, amely felvázolja a hazai neveléstudományi kutatások jövőjét. Összeállították: G. Văideanu egyetemi előadótanár, Vl. Krasnaschi és T. Trutzer főkutatók, megjelent a *Revista de pedagogie* 1970. 6. számában. A terv tíz fejezetben, logikus taglalással állítja össze a pedagógiai kutatás átfogó tematikáját, az egyes témák összefüggéseit, utal a megoldás módozataira, a fontosabb kutatásmódszertani szempontokra, a kutatás eredményes megoldása szempontjából számbajöhető határtudományokra. Egyet kell értenünk azzal, hogy a javaslat a távlati kutatást az oktatás és nevelés rendszerére alapozza; helyes, hogy az oktatás tartalmi kérdései vizsgálatára sokoldalú és körültekintő tematikát irányoz elő. Nemkülönb, hogy az oktatás—nevelés technológiáját, a tanszeméllyettel kapcsolatos sok problémát, a nevelési folyamatokat külön-külön kérdéscsoportok kijelölésével óhajtja a tudományos vizsgálódás tárgyává tenni. Csak dicséret illetheti a szerzőket azért is, hogy a kialakítandó embertípussal kapcsolatos célkategóriákra vonatkozó kérdéseket az iskolatípusokkal összefüggésben, valóban az adódó konkrét helyzetben iktatja a kutatási témák közé.

Miután e nagyvonalú terv széles körű érdeklődésre tart számot, szerzői pedig — határidő megjelölése nélkül — kiegészítő javaslatok megtételére hívják fel az

olvasót, hadd térjünk ki, mind e terv további alakításával, mind a hazai pedagógiai tevékenységgel összefüggésben, néhány szempontra.

Véleményünk szerint — mint minden távlati és átfogó, tehát viszonylag teljességre igényt tartó kutatás során, úgy ezúttal is — az illető tudomány tárgyából kívánatos kiindulni. Különösen olyan esetekben ajánlatos ez, amikor a tárgy tekintetében eltérő felfogások érvényesülhetnek. A neveléstudományban éppen ez a helyzet. A pedagógia tárgya nem általában a nevelés, valamilyen *elvont* nevelés. Tárgyát akkor sem határoztuk meg világosan, ha a nevelés és oktatás törvényszerűségeinek, szabályszerűségeinek feltárásában jelöljük meg. E tárgykör megjelölése nem tekinthető teljesnek, amíg hiányzik belőle a nevelési célelmélet vizsgálatára irányuló ösztönzés. Nem közömbös annak a nevelésnek a *minősége, rendeltetése*, amelynek vizsgálatára a pedagógiai tudományosság hivatott. Nem lehet a vizsgálódás célirányos, ha a minőség jellege kellően nem tisztázott. Ezért a pedagógia tárgyába a nevelés minőségét jelölő általános példakategóriák is bebecsátást követelnek. Így is, még mindig eléggé tág értelmezéssel, a pedagógia tárgykörét s egyben kutatási területét olyan céltudatos és tervszerű *pedagógiai hatások és válaszhatások rendszereként* lehetne jelölni, amely a fejlődő személyiséget a szocialista közösségi élet feltételei között alakítja.

Kétségtelen, hogy a pedagógia tárgyának és a nevelés cél- és feladatrendszerének igényes és differenciált kijelölésével lehetséges az oktatást és nevelést viszonylag eredményesen vezérelni, az alkotóelemek között az összetartó s szűkség esetén szelektáló elv jelenlétét biztosítani. Ezért látjuk elengedhetetlenül fontosnak fejelettlé célkategóriákban gondolkodtatni a pedagógia kutatóit, és a még kellően fel nem tárt célkategóriák vizsgálatára, az eddiginél differenciáltabb cél- és feladatrendszer kialakítására ösztönözni a pedagógiai kutatás elméleti szakértőit.

A nevelési cél- és feladatrendszer állandó továbbfejlesztésének, a társadalom, a tudomány, a kultúra igényei szemmel tartásának hiányában az a veszély kísért, hogy a pedagógus valamely szilárd támpont „megteremtése” végett kizárólag vagy majdnem kizárólag a gyermekek, serdülők fejlődésbeli sajátosságaira óhajítja felépíteni a pedagógiai tevékenységet, holott az életkori és egyéni sajátosságok tekintetbe vétele nem függetleníthető a gyermek lelki életét meghatározó tevékenységektől és e tevékenységeket „vezérlő” nevelési cél- és eszközrendszerrel. Arról van szó, hogy az „anyag”, ebben az esetben az élő anyag — a gyermek — alakítása nem függhet csak az „anyag” minőségétől, hanem éppen úgy attól is, hogy az adott társadalom feltételei között mit lehetne, mit kell, mit célszerű kialakítanunk belőle. Ha nem így volna, akkor a nem is olyan régen jelen volt feudalizmus viszonyai között miért „nevelődtek” egészen más beállítottságú emberek, annak ellenére, hogy az akkori és a mai ember pszichikuma között semmi lényeges különbség nem észlelhető?

A tudományos megalapozású pedagógiai és pszichológiai szemléletmód az adott társadalom igényeit, elvárásait mint tényezőket elsődlegesen tekinti, amelyek arra hivatottak, hogy a gyermekben adott — és külső hatásra alakuló — belső feltételeket a legjobb irányban és a legkedvezőbb ütemű működésben tartsák. Hogy azonban a belső tényezők kedvező „üzemeltetése” megvalósulhasson, valóban nagyon jól kell ismerni a gyermekeket. A nevelési cél mélyreható pedagógiai „lebontás” nélkül olyan absztrakció marad, amely igaz ugyan, de az alkalmazás, hasznosítás szempontjából az emberalakításnak csak a végső akkordjaira utal, viszont nem tudja vállalni a mindennapi nevelőtevékenység vezérlését. Emiatt alakul ki a két szélsőség: a „gyermektelen” dogmatikus pedagógia, másfelől pedig a társa-

dalom szükségleteitől elvonatkoztató, s csak az „anyag“, a gyermek „konkrétumaira“ épülő s ezért abban „elmerülő“, elsekélyesedő pedolizmus.

A nevelési cél- és feladatrendszer mélyreható pedagógiai lebontását kell megtervezni, amely nem marad elvont az alakuló, „konkrét“ gyermek belső világához viszonyítva, s lehetővé teszi a nevelőnek, hogy a gyermekekre irányuló ráhatásokat és várható válaszhatásokat a *célok és életkori sajátosságok*, esetenként egyéni sajátosságok, egységében tervezze, alkalmazza. Az ilyen természetű kutatások kialakítása, előkészítése és biztonságos következtetések elérése irányában a hazai kutatásnak — véleményünk szerint — nagyobb erőfeszítéseket kell tennie.

Az előbbi összefüggésben felmerül a pedagógiai iskolákban, egyetemeken elhangzó neveléstudományi előadássorozatok, a forgalomban levő pedagógiai tankönyvek felépítésének felülvizsgálata. Vajon indokolt-e még ma is a bevezető kategóriák — tárgy, cél, nevelhetőség — rövid, néhány tanítási órába tömörített tárgyalása után nyomban áttérni a didaktika kérdéseire, hogy később, a tanév második felében, újra nevelélméleti kérdések tárgyalására kerüljön sor? A cél- és feladatrendszer részletes lebontásának hiányában és a didaktika ilyen közbeiktatása miatt számolni kell a szorosabb értelmezésű nevelés kérdésének „beszűkítésével“. Holott a személyiség kialakítása távolról sem csak a didaktika legfőbb tárgyát alkotó tanítási órán valósul meg.

Az erkölcsi nevelés egyoldalúan intellektuális vonalvezetését — ha tudod a jót, cselekszed is — tudományos értékű cáfolatok régen megdöntötték. Az erkölcsileg jó átélése és nagy formáló értékű *cselekvése* csak kis mértékben lehetséges tantermi körülmények között, tanítási órán. S akkor is csak abban a mértékben, amilyenben sikerült azt életközeli, tehát órán kívüli helyzetben érzelmileg és tettek révén előkészíteni. Azzal is számolni kell, hogy a cél- és feladatrendszer kelően differenciált, elméletileg megalapozott, előzetes bemutatása nélkül a tanítási óra hozzájárulása a személyiségalkításhoz sem lesz kellő szintű. Megfontolandó, hogy jól kidolgozott nevelésfilozófiai művek, kurzusok hiányában nem lenne-e célszerűbb iskolai pedagógiánkban előbb a nevelélméletet, beleértve az értelmi nevelést is, a maga egészében tárgyalni? E felépítés alapján és a nevelés színtereire való utalással nem alakulna-e ki szemléletesebben a személyiségfejlődésnek a tanítási órán túlmutató folyamata?

A régi pedagógiai struktúra megváltoztatására nem lehet elegendő ok, hogy az jobbára a herbarti intellektualisztikus, didakticista pedagógia felépítését követi. Ebben a vonatkozásban létjogosultsága lehet az elméleti, sőt akár a kísérleti jellegű pedagógiai kutatásnak is. Az ilyen „nevelésközpontú“, elsősorban „formatív“ jellegű pedagógia szerte a világon előretör. A Szovjetunióban a közelmúltban ilyen felépítésű pedagógiai mű nyert pályadíjat.

A nevelési folyamatokra vonatkozó kutatási tervjavaslat (V. fejezet) teljesebb lenne a közösségi nevelés sajátos hazai vonatkozásaira utaló témák kijelölésével, természetesen a szociológiai kutatások mai szintjén, különben a pedagógia könnyen arra ébredhet, hogy a közösségnek mint nevelésmetodikai kategóriának a vizsgálatát „bekebelezi“ a szociológia.

A tervjavaslatban az oktatás—nevelés tartalmára vonatkozó rész tűnik a legkidolgozottabbnak. A kutatási témák bátor kijelölésével következetesen elutasítja az elavult, enciklopédikus jellegű, formális oktatást. A kivezető utat a művelődési anyag alapvető strukturáinak kidolgozásában jelöli meg. Egyetértünk ezzel az állásponttal, hiszen az információk nagy tömegében ma már csak paradigmikus anyagrészek kialakításával, tanulói „felfedeztetésével“ lehet az ifjúsággal egy-egy tudományág lényeges összefüggéseit megragadtatni.

„Egyes tudományok képviselői bírálják a pedagógia jelenlegi hiányosságait, nehézségeit, mintha más társadalomtudomány mentes volna mindettől: látjuk, hogyan fogalmaz és ítél egyes esetekben a történelem, máskor azt, hogyan értékeli az »igazságszolgáltatást« a jogtudomány, az erkölcsi tettet az etika... Egy tudomány társadalmi rendeltetése attól függően igazolódik, amit megvalósított és megvalósít, és nem attól, amit nem valósított meg, illetve ez ideig nem valósíthatott meg“ (D. Todoran: *Perspectivale dezvoltării pedagogiei ca știință. Revista de pedagogie, 1968. 11*). E megállapításnak a pedagógiai kutatások helyzetét illetően helyet kell adnunk. A pedagógiai köztudat alakítása és elmélyítése tekintetében azonban a pedagógiai kutatás művelői feltétlenül több ösztönzésre szorulnak.

A pedagógiai kutatás eredményeinek hasznosítása, áttétele a nevelői gyakorlatba még nem tekinthető megoldottnak, elvileg tisztázott kérdésnek a kutatások eredményeit közvetítő tanulmány vagy nagyobb lélegzetű munka megjelentetésével. Ismeretes, hogy a pedagógiai köztudat hatósugarát a hazai viszonyoknak megfelelően kiterjesztjük a családra, az üzemi, kereskedelmi életre, a közélet sokféle színterére, hiszen a szocialista körülmények között szélesebb társadalmi alapokra épül a személyiségnevelés. Ez a tény rendkívül jelentős, hiszen csakis a spekulatív pedagógizálástól, a fásasztó didakticizmustól mentes, életerős neveléstudomány és pedagógiai szemléletmód alkalmas arra, hogy a mindennapi életünkből adódó nevelőértékeket is befogja és beépítse a maga hagyományos hatásrendszerébe. Viszont azt is tudnunk kell, hogy a személyiségfejlődés jelenlegi és várható feltételeinek és a korszerű szocialista embereszménynek a kellő pedagógiai „lebontása“, alaposan kidolgozott nevelési cél- és feladatrendszer nélkül nemcsak a személyiség lényegének, a jellem nevelésének, hanem az oktatásnak is bizonytalan marad a „vezérlése“. Minden olyan családban vagy nevelőintézményben például, ahol eszmények nélkül, szemponttalanul, mintegy az élet elviselhetővé tételére, a rendfenntartásra korlátozódik a nevelés, „az életből érkező“ mozzanatok véletlenszerűen, elkésve, kerülőutakon iktatódnak a személyiségfejlődés folyamatába, s így hatásuk minimális marad.

Mindez fokozottan indokoltá teszi, hogy a pedagógiai köztudat kialakítása tekintetében az eddiginél sokkal többet tegyünk, s mind a hivatásos nevelők, mind a szülők körében átfogó terv alapján az eddiginél szélesebb körű pedagógiai propagandát folytassunk.

Az anyanyelven megvalósuló pedagógiai „hírverés“ hozzáférhetővé tesz olyan tudományelméleti, szociológiai jellegű neveléstudományi fejtegetéseket, amelyek nélkül tulajdonképpen a nevelés fogalma sem válhat érthetővé a maga teljességében, hacsak az illető nem ismeri kifogástalanul a román és valamely idegen nyelvet. Önmagában véve is a hazai pedagógiai eredmények kétsikű — egyrészt a hivatásos nevelők, másrészt a szülők számára alkalmas — közvetítése eléggé bonyolult feladat. Körültekintő szelekcióját követeli azoknak a román nyelven megjelent munkáknak, amelyeknek megismertetése pillanatnyilag kielégítő képet nyújthat a magyar olvasónak a román pedagógia mai állásáról. Ebben a vonatkozásban legalább három tanulmánykötet megjelentetését tartanók szükségesnek: egy nevelélméletit, egy didaktikait és egy nevelésszociológiaiit. Ami azonban az anyanyelvű oktatás sajátos kérdéseit, valamint a román nyelvről, nemkülönbön az idegen nyelveknek a magyar iskolákban, tagozatokon való tanítását, az ilyen vonatkozású kérdések tudományos feltárást és népszerűsítést illeti, mind az illetékes tanárok, kutatók, mind az egyes kiadók, főleg a pedagógiai könyvkiadó, részéről üdvözlünk minden szélesebb körű kezdeményezést, hogy felszámolható legyen

az a lemaradás, amely a nyelvoktatásban általában is, de a magyar tannyelvű oktatás sajátosságainak ismerete tekintetében különösen észlelhető.

Régi tartozásnak kell tekintenünk olyan hazai, magyar nyelven megírt pedagógiai mű megjelentetését, amely véglegesítő tanítóinknak, tanárainknak hazai feltételeink tekintetbe vételével bontaná ki az alapvető pedagógiai kategóriákat, nevelési és oktatási jelenségeket. De ugyancsak adósok vagyunk az óvónői karnak is, amely óvodai pedagógia és módszertan hiányában a szakma gyakorlásában és előléptetési vizsgái során egyaránt nagy nehézségekkel küzd. Az aztán egyenesen lehetetlen, hogy éppen a pedagógus alkalmazzon olyan kínos eljárást, mint a diktálás útján való tanítás, amely a magyar tannyelvű pedagógiai iskolákban — óvónő-, tanító- és hároméves tanárképző intézetekben — éppen a magyar tannyelvű pedagógiai kézikönyvek hiánya miatt még napjainkban is dívik. Mindez azonban csak kezdet lehetne — és csak egyetlen szint — a hivatásos nevelői kar számára annak pótlására, amit mind ez ideig nem tettünk meg. Folytatásként egyelőre kielégítő megoldás lenne az is, ha a *Tanügyi Újság* közölné olyan alapvető hazai tanulmányokat, mint amelyek a *Revista de pedagogie* hasábjain látnak napvilágot.

A másik nevelési szint — a szülők anyanyelven történő pedagógiai tájékoztatása — csak kis mértékben valósul meg a napilapok hasábjain. A napilap a maga jellegénél fogva nem biztosít teret szélesebb körű pedagógiai eszmélkedésnek és eszméltetésnek. Hogyan lehetne tehát megoldani a szülők pedagógiai tájékoztatását? Túl azon, amit az iskola, az osztályvezető tanár tehet, kialakítandó az a sajátos „műfaj“, amely hozzáférhetővé teheti a nem hivatásos pedagógusoknak, orvosoknak és szülőknek az alapvető nevelési eszméket, törvényszerűségeket; ezek nélkül ma már nem „állhat össze“ a családi nevelés hatékony folyamattá.

Az általános pedagógiai köztudat alakítása szempontjából sokat tehet a rádió, s a kolozsvári adó egy-két jól képzett riportere útján sokat is tesz a korszerű nevelési gondolatok ötletes terjesztéséért. Ha valamit szóvá tehetünk, az mindössze annyi, hogy a folyamatosság tekintetében is szükséges volna némi erőfeszítés. Ha az időtényező megengedné, rendszeres magyar nyelvű pedagógiai disputák beiktatását látnók igen célravezetőnek. A pedagógiai köztudat alakítása szempontjából alighanem még többet tehetne a televízió. Erről külön kellene szólni, egyelőre azonban szögezzük le: a pedagógiai műveltség csak abban az esetben válhat közművelődésünk szerves részévé, ha kiadóink fokozottabb érdeklődést tanúsítanak a pedagógiai kérdések iránt is, ha a Pedagógiai Kiadó nagyobb figyelmet szentelne a román nyelvű pedagógiai kiadványok lefordításának, valamint az eredeti magyar nyelvű pedagógiai művek megjelentetésének.

Bakó Béla

Utunk, útjaink

Amikor huszonöt évvel ezelőtt, 1946. június 22-én megjelent az Utunk első száma, a Gaál Gábor nevével fémjelzett irodalmi lap címét olvasván, sokakban visszhangozhatott még a hat évvel ezelőtt betiltott, ugyancsak Gaál szerkesztette folyóirat, a Korunk utolsó füzete. Ma már, azt hiszem, az iskolában is tanítják, hogy a két cím szándékosan cseng össze, a többes szám első személyű birtokos személyrag e címszavakban a jogfolytonosságot volt hivatott érzékeltetni. Arról viszont nem tudok, hogy a birtokos személyrag előtti szótó megváltoztatását szemantikai alapon kifejtette volna valaki. Gaál Gábor utalását, a két lap anyagait figyelembe véve, legfőképpen azonban a korigények ismeretében, különösebb kockázat nélkül szolgálhatunk a magyarázattal: indulásakor a Korunk a sokoldalú, magas szintű, a társadalom, a tudományok, a művészetek fejlődésével lépést tartó tájékoztatást ígerte, vagyis a passzív időszzerűséget vállalta — ez alakult aztán, fokozatosan, világnézeti állásfoglalássá, marxista elkötelezettséggé, a szerkesztő s a munkatársak elképzeléseinek, fejlődésének megfelelően —, az Utunk viszont, részben a Korunk-tapasztalatok birtokában, részben egy új társadalom építésének konkrét programjához igazodva, nem akart megelégedni az információval, mindjárt az irányt is kinyilatkoztatta, tehát cselekvő időszzerűséget sürgetett, az írókat és olvasókat „utunk“ követésére biztatta.

G. G. beköszöntő vezércikke s további röppentyűinek tanúsága szerint „utunk“ ekkor azt jelentette: „A történelem szabadító ténye a művelődés új életformáit és új élettartalmait: a népi demokrácia életformáit és élettartalmait tette időszzerűvé.“ Ez az iránymegjelölés ma is érvényes, nem szorul módosításra. A Korunk népfront-szakaszának tanulmányaival, új történelmi feltételek között ugyanúgy, sőt még teljesebben sikerült a mozgósítás, s a félig publicisztikai, félig irodalomtörténeti visszatekintésre vállalkozó Marosi Péter joggal emeli ki az Utunk hőskorából „első irodalmi egységfrontunkat“ (Áradó tendenciák. Utunk évkönyv 71). Hovatovább azonban, az osztályharc éleződésének elmélete szellemében, „utunk“ egyszerre tágabb és szűkebb értelmezést nyert: tágabbat, amennyiben nem csupán a népi demokráciát vállaló politikumot, írói magatartást értettek rajta, hanem esztétikai koncepciót, stílusirányt, ízlést (egyszerűbben: normatív, csak pozitív tényekre érzékeny realizmust, amely gyakran méltatlannak bizonyult a „realizmus“ névre), de szűkebbet is, mert az előbbieket következetes végigvitelével nem egy jelentős alkotót zártak ki a közös feladatokból, tartottak távol a laptól; ezt a szűkítést-tágítást azok is megsínylették, és még csak ök

igazán, akik megszakítás nélkül jelen lehettek a nyomtatott hasábozon Szemantikai fejtegetésre ígérektem — és jócskán benne vagyok irodalmunk elmúlt huszonöt évének tüskés kérdéseiben. Törvényszerű ez a határátlépés, hiszen az Utunk előbb kéthetenként, majd 1951-től hente, ha akarta, sem tehetett volna mást, mint hogy tükrözze azt, ami a romániai magyar irodalomban irodalomként, azaz művekben, illetve irodalom mezében történik. Marosi úttörő felmérése, mely egyidejűleg kritikai számbavétel és érthető apológia, az „áramló tendenciák” között több maradandó alkotást sejtet ugyan, mint amennyi az irodalomtörténet szigorúbb szűrőjén föltehetőleg fennmarad, mindenesetre egy koraszakra éppúgy jellemzőek lehetnek a nagy művek, mint ezek hiánya, az utókor okulásául pedig a jelzések, az irodalompolitikai bóják is figyelemre méltóak. Ha így nézzük az Utunk negyedszázadát, visszamenőleg egészében izgalmas olvasmánynak minősíthetjük, függetlenül mai esztétikai ítéleteinktől; visszaolvassa izgalmasabbak „folyamregény-szerű irodalmi vitáink” is, és azok az „összefoglalások” (egy-egy tematikai szempont, műfaj szerint), amelyeket éppen tíz évvel ezelőtt, Patika-mérleg — patika-méreg címen a Korunkban elmarasztaltunk. Az indulatok csillapodtán, tanulságos a Nézzünk hát szembe cikksorozat irodalmunk közelmúltjáról, s valóban el kell ismernünk, hogy értékes hagyományaink megnyugtató számbavétele — G. G. korai publicisztikai előrejelzései után — innen indult el. A klasszikus és helyi hagyományok át- és újraértelmezése azért is olyan fontos, mert enélkül elképzelhetetlen lett volna „utunk” eredeti jelentésének visszaállítása.

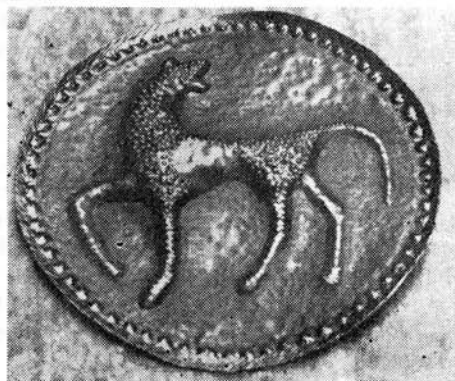
De ahogy igaztalan elfogultság volna az Utunk egyes gyenge évfolyamaiért, esztétikai érték híján való közléseiért csak az éppen akkori szerkesztőket hibáztatni, ugyanúgy túlzás kizárólagos érdemüknek be tudni egy újabb, a G. G. jelzetű kezdetekhez hasonló kibontakozást. Az irodalom társadalmi jelenség — ennek igazságán a hamis szociologizálás sem csorbíthatott —, a társadalmi mozgás hat vissza, különféle formákban, az irodalom változásaiban is. (Persze, az ízlésváltozás társadalmi determináltsága igen bonyolult.) A romániai magyar irodalom, mindenekelelt az irodalompolitika alakulása viszont nem tanulmányozható a román irodalom lényegi problémáinak, az adott pillanatra jellemző kérdésfeltevéseknek és válaszoknak az ismerete nélkül. Nos, a felbátorodás a hagyományok kibontásában, illetve a korszerűbb világirodalmi tájékozódásban országos szinten történt, és — valljuk meg — az Utunk a hazai magyar sajtóban nem legelsőként vállalta a vállalhatót, azt, amit vállalni kötelesség. Viszont, ha eleinte óvatoskodva is, „fontolva haladva”, eljutott oda, hogy ma már tiszta szívvel elmondhatjuk róla: minden kizárólagosságot visszautasító országos irodalompolitikánkkal összhangban, irodalmunk minden áramlatát, stílustörekvését bemutatja, s közléseiben, válogatásában egyre inkább érvényesülnek az érték-kritériumok, lényegében pedig megszűnt mindenféle kritikai vagy kritikus monopólium: „az Utunk különféle irodalmi törekvések civilizált szembesítésének a fórumává kívánt válni a hatvanas évek második felében és azzá is vált”. Annál inkább bántó, visszataszító a főképpen féltehetségek vagy éppen dilettánsok különböző tetszetős címkék mögé rejtett, dogmatikus türelmetlenséget és féltékenységet takaró dühös támadása az Utunkban az utóbbi időben megérdemelten nagy teret kapó, fiata-

labb vagy „derékhad“-nak minősülő írók és műveik ellen; szerencsére, ma az ország valamennyi jelentős irodalmi fórumán visszautasításra találunk az ilyen kísérletek, s a jó irodalmat — írja azt Sorescu vagy Páskándi, Buzura vagy Bálint Tibor, Preda és Ivasiuc vagy Sütő András és Kányádi — nem lehet szembeállítani a népszolgálat, a népszolgálatot az ilyen vagy olyan stílusteremtésekkel. Etikum és esztétikum egységében születhet csak jó, jelentős költészet, regény, dráma (és kritika!), s büszkék lehetünk rá, hogy az utóbbi években felgyorsult az „ezirányú termelés“.

A huszonöt éves Utunkról szólva — tízezer példányos hetilapról van szó —, nem hagyhatjuk említés nélkül az olvasót. És ez nem lezárható kérdés, egyszerre letudható tétel — ahogy az irodalom változik, lépést tartva (lépést tartani igyekezve) a korról, ideális elképzelés szerint úgy kellene alakulnia az olvasónak is. Némi túlzással, azt mondhatjuk: volt az Utunknak Nagy István-, Asztalos István-, Kiss Jenő-, Szabó Gyula-, Bálint Tibor-, Lászlóffy Aladár-, Szilágyi Domokos-, Páskándi- és Bodor Ádám-szakasza, attól függően, hogy mikor kit köztölték a leggyakrabban (a legszívesebben?); ahány név, majd annyi-féle írói törekvés, esztétikai felfogás. Ahhoz viszont, hogy az olvasó meg legyen, meg lehessen elégedve lapjával, mindezeket külön-külön értenie — és persze értékelnie — kellene. Hiú remény? Valószínűleg. A közönség, elsősorban a fiatalok nevelésével azonban nagyot léphetünk előre. Ezért oly fontos vállalkozás az iskolásokhoz (és tanáraikhoz) szóló „+1“ oldal, ezért olyan örvendetes minden „Ország-hír, amely irodalmi körök, diákszínjátások meglepő, nemes és gyakran sikeres vállalkozásairól számol be — a „nehéz, érthetetlen“ irodalom „emészthetőségéről“ téve bizonyosságot. Ne felejtjük: ma is sokan vannak, akiknek az „emészthető“ a Hej, cica, eszem azt a csöpp kis szád-nál kezdődik és végződik.

Mennyivel könnyebb ma az Utunk irodalom- és közönségszolgálat, mint 1946-ban volt; útjainak helyeslő vagy bíráló társaként a napi-és hetilapok, folyóiratok sorsára számíthat.

Kovács J.

Gerardo Zampaglione *A béke eszméje az ókori világban** című művében a békéről alkotott ókori nézeteket, elképzeléseket, filozófiai és vallásos elméleteket mutatja be csaknem 500 lapon. Abból a megállapításból indul ki, hogy ma, amikor a gyökeres átalakulások korszakában élünk, amikor a technika és a tudomány fejlődése folytán a szellemi élet új délkörei jelentkeznek, amikor régi intézmények alapjaikban megrendülnek és elavulnak, az emberiség legfőbb feladata a belső feszültségek és lappangó viszályok ellenére is az egyetemes béke biztosítása. Ezért van, hogy korunk nagy személyiségei, bár politikai és világnézeti meggyőződésük tekintetében különböznek egymástól, mégis a mai idők halaszthatatlan feladatának tartják a béke megvédését.

E nagy cél jegyében és szolgálatában közös nevezőre kerülnek az annyira eltérő beállítottságú írók, gondolkodók és tudósok, mint az új-tomista Jacques Maritain, a borúlátó romantikus Romain Rolland, az egzisztencialista Karl Jaspers, a derűlátó Bertrand Russell, a polgári racionalizmust védő George Santayana, továbbá Lev Tolsztoj, Mahatma Gandhi, Albert Schweitzer, Albert Einstein, Frédéric Joliot-Curie és XXIII. János pápa (híres enciklikájával: *Pacem in terris*). Ha a béke kérdése annyira alapvető problémája a manának, akkor nem fölösleges megvizsgálni előzményeit abban az időszakban, amelynek a modern Európa adósa: az ókori világban.

A vaskos könyv négy nagy fejezetben vizsgálja meg a békéről alkotott felfogások alakulását a görög és a római világban, az ó-testamentumban és a keresztény tanításokban. Ezzel mintegy megvallja, hogy a nyugati kultúra alapjait a görög—római műveltségben, a judaizmusban és a kereszténységben látja, vagyis a keleti népek magas ókori műveltségét figyelmen kívül hagyja, és a modern világ alapjait, a polgári történeiszek és ideológusok felfogásával összhangban, a Földközi-tenger térségére korlátozza; nem kétséges, hogy a kép teljesebb volna, ha a monográfia a keleti, főként az indiai, perzsa és kínai régmúlt kutatását is tükrözné.

A szerző először azt veszi számba: mivel adós a Nyugat a görög kultúrának. Majd végigkíséri a béke eszméjének jelentkezését a görög költők, írók és a filozófusok műveiben. A homéroszi eposzok zordságának és emberiségének, Hésziodosz új elméletének, az aranykorszaknak, a görög városállamok, a korai filozófusok (Püthagorasz, atomisták, szofisták) felfogásának bemutatása után részletesen foglalkozik Szókratész, Platón és Arisztotelész nézeteivel,

Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României

P. Constantinescu-Iași, V. G. Ionescu, Ion M. Oprea, Maria Covaci és mások tanulmányai a romániai antifasizisták hazánk függetlenségéért, szuverenitásáért 1933—1944 között folytatott harcának fontos mozzanatait elemzik korszerű hangvételben és összefüggésekben. Nemcsak a hitlerizmus terjeszkedését exponálja a gyűjtemény: a belső ellenség, az ötödik hadoszlop tevékenysége is újabb adalékok alapján válik érthetőbbé. S annál méltóbban domborodik ki az elmentétpár pozitívuma: a haladói értelmiség antifasizista kiállása kortársi magatartásból lassacskán történelmi távlatokba épülve heroizálódik. (Editura militară, 1971.)

Kabdebő Lóránt

Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918—1928

A csaknem másfél évtizede halott Szabó Lőrinc gazdag és értékes költői műve egyre növekvő népszerűségnek örvend; annál sürgetőbb adósság az egyik legjelentősebb jelenkori magyar költő életének és munkásságának monografikus felmérése. Uttörő munka és kiemelkedő irodalomtörténeti teljesítmény e könyv Szabó Lőrinc pályájának első nagy szakaszáról. Tudóshoz méltó türelemmel és hozzáértő alapos-sággal nyomoz, a külső történések (a kor politikai és művészeti eseményei, a fiatal Szabó Lőrinc életének fordulatai) fonalát követve, a belső történések, a versmotívumok, a költés eseményei, tényei után. Kabdebő Lóránt könyve máris szintézis: adatok, visszaemlé-

* Gerardo Zampaglione: *La idea della pace nel Mondo Antico*. Edizione Radiotelevisione Italiana. Torino, 1967.

kezések, vallomások, elemzések sokaságát használta fel, hogy állításai, elemzései meggyőzőek legyenek; ugyanakkor a Szabó Lőrinc-kutatás jelentős alapmunkájának, forrásértékű hozzájárulásnak tekintetjük, amit a szerző végzett a pályakezdő évtized felmérése terén, s joggal várjuk a folytatást. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Text Bedeutung Ästhetik

Az S. J. Schmidt kiadásában megjelenő, Az irodalomtudomány alapkérdései című sorozat első kötete kilenc tanulmányt tartalmaz: valamennyi elhangzott a Karlsruhe-ban tartott kollokviumon. A kötet utolsó fejezete maga a vitaanyag. Az új szemléletként jelentkező szemantika és tágabb körben a szemiotika az a közös alap, amelyre valamennyi tanulmány épít, akár a szöveg-elemzés, akár a képvizsgálat vagy épp az esztétikai érték a téma. A közös szemlélet mellett az azonos cél is egyveretűvé teszi a különben változatos tárgykörű kötetet: és ez az irodalomtudomány megújítása jórészt a nyelvtudományban már kipróbált módszerek segítségével. (Bayerischer Schulbuch-Verlag. München, 1970.)

Robert Rozsgyesztvenszkij

Rekviem

A szovjet költészetnek az ötvenes évek második felében jelentkező új hulláma tette ismertté Rozsgyesztvenszkijt, aki azóta hazájában az egyik legismertebb költő lett, de neve nem ismeretlen más országokban — nálunk sem. (Magyarra Rab Zsuzsa fordította igen sok versét.) Rekviem c-

majd a lírai költészet, a dráma- és a történetírás alkotásaiban jelentkező békegondolatot elemzi.

Átérve a római történetre, feltárja a római hódító politika fontosabb mozzanatait, kifejti a *Pax Romana* fogalmának jelentését és tartalmát, megvizsgálja a görög bölcséleti hatás jelentőségét és mértékét. Részletesebben foglalkozik a Gracchusok mozgalmának eszmei hátterével, Lucretius epikureizmusával, Cicero eklekticizmusával, különösen pedig Varro és Vergilius nézeteivel. Felhívja a figyelmet Varro egyik elvesztett művere, a *Logistoricus de pace-ra*, mely a béke elméleti problémáit kutatta, és nagy hatást gyakorolt Augustinusra *De Civitate Dei* című művének megírásában. Vergilius IV. eklogájában a keleti jóvendölések római visszhangját látja. Böven tárgyalja a császárok békeüzeneteket, Seneca, Epiktétosz, a két Plinius, Dion Khriszosztosz, Aelius Arisztidész, Plutarkhosz, Marcus Aurelius és a késői sztoicizmus béke-eszméit és ezeknek az eszméknek a politikai életben megnyilvánuló hatását.

Azt kutatva, hogy a béke gondolata miképpen jelentkezik az ótestamentumban, vagyis az ókori zsidó népnél, a szerző felhasználja a bibliakritika legújabb eredményeit, és a maguk történetiségében vizsgálja meg a zsidó társadalom fejlődő fokozataiban megnyilvánuló békegondolatot. Elemzi a *Sálóm* fogalmának bibliai tartalmát, a kegyetlenség és az emberiség jelentkező megnyilvánulásait, a nomád hebéreknek a békéről alkotott felfogását, Jáhvé és a választott nép gondolatának eszmei tartalmát, valamint a profetikai irodalomnak a kérdésre vonatkozó tanításait.

Az utolsó fejezet a békéről vallott keresztény nézeteket fejti ki. Különös érdeklődésre tarthat számot a korai keresztényeknek a katonai szolgálatot illetően elfoglalt álláspontja, a béke eszméjének és a keresztény tanok fejlődésében megmutatókozó párhuzamosság, a gnosztikusok, millenaristák, marcioniták tanításai, valamint Tertulianusnak és Origenésznek a háború és a béke kérdésében vallott, sok szempontból ellentmondó állásfoglalása, ami azután Lactantiusnál a háborúellenes magatartás feladásához vezetett. Új megvilágításban látatja Augustinus nézeteit a békéről és az igazságos háborúról.

Az eredeti forrásokon alapuló, gazdag történeti anyag bemutatása új fényt vet az ókori világnak a béke kérdésében tanúsított felfogására. Kiderül, mennyire felületes és egyoldalú az a ma színtében elfogadott tétel, mely szerint az ókor mindenekelőtt a harcot és a háborút dicsőítette. Zampaglione könyve az eddigi kutatást új irányba terelő nagyszabású munka, amelynek tudományos jelentőségét alig lehet eltúlozni. A monográfiát a békeharci mai állását is tükröző, gazdag könyvészeti anyag egészíti ki.

Szováti Endre

Az életmű-sorozat
tanulmánykötetek* margójára

„...s vajon mi egy eleven szellem élete: törvénycsinálás vagy örökös önkorrekción. ... Igazságunk nem a mondatainkban van, hanem mondataink egyensúly-törekvésében. Minden villám csak egy sávot mutat meg az éjszakából; de az új villámok kigazítják a régieket.“

Németh László: Sophokles

1.

Németh László számára Ady a vitathatatlan. Nem csupán költői példa, inkább gondolkodói teljesítmény, gondolkodói módszer. Ady, a kép-gondolkodó — mondja Németh László. A képgondolkodás a tudományos terminológia szűkösségével szemben a törvényszerűségek tágabb és dinamikusabb láttatását jelenti. Így születik meg a Németh László-esszé mint az elmélet lírája, mely az elvont fogalmiságtól általában óvakodik, kedves eszköze a metafora, ahogy a sokat vitatott Németh László-i „kategóriák” is „haszonlatul jöttek”, metaforák, amikről azonban az olvasónak is, írónak is jó tudnia, hogy azok. Amorfi, képlékeny fogalmak ezek, de a metafora igazságával a már feltártnál mélyebb és szélesebb valóság-szelet reprezentálására hivatottak. Ha később a tudomány mérlegén így megfogalmazva mérhetetlenek is, mert túl sok rajtuk a sejtés, a líra gazdag hordaléka, olyan irányba kívánnak világitani, ahol addig az irráció homálya taszított. Mert — írja később Németh László — minden racionalizmus annyit ér, amennyi irrációt föl tud tárnai.

Esszéi tehát nem a kész elmélet írói megjelenítései, hanem magának az eleven gondolkodásnak lecsapódásai. A gondolatfolyamatok alakulásának pillanatnyisága van bennük, állandóságuk részben az előző tanulmányok olvasóival kötött konvenció, de inkább emlékeztetnek egy költői életmű motívum-csoportjaira. Nem a kész gondolat keresi itt megnyilatkozása adekvát formáját, hanem — az irodalmivá emelt köznapi gondolkodásnak megfelelően — egyszerre mozdul szó és gondolat. De a végső cél a képek algebrái jelle válása, a metafora képlet-érvénye lenne; elérkezni az egyetlen metaforához, mely sűrítetten fejezné ki a kérdések hullámszásában az egységést, az állandót, s így képletértékű volna.

E szándék mögött a gondolkodás dialektikája próbál egyezkedni a metafizikai igénnyel. Fölteszi a kérdést: összeegyeztethető-e ez a szándék a nyelv természetrajzával? Így jelentkezik már első tanulmányaiban a nyelvfilozófiai probléma is.

mű poémája a második világháborúban elesett szovjet hősöknek állít emléket. *„Hogy a bibliofil-értékű és szépségű, Alekszandra Bill metszeteivel közreadott új orosz nyelvű kiadás belső címloldalán, a hősi emlékművek betűivel olvashatjuk: „Apáink és bátyáink, a Nagy Honvédő Háború frontjain elesett örökké fiatal szovjet katonák és tisztek emlékének” idézése ez a költemény, azzal a tiszta humanummal (bár publicisztikusabb közélettel), amely a Szállnak a darvak és a Ballada a katonáról című filmekben meghódította az igazi művészet tisztelőit. A nem-feledés és a háború gyűlöletének emlékműve ez a Rozsgyesztvenszkij-poéma: „Föld népe, a háborút átkozd meg örökre!” (Izdatyelsztvo „Hudozsesztvennaja Lityeratura”. Moszkva, 1970.)*

Brassai Viktor

Példázat kétkedőknek

A Brassói Lapokban indult, majd a Korunk köréhez tartozó, fiatalon a fasizmus áldozatául esett költő előtt tiszteleg a Romániai Magyar Írók sorozat legújabb kötete. Mózes Huba gondozásában, rövid bevezetővel és filológiai igényű jegyzetanyaggal jelentette meg a *Kriterion* (Deák Ferenc kiemelkedően szép borítójával) Brassai Viktor terjedelemre nem nagy költői életművét és műfordításait, melyek a hazai magyar líra expresszionista hatást mutató szocialista ágba illeszkednek. Brassai költészete nem érthette meg a kiteljesedést, de mint a bevezető tanulmány megfogalmazza: *„Élete: tanúságtétel és példamutatás volt.”* (Kriterion, 1971.)

* Németh László: *Az én katedrám*. Budapest, 1969; *Két nemzedék*. Budapest, 1970.

téka

Szeresd az élöket

Hazai magyar elbeszélők

Sikerült válogatás az elmúlt negyed évszázad kisepikái terméséből; illusztrálja a romániai magyar novellisztika fejlődését a történelmi pillanatot hitelesen rögzítő realista novellától az intellektuális sűrítéssel megalkotott prózai absztrakciókig. A tizenkilenc szerző egy-egy írásából természetesen csak vázlatos összegkép alakulhat ki az olvasó előtt, de Kántor Lajos bevezető tanulmánya segít az eligazodásban. A tömör írói portrék és Asztalos Sándor művészi felvételei emelik a nagyon is időszerű antológia irodalomtörténeti értékét. (Dacia, 1971.)

Szent-Györgyi Albert

Egy biológus gondolatai

A tudós vallomásának, a tanár tapasztalatának, a felelős ember harcának és aggódásának mozaikkockáiból összeállított kötet értékes adalék a XX. század nagyhatású természettudós gondolkodójának élet- és jellemrajzához. A Nobel-díjas tudós vitamin-kutatásairól, az élet alapreakcióinak, a fotoszintézisnek és az izomműködésnek kérdéscsoportjáról, a bioenergetika és a szubmolekuláris biológia születéséről beszél itt az úttörő jogán. Oktatóként az egyetemi rektor egykori felelősségével vagy az idős professzor ifjú-ság-féltő bölcsességével ismételtén hangsúlyozza, hogy gondolkodni megtanítani... ez a legnehezebb és legemesebb oktatói feladat; az emberi agy-

A XVI. század írói nyelvi példát is jelentenek, sőt, elsősorban azt. De itt inkább stilisztikai szempontokról van szó. A közösség-kereső író a közösség nyelvéhez akar minél közelebb kerülni. Heltai Gáspárról írja: „Amit azonban író-irigységgel irigylek tőle, az akaratlan népiesége. Mi, mai írók is lehetünk népiesek, csakhogy ez akarat dolga, s a legjobbaknál is modor. Másképp vált az eszünk, mint a nép esze, s ha népieskedünk, a soha nem volt romlatlanságunkat hívogatjuk, mint a rokokó dáma, ha pásztornak öltözik. Ebben a korban azonban nép és tudós közé még nem szakadt olyan mély árok, mint ma“ (Az én katedrám). Írói probléma, de utat nyit a filozofikusabb kérdésföltevés felé. Ami több fiatal-kori esszében is foglalkoztatja, azt fejt ki 1929-ben Freudról szóló tanulmányában. A pszichoanalízis nomenklatúráját bírálja. Freud a tudományba szabadtult művész, aki lényeges jelenségekre érzett rá, tudományos igénnyel foglalkozott olyan kérdésekkel, amiknek addig csak művészi megfogalmazásai voltak. De Freud hamar sematizálta is a lelki folyamatokat, amikor rendszerré kerekítette első eredményeit. „Tagadhatatlan, hogy minden tudomány segédfogalmakra utalt, a pszichoanalízis azonban segédfogalmaival leszűkíti, elsúlytalanítja a tényeket, felelőtlen mozgékonytábot biztosít a kombinatív képzeteknek, s az élet durván mechanisztikus felfogására hajlamosít.“ Így a művészet a pszichoanalízissel szemben továbbra is előnyben van, mert „pszichoszténist ad“. Ahogy a Készülődésben írja: „A művészek nem kell a szálakat utolsó csomóig bogoznia, mégis mindennek megadhatja a súlyát és helyét.“

Freudban elsősorban az fogta meg, ahogy a lelki folyamatokat ellentétességükben megragadta. A tudattartalmak panta rhei-jében az állandóságot itt látta meg, a konfliktusok folyamatosságában. Mert a lélek szerkezetét épp konfliktusainak összessége alkotja. Az élet: tendenciák felelése. Ezt az állandó valóságot, úgy vélte, csak a művész ábrázolhatja torzítás nélkül. Pontosabban: úgy torzítja, hogy ami az egyéniség torzító prizmjában átkerül, az igazság felé mutasson; a művészi torzítások eredője az igazság legyen. Az író a konfliktusok folyamatosságában mutatja föl a folytonosságot, az árnyalatban az egészet, a színképelemzésben a szírványt. A művészi kép ezt villantja föl; egyetlen mozdulatban a többi, a lessingi szobor-pillanatban.

Gyorsan érik be ez a gondolat Németh Lászlónál, s nyomában az első tanulmányok Szabó Dezső-módrá kopogó mondatait kiszorítja a jellegzetes Németh László-i stílus, megújítva a magyar esszéírás nyelvét.

2.

A szaktudományok pozitivista részigazságaival szemben a teljesség igényét hozta az esszé, s ebben a teljesség-igényben a szellemtörténet hatott. Németh László is sokszor hasonlítja illathoz a műalkotást, de csak erre figyelünk egyoldalú lenne. Hiszen jellemzőbbnek érezzük gondolkodásának a stílusban is tükröződő drámaiságát. Sőtér István vizsgálta már, mennyire drámát jelent Németh Lászlónak a gondol-

kodás. Ahogyan a drámában „élettendenciák feleselését“ látja, úgy nyilvános tanulásai — az esszék — is a gondolkodás tendenciáinak egymással feleselése. Hiszi, hogy azért, normatív rendszer alkotása a sorongó következő feladat. De doktrinér hajlam s a szorongó tájékozatlanság mohóságával érzékelt valóság megütözéséből képlekeny fogalmak, egy virtuális rendszer képekkel, metaforákkal fölrajzolt töredékei lesznek. Úgy keresi a biztos eszmei talajt, hogy közben minduntalan eltaszítja azt maga alól, ha dogmává kövülhet. A kép mindig a teljesség igényével villan, a tanulmány mindig az egészre figyel, hogy az árnyalatot fölmutathassa. Igaz, a biztos pont igénye néha képtelté akarja merevíteni a metaforát, formalizálni az írói látásmód eredményeit. A stilisztikai elemzéssel is kimutathatóan jellemzőbb azonban a szobor-pillanat realizmusa. Ezért hibáznánk, ha gondolatrendszerét statikusnak fognók fel — figyelmeztet Sötér. „A Németh László-féle gondolkodás-dráma konfliktusai talán éppen azért oly hevesek és kínzók, mivel téveszmék és igazságkereső aspirációk szembesülnek bennük minduntalan.“ Majd tovább: „...elfogadás és elutasítás gesztusai váltakoznak gondolkodásában, eszméin igen és nem villódzásai ütnek át.“ (Németh László, *a tanulmányíró*. ItK, 1960).

Amit gondolkodása drámaiságának nevezünk, elsősorban arra figyel Németh László a *Készülődés*-korszak több tanulmányában. Láttuk, ezt emelte ki Freudnál. Gide-nél a gondolkodás ambivalenciája ragadja meg. Pirandellónál az így értelmezett keresés virtuozitása, az igazságkeresés technikai látszata veszi meg. Goethénél az „egymást fogva tartó végletek“ egyensúlyát csodálja. Adyt az önáltatás folytonos korrekciója is példává avatja. Az, hogy Ady mint egyéniség az ellentétek egyensúlyban tartása. Az Ady-motívumok: az analízis; az ellentétesség; a szintézis. Ennek felel meg verselése, amit Németh László első irodalmi tanulmányában, az Ady-vers genezisében (1925) poliritmikusnak nevezett.

Az egyéniség nem ilyen vagy olyan, hanem belső ellentéteinek egysége, ezeknek az egyensúlyban tartása. Így verselése, a költő egyéniségének legárulkodóbb tükre, a versforma, „az alkat irodalmi grafikonja“ sem lehet egyértelműen ilyen vagy olyan, hanem „poliritmikus. Jambikus, magyar tagolás, görögös anapestoid verselés egymás mellett, sőt egymás felett férnek meg benne. Hol az egyik, hol a másik versfeléség emelkedik ki egy-egy sorában a ritmus szövetéből; egyes sorai többféleképp is megfajthatók. Ezért hányhat fittyet a szabálynak. Nála a látszólagos szabálytalanság nem amorfság, csak más és más kristályosodási mechanizmus felülkerekedése“ (*Két nemzedék*).

3.

„Mások jöjjenek a késszel, te jöjj az elkészíthetetlenel. Mások tanítsanak, te okulj. Ne ijedj meg, ha a tudomány gőgje dilettánsnak bélyegez. A te mohóságod a te tudományod, s alázatod az igazolód.

velőt semmiképpen sem szabad holt ismeretek tárházává változtatni. A kötetet záró háborúellenes írások — jobbra tudományos találkozókön és közgyűléseken mondott beszédek — a természettudós biológiai emberismeretével és az amerikai társadalmi elfogultsággal szembenálló bátorsággal bizonyítják, hogy a XX. század technikai lehetőségei és veszedelmei között élő embernek egyetlen biztos útja van a jövő felé: a józan mérlegelés és a békés építés útja. (Gondolat, 1970.)

Orbán Ferenc

A kockázat napjai

Kevés manapság az olyan riport, amely közvetlen élményből fakad. Többnyire elmondják a történetet, s a riporter lejegyzi. Orbán Ferenc szakít ezzel a „hagyománnyal“. Maga ereszkedik egy bátor barlangkutató-csoporttal a föld mélyébe. Mindez sportteljesítmény maradna, ha Orbán nem volna vérbeli riporter. A legnehezebb pillanatokban, az örök sötétség hallatlanul szép birodalmában, a sziklák szorításában, izzadtan és fáradtan is meglátja és meg tudja látatni az embert. Nem vállalkozik nagy társadalmi összefüggések feltérképezésére, csak emberarcokat villant fel, olyan helyzetben és környezetben, amelyben minden gesztus árulkodik. Az üzenet, amit innen, ebből a barlangi mélységből felhoz, egyszerű, szép: az ember számára mindig van tovább! (Dacia, 1970.)

Marin Sorescu

Insomnii

„Elég könnyen írok, főleg, ha mások alsznak és én álmatlan vagyok“ — vallotta igen képletesen a Gazeta literará egyik riporterének Sorescu. És ez a „képlet“ magyarázza a

téka

címet, a műfajt (kisesszék) és az indítékot is... Ahány írás, annyi villanása a gondolatnak; mindegy, hogy Henry Moore kiállításáról, Velencéről vagy pedig a kortárs irodalom valamelyik megoldatlan problémájáról ír: töprengési módja mindig — lóugrás-szerű. Függetlenül attól, hogy milyen irányból indul el, mindig az emberi lét értelmének burkát feszegeti. Ezért annyira „izgalmasak” ezek a három-négy oldalnyi írások. (Albatros, 1971.)

Kosztolányi Dezső

Nero, a véres költő

„Minden az enyém — kiabált Néro dühösen, magánkívül, és dobogott. — Az is, ami nincs. Britannicus mintha rázta volna a fejét. Ezt gondolta: — Nem, az az enyém. Ami nincs, az mind az enyém. A semmi nem a tied. Csak a minden.” Ha minden Neróé, marad a semmi. A semmi és a tehetség, gondolat, művészet, emberség — ez az egyetlen ellentéte a mindennek, a császárnak. Amikor Nero ezt átérzi, már nem lehet császár többé. Egy zsarnok kicsinységét semmi sem bizonyítja jobban, mint a művészet utáni erőszakos kapkodása. Nero mint eszmény, a kötelező római falragaszok mintaképe, botladozó hexameter és alpátosz az egyik oldalon — a másikon: anyja, felesége, barátai, Seneca gyilkosa —, ez a császár-költő két örök arca. Ez az a minden, aminél a semmi értékesebb. A semmi, amit halála előtt csak megfogalmazni tud, de átélni már nem. Így válik patetikus életkövetkeztése groteszkké, esztétikai elve borzalmassá: „Minden halott az élőnek a szobra. Nem gondolod, hogy aki ő, az szobrász?” Ezt csak Kosztolányi fogalmazhatta meg ilyen tömören. Ezért mondhatta Thomas Mann, amikor ezt a köny-

ök téglát raknak téglára, s egyik téglá köti a másikat. Te azonban az igazságot keresed, s az igazság minden pillanatban elrontja a maga házát s minden pillanatban újra építi” — fogalmazza meg Németh László, az esszéíró ars poeticáját 1929-ben (Készülődés). Az életmű alapvonása ez.

Ahogy egyetlen esszéjében a választott tárgy körül ingáznak metaforái, a kiindulópontoz visszavisszatérve, úgy fordul mindig egy kérdés irányába a tanulmányok sora. Ez az alapkérdés az, amit a pálya végén A „vallásos” nevelésről írott tanulmányában fog körüljárni. Tanulmányai motívumkörökben rendezhetők, s e körök középpontja közös. Az életmű: egyetlen vezérszólam szüntelen megközelítése (vö. Sükösd Mihály: Németh László jelensége. Új Írás, 1968). A megközelítés módjainak ösztönzést adnak a példák. Ortega az enciklopedizmus merészségének hasznát igazolja, s a rendszer-kifejtés helyett a metszet-esszékben való rendszerépítést. Schweitzer a magatartáshoz ad bátorítást. Freud a módszerhez is nyújt támpontokat (Ember és szerep). Proustnál a hatalmas képek építésének és kibontásának tömb-szerű egységére figyel. Tartalmi gazdagodást az orvosi tanulmányok hoznak, különösen az alkattan. Organikus történelem- és társadalomszemléletét is ez erősíti. A vezérszólam azonban a protestantizmus szavaival fogalmazódik: üdvösségügy, küldetés.

Költőietlenül átfogalmazva: az embernek, minden egyesnek, lényegével (emberi lényegével) adekvát dolga van. De úgy véli, abban az itt-ben és így-ben az egyén autonómiája csak egy izolált erkölcsi szférában nyilvánulhat. Az „új nemesség”, a minőség-gondolat utópiába lendül; a társadalmi mozgáster átalakításának igénye a reformgondolatba torkollik. Az életmű vezérszólamának mindvégig jellemző hangja: „gályapadból laboratórium.”

Zirkuli Péter

Új román „nouveau roman”

A regény alig egy fél esztendő alatt eljutott a nyomdából az országos elismerést fémjelző írószövet-ségi próza-díjig; közben neves hazai kritikusok dicséret szavakkal ismertették különböző lapokban, egy fővárosi kerekasztal-megbeszélésen hízelgő jelzőkkel jellemezték tartalmi-szerkesztési erényeit, s a szerző interjúbán nyilatkozott legújabb művéről, hőseinek sorsáról és emberi távlatairól, saját irodalmi eszményképeiről... A szerző: a fiatal kolozsvári író, Augustin Buzura, a mű pedig Absenții (Kívülálló) című regénye*, amely a múlt év végén jelent meg Kolozsvárt.

* Augustin Buzura: Absenții. Editura Dacia. Cluj, 1970.

Buzura ezzel a harmadik regényével robbant be a román prózairók élvonalába. „Kívülálló“ főhőse, Mihai Bogdan kutatóorvos alakjában ízig-vérig modern, mai emberrel találkozunk, mégpedig az író szándéka szerint: végletes lelki alkatú típussal végletesen kiélezett helyzetben. Az emberi lét lehetőségeinek határára, a hamleti sorsdöntő kérdés borotvaélén táncoló Bogdan ön-lélekelemző elszigeteltségbe vonul vissza. A regény néhány órányi időtartama alatt végigtekint életén, számba veszi ennek alakulását meghatározóan befolyásoló kudarcait, a külvilág bomlasztóan katalizáló hatását összefüggésben vizsgálja saját akaratalanságával, tehetetlenségével, majd a remény halvány szikráját megőrizve végeredményben a kiúttalansággal való szembenézésre kényszerül. Ennyi a „cselekménytelen“ regény belső lelki cselekmény-szála, amelyet a hős környezetében levő tárgyak és emberek jelzésszerű bemutatása, néha szimbolikus erejű megelevenítése egészít ki.

„Rettenetesen nehéz, de azzal szórakozom, hogy győzni fogok“ — morfondírozik a regény vége felé az önámítás béklyójába nem kényszeríthető Bogdan. A győzelem sikerélménye nem adatott meg az ő számára. Kutatási eredményeit felettesei, a közöttük fennálló függőségi viszonyokat felhasználva, „kisajátítják“, a szeretett nő egy értelmetlen autókiránduláson értelmetlen baleset áldozatává lesz, és egyetlen megbízható barátja és közeli munkatársa, Nicolae is mintha fokozatosan hátat fordítana neki, s a becsületes helytállás helyett inkább az erkölcsi megalkuvás útját választaná. A fiatal orvos oblomovi pózban ott hever hónapos szobája ágyán, közben kinn az utcán rendületlenül ömlik a regény hős hangulatát impresszionisztikusan aláfestő ólmos eső, a szomszédban pedig az öreg részeges tanár ismét alkoholmármoros szópárbajt vív kiábrándult feleségével, mintegy jelezve zátonyra jutott életével, üres házépítési vágyálmaival, hogy hová juthat a két sorsot elválasztó ajtó túlsó felén hallgatózó Bogdan is — néhány évtized múlva.

Buzura az egyik interjú során többek között Camus-t és Rebreanu-t említette írói eszményképei sorában. A *Románia literară* szerkesztőségében tartott kerekasztal-megbeszélés kritikus-résztvevői a mai francia „új regény“ képviselőinek nevét emlegették. Bizonyos értelemben elismerhetjük e rokonítások jogosultságát, de hozzá kell tennünk, hogy az *Absențiu* szerzője nem elégszik meg a francia próza új hulláma problematikájának vagy formajegyeinek hazai talajba való átültetésével, ugyanis — saját bevallása szerint — „a vágyam az, hogy mindig szinkrónban legyek a tudományok vívmányaival, az időszerű politikai eszmékkel, nem pedig a különböző irodalmi divatokkal“. Az író mélyen átérzi a leírt pszichofizikai helyzetet, átérez és együttérez, s ez a hozzáállás, a szinkrón a társadalmi valóság és a regény valósága között jelenti azt a többletet, amivel Buzura, az említett példaképeken túllépve, a legközvetlenebb mához szóló, izgalmasan újszerű művet alkotott.

Mihai Bogdan — morbidnak, legalábbis további élete szempontjából meddőnek tűnő flagelláns lelki önvizsgálódása ellenére — „egészséges“ ember. Élete

vet olvasta, hogy „európai színvonal“, s hogy „bátor magányból származik“. (Kriterion, 1971.)

Borghida István

Krizsán János

A nagybányai ún. második festőnemzedék egyik legjellegzetesebb képviselője volt Krizsán János, a század eleji nagybányai stílus kései híve. Életművének bemutatására a szerző még 1957-ben vállalkozott, a most piacra került kismonográfia így tulajdonképpen egy rejtett második, javított kiadás. Fogyatékoságaival és erényeivel együtt jól reprezentálja az 1957—1970 között bekövetkezett művészetpolitikai szemléletváltást. A szövegjavítások, kiegészítések — különösen a forrásértékű levéldokumentáció beiktatása — a munka előnyére váltak, bár a fogalmazás töredezettsége, a többnyire hevenyészett műelemzések és adatbeli fogyatékoságok miatt maradó kép aligha alakulhat ki a Krizsán János életművét e könyvből megismerni próbáló olvasóban. A jelek szerint Gazda József Gyárfás Jenője után a *Kriterion* művészettörténeti sorozatot indította. A törekvés föltétlenül tiszteletre méltó, de a téma, a földolgozandó ismeretanyag megköveteli a terjedelem növelését, emellett meg kellene javítani a reprodukciók, különösen a színes nyomatok minőségét. (Kriterion, 1971.)

Koós Ferenc

Életem és emlékeim

Jeleseink emlékének feltámasztása és korszerű értékelése során ideje volt a marosvásárhelyi kollégiumból elindult, az 1848-as forradalomban Kossuth-huszárrá, majd mint emigráns a bukaresti magyar-

téka

ság megszervezőjeként hírnevet szerzett Koós Ferenc 1890-es emlékiratát s eddig ismeretlen, a brassói református egyház irattárában megtalált naplóját bemutatni. Beke György bevezető tanulmánya régi ellentétekből, személyi viszálykodásokból bontja ki az Apáczai Csere nyomdokain járó pedagógus népszolgálatra törekvő, rokonszenves egyéniségét. Panteonunk a Bukarestből Brassóba telepedett népoktató, újságíró, dalgyűjtő minden felekezeti és nemzeti torszalkodáson felüllemelkedő alakjával, a román—magyar közeledést úttörően szolgáló s a székelység társadalmi viszonyait elemző szellemi harcosak, Vlahuță, Zamfirescu, Slavici, Ispirescu magyar fordítójával gazdagodik. (Kriterion, 1971.)

Ioniță Olteanu

Conducerea științifică a întreprinderii

A vállalat tudományos vezetése napjaink jelentős kérdése. Sok szakembert, kutatót foglalkoztat. A technikai haladás megköveteli az elavult vezetési módszerek átalakítását: az információs rendszer tökéletesítése, a kibernetika felhasználása hozzájárul a vezetés korszerűsítéséhez, a vállalatok ésszerűbb megszervezéséhez. A szerző A vállalat információs rendszere című fejezetben foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, és kifejti gazdasági jelentőségüket. Az iparvállalatok megszervezése hosszú folyamat, dinamikus fejlődés jellemzi, amely állandóan egyensúlyban van a termelőerők fejlődésével. A könyv külön foglalkozik a hatáskörök elhatárolásával, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ezek egy-egy egészet kell hogy alkossanak az akadálytalan termelés érdekében. (Editura politică, 1970.)

egy adott szakaszban holtpontra jut, nem lát kiutat ebből a sötét zsákutcából, de az író művészete éppen abban mutatkozik meg, hogy a regény szöveg-alatti jelzésekkel azt sugallja: ez a Bogdan körülményei folytán tehetetlen vergődésre kárhozott ember, de végső meghátrálásra, olcsó sikerekkel kecsegtető kompromisszumokra sohasem lesz kapható, még akkor sem, ha napjai ezután is hasonlóan telnének. Ez a bűvópatak-áramlású sejtetés szavak és félmondatok erejéig felfedezhető az egész regényben, s mintegy jelzi a távoli kiút lehetőségét a kiüttlanságban, a remény csíráját a rideg reménytelenségben.

Ezekkel az erényeivel válik Buzura regénye az elmúlt esztendő igazi irodalmi eseményévé, egy nagy tehetségű író sajátosan egyéni vallomássá koráról, embertársairól, az erkölcsi helytállás szükségességéről. Az Írószövetség díjkiosztó bizottsága valóban az 1970-es év egyik legjobb prózai alkotását méltatta kitüntetésre.

Ritoók János

Baász Imre: Közöny

A túlélés alkalmazott tudománya

A tudósok nem hajlandók beletörődni a tudomány presztízs-csökkenésébe, amely nem is annyira abból következik, hogy döntő fontosságú problémákat (például a rákbetegség leküzdését) nem sikerül elég gyorsan megoldania, hanem inkább abból, hogy riasztó hatékonysággal gazdagítja a nagy fenyegetések, a tömegpusztító fegyverek arzenáljait. A téma nem új, de — a vívódásokat jelző, meg-megújuló közlések áradatában — állandóan variációkkal gyarapszik.

A világ fenyegetettségének miért?-jeire a történelmi előzményekben keres választ Glenn T. Seaborg, az Egyesült Államok atomenergia-bizottságának elnöke (*SATURDAY REVIEW*, 1971. III. 6). A jövőkutatás kétségtelen fellendülésének korszakában felhánytorgatja, hogy az elmúlt idők sok nagy szelleme a fejlődésnek csupán szűk szegmentumait látta előre. De józan tudománytörténeti ítélete mégsem lehet elmarasztaló, hiszen felismeri a fejlődésre törekvés kényszerű indítékait, természetesen azt is, hogy — kiváltképpen forradalma előtt — a tudomány csak eszköz lehetett, amely önmaga alkalmazásának, felhasználásának célját nemigen szabhatta meg. „De hiszen a múlt értékrendje a korlátlan növekedés kategóriáiba összpontosult, mert úgy tűnt, hogy leginkább ez biztosítja az egyén és a társadalom előnyeit. Abban a világban, amelyben a fizikai határok végtelennek tűntek, s e határok emberi génusz véghezvitte feltárása mindig megújuló emberi szükségleteket elégített ki, s ugyanakkor új értékeket is alkotott, nagyon kevesen gondolkodtak a korlátok, az egyensúly, a stabilitás koordinátáinak figyelembevételével.“ Am „haszontalan eleinket vagy társadalmunk valamely rétegét bűnbakként elmarasztalni napjaink válságai miatt“. Seaborg a tudomány ellen felsorakoztatott „vád-pontok“ egész „lajstromáról“ tud, de helyteleníti a divatot, amely már-már visszahívja a primitívebb létformát. „Kétségtelenül sok kinnal és megrázkódtatással jár az átmeneti korszak, hiszen áttörtük a régi természeti korlátokat, s újakat alakítottunk ki. A változás egész folyamata megrázkódtatást vált ki, megköveteli az újraalkalmazkodást. S ilyenkor mindig jelentkezik egy tendencia a visszafordulásra, a változótól való menekülésre, mielőtt még az új megértés és bizalom ismét lehetővé teszi a haladást. Ilyen időket élünk... Mi egy olyan világot akarunk, amely merőben különbözik mindattól, amit valaha ismertünk.“ Seaborg nem borúlátó, azok közül való, akik jót várnak a tudomány további fejlődésétől: „Talán az lesz a legfontosabb, hogy kiküszöböljük a háborút mint a nézeteltérések megoldási kísérletét.“

Sajnos, egyelőre semmivel sem konkludensebb az UNESCO és a Pugwash-mozgalom metszéspontjain kibontakozott ama próbálkozás, amely a „tudomány rehabilitálását“ kifejezetten polemológiai közelítéssel kíséri meg (a jelenséget a *LE COURRIER DE L'UNESCO* ez évi 3. száma értékeli).

Luardo Amaldi professor, a Pugwash-konferencia állandó bizottságának tagja és Carlo Shaerf római professor kezdeményezésére az Adriai-tenger partján, a Duino kastélyban immár harmadízben került sor „a leszerelés és a fegyverkezés ellenőrzésének nemzetközi szemináriumára“, mégpedig olyan tekintélyes szakemberek aktív közreműködésével, mint a francia Jules Moch, M. V. Jemeljanov szovjet akadémikus, Anatol Rappaport torontói professor (a matematika béke-kutatási alkalmazásának egyik úttörője) és Bert Rölling, a jeles holland polemográfus. A duinói szeminárium „a tudomány becsületének védelmében“ a humán- és az egzakt-tudományok régen áhitott — ez alkalommal kifejezetten „békeközpontú“ —, szorosabb egységének megteremtését igyekszik előmozdítani.

Schaerf professzor fejtette ki, hogy a leszerelés politikai problémáinak alaposabb megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a technológiai jellegű tényezők ismerete, vagyis a politika és az egzakt tudományok összehangolódása, s Anatol Rappaport, az „alkalmazott béketudomány“ szószólója, a filozófia, a technológia és ráadásul a művészetek hármasanak együttműködését sürgeti a béke tudományosabb megismeréséért.

Vajon a tudományok — most már nem csupán „a két kultúra“ ismervei szerinti, hanem kifejezetten békeközpontú — harmóniájának megvalósulásához mennyiben járulhat hozzá az elsősorban érdekelt polemológia?

Bert Röling *A túlélés tudománya* című cikkében azokat a koordinátákat vázolja, amelyek között — jelentős békekutatók véleménye szerint — az „áhitott harmóniának“ esélye volna a megvalósulásra. Szerinte a háború—béke kérdéskör eredményes tudományos kutatásának első feltétele, hogy a háborút ne istencsapásnak, hanem az ember művének tekintsék. Az erkölcsstan és a jogtudomány voltak a megismerés első ágazatai, amelyek erre az álláspontra helyezkedtek, de a normatív irányzat jegyében kimerültek a jó és a rossz ismérveinek a megállapítására való törekvésükben. A normatív irányzat még mindig felismerhető abban a — nem helyteleníthető, de önmagában még mindig keveset mondó — megállapításban, amely szerint a háború a nukleáris fegyverek korában „tűrhetetlenné“ vált, az államok közötti viszonyok mégsem változtak lényegesen a nukleáris korszak előtti viszonyokhoz képest. Ennek ellenére a békevágy tény; s immár nem csupán erkölcsi vagy érzelmi ismérvekre, hanem az értelemre épül. Ez a békevágy azonban önmagában még értelemre épülve sem lehet a béke biztosítója. S a szerző egy Clausewitz—Tolsztoj párhuzammal rávezet a véletlenszerűen kirobbanható háború veszélyének vázolására. Szerinte amióta Clausewitz műve, a *Vom Kriege* megjelent, a háborút a politika katonai eszközökkel történő folytatásának tekintették. Amit Clausewitz elgondol, azt manapság „a stratégiai háború modelljének“ nevezik. Ezzel szemben Tolsztoj „a kataklizmaszerű háború modelljét“ írta meg művészién a *Háború és béke*ben. A kataklizmaszerű háború nem szándékolt esemény, nem előre megfontoltan „követik el“: veszélyes „nemzetközi körforgásból“ eredő szerencsétlenség. Clausewitz szerint a háború a tudatos irányítás egy módzata, Tolsztoj szerint — baleset. S mint minden baleset, teljességgel értelmetlen. A tudományos összefogás szerepe tehát a „balesetelhárításban“ merülne ki? Röling megkockáztatja azt az állítást, amely szerint „a béke nem természetes állapot“, de e nézetét nem a biológiai agresszológia összefüggés-rendszerében fejti ki, az ember harci hajlandóságait nem az állati agresszivitás modelljei szerint értelmezi; következésképpen fogalmaz: „A háború elválaszthatatlanul összefonódik azzal, ami az emberben sajátosan és kizárólagosan emberi.“

Az atomtudós Seaborg, a polemográfus Röling javára írható, hogy nem mitizálják a békevágyat, és a béke „nem természetes állapotát“ sem a háború dicséretére hangoztatják, hanem éppen ellenkezőleg. A világot pragmatisták módjára nem olyanak tekintik ugyan, amilyenek lennie kellene, hanem olyanak, „amelyekben élünk adatott“, amelyben a túlélés tudományát — a Tudomány nagyobb dicsőségére — immár kényszerűség művelni, mégpedig nemcsak alap kutatás, hanem alkalmazott tudomány formájában is.

L. L

AZ IDŐSZERŰSÉG JEGYÉBEN

(*Steaua*, 1971. 1.)

Megtévesztő azok számára az 1. szám az 1971. év után, akik nem figyeltek fel a *Steaua* új formátumára: nem késérről van ezúttal szó a recenzálásban vagy a kolozsvári, patinás irodalmi folyóirat szerkesztésében, hanem arról, hogy május elsejétől a XXII. évfolyamában járó, változatlanul Aurel Rău főszerkesztésében napvilágot látó írószövetségi kiadvány áttért a kéthetenkénti megjelenés-

re. Az áttérést a szerkesztői beköszöntő egy formai és egy tartalmi okkal magyarázza: a formátum megnövekedésével, a kétszeres nagyságúra növelt tükör révén új, modernebb grafikai megoldások lehetségesek, a lerövidülő átfutási idő viszont lehetővé teszi a gyorsabb reagálást az irodalmi, művészeti, tudományos élet eseményeire, közvetlenebbül bekapcsolhatja a folyóiratot a vitákba.

Az első szám alapján nem könnyű véleményt alkotni a vállalkozás eredményéről, már csak azért sem, mert a különböző köszöntők terjedelmes helyet igényelnek a laptestben. Úgy tűnik azonban, a szerkesztők továbbra is számíthatnak mindazokra, akik az utóbbi időben a *Steauna* arcélének kirajzolásához hozzájárultak. A kolozsváriak mellett szépszámu bukaresti szerző is felvunul, többek közt Mihai Beniuc, Ion Brad, Maria Banuş, Eugen Barbu, Nichita Stănescu (itt említhetjük egy Szemlér-vers

fordítását); Nicolae Balotă Althusserről, Romul Munteanu Georg Brandesről és a szociológiai kritikáról értekeznek. E szám esztétikai anyagai közül említésre méltó Leon Baconsky tanulmánya a költői igazságról. Mircea Tomuş, a folyóirat kritikusa, irodalmi krónikáinak bevezetőjében még csak általánosságokban nyilatkozik, de jelzi már fenntartását az *Absenţii* című, írószövetségi díjat nyert regénnyel s azokkal a kritikákkal szemben, amelyek e mű irodalomtörténeti jelentőségét hangsúlyozták.

ÚJJÁSZÜLETETT FOLYÓIRAT

(Könyvtári Szemle, 1971. 1.)

Örömmel vesszük kézbe a negyedévenként megjelenő folyóirat friss számát, s önkéntelenül is arra gondolunk, hogy íme, egy újabb lap, amely önmagára talál, figyelmet érdemel.

A XV. évfolyam 1. száma már borítólapján jelzi az újat, a változást; s a tartalma bizonyít is. „Súlypontja” érdekes és aktuális: könyvtárügy, könyvtártörténet, és tegyük hozzá rögtön: a szerkesztő szerencsésen nyúlt a témához. Jakó Zsigmond tanulmányának második része (*A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története*) a kollégiumi könyvtár alapjait jelentő személyi gyűjtemények értékelése. A XIX. század derekáig a könyvtárgyarapításnak legeredményesebb módszere — nemcsak Székelyudvarhelyt, hanem mindegyik erdélyi kollégium esetében — a magángyűjtemények megszerzése, megőrzése volt. Az első adományozók között említi a szerző Bethlen Imrét, aki „új, világias színt hozott az udvarhelyi könyvesház addig erősen egyházi igényekhez igazodó anyagába”. Bethlenné Gyulai Klára, Árva Bethlen Kata sógoráné Bod Péter biztatására magyar nyelvű irodalmi emlékek gyűjteményével, a „Rákosi Magyar Théká”-val gazdagítja a kollégiumi könyvtárt. Az utóbbi gyűjtemény bizonyítja az akkori igényes női olvasóközönség széles körű érdeklődését; természetesen nem hiányoznak belőle a különféle szakácskönyvek és az orvosságok házi elkészítésének leírásai sem. Székely László gyűjteménye, a Málnási-theca kivételes értékű „anyag” az erdélyi felvilágosodás századának kutatói számára. Akaratlanul is felmerül a kérdés: vajon ismert-e minden, amit ez a kisvárosi

könyvtár őriz? Ez nem derül ki Jakó Zsigmond írásából.

Könyvtárproblémák foglalkoztatják Cseke Pétert is. Írásának fő gondja a falusi könyvtárak megfelelő ellátása, a lakosság számának, anyanyelvének, érdeklődésének megfelelően. A baróti könyvtár múltjával, jelenével foglalkozik Bartos Endre (*Régi könyvtár, új emberek*), Dános Miklós a külföldiektől sürűn látogatott üdülőhelyek könyvvállományaik bővítését sürgeti (*Pojánai esték — könyvek nélkül*). Fuchs Simon írása (*Libro — Ex libris — Cultura*) a kolozsvári, brassói, marosvásárhelyi és bukaresti kommunista magán-kölcsönkönyvtárak történetéhez fűz érdekes adalékokat. A gondolat, a humanizmus, az antifaszizmus jegyében ezek a könyvtárak egyesítették a kommunistákat, baloldali szocialistákat, írókat, művészeket, haladó szellemű értelmiségieket.

Octavian Goga születésének 90. évfordulója alkalmából a nagy román költő és a magyar irodalom viszonyáról értekezik Réthy Andor. Meggondolkoztató Beniuc-idézetet találunk ebben az írásban: „Nagyobb költő volt annál, sem hogy a politikus tévedesei, bármily nagyok voltak is ezek, eltemethették volna költészetének izzó hevét.” Petőfi-, Ady-, Kiss József- s nem utolsósorban Madách-fordításaival a román és magyar nép kölcsönös megértését segítette elő. Jelentős grafikai seregszemléről ad hírt Gábor Dénes (*Hazai színek a XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszuson — Budapest '70*).

Kifogásunk: a *Tallózó* rovat hónapos késéssel hozza azt, amit fürgébb heti- és napilapjaink idejében már közöltek. Az elkésett könyvismertetések helyett, a szer-

kesztőség jó szolgálatot tenne, ha negyedévenként egybegyűjtve közölné a két szám között megjelent hazai magyar

nyelvű szak- és szépirodalmi könyvek jegyzékét. Ez különösen vidéken, könyvtárosoknak, olvasóknak válna hasznára.

MITŐL JÓ A ROMÁN SZÍNHÁZ

(Színház, 1971. 1.)

Henry Popkin, a *Times* kritikusanak kérdésfeltevése („Miért jobb a színház Bukarestben, mint Budapesten?”) 1969 óta foglalkoztatja a szakembereket, s egyre többen keresik a magyar színház hívei közül a mai román színház magas művészi színvonalának, eredetiségének titkát. Koltai Tamás „helyszíni szemléje” (*Jobb-e a színház Bukarestben?*) a titok nyitját a bukaresti Színház- és Filmművészeti Intézet rendező-, színész- és kritikus-képzésében, a műhely-munka előterbe állításában véli megtalálni. (Közbevetjük a gondolatot: vajon a romániai magyar színház hosszú stagnálásának okát nem a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola jóval kevésbé korszerű művésznevelésében is kell látnunk?!)

A cikkíró a bukaresti főiskola munkájának hosszas és lelkes ismertetése után, tíz nap tapasztalatai alapján mindenképp előtt Liviu Ciulei személyét és színházát emeli ki. „A neve úgy hangzik Európában, mint Brooké, Ljubimové, Dejmeké, Krejžáé, Strehleré” — írja Koltai a Lucia Sturdza-Bulandra Színház igazgatófőrendezőjéről. „Legjobban az lepett meg, hogy Ciulei nem követi azoknak az igazgatóknak a példáját, akik különös tehetséggel csak felsőfokban tudnak beszélni színházuk minden produkciójáról. Nem próbál erényt kovácsolni az eredménytelenségből, azzal az indokkal, hogy »ez is jó volt valamire«. Bevallja, hogy nem minden történik az elképzelései szerint. Bevallja a saját bukásait is. Szokatlan volt, hogy milyen önkritikusan, sőt milyen önironikusan tud beszélni magáról. Valószínűleg azért, mert a sikereiről nem kell beszélnie. Azok maguk helyett beszélnek, a színpadról.” (Ugyanerről a határozottságról, erős kritikai-önkritikai ér-

zéről adott tanúságot Ciulei a *Cinemá*-ban közölt interjú során, amelyben a román színház és filmrendezők teljesítményének nagy érték-különbségéről szólva, a kérdést így fordította meg, a Koltai-cikk gondolatmenetéhez igazíthatóan: „Hogyan magyarázható, hogy a magyaroknak például ma olyan fejlett filmművészetük van, és annyira lemaradt a színházuk?”)

Koltai kérdésére válaszolva, hogy mi alakítja egy színház arculatát, Ciulei az egy nyelven beszélő együtttest emelte ki — ennek kialakulásához azonban nyilván olyan vezető egyéniségekre van szükség, mint éppen Liviu Ciulei. (Aki sajnos, a kitűnő *Akasztottak erdeje* óta, nem a saját hibájából, eltávolodott a filmtől, s hiánya azóta is érződik.)

A Lucia Sturdza-Bulandra Színház néhány nagysikerű produkciójának elemzése (főként a Lucian Pintiliétől, a *Visszajátszás* filmrendezőjétől színpadra állított Caragiale-darab, a *Farsang* ismeretése) mellett a budapesti kritikus beszámol a *Lear király* próbájáról is, amely a Radu Beligan vezette Nemzeti Színház megújulásáról győzte meg a vendéget. „Ezen a próbán is ugyanazt tapasztaltam, amit minden bukaresti előadáson: nincs főszereplő és epizodista. A színpad legapróbb részlete is él, törést, kívülről játszást, illusztrálást elvéve sem találni. A rendezők koncepciózusak, értelmezik a drámát. Az előadás nem úgy-ahogy áll össze, hanem a rendezői szándék eredményeként.”

Míntha a mi romániai magyar rendezőink nagyon ritkán járnának Bukarestben. Pedig csak egy vonatjegybe és két-napi kiszállási díjba kerülne az egész... Nem is szólva színházvezetőink otthonüléséről...

REGÉNY, FILM — SIKER?

(Cinema, 1971. 4.)

Kritikusok, rendezők, színészek, írók hónapok óta vitatkoznak a román filmművészet legégetőbb kérdéseiről, az al-

kotás és nézőközönség szerencsés vagy elmaradt találkozásáról, a közönségtől félreértett filmekről, és arról is, milyen

erőkre kellene támaszkodnia a filmgyárnak, hogy a jelenlegi helyzetet javítsa. A *Cinema* új száma folytatja az ankétot az érdekeltekkel, de külön kerekasztal-anyagot is hoz a román filmművészet legújabb alkotásáról, Nicolae Breban *Beteg állatok* (Animale bolnave) című, írószövetségi díjjal jutalmazott regényének most elkészült filmváltozatáról, a *Zöld dombok között*-ről (Printre colinele verzi).

A kerekasztal-megbeszélésen a forgatókönyv írója, Breban és négy kritikus, Ecaterina Oproiu, Ov. S. Crohmălniceanu, S. Damian és Valerian Sava vett részt. A kritikusok egyöntetű véleménye szerint a *Zöld dombok között* magas szintű művészi teljesítmény, új állomást jelent a román film történetében. Crohmălniceanu hangsúlyozza, hogy bár irodalmi mű alapján készült a forgatókönyv, a film eredeti, önálló művészi alkotás. Valerian Sava örömet fejez ki, hogy ez a film megdöntött egy babonát, mely szerint a román filmek irtóznak az irodalmi művek (regények, színdarabok) filmrevitelétől; kiemeli a szép felvételeket, a rendező önálló koncepcióját

és Oláh Tibor kísérőzenéjét. Megosztanak a vélemények a film, illetve a regény főhősének, Paulnak az értelmezésében — márpedig Paul alkotának a tisztázása lényeges pont, hiszen az eseményeket az ő szemszögéből mutatja be a szerző. Breban szerint a főhős éppen abba a világba rohan, amelyből menekülni szeretne, de mindent túlél, mert erős az életösztöne. Crohmălniceanu ütődöttnek látja Pault, Valerian Sava viszont úgy véli, hogy inkább életének egy kritikus pontján álló ember, mert aki parodizál, nem lehet ütődött.

Arra a kérdésre, hogy miért készített forgatókönyvet a regényről, Breban azt felelte, eleinte csak a kalandvágy vezette, de aztán újra átélte az alkotás örömeit, s boldog, hogy ezzel a lelkes kollektívával dolgozhatott, mely a stúdió hiányos technikai felszerelésével dacolva, csodákat művelt.

S. Damian rendkívüli alkotásnak nevezi mind a regényt, mind a forgatókönyvet, melyet Dosztojevszkij és Shakespeare iskoláján nevelkedett, de saját élményeire és írói alkatára támaszkodó művész alkotott.

AZ ÉLET EREDETÉNEK KUTATÁSÁRÓL

(*Naturwissenschaften*, 1970. 12.)

Honnan jöttünk és merre tartunk... az élet eredetének és jövőjének ködbevesző végpontjai között, a jelen pilléréről feszülő kérdések egyik ága — a futrológia — a jövő felé ível. A másik ág a biológiai múlt kezdeteinél, az élet keletkezésének hajnalánál keres támpontokat. Ennek a hídfő-keresésnek jelentős szakaszává avatta az 1970-es évet az élet eredetének kérdéseiről tartott harmadik nemzetközi tanácskozás; ebből az alkalomból alakult meg Az Élet Eredetét Tanulmányozó Nemzetközi Társaság. A gondolat történetét követve a teremtés-elméletektől az ősnemzés naiv materializmusán, valamint az utóbbi száz évben fellobbanó kozmikus életeredeztetés lehetőségein keresztül a reális tudományos alapvetés idejéig, I. Oparin szovjet tudós munkáinak megjelenéséig jutunk el. Ezt a tudományos megalapozást tüntették ki a Pont-à-Moussonban összegyűlt kutatók, amikor az újonnan alakult tudományos társaság elnökévé a kutatási irány vezéralakját, Oparint választották.

A *Naturwissenschaften* című folyóiratban megjelent közlések tanúsága szerint a tanácskozás a szigorú bírálat és az

építő viták szellemében zajlott le. Számos résztvevő már magát az *életeredet* kifejezést is támogatta, és a kutatás tárgyának megjelölésére a *kémiai evolúció* vagy *molekuláris evolúció* kifejezéseket javasolta, mintegy jelezve, hogy az új eredmények fényében nem csupán az állat- és a növényvilág, de az élő és élettelen világ határai is egyre nehezebben húzhatók meg.

A tudományág történeti áttekintését végezte el Oparin bevezető előadása, mely az előző konferenciák óta (Moszkva, 1957; Wākulla Springs, Florida, 1962) eltelt idő tanulságait levonva kiemelte azt a minőségi változást, amelyet az utóbbi évtizedekben a spekulatív módszerek helyét átvevő kísérleti kutatások előretérése jelentett. Ennek ellenére a bemutatott alappreferátumok továbbra is elméleti síkon próbálták kitapogatni a megoldáshoz vezető utakat. Ezek közül legtöbb eredménnyel kecsegtetett a kémiai evolúció termodinamikai alapjainak kutatása, azoknak a folyamatoknak a vizsgálata, amelyek energiahalmozással az úgynevezett *Far from Equilibrium* rendszereket, az entrópia törvényeivel ellen-

kező szerves molekulacsoportokat létrehozták. H. H. Pattee (USA) a tanácskozáson a 70-es évek kutatásainak egy másik sajátosságát emelte ki, amikor a vegyi reakciók szerepét és jellegét vizsgálva hangsúlyozta, hogy a molekuláris evolúció igazi problémája ma már nem az anyag önszervező képességének bizonygatása, hanem a reakciók egykori spontán integrációjának, a kódolás, replikációk és anyagcsere kezdeteinek feltárása.

Lényeges szerepet kapott a vegyületek optikai aktivitásának kutatása. Pattee szerint a növekvő optikai aktivitás a polimerizációs folyamatokon keresztül a földtörténet őskorában elvezethetett a primitív fotoszintézis megjelenéséhez. A polimerizáció, a ciklikus és aromatikus vegyületek kialakulásának kutatása és az ezekhez a reakciókhoz szükséges energiaszintek és energiaforrások feltárása meglepő új eredményt hozott, ugyanis kimutatható volt, hogy gyors nyomásváltozások, például a lökéshullámok hatására membránokon az aminosav-szintézis ezerszer gyorsabb ütemű lehet, mint az eddig vizsgált energiaforrások (sugárzások) esetében. Az amerikai tudós úgy véli, hogy ilyen lökéshullámok a meteoritok és tektonikus mozgások gyakorisága miatt jelentős szerepet játszottak a Föld és az élet őstörténetében is.

Kísérleti eredményekkel sikerült bizonyítani — hangsúlyozták a tanácskozáson —, hogy a nukleotid típusú vegyületek már a Föld prebiotikus szakaszában is irányíthaták az ős-fehérjék fel-

építését. Ezekből az ős-fehérjékből levezethetők a membránok (a mai biofizikai kutatás legtöbbit vizsgált szerkezetei) és az energia felhasználásában olyan lényeges szerepet játszó pigmentek is. A fotoszintézis eredetének felderítésében azonban aligha várhatók biztos eredmények addig, amíg a ma uralkodó reakciók finommechanizmusát sem ismerjük eléggé.

A konferencián külön csoportok tárgyalták az „ősbiológia”, „ősbiokémia”, paleontológia és az exobiológia kérdéseit, de figyelmet szenteltek a „Hold kémiaiá”-nak és a szomszéd bolygókon esetleg lehetséges élő rendszerek kérdéseinek is.

A tanácskozás végkövetkeztetései közül kiemelhető, hogy a „probiogenezis” — a föld őstörténetét rekonstruáló körülmények között zajló életkeletkezés — kísérleti vizsgálatával még mindig túl kevés kutató foglalkozik elmélyülten. A felszólalók véleménye szerint nagy hátrány, hogy a tudósok többsége az élet, az élő szervezetek és szerves vegyületek mai állapotából kiindulva deduktív módszerekkel próbál az ősfolyamatokra vonatkozó következtetéseket levonni. Világos, hogy ezen a téren csak az elmélet és a kísérletek széles interdiszciplináris összekapcsolásával érhetőek el valóban értékes, új eredmények. Ebben az együttműködésben azonban már megszületett egy új tudományág, az *élet eredetének tudománya*; nemzetközi elismerését, úgyszólván születésnapját jelentette a Pont-à-Mousson-i tanácskozás.

IRODALMI HATÁS, IMPULZUS, ÉRTEK

(*Helikon*, 1970. 2.)

Teljes számát ismét az összehasonlító irodalomtudománynak szenteli a budapesti „világirodalmi figyelő”, ezúttal azonban már nemcsak az igényekről és lehetőségekről (vagy a műltről), hanem a jelen feladatairól, részben a megvalósulásokról számolnak be az egyes szerzők. A szám rangját, tudományos komolyságát emelő fogalmi tisztázás is munkahipotézis jellegű; Barta János professzor *Az összehasonlító irodalomtudomány fogalmi alapvetéséhez (Kísérlet)* című tanulmányában újragondolja az összehasonlító módszer alapvető kérdéseit, nem hallgatva el az új tudományág lényegi dilemmáit, de megoldást keresve rájuk.

Íme, néhány e kiindulópontok közül:

„Se szeri, se száma a vékony tanulmányoknak meg a vaskos köteteknek, amelyek X alkotónak vagy egy művének Y alkotóra tett hatását dokumentálják; kisebb és nagyobb méretű világirodalmi nagyságok utóéletét egy vagy más nemzet kultúrájában igen szépen nyomon követtük már. De szereztünk-e ehhez az ösztönösen végzett kutatáshoz elvi alapot; föltettük-e csak egyszer is a kérdést: mi is hát az a bizonyos irodalmi hatás? Min alapszik, milyen megnyilvánulásai vannak?” Az összehasonlító kutatás más kérdésekre is beleütközik, akár az egyes nemzeti irodalmak, akár csak egy-egy alkotó műveinek összehasonlítására vállalkozik. „Van-e külön osztrák vagy

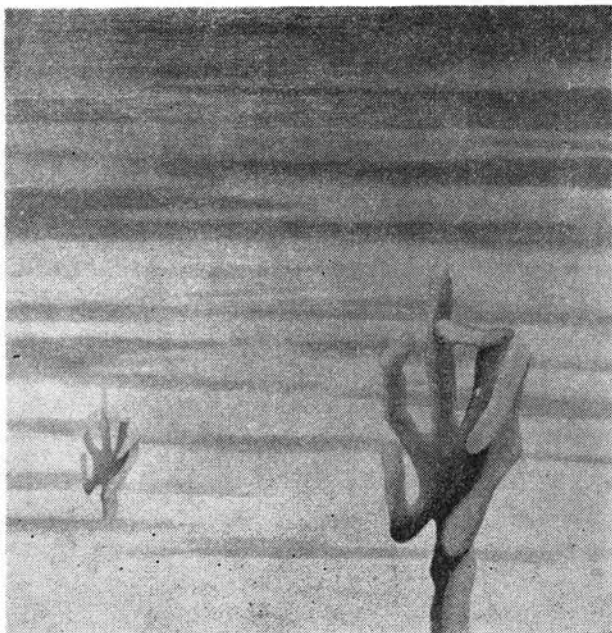
svájci német vagy francia nyelvű belga irodalom? Melyik irodalomhoz számítsuk az ún. prágai iskolát?”

A kutatás, illetve az elméleti újraértelmezés rendjén felmerült kérdések közül Barta János három alapvető problémát vizsgál: a komparatív egységeket határozza meg, forma és impulzus viszonyát elemzi, végül fölveti az értékek és értékrendszerek összefüggéseit. Számunkra különösen érdekes, amit a komparatív egységekről mond. „Ha továbbra is egyénnek egyénre, műnek műre tett hatásával bíbelődünk, ha az ilyen »kétoldalú« folyamatok kötik le figyelmünket, aligha tudjuk megokolni, miért van szükség komparatistikára, s miért más szaktudományi feladat az, ha Petőfinek Aranyra gyakorolt hatását kutatom, mint ha a Shakespeare—Arany kapcsolatot boncolgatom.” Barta az atomizáló szemlélettel szemben a kollektív társadalomtudatot hangsúlyozza, s ebből vonja le a következőket: „Kollektív egységek, csoportok, zónák, nemzetek irodalmi egymásra hatásában a globális hatás elsődlegességének feltételezése az egyedi hatásokkal szemben az a módszertani követelmény, amely jogcímet ad tudományunk önállóságára és autonómiájára.” A komparatív alapegységek, a területi-nyelvi-kulturális egységek számbavétele során a szerző kiemeli a nemzetiségi irodalmakat: „Az erdélyi magyar irodalom 1918, majd 1945 után fokozott mértékben önálló arculattal bíró egységgé fejlődik.”

A „Forma és impulzus” fejezetben a tanulmányíró áttekinti a hatás-lehetőségeket, s igen lényeges árnyalásra figyel-

meztet. „A folyamat nyomozásában továbbmenve: az átvevő közegben végbe megy a mintaképnek — legáltalánosabb szóval nevezve — az *utánpéztése*, *utánpéztő* aktualizálása. Feladatunk az utánpéztés változatainak, fokozatainak megállapítása. Ilyenek lehetnek: a szó közelebbi értelmében vett *utánpéztés*, az *átültetés* mint külön kategória, a műfordítás révén; az *adaptáció*, az *asszimiláció*. Idetartozik az is, amit a lengyel Wirth professzor belgrádi előadásában »Um-funktionierung«-nak, átfunkcionálásnak, *funkcióváltásnak* nevezett. Mindez pedig együttesen beletorkollik a *stílusintegráció*, a *formai integráció* jelenségkörébe.” Barta elkülöníti a hatás *ösztönző*, *dinamikus* formáját is, az *impulzust* (Shakespeare, Homérosz hatása például Arany Jánosra).

Mindezek után logikusan következik az értékelméleti tanulságok figyelembevétele is. (Konkrétan *Az ember tragédiája* és Babits költészete szerepel Barta példái között.) A végső következtetés: „Azt a különös esztétikumot, amelyben így gyönyörködöm (a babitsi lírában érezhető Swinburne, Browning, az *Aeneis*ben érvényesülő *Ilíász*- és *Odüsszeia*-hatásra utal a szerző), nevezném *érték-ötvözetnek* vagy *ötvözött*, kevert esztétikai értéknek. A művészi értékek és minőségek ugyanúgy alá vannak vetve az utánpéztésnek, az adaptációnak és asszimilációnak, mint a formai struktúrák és az impulzusok. E folyamatok kutatását is be kell iktatnunk szaktudományunk fogalom- és feladatkörébe.”

Finta Edit:
Válasz

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Hol voltak legkisebb vidéki lapjaink?

A Korunk 1971. 3. száma hazai magyar sajtónk kérdéseit előtérbe helyezve országszerte érdeklődést váltott ki, s felelevenedett sajtótörténeti múltunk számos emléke is. Két levél a két egykori „legkisebb” vidéki lapok művelődéstörténeti jelentőségére vet fényt.

1.

A provincializmus nem földrajzi kategória, hiszen nagyvárosban is lehetünk vidékiesek, de vidéken is helyt lehet állni. Ez a megállapítás zsong bennem fokozódó erővel, ahogy a PÉCSKAI ÚJSÁG szellemét és napjainkban meglepetésszerűen ható haladó jellegét elemzem. Lázás kutatás után több számot találtam magánembereknél, és valóságos izgalmat jelentett áttanulmányozásuk, mert tisztán láthatam: erről a lapról ma hallgatni vétek volna.

A vezércikkek adták meg a lap alap gondolatát. Így 2. számában (1930. november 16.) a *Zord idők* című vezércikk ezt írja: „... A pusztulás, a szenvedés, a hiábavaló munka siralmas idejét éljük... Az erkölcsi és anyagi nyomor sötét vermébe jutottunk, és nem találtunk kiutat belőle... Mi lesz hát velünk?” Majd a további eszmefuttatásából: „... a magunk erejéből kell kiküzdenünk azt a jobb kort, amelyre oly régóta várunk... Ez az elgondolás vezetett arra, hogy a Pécskai Újságot megindítsuk.” A lap egész fennállása alatt bátran kitart emellett. Bizonyítékként még idézhetek a 11. szám vezércikkből is, mely az uralkodó polgári pártok rózsás ígéreteire válaszolva leszögezi:

„...kettőt bebizonyítottatok eddig, azt, hogy sokat ígér a programotok, és hogy az ilyen program csak torzszülöttnek tudott az apja lenni. Nem hisszük azt sem, hogy tudjátok, azt sem, hogy akarjátok beváltani ígéreteteket.”

A kis lap szívesen közöl minden számában valamit a munkásosztály életéből, s beszúr egy-egy világosan kifejezett mondatot akár a belföldi, akár a külföldi

2 Lei.

Szerda, 1. évfolyam.
1930. december

PÉCSKAI ÚJSÁG

Szerkesztőség és kiadóhely: BOVINE. Főle, 178 házszám (Tiszóvári ház)	Felolvasó szerkesztő és kiadó: Lelök Ferenc	Megjelenik hetente kétszer: szerda és péntekkor. Előzetesét két havonta 18 L.
---	--	---

munkásmozgalomról. Amikor az 1930-as költségvetés 5 milliárdos deficitjét taglalja, félelem nélkül vonja le a végkövetkeztetést: „Kívánatos lenne tehát, ha a miniszterek, alminiszterek és vezértitkár urak és az összes illetékes tényezők minden időt, minden gondot és elképzelhető eszközt arra használnának fel, hogy a sok millió polgárnak munkaalkalmat és keresetet teremtsenek...” Hasonlóan megemlíthető a *Sortűz a munkástemetésen* című madridi jelentésű cikkből a következő:

„... 50 ezer munkanélküli vonult ki és tüntetésbe fogott, abcúgolták a tőkét, amely megöli a munkást, ha dolgozik, és megöli akkor is, ha nem dolgozik.“ A közgazdasági rovat konkrétan harcol. „Valahogy olyan színe van — írja —, mintha nem is volna fontos, hogy Pécskán meginduljon a paprika termelése... Megmagyarázhatatlan, hogy miért nem akar a Gizella paprikamalom is termelési szerződéseket kötni... ez a szerződés... némi életet vinne gazdasági életünk már-már alig pisllákoló világába.“

Felmerül a kérdés: mi a titka annak, hogy egy kis vidéki lap helyt tudott állni, akár rövid ideig is?

A választ a néhai felelős szerkesztő, Lelik Ferenc személyében kerestem. Még találtam olyanokat, akik személyesen ismerték, de munkatársainak nyoma veszett, vagy nem élnek. Annyi bizonyos, hogy a helybeli pártsejtlet megtanácskozta a vezércikknek nagy részét, és ő maga is szociális érzelmű volt. Az újság létrehozásán kívül fontos szerepet játszott a helyi fogyasztási szövetkezet megalapításában a harmincas években. Közvetlen munkatársa Harsányi Márton volt. A fasizmus fokozatos erősödésével arányosan nehezedett rájuk a nyomás. Noha kapcsolatukat a párttal nem tudták rájuk bizonyítani, a tisztí rangban levő Harsányi Mártont a legelső alkalommal kiküldték a frontra. Az első nap golyó érte — hátba.

A többiek helyzete is elviselhetetlenné vált, s eltávoztak Pécskáról. Munkájuk nem volt hiábavaló, mert 1944-ben felszínre került az az erős pártszervezet, amely napról napra izmosodva, az itteni dolgozókat — románokat és magyarokat egyaránt — bekapcsolta a szocialista építésbe.

Arad, 1971. április

Kocsik József
tanár

2.

Az ERDŐVIDÉKI HÍRLAP hiányos példányszámait poros ládák fenekéről és padlásokról gyűjtöttük össze. Évtizedek távlatából is hűen tükrözi ez a vidék nevét viselő lap az egykori politikai, gazdasági és társadalmi életet, a századfordulótól a világháború küszöbéig. Közvetett módon ugyan, de hűen vetíti elénk a Kovászna megyével területileg majdnem azonos Háromszék társadalmi és kulturális profilját is, s mint ilyen, joggal sorolhatjuk a második világháború előtti romániai magyar sajtó történeti dokumentumai közé.

Az első baróti nyomdára és nyomdaipari termékekre vonatkozó adataink a múlt század utolsó évtizedéig nyúlnak vissza. 1898-ban jelenik meg *Barót község vásár-vám szabályzata*, amely „nyomatott Baróton Mizsur Ádám nyomdájában“.

Az *Erdővidéki Hírlap* első száma 1903. december 17-én lát napvilágot, először *Erdővidék* név alatt, Rozsonday János könyvnyomdájában, s maga határozza meg profilját, amikor is egy „politikai, társadalmi, szépirodalmi, tanügyi és közgazdasági-ipari hetilap“ célkitűzéseivel indul, heti nyolc oldalon. A szerkesztés semmi esetre sem könnyű feladatát egy minden szempontból heterogén szerkesztőcsoport vállalja, akik között ott találjuk Dr. Ferenczy Géza egykori nagyajtai ügyvédet mint főszerkesztőt, Hoffmann Gézát, a köpeci szénbánya akkori igazgatóját mint felelős szerkesztőt, Dévay Antalt, Benedek Zoltánt. A szerkesztő bizottság és a külső munkatársak, valamint a laptulajdonos Rozsonday János között felmerült személyi ellentétek miatt a régi szerkesztő bizottság *Erdővidéki Hírlap* címen új lapot indít. Első száma 1909. január 21-én jelenik meg. A nyomda is egy új tulajdonos, Nagy József birtokába jut. A régi *Erdővidék* mint az Erdővidéki Tanító Egyesület hivatalos közlönye — ezúttal Hegedűs Lajos magyarhermányi iskolai tanító szerkesztésében — folytatja munkáját.

1911–1912 között az *Erdővidéki Hírlap* megszűnik, de az *Erdővidék* 1912-től Dr. Fábán László szerkesztésében a Rozsonday által visszavásárolt nyomdában új útjára indul. 1916-ban a baróti nyomda Kiss János tulajdonába került, a lap pedig valószínűleg pártolói akarataból *Barót és vidéke* nevet veszi fel, és magát „közgazdasági társadalmi hetilap“-nak, az Erdővidéki Méhészeti és Gyümölcskertészeti Egyesület hivatalos lapjának vallja. Az első világháború végén szűnt meg. Újabb kiadást csak 1925-től ért meg, és mint négy oldalon megjelenő rendszeres hetilap 1940-ig működött. Nyomják mindvégig Baróton, Égető Árpád könyvnyomdájában.

Tagadhatatlan e lap jelentős szerepe a vidék közművelődési életében, még akkor is, ha a vezércikk az Osztrák–Magyar Monarchia erdélyrészi gondossági ak-

cióinak, a takarékpénztáraknak, népszámlálásoknak vagy éppen a tőkeamat- és javadékadónak az akkor aktuális kérdéseit részletezték. Szabolcska Mihály elküldte néhány írását. A vidék egykori tudós személyiségeit is bemutatta a lap, így közép-ajtai Benkő Józsefet és Kriza Jánost. Emeli a lap dokumentáris értékét az Erdővidéki Bányaegylet RT, az iskolahálózat, a közgazdasági és a közművelődési élet hatalmas és részletes adathalmaza. Az 1925-ben újra meginduló *Erdővidéki Hírlap*

Anul XIII. No. 32. Cenzurat. Baraolt, la 22 August 1937.

Erdővidéki Hírlap

(„Ziarul Regiunei Pădureni“)

<p>ABONAMENTUL</p> <p>pe 120 Lei pe an pe 40 Lei pe 6 luni pe 10 Lei pe 3 luni</p>	<p>Redactor responsabil:</p> <p>DR. PĂTRĂȘCU LAURENȚIU</p> <p>Director responsabil:</p> <p>BOSTO ARPAD</p>	<p>Redacția și administrația:</p> <p>Baraolt, tipografia „Egriș”</p> <p>Redacția și Administrația se va găsi pe adresa de mai sus</p>
--	--	---

már a beköszöntőben megfogalmazza politikai álláspontját és hivatását: „Meg kell teremteni a vidék összes lakossága között a szellemi és lelki kapcsolatot és be kell kapcsolódnunk a romániai egységes szellemi és lelki világba“ (1925. december 1). A hírlap feltárta és elemezte az akkori idők helyi szociális kérdéseit, és gyakran jelentek meg hasábjain irodalomtörténeti közlemények is. A lap irodalmi estjein olyan személyiségek olvastak fel saját írásaikból, mint Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Kacsó Sándor.

A tudományterjesztői tevékenység inkább a gyümölcsstermesztés, a méhészet és az orvostudomány terére korlátozódott. Külön érdekesség, hogy sorozatban közölte itt ma is értékes és aktuális pomológiai tárgyú írásait Bodos szülőtte, Budai József pomológus. Részletes beszámolót olvashatunk az akkortájt megrendezett híres délhargitai tudományos expedíciókról, amely alkalommal olyan neves szakemberek voltak Erdővidék vendégei, mint Szádeczky Gyula, Balogh Ernő, Tulogdy János, Török Zoltán, Csutak Vilmos, Ferenczy Sándor, Bende Vilmos, Szabó József, Nyárády Erasmus Gyula.

A lap példányai ma már a sepsiszentgyörgyi múzeumban sem található meg, bár — ha földrajzilag kisebb vidéket képviselt is — sajtótörténeti szempontból a mai *Megyei Tükör* egyik elődjének tekinthető.

Barót, 1971. április

Kisgyörgy Zoltán
geológus

Néhány adat Gaál Gábor életrajzából

Ligeti József kortársi jegyzetei Gaál Gáborról (*Korunk*, 1971. 3. 387—391) érdekes színekkel árnyalják azt a képet, amely a Studióról és Gaál Gábornak a stúdióbeli szerepléséről eddigi adataink nyomán kialakult. Írásának értéke lélektani hitelességében van. Az ilyenszerű, csak az emlékezetre hagyatkozó közléseknek sajátossága azonban, hogy az oly rég történtek felidőzésének lélektani hitelességét nem mindig támasztja alá az irodalomtörténet számára nélkülözhetetlen ténybeli hitelesség, a tények kronológiai, oksági összefüggésének valóságú rekonstrukciója.

Ligeti írásában is néhol összekuszálódnak a szálak. Alább néhány már tisztázott tény leszögezésével szeretnék hozzájárulni ezek elrendezéséhez.

1. Ligeti József emlékezete szerint Gaál Gábor Kolozsvárra érkezése Hatvany Lajos oldalán közvetlen oksági összefüggésben állt volna Dienes László kényszerű távozásával. Mintha azért jött volna, hogy a Korunk szerkesztői munkáját a távozó Dienestől átvegye. Ezzel szemben a tények kronológiája a következő:

a) G. G. 1926 nyárvégén-őszén érkezett Kolozsvárra. 1926 június 2-i keltezésel még Budapestről írt levelet Hatvanynak Bécsbe. Kolozsvári lapokban (*Keleti Újság, Új Kelet, Ellenzék*) 1926-ban több mint tíz cikke jelent meg, de mind november és december hónapban. Biztos tehát, hogy júniusban még nem lehetett Kolozsváron, október-novemberben viszont már Kolozsvárt volt. Valószínűleg augusztusban vagy szeptemberben érkezett.

b) 1928 elejétől fő munkatársa volt Dienesnek a *Korunk* szerkesztésében.

c) Az 1928. nyári vizsgaszesszióban (június) Dienes Lászlóné Götz Irén, a kolozsvári egyetem adjunktusa „túlszigorú vizsgáztatása miatt“ magára vonta fasiszta diákok egy csoportjának a haragját. Ennek következménye, hogy ez a csoport behatolt Dienesék lakására, ahol Dienes Lászlót (és nem a feleségét, ahogy Ligeti írja)* véresre verték, és életveszélyesen megfenyegették arra az esetre, ha nem távoznék családdal a városból. Ennek az atrocitásnak volt a következménye, hogy 1928 nyarán a Dienes család Berlinbe költözött, és Gaál Gábor ettől kezdve vette át (mint társ-szerkesztő) a *Korunk* gyakorlati szerkesztését.

2. Ligeti József beszámolója szerint Gaál Gábor őt arra biztatta, hogy menjen Berlinbe, Párizsba tanulni a szocialista művészet ottani képviselőitől. „Még azt is mondta, hogy kit keressek és hol.“ Lejjebb pedig: „1926 nyarat Bécsben és Salzburgban töltöttem... és miután hazajöttem, még az ősszel megalakítottuk a »Studio« román—magyar művészeti társaságot“.

Az olvasóban ez a sorrend olyasmint sugall, hogy Ligeti G. G. biztatására ment volna 1926 nyarán Bécsbe, Salzburgba. Am, amint a fentiekből kiderül, 1926 nyárutója, őse előtt Kolozsvárt nem találkozhattak. Az 1926-os nyári tanulmányútra tehát Gaál Gábor nem biztathatta még. Esetleg egy későbbi külföldi útjára — igen.

3. „A tél folyamán már be is mutattuk első műsorunkat. A Studio művészeti társaság első nyilvános főpróbája címmel egy kolozsvári lapban s.l. (Salamon László) így számol be fellépésünkről: „— és következik egy rendkívül érdekes szemelvény a beszámolóból.“ Salamon László szíves közlése szerint ez a beszámoló az *Új Kelet* 1927. február 8-i számában jelent meg. A Studio első nyilvános szereplésére tehát 1927. február első szombatján került sor.

4. Gaál Gábor „a kommün bukása után Berlinbe emigrált, de mivel ott nem tudott gyökeret verni, Hatvany magához vette Bécsbe „magántitkár“-nak — írja Ligeti.

Adataink szerint G. G. a kommün bukása után legkevesebb nyolc hónapot, leg-több két évet még Pesten töltött, majd Bécsbe emigrált. 1923 januárjától kb. 1924. március-áprilisig Berlinben Korda Sándor filmvállalatánál dramaturg volt, majd visszatért Bécsbe. Itt 1925 őszéig Hatvany Lajos titkára. 1925 őszén visszatért Magyarországra, ahol letartóztatják, és pert indítanak ellene 1919-es forradalmi tevékenységéért. Később szabadlábra helyezik — a tárgyalásig, ezt azonban nem várja be: 1926 nyarán újra Bécsbe távozik, s innen érkezik 1926 nyár végén vagy még inkább őszén Hatvanyval Kolozsvárra.

5. „Megtudtam, hogy papnak készült; a győri bencéseknl tanult, de még felszentelés előtt »kiugrott« — írja Ligeti. Ez a „kiugrott kispap“-mozzanat „hallottam“-alapon újra és újra felbukkan. Megírja Kassák Lajos is *Egy ember élete* című önéletrajzi regényében. Méliusz Józseftől tudom, hogy amikor (az ötvenes-hatvanas években) ő ennek az adatnak a forrása után érdeklődött, Kassák is csak arra hivatkozott, hogy — hallotta. Ugyanakkor készséggel elismerte: lehet, hogy csak tévedésről volt szó. Tény, hogy az életrajzi adatok közé ez a kispapság sehogyan se fér be: 1903—04-től 1910—11-ig a Budapest, VII. ker. István úti állami főgimnázium tanulója; 1911—12 és 1913—14 között I—III. éves latin—magyar szakos hallgató a pesti egyetemen; 1914 nyaratól 1917 nyaráig — frontszolgálat, majd 1918. novemberi leszereléséig kiképzőtiszt Pesten és Pozsonyban.

Hogy papnak szánták tanárai (vagy inkább egyik paptanára), azt bécsi jegyzetfüzetei is tanúsítják. De ez idő szerint semmi adat arra nézve, hogy valóban eljutott volna a kispapságig.

* *Nem Ligeti József tévedése, lásd Helyreigazítás, Korunk 1971. 5. (824). — A szerkesztőség.*

6. Ligeti Józsefnek egy másik „hallottam“-adata így szól: „Azt hiszem, Aradi Viktor mesélte, hogy a kommün alatt — 1919. június 24-én, amikor az ellenforradalmárok megpróbálták birtokukba venni a fővárost — az Üllői úton Gaál Gábor vezette a vörös fegyvereseket a ludovikások ellen. Le is verte őket.“ — Ez merőben új életrajzi adat, melynek valószínűségét nem zárhatjuk ki, de mindenesetre további megerősítésre vár. Mindeddig csak annyit tudtunk — életrajza és Lukács György emlékezései alapján, hogy Gaál Gábor 1919 májusában Lukács György politikai biztos katonai tanácsadójaként részt vett az 5. vörös dandár-ezred északmagyarországi hadjáratában. Egyik önéletrajzi fogalmazványa szerint onnan visszatérve újra a közoktatásügyi Népbiztosságon dolgozott. Ezzel egyidejűleg nagy fronttámasztására való tekintettel oktatótiszti beosztást nyert a Ludovika Akadémián akkor szerveződő Vörösparancsnok-képző Tanfolyamra is. Ez utóbbi beosztása mindenesetre valószínűsíthetően látszik az Aradi Viktortól származtatott adatot. Nem hallgathatjuk el azonban azt a megjegyzést, hogy önéletrajzi fogalmazványaiban Gaál Gábor nem tesz említést ilyen tevékenységéről.

Kolozsvár, 1971. május

Tóth Sándor
egyetemi előadótanár

A KORUNK HÍREI

Május 26-án Nagyváradon, a szabadegyetem műsorán szereplő Korunk-előadások során, Bodor András egyetemi tanár az ókori kutatás újabb eredményeiről tartott előadást.

Május 26-án Bukarestben a Petőfi-Házban Balogh Edgár a Korunk 1971-es évfolyamának szerkesztőségi vitaanyagát és súlypont-alakításait ismertette. Hozzászólt Sebestyén György, Heves Ferenc, Hamar Márton, Hajdu Zoltán, Tövissi Lajos, Vasile Barbu, Nagy Csaba, Szász János, Gottlieb Erzsébet, Rózsa György, Huszár Sándor, Halász Anna, Kőműves Géza, Mezei József és Matekovicz János. A tudományos erők bevonásáról s a hazai magyar tudományos irodalom fejlesztéséről kialakult vitát Gáll Ernő főszerkesztő összegező előadása zárta le.

HELYREIGAZÍTÁS. 1971. 5. számunkban Gáll Ernő Etnosz és ethosz című írásában a 698. lapon Makkai Sándor Ady-könyvének (Magyar fa sorsa) megjelenési éve helyesen: 1927.

Intreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7. 3227/1971

42101

144

Sumar

<i>Bajor Andor</i> : Evocarea lui Teseu	825		
<i>Rodor András</i> : Problema păcii de la Homer pînă la Erasm	830	* * *	La moartea lui Lukács György 938
<i>Erasm din Rotterdam</i> : Querela Pacis	841		<i>Balogh Edgár</i> : Pacea și umanismul sînt indivizibile 939
<i>Demeter János</i> : Hugo Grotius	848		<i>Bálint Tibor</i> : Cine știe despre ei? 941
<i>Szent-Györgyi Albert</i> : Dificultățile mele cu atomul	855	* * *	Amintirea lui Victor Che-resteșiu 943
<i>Páskándi Géza</i> : Amenințare și sur-să de inspirație	860		
<i>Mircea Malița</i> : Diplomatie, teoria tratativelor (trad. de Farkas László)	862		VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ
<i>Kallós Miklós</i> : Sociologia războiului	869	* * *	Cronologia dezarmării (mon-taj de Lantos László) 945
<i>Szabó T. Attila jun.</i> : Agresivitate și asistență	876		
<i>Andrei Voznesenski, Evgeni Vinokurov, Iunna Morif, Tadeusz Rózewicz, Peter Huchel</i> : Poezii (trad. de Bölöni Sándor, Király László și Ritoók János)	879		ISTORIE VIE
<i>Gáll János</i> : Războiul poporului sovietic pentru apărarea patriei	884		<i>Kohn Hillel</i> : Amintirea unui con-gres antirăzboinic 952
<i>Semion Blank — David Sinberg</i> : Pulsul vieții (montaj și trad. de Gáll Erzsébet)	894		
<i>Siegfried Lenz</i> : Ora de biologie (fragment de roman, trad. de Ritoók János)	902		TINERET—EDUCAȚIE
<i>Gáll Ernő</i> : Dimensiunile crimei și ale responsabilității	917		<i>Bakó Béla</i> : Cultivarea științei pe-dagogice — conștiință pedagogică 956
<i>F. L.</i> : Atrocitățile se răzbună	923		
<i>Robert Jay Lifton</i> : Confruntare și depășire	924		REVISTĂ
<i>Neil Sheehan</i> : Vina celor învinși	930		<i>Kántor Lajos</i> : Drumurile noastre (Pietre) 962
			<i>Szováti Endre</i> : Ideea păcii în an-tichitate 965
			<i>Zirkuli Péter</i> : Németh László la 70 de ani 967
			<i>Ritoók János</i> : Un nou „nouveau roman“ românesc 971

BIBLIOTECA, PANORAMĂ,
ȘTIRILE REVISTEI KORUNK

OLVASÓINK HOZZÁSZÓLNAK A KORUNK LAPTERVÉHEZ

...szívesen olvasnék újabb és újabb értékeléseket Adyról. Még ma sem ismerik a magyar Jeremiást. Ezt tapasztaltam – szomorúan – a beszélgetések során.

Részletes, megalapozott áttekintést várnék Nagyváradról, Bihar megyéről. Ennek keretén belül lehetne ismertetőt nyújtani Érmihályfalváról. Sajátos község, de kevesen ismerik!

TARR ISTVÁN
Kaczkó

Örömmel olvasom, ha a gyermekek művészetéről írnak. Sokan elfelejtik, hogy a bábszínház elsődlegesen a gyermekeké: az ő művészetük! Azért írom ezt, hogy felkeltsem érdeklődésüket a „Bábhámupipőke” iránt. A bábszínház nem gyerekszórakoztató iparág, hanem a művészi élmények befogadására nevelő fontos tényező. Foglalkozzanak velünk is!

OLYSÓI KORNÉLIA
Marosvásárhely

A Korunk olvasásakor zavarólag hat, hogy egyes cikkek nehéz stílusban vannak szerkesztve. A szövegben közölt képek minősége gyakran gyenge. Ajánlatos volna egy súlypontos szám – közgazdasági kérdésekről.

ROHAY FARKAS
Azuga

Szeretnék csatlakozni ahhoz az eszmecseréhez, mely a Korunk hasznosságát méri fel. A Simion Bărnuțiu Középiskola humánszakos magyar nyelvű osztályát vezetem. Az osztályfőnöki órák tematikájának kidolgozásakor figyelembe vettük a Korunk cikkeit. Élményt jelentett a jövőkutatást és az ifjúság társadalmi beilleszkedését, szerelmi problémáit fejtegető szám.

JAKITS ATTILA
Szilágysomlyó

A második félév során a következő témákból tudnék egyet-kettőt megírni: „Az élet kezdetén” (új utak és eredmények a termékenyítés vizsgálatában, parthenogenezis, mesterséges megtermékenyítés); „A szünet előtti patológia” (az orvostudomány egyik előretolt arcvonala).

Dr. SÁNDOR ISTVÁN
Temesvár